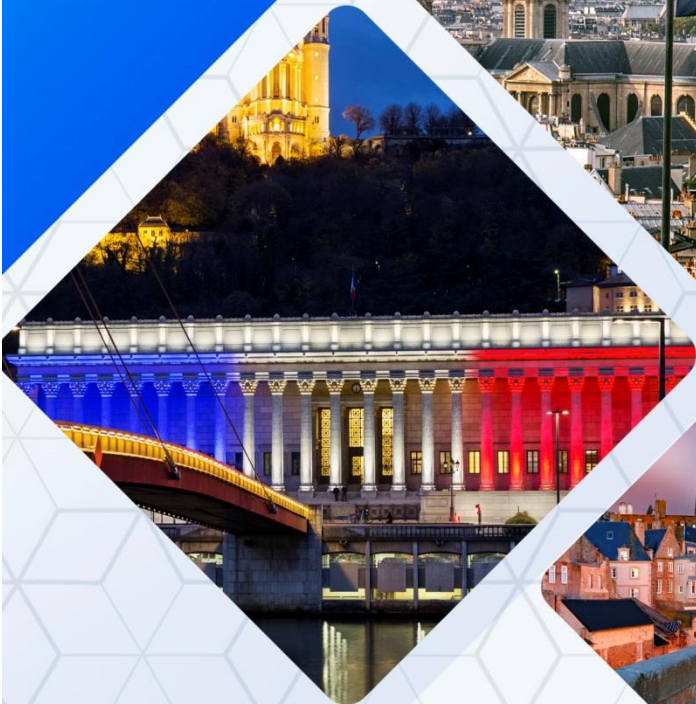

INTERNATIONAL SCIENTIFIC ONLINE CONFERENCE

FRANCE

SCIENTIFIC APPROACH
TO THE MODERN
EDUCATION SYSTEM

ISOC
INTERNATIONAL
SCIENTIFIC
ONLINE
CONFERENCES

zenodo

OpenAIRE

digital
object
identifier

OPEN ACCESS

info.interonconf@mail.ru

www.interonconf.com

FRANCE international scientific-online conference:
"SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM"
PART 5, 28th JUNE

ISOC
INTERNATIONAL
SCIENTIFIC
ONLINE
CONFERENCES

FRANCE international scientific-online conference:
"SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN
EDUCATION SYSTEM"

Part 5
28th JUNE
COLLECTIONS OF SCIENTIFIC WORKS

PARIS 2022

[2]

SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM: a collection of scientific works of the International scientific online conference (28th June, 2022) – France, Paris: "CESS", 2022. Part 5– 266 p.

Chief editor:

Candra Zonyfar - PhD Universitas Buana Perjuangan Karawang, Indonesia Sunmoon University, South Korea.

Editorial board:

Martha Merrill - PhD Kent State University, USA

David Pearce - ScD Washington, D.C., USA

Emma Sabzalieva - PhD Toronto, Canada

Languages of publication: русский, english, қазақша, о'zbek, limba română, кыргыз тили, Հայերէն....

The collection consists of scientific researches of scientists, graduate students and students who took part in the International Scientific online conference.

"SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM". Which took place in Paris on June 28th, 2022.

Conference proceedings are recommended for scientists and teachers in higher education establishments. They can be used in education, including the process of post - graduate teaching, preparation for obtain bachelors' and masters' degrees. The review of all articles was accomplished by experts, materials are according to authors copyright. The authors are responsible for content, researches results and errors.

TABLE OF CONTENTS

Yangiboyeva Mushtariybonu Shoymardon qizi <i>THE ANALYSIS OF CHARACTERS IN “THE PICTURE OF DORIAN GRAY” BY OSCAR WILDE</i>	8
Karimov Xamid Ataxanovich Sherov Dilshod Reyimberganovich <i>O‘ZBEKISTON RASSOMLARI IJODIDA VATAN TUYG‘USINING TALQINI</i>	14
Karimova Dilbar Tashpulatovna <i>MTT-LARINING KATTA VA MAKTABGA TAYYORLOV GURUHI BOLALARINI TABIAT HODISALARIDAN “MOMAQALDIROQ” BILAN TANISHTIRISH.</i>	19
Ortiqova Shaxnoza Zokir qizi Anvar Hasanov Zikriyo o‘g‘li Samadov Jamoliddin Eson o‘g‘li Mo‘minova Go‘zal Norboy qizi <i>O‘ZBEKISTONDA MAXSUS INDUSTRIAL ZONALAR TASHKIL ETISH VA ULARNING HUQUQIY ASOSLARI.</i>	23
Z.I.ahmadjonova I.N.Tojimatov <i>IJTIMOIIY TARMOQLAR VA INTERNETNING YOSHLAR HAYOTIGA TA‘SIRI</i>	26
O‘rinbaeva Dilfuza Abdumannobovna <i>O‘RTA MAXSUS HARBIY TA‘LIM MUASSASALARIDA QUROLLI KUCHLARNING JANGOVAR SHAYLIGI, UNING IMKONIYAT VA QOBILİYATLARINI KUCHAYTIRISH ISTIQBOLLARI</i>	29
Nabiyeva Dilnoza Midhadovna <i>MAKTABGACHA TA‘LIM TASHKILOTLARIDA MILLIY XARAKATLI O‘YINLARINING KELIB CHIQISHI VA BOLA HAYOTIDAGI O‘RNI.</i>	33
Fayzullayeva Iroda Bahtiyorovna Muhiddinova Dilfuza Sherdor qizi <i>MAKTABGACHA TA‘LIM TASHKILOTLARIDA “SAN‘AT” MARKAZIDA APPLIKATSIYA ISHINING MAZMUNI</i>	41
Б.К.Туремуратова Б.М.Умбеталиев <i>ПОНЯТИЕ О НЕЙРОННЫХ СЕТЯХ И ИХ ПРИМЕНЕНИИ</i>	46
Inomova Umida Telmanovna <i>BOSHLANG‘ICH SINFLARDA DASTLABKI MATEMATIK KO‘NIKMALARNI SHAKLLASHTIRISH TEXNIKALARI</i>	49
Qurbonova Aziza Davlat qizi Qurbonov Doniyorbek Davlat o‘g‘li <i>VOYAGA YETMAGAN O‘SMIRLAR XULQ-ATVORINI SHAKLLANTIRISHNING HUQUQIY VA PSIXOLOGIK JIHLTLARI</i>	54
Jumaeva Hidoyat Rahmonovna <i>MAKTABGACHA TA‘LIM YOSHIDAGI BOLALARNI TA‘LIM- TARBIYA OLISH JARAYONIDA HARAKATLI O‘YINLARNING AHAMIYATI</i>	57
To‘rayeva Nafosat <i>TARIX FANIDAN DARS O‘TISHDA ZAMONAVIY TENDENSIYALAR PEDAGOGIK</i>	61

VOSITALAR.	
Умаралиев Хумоюн Абдулахат ўғли <i>НАВОИЙНИНГ ИНСОН КАМОЛОТИ ВА ХАЛҚЛАР ДЎСТЛИГИГА ОИД ҚАРАШЛАРИ</i>	65
Yuldashev Akmal Axmadjonovich Abduxalilova Madinaxon Abdurayim qizi <i>ME'DA VA ICHAK YARALARI KASALLIKLARI VA ULARNI DAVOLASHDA FOYDALANILADIGAN DORIVOR O'SIMLIKLAR</i>	72
Камалова Муҳаббат Раджаповна <i>«МОТИВАЦИЯ ОБУЧАЮЩИХСЯ ПРИ ИСПОЛЬЗОВАНИИ СОВРЕМЕННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ»</i>	75
Ганиева Азиза Бурхонбой кизи Холмуродова Хулкар Холиёровна Ходжиева Камилла Ферузовна Худоярова Д.Р <i>ВЛИЯНИЕ COVID-19 И ВАКЦИНАЦИИ ПРОТИВ COVID-19 НА МЕНСТРУАЛЬНУЮ ФУНКЦИЮ И НА МЕНСТРУАЛЬНЫЙ ЦИКЛ ЖЕНЩИН</i>	80
Сюткина Светлана Михайловна <i>ИСТОРИЯ КИТАЙСКОЙ МАТЕМАТИКИ.</i>	86
Uraqov Nuriddin Oybekovich <i>KVADRAT TENGLAMALAR VA ULARNI O'QITISH METODIKASI</i>	94
Мирзакаримов М.Р <i>ФРАЗЕОЛОГИЗМЛАР ТАРЖИМАСИ МАСАЛАЛАРИ</i>	101
Mirzakarimov M.R <i>XORIJ TILSHUNOSLIGIDA FRAYEOLOGIYA TARIHIGA BIR NAZAR</i>	107
Kunduzova Kumrixon Ibragimovna <i>MOLIYAVIY NATIJALARNI AUDITNI TAKOMILLASHNING DOLZARB MASALALARI</i>	114
Jumaniyazov Damir Quwatbaevich <i>1920-1924-JILLARDA SOVET HUKIMETINIŇ AMIWDARYA WALAYATINDAĖI KADRLAR SIYASATI</i>	119
Abduvohidova Elnora Shermuhammadovna <i>O'ZBEKISTONDA GENDER TENGLIK VA AYOLLARGA BO'LGAN MUNOSABAT</i>	123
Jasurbek Pulatov Nigmatulla o'g'li Madina Pulatova (Olimova) To'ychi qizi <i>TURKIY TILLI DAVLATLAR TASHKILOTI – RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI VA MUAMMOLAR</i>	127
Нино Геловани <i>ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ И КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ЯВЛЯЕТСЯ ФАКТОРОМ, СПОСОБСТВУЮЩИМ ПРЕПОДАВАНИЮ МАТЕМАТИКИ.</i>	132
Н.Орзукулова С.Гелчинова М.Султонов <i>ВЛИЯНИЕ ПАВ НА ПЛАСТИЧЕСКИЙ СВОЙСТВА ЦЕМЕНТНЫЙ РАСТВОРОВ</i>	136
Каюмова Mohichehra <i>COGNITIVE LINGUISTICS</i>	142
Хамраев Ю. Ю Холиқова М. Қ	148

<i>OB ODNOM СПОСОБЕ ПОВЫШЕНИЯ ТОЧНОСТИ РАЗНОСТНЫХ СХЕМ.</i>	
Otabek Botirov	152
<i>SHAXSNING INDIVIDUAL-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARINI METODOLOGIYASI</i>	
Satimov Bahodir Mangliboy ogli	161
<i>THE ROLE OF SOCIO-ECONOMIC AND POLITICAL FACTORS IN THE DEVELOPMENT OF MILITARY ACTIVITY IN THE ARAL SEA REGION.</i>	
Xayitova Nargiza Urol qizi	166
Xidoyatullayev Asliddin Ne'matillo o'g'li	
<i>GULZORNING HAQIQIY "QIROLI" BO'LGAN GUL.</i>	
Давлетов Икрам	169
Хакимов Немат	
Ахмедов Мунисбек	
Хамраев Оғабек	
<i>ЭКОНОМИЯ ЗА СЧЕТ КОМПЕНСАЦИИ РЕАКТИВНОЙ МОЩНОСТИ В СЕТИ</i>	
Abdjabborov Islomiddin Asadillo o'g'li	174
Abdullaxodiyeva Mohinur Umidjon qizi	
Vahobjonova Mushtariy Dilshodjon qizi	
<i>RAQAMLI IQTISODIYOTNI RIVOJLANISH SHAROITIDA SANOAT KORXONALARINI MOLIVAVIY BOSHQARUV SHAKLLARI</i>	
Исмоилходжаев Б.Ш	178
Ч.Йўлдошева	
<i>ТУЯБЎФИЗ СУВ ОМБОРИНИ ФОСФОР БИРИКМАЛАРИ БИЛАН ИФЛОСЛАНИШИ ВА УЛАРНИ СУВ ЎТЛАРИ ТАРКИБИ ВА МИҚДОРИГА ТАЪСИРИ</i>	
Mamajonov Shuhratjon Askarovich	186
Shokirova Mushtariybegim Shuxratjon qizi	
<i>BO'LAJAK MUTAXASSISLARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING METODOLOGIK ASOSLARI</i>	
Xudoyberdiyev Dostonbek Rustambek o'g'li	191
<i>MA'NAVIYAT VA MA'RIFAT BINOSINI INTERYER DIZAYNINI ZAMON TALABLARI ASOSIDA TASHKIL ETISH.</i>	
Раджабов А.Б	195
<i>СУРУНКАЛИ АЛКОГОЛ ИНТОКСИКАЦИЯСИДА КАЛАМУШЛАРНИНГ ТАНА ВАЗНИ КЎРСАТКИЧИ ВА ПРОСТАТА БЕЗИ АНАТОМИК ПАРАМЕТРЛАРИНИНГ МОРФОМЕТРИК ТАҲЛИЛИ</i>	
Toirjonova Malohatxon Baxtiyorjon qizi	203
<i>MUSTAQILLIK YILLARIDA O'ZBEKISTON TO'QIMACHILIK SANOATINING RIVOJLANISHI.</i>	
L.T.Davlatova	209
<i>ADAPTIV SPORT O'YINLARINI (VOLEYBOL) O'QITISH METODIKASIDA SITSBOL O'YINLARIDA HUUUM ZARBASI VA HUUUM BO'YICHA TAKTIK KO'RSATMALARI</i>	
Karimov A	214
<i>BANOKAT-SHOHRUXIYA – TOSHKENT VOXASINING YIRIK SHAHAR MARKAZI</i>	
Bahodirov Bunyod Bahodirovich	217
<i>BO'LAJAK TASVIRIY SAN'AT O'QITUVCHILARIDA KASBIY-GRAFIK KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHNING METODOLOGIK ASOSLARI</i>	
Mehmonaliev Shodibek Navfal's son	222

Yuldasheva Dildorakhon Jamoldinovna <i>DEVELOPING THE SOCIAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS</i>	
Usmonova Nigora <i>NEVROLOGIK VA RUHIY KASALLIKLAR PARVARISHI.</i>	227
Джуманазарова Алтынгүль Тенгеловна Толедова Шаригүль Балтамуратовна <i>ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ВОДНО-СОЛЕВОГО РЕЖИМА ОРОШАЕМЫХ ПОЧВ КАРАКАЛПАКСТАНА ПРИ ОБОСНОВАНИИ ДРЕНАЖА</i>	230
Umaraliyev Humoyun Abdulahad o'g'li <i>O'QUVCHILARNI MUSTAQIL FIKRLASHGA YO'NALTIRISHDA BAHOLASHNING YANGICHA YONDASHUVI VA UNING SAMARASI.</i>	238
Xayitova Naima Xalilovna <i>O'ZBEK XALQINING BOY BADIY MEROSI, UNING JAHON SAN'ATI TARIXIDAGI O'RNI.</i>	240
Abdikadirova Farida Khasanovna <i>AJDODLARGA MUNOSIB AVLOD TARBIYALAY OLYAPMIZMI?</i>	244
Aliboyeva Nigora Abdullayevna <i>BUGUNGI KUNDA ZOOLOGIYA FANINING OLDIGA QO'YGAN MAQSAD VAZIFALARI</i>	247
Негматова Навруза Нодировна <i>НЕОБХОДИМОСТЬ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА ПЕРЕДОВЫМИ ПЕДАГОГИЧЕСКИМИ ТЕХНОЛОГИЯМИ</i>	251
Artikova Iroda Akmalovna <i>O'QUVCHILARNI KASB-HUNARGA YO'NALTIRISHDA YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARINING O'RNI</i>	255
Xursandova Dilnoza Xudoyberdiyevna <i>O'SMIRLARDA XULQI OG'ISHGANLIK HOLATLARI VUJUDGA KELISHIDA OILANING O'RNI</i>	257
Xatamova G.Q. <i>TA'LIM MENEJMENTIDA INNOVATSION YONDASHUVLAR</i>	261
Nigora A. Ramazonova Khilola T. Mirakhmedova <i>AGE-RELATED, METABOLIC, AND POST-TRAUMATIC OSTEOARTHRITIS PHENOTYPES IN II AND III STAGE OF KNEE JOINTS OSTEOARTHRITIS</i>	267
Yangiboyeva Mushtariybonu Shoymardon qizi Axmedova Maxliyo Kamolovna <i>NATURALISM IN LITERATURE. CHARACTERISTICS OF NATURALISM IN “ TO BUILD A FIRE” BY JACK LONDON.</i>	269
Сидикова Мохира Муроджон кизи Азимов Тўланбой Маъруфжонович Топиволдиев Жасурбек Жамшидали ўгли <i>P-(SNTE)0,1, (PBSE)0,9 ЭПИТАКЦИЯ ҚАТЛАМЛАРИНИ ЭЛЕКТР ХУСУСИЯТИ ВА ЗОНА ХОССАЛАРИ</i>	275

THE ANALYSIS OF CHARACTERS IN "THE PICTURE OF DORIAN GRAY" BY OSCAR WILDE

Yangiboyeva Mushtariybonu Shoymardon qizi
Denov Institute of Entrepreneurship and pedagogy 2nd student

Abstract: *Among the works of famous English writer, Oscar Wilde, we can find works in various genres, including poetry, fairy tales for children, and comedies. But the work that made him famous all over the world and helped him to become known as a writer is "The Picture of Dorian Gray", written in 1980. This work reflects the author's philosophy that art is superior to life. In this novel, the author raises important questions such as the inner beauty of man, the beauty of the outer world that surrounds him, and the relationship between morality and beauty. This article is devoted to the analysis of how the author illuminated the philosophy of life through each protagonist. In the Introduction section, a brief overview is given about the creation of the work, the public reaction to it when it was first published. The literature review section presents the views of researchers who wrote an article on the analysis of Oscar Wilde's novel. In the analysis and discussion section, a full understanding of the essence of the work can be achieved by analyzing the characteristics of the protagonists. The summary section states the general conclusions drawn from the work.*

Key words: *Idolatry, The Portrait, The Hedonism, love, friendship*

Introduction

"The Picture of Dorian Gray" - is Oscar Wilde's only published work. The genre is a mixture of novels and exemplary stories. There are two versions, the 14th chapter of July 1890 and the 20th chapter of April 1891. Wilde's most successful work has more than 30 screen versions in different countries.

The novel was written in just three weeks. The novel is first published in 1890 in the American magazine "Lippincott's Monthly Magazine". In 1891 in London it is published as a separate book. Six new chapters were added to this edition, and some chapters were completely rewritten.

After the publication, there was a scandal in the society. Literary intellectuals considered it immoral and demanded that the novel be banned and that the author be tried. Wilde was accused of trampling on public morality. But ordinary readers found the novel very well-written.

According to F.S.Fitzgerald, the novel is based on Balzac's "The Magic of the Blind Skin" and Guismans' "Reverse", "a fairy tale that makes a 17-year-old teenager think seriously."

Literature review

There are a number of research studies on the novel "The picture of Dorian Gray" by authors. One of them was carried out by Alex Ross. Music critic, author Alex Ross wrote an article entitled "How Oscar Wilde painted over "Dorian Gray" dedicated to the analysis of

the novel "The Picture of Dorian Gray". And this article was published in "The New Yorker", American weekly magazine, on August 1, 2011.

He emphasizes the following point at the beginning of the article: "Wilde made clear that he wished to show not only the thrills and pleasures of a ruthlessly aesthetic life but also its limits and dangers".

In the article, Alex Ross describes the findings of "The Picture of Dorian Gray" by comparing many manuscripts. He also shows the differences in them. He wrote: "Even before Wilde sent his manuscript to the typist, then, he was hesitating over the pages devoted to Basil's desire. The focus on Basil is not surprising, given that Wilde later declared, "Basil Hallward is what I think I am: Lord Henry what the world thinks me: Dorian what I would like to be – in other ages, perhaps".

Another research study of the novel belongs to Greg Buzwell, Curator of Contemporary Literary Archives at the British Library. In his article called as "The Picture of Dorian Gray: art, ethics and the artist". Greg Buzwell discusses the interrelationship between craftsmanship and decencies in Oscar Wilde's novel, in which he uses traditional Gothic motifs, as well as new theories of aesthetic movement. In his article, Greg Buzwell focuses more on analyzing the way the novel is written, whether it is the sample of Gothic way of writing or new aesthetic movement. He considers the central idea of the novel as the idea of a double life, of outwardly playing a respectable role while inwardly pursuing an existence that crossed the boundaries of acceptable behavior.

Greg Buzwell explains the demise of the protagonist of the novel, Dorian as follows: "Dorian's ultimate failure to live up to Lord Henry's ideals is due to his inability to escape his conscience as depicted in the portrait. By attempting to destroy the painting, and thus free himself from the constant reminder of his own guilt he, ultimately, manages only to destroy himself".

Analysis and discussion

Dorian Gray

Four characters are basic to this novel, and the most foremost of these is Dorian Gray. Dorian Gray is the protagonist of the novel as he is in the center of the all events of the work. He is also a dynamic character because he changes from an innocent person to an evil person and then he tries to change back to his old ways before he met Lord Henry when he was innocent. At the end of the novel Lord Henry emphasizes it: "My dear boy, you are really beginning to moralize. You will soon be going about warning people against all the sins which you have grown tired" . In the opening of the novel, Dorian Gray is present as something of a perfect: he is the original of male youth and beauty. Thus, he embraces the imagination of the artist Basil Hallward and Lord Henry Wotton, an aristocrat who envisions molding the impressive Dorian into a relentless seeker of pleasure.

Dorian is outstandingly vain and during brief conversation with Lord Henry, gets to be persuaded, , that his most notable characteristics—his youth and physical attractiveness—are ever disappearing. "Yes, Mr. Gray, the gods have been good to you. But what the gods give they quickly take away. You have only a few years in which really to live. When your youth goes, your beauty will go with it, and then you will suddenly discover

that there are no triumphs left for you..." - said Lord Henry. The thought of waking one day without these properties makes Dorian dizzy. He yearns for being as young and beautiful as the masterwork that Basil has painted of him, and he wants the portrait to grow old in his stead. His weakness and insecurity in these minutes make him great clay for Lord. He embraces the principles of the "new hedonism" and decides to continue his life as a pleasure-seeker, ignoring the accepted morals. His relationship with Sibyl Vane tests his fidelity to this philosophy: his love for a young actress causes him to almost abandon the teachings of Lord Henry, but his love turns out to be as shallow as he is. Although he breaks Sibyl's heart and encourages her to commit suicide, he accepts it as an example of artistic tragedy which he is not guilty for: "And yet I must admit that this thing that has happened does not affect me as it should. It seems to me simply like a wonderful ending to a wonderful play. It has all the terrible beauty of a great tragedy, a tragedy in which I took part, but by which I have not been wounded" . Dorian encounters a moment of crisis as he compares his blame for his relationship with Sibyl to being free from the worries that Lord Henry's philosophy has guaranteed.

In spite of the wonderful things with which he encompasses himself, he is incapable of distracting himself from the dissemination of his soul. His kill of Basil marks the starting of his end: in spite of the fact that within the past he has managed to dispel infamies from his imagination, he cannot get rid of the thought that he has killed his friend.

Lord Henry Wotton

Lord Henry is a man had of "wrong, fascinating, harmful, delightful theories." He could be a charming speaker, a popular mind, and a man with brilliant judgment skills. Given the imposing way in which he leads discussion, it is small wonder that Dorian is completely impressed in his magic. Lord Henry's hypotheses are radical. Within the conclusion, they demonstrate naive, and Lord Henry himself could not notice the consequences of most of what he said. His claim that "Dorian is unable to engage in committing a murder, because the crime is suitable only to the lower ranks," shows that his understanding of the human heart is limited. So it's not astounding at that point, that he didn't understand the deep meaning of Dorian's demise.

Lord Henry is quite a static character - he doesn't experience noteworthy alters in the story process. In the last pages of the novel, as in the preface, he has a cold, unchanging and dry mind. He is also a round character as he plays an important role in the story. He is interesting for readers because he is felt like a real person.

In spite of the fact that Lord Henry declared himself a hedonist and supported an equal pursuit of moral and immoral experience, he led a more stable life. In contrast, he looks at Dorian almost as a scientific experiment. That is why, the role of Lord Henry throughout the novel can be considered as a manipulator and destroyer of beauty for his own amusement. The following passage from the novel can be a vivid example of this: "Lord Henry smiled, and, leaning down, plucked a pink-petalled daisy from the grass, and examined it. 'I'm quite sure I shall understand it', he replied, gazing intently at the little golden white-feathered disk."

Basil Hallward

Basil Hallward is a talented but to some extent ordinary-minded artist. There are a number of vivid examples of this in the course of events of the novel. In one point of the novel, the author states the distinctive toss of Basil's head, the one that "used to make his friends laugh at him at Oxford" and this characterizes Basil as someone who is thought of as an odd. He is a round character in the novel. Because this character is written specifically so readers pay attention to him for a specific reason. He is also a static character as he stays the same in the whole novel.

His adoration for Dorian Gray changes his attitude toward art; it really illustrates an unused school of artistic expression for him. Basil's portrait of Dorian marks a new stage in his career. Even though he once painted Dorian as if he were real, he is afraid that he has exaggerated himself in this work. He is worried that his adoration, which he portrays as "idolatry," looks too great, and that he is betraying himself too much.

Another reason why Basil is round character is that this character is complex and undergoes development, sometimes sufficiently to surprise the reader. He tries to protect Dorian, objecting to Lord Henry's harmful influence on Dorian: "Dorian Gray is my dearest friend. He has a simple and a beautiful nature. Don't spoil him for me. Don't try to influence him. Don't take away from me the one person that makes life absolutely lovely to me, and that gives to my art whatever wonder or charm it possesses" . Basil's devotion to Dorian is ultimately devastating, revealing the sincerity of his love for his favorite subject and his concern for the security and salvation of his soul.

Sibyl Vane

Sibyl Vane is a round character in the novel. We know that round characters are those who are capable of growing and changing. Sibyl's flourishing love for Dorian moves her when the wind blows, changing her outlook on life and thus changing her commitment to acting. Sibyl is young and poor. She devotes herself entirely to acting because she desperately needs to escape her reality, and acting allows her to imagine a better life for herself. If Dorian loves her, her performances will get worse. She said she no longer has to try to escape that way. "The painted scenes were my world. I knew nothing but shadows , and I thought them real. You came, - oh, my love! - and you freed my soul from prison" - she said.

Round characters show intellectual and emotional depth as Sibyl Vane does. That's why, she dies young as a result of his complex relationship with simplicity, art and love.

James Vane

James Vane is Sibyl's defensive brother. He doesn't believe in the aristocratic pretender known as the "Charming Prince" by Sibyl and their mother. He swears to kill the prince if he damages Sibylla. Before Dorian leaves Sibyl and she dies, James joins the Navy and sails to Australia. Years later, James returns to England and begins a protracted quest for the guy he believes is responsible for his sister's death. He overhears a woman calling someone a "Charming Prince," and finds Dorian attempting to murder him. James was shocked and apologized when Dorian argued that he was too young to be the man James was looking for. Then he learns that the young-looking guy is to blame, and he tracks Dorian down to his farm in the field. James, who is planning to assassinate Dorian, finds

himself in the wrong location at the wrong moment and is shot by one of Dorian's guests. As a result of his friendship with Dorian Gray, James becomes the second member of the family to die violently.

James Vane is also a static character because he remained the same from when he was mentioned in the novel to when he died.

Conclusion

It can be concluded from the work that beauty can never be put above morality and upbringing as the beauty of the soul is eternal while the outer appearance is changeable. So no one must be appraised as it was by his or her looks. The human heart should be an expression of its beauty, not his appearance. That is why, the beauty of the soul is like a force that keeps the universe. We can see from the novel that a society that prioritizes beauty over everything is a society based on false feelings of love and affection and full of evil. We can see this clearly in the example of the Dorian and Sibyl's relationship. In this society, the value of Human who is highly respected is measured by shallow things, and this is what causes the greatest decline in society. If we look at the example of the protagonist Dorian, the beauty he possesses and is applauded by other people drives him away from the philosophy of true human life and encourages transient lusts that erode human spirituality, such as entertainment and feasts. And eventually it leads to his downfall.

REFERENCES:

1. Alex Ross. "How Oscar Wilde painted over "Dorian Gray". The New Yorker, 2011, <https://www.newyorker.com/magazine/2011/08/08/deceptive-picture>
2. Buzwell Greg. "The Picture of Dorian Gray: Art, Ethics and the Artist". British Library, 2014, <https://www.bl.uk/romantics-and-victorians/articles/the-picture-of-dorian-gray-art-ethics-and-the-artist>
3. Lourido, Maria Villar. "Research Study on the Novel: The Picture of Dorian Gray". Universidade de Coruna, 2013, https://ruc.udc.es/dspace/bitstream/handle/2183/11738/VillarLourido_Maria_TFG_2013.pdf?sequence=5&isAllowed=y
4. "The Picture of Dorian Gray: Full Book Summary" SparkNotes, <https://www.sparknotes.com/lit/doriangray/summary/>
5. "The Picture of Dorian Gray" Wikipedia, https://en.wikipedia.org/wiki/The_Picture_of_Dorian_Gray
6. Wilde, Oscar, "The Picture of Dorian Gray". London ; New York, N.Y.: Penguin, 2003.
7. Summary and Analysis – Cliffs Notes <https://www.cliffsnotes.com/literature/p/the-picture-of-dorian-gray/summary-and-analysis/chapter-1>
8. The Picture of Dorian Gray | Summary, Legacy, & Facts <https://www.britannica.com/topic/The-Picture-of-Dorian-Gray-novel-by-Wilde>

O`ZBEKISTON RASSOMLARI IJODIDA VATAN TUYG`USINING TALQINI

Karimov Xamid Ataxanovich

UrDU San`atshunoslik fakulteti katta o`qituvchisi,

Sherov Dilshod Reyimberganovich

UrDU San`atshunoslik fakulteti o`qituvchisi,

Annotatsiya: Ushbu maqolada jannatmakon O`zbekiston manzaralari va undagi go`zal tabiatini va buyuk rassomlar haqida ma`lumotlar yoritilgan.

Kalit so`zlar: Manzara, kompozitsiya, ijod, san`at, ijodkorlar, perspektiva.

Vatan-inson uchun bebaho boylik. Vatanning borligi odamga bebaho kuch –qudrat, g`ayrat shijoat baxsh etadi. Bu tuyg`u insonlarning qalbidan chuqur o`rin egallaydi.

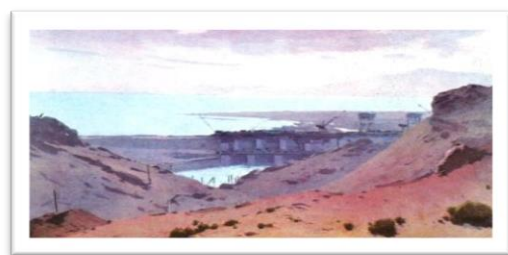
O`zbekistonning tabiati benihoyat go`zal va so`lim go`shalarga boy bo`lib, undagi Shahimardon, Baxmal, Chimyon singari tog`li hududlar ba`zi ma`noda farqli ravishda Shveytsariya tabiatiga qiyoslanadi. Bahor va yoz oylarida Omonqo`ton, Og`aliq va Sarmishning tabiati qo`ynida olingan bir kunlik dam insonga ko`pga yetadigan ma`naviy va jismoniy oziqa bag`ishlaydi. Respublikamizdagi cho`l va vodiylarning tabiati ham o`zgacha bo`lib, ular inson uchun ma`naviy va moddiy boylik manbayi bo`lib xizmat qiladi.

Tasviriy san`atda kompozitsiyaning asosiylaridan biri rangtasvirda manzara janri hisoblanadi. Aslida, biror bir musavvir topilmasa kerak, o`z ona yerini tabiatining go`zalligiga befarq qoladigan tabiatni go`zal bir bo`lagini tasvirlashda bor e`tiroslarini yetkazishga va tasviriy vositalar yordamida o`z munosabatlarini bildiradilar. Ona yurtimizda manzara janrining shakllanishi va shu sohada ulkan o`zgarishlar yuzaga keldi. Ular orasidagi "Sharq Levitani" nomi bilan mashhur bo`lgan O`rol Tansiqboyev yurtimiz tabiatining beqiyos go`zalligini birinchi bor tasvirley olgan rassomlardan biri edi. «O`zbekistonda mart» (1-rasm) , "Qayroqum GES tongi" (2-rasm), "issiq ko`l oqshomi" asarlarida o`zbekistonning takrorlanmas tabiati go`zalligini ko`rsata oldi.

1-rasm

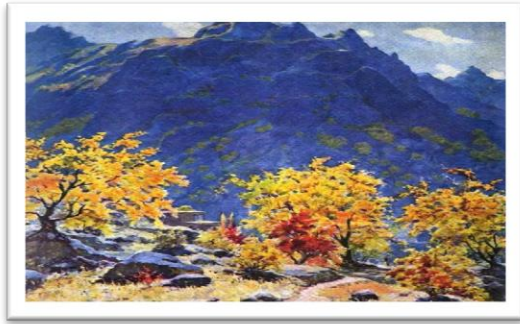
O`. Tansiqboyev., «O`zbekistonda mart»
tongi“

2-rasm

O`. Tansiqboyev "Qayroqum GES

N.Karahan „Oltin kuz”(3-rasm), P.Benkov „Samarqand”, „ Karvon saroy”, Ho`ja Zayniddin masjidi, Labi Hovuz, A.Mirzayev „Bahmal”, Z.Inogomovning „Choyga” kabi asarlari O`zbekiston rangtasvir sahnasidan yuqori pog`onalini egallagan.

3-rasm. Qaraxan N.G. «Oltin kuz»

4-rasm. Benkov. P.P. «Samarkand»

Ular yaratgan kartinalarida O'zbekiston tabiatining rang – barangligini o'zgacha chiroy, shuningdek takrorlanmasligi har qanday kishini befarq qoldirmaydi. Ayniqsa, tog'li vohalar o'z aksini topishi, bahorda o'ta nozik chiroy bilan to'shalgan qir-adirlar, bog'lar, insonga faqat go'zallikni ko'rib, kuzatib qolmay balki qaysi yurtda yashayotganligini eslatib qo'yadi va estetik zavq bag'ishlaydi. XX asrga kelib O'zbekistonda rangtasvir kompozitsiyalari shakllandi.

Kompozitsiya (lotincha: composition- tuzilish, birlashish, bog'lanish) – badiiy asarning mazmunan, karakteri va maqsadi jihatidan bog'langan qismlarining joylashishi. Tasviriy san'atda – rassom haykaltarosh va boshqa g'oyasini aniq ifoda etish vositasi bo'lib, unda ijodkorning mahorati yorqin namoyon bo'ladi. Kompozitsiya orqali muallif chiziq, shakl, rang va obrazlarni tartibga keltiradi, fazoviy kenglikni o'zlashtiradi va badiiy muhit yaratadi. Kompozitsiya asosini mantiqiylik, shakl aniqligi va ularning o'zaro uyg'unligi tashkil qiladi. Ijodkor yaratgan har bir asarining asosida kompozitsiya yotadi, unda borliqni idrok etish jarayonida hosil bo'ladigan fikr, his- tuyg'ular o'z aksini topadi. Kompozitsiyaning „turg'un“ va „dinamik“, „ochiq“ va „yopiq“ xillari mavjud. Kompozitsiya tuzish ma'lum „qonun“ lar bilan belgilangan va chegaralangan. Bu esa kompozitsiya ifoda vositalarining torayishiga olib kelgan. Uyg'onish davrida „turg'un“ va „yopiq“ kompozitsiya, barokko san'atida „dinamik“ va „ochiq“ kompozitsiya ustuvorlik qilgan. San'at tarixida qonunlarga bo'ysunib yaratilgan kompozitsiyalar va erkin kompozitsion usullarga asoslanib kompozitsiya yaratish harakatlari birday muhim rol o'ynagan. Uyg'onish davrida kompozitsiyani ilmiy asoslashga intilish kuzatiladi. Tasviriy san'atning har bir turi o'ziga xos kompozitsion uslublarga ega.

Dastgoh va monumental san'atda tarixiy, maishiy va partret janrlarda asarlar yaratdi. G'arbiy Yevropada yangi san'ati, Meksika monumental rassomlari ijodi, O'rta Osiyo devoriy rassomligi va miniatyura san'ati uslublarini o'rgandi va shular ta'sirida ijod qildi. O'zbek partretlari 1927 Kurash, Karvon 1929, O'tovda 1931 va boshqalar. 30 yillarda abektni aniq tasvirlash. O'zbekistonda tasviriy san'ati yorqin iz qoldirgan rassomlarimiz talaygina. Shu jumladan, Chingiz Ahmarov, Ro'zi Choriyev, Rahim Ahmedov, O'rol Tansiqbayev, Akmal Ikromjanov va boshqa ko'plab mo'yqalam sohiblari shular jumlasidandir.

Akmal Nuriddinov (Nur), 1959-yilda Namanganda tug'ilgan. 1984-yilda M.Uyg'ur nomidagi Toshkent davlat san'at institutini tamomlagan. 1990-yildan O'zbekiston Badiiy Akademyasining ijodiy birlashma a'zosi. 2005-yilda O'zbekiston xalq rassomi bo'ldi. 2012-

yildan O'zbekiston Badiiy Akademiyasini boshqarib kelmoqda. Rassomning ijodiy ishlari O'zbekiston davlat san'at muzeyi, Badiiy Akademiyaning ko'rgazmalar direksiyasi, Shuningdek, Yugoslaviya, AQSH, Hindiston, Shvetsariyadagi muzey va galeriyalarida, Gallandiya, Germaniya, Belgiya, Avstraliya, Isroil, Kanada, Turkiyaning xususiy kolleksiyalarida ham bor.

O'zbekiston xalq rassomi Javlon Umarbekov 1946-yilda Toshkent shahrida tavallud topgan. 1961-1966-yillarda P.P.Benkov nomidagi Respublika rassomlik bilim yurtida ta'lim olgan. Ana shu talabalik yillarining o'zidayoq Toshkent shahrida o'tkazilgan ko'rgazmada qatnashib (1965-yil) "Hosil" nomli asari bilan birinchi mukofotga sazavor bo'lgan. Javlon Umarbekov "Husayn Bayqaro va Alisher Navoiyning yoshligi"ga bag'ishlangan. 1968-yilda yaratilgan asarida ikki do'stning sharqona obrazini tasvirlaydi. San'atkor rang-barang kompozitsiyalar, portretlar, boy mazmunli manzara va natyurmortlarning muallifidir. Uning asarlarida tarixiy shaxslar qiyofasi kompozitsiyalar qamrovida gavdalanadi. Bu o'rinda ayniqsa AL-Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Amir Temur kabi tarixiy shaxslar obrazlarining to'laqonli gavdalanishi diqqatga sazovordir. Javlon Umarbekovni "Sharq kuychisi, O'zbek Pikassosi"deb ham atshgan.

O'zbekiston xalq rassomi, rangtasvir ustasi Alisher Mirzayev 1948-yilda Toshkent shahrida tavallud topgan. Rassom asarlari bugungi kunda xalqimiz hurmatini qozonish bilan birga, ko'pgina xorijiy davlatlarda ham ma'lum va mashhurdir. Bu borada, Germaniya, Bulgariya, Ruminiya, Italiya, Fransiya kabi xorijiy davlatlarda qo'lga kiritgan muvaffaqiyatlarini ta'kidlamog kerak.

Taniqli O'zbek rassomi Ortiqali Qozoqov 1960-yilda Namangan viloyatida dunyoga kelgan. Atoqli ijodkor yuksak mukofot O'zbekiston Badiiy Akademiyasining "Oltin medali"(1997-yil) hamda Vatan ravnaqi yo'lida qo'shgan hissasi uchun "O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan madaniyat arbobi " faxriy unvoni sohibidir. Rassomning shaxsiy ko'rgazmalari nafaqat yurtimiz, balki Vashington (1991), Moskva (1994), Izmir(1995), Nagano (1999), Lyubek(1997) kabi qator shaharlarda namoyish qilingan. O'zbekiston xalq rassomi.

Bahodir Jalolov 1948-yilda Toshkentda tug'ilgan. 1974-yilda I.E.Repin nomidagi Lelingrad davlat rangtasviri, haykaltaroshlik va memorlik institutini tamomlagan.Yoshlik yillarida partret, san'atining ustasi Abdulhaq Abdullayevdan ta'lim olgan O'zbekiston xalq rassomi, O'zbekiston Badiiy Akademiyasi haqiqiy a'zosi, Qirg'iziston Badiiy Akademiyasi haqiqiy a'zosi, Rossiya Badiiy Akademiyasining faxriy a'zosi, Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti professoridir.

5-rasm.

B.Jalolov. Usta Muxid Raximov .

6-rasm.

O.Qozoqov. Kamchiq dovonida yoz

Bugungi kunda Respublikamizning barcha Oliy ta'lim muassasalari San'atshunoslik fakulteti «Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi», Dastgohli rangtasvir ta'lim yo'nalishlarida o'qitiladigan Kompozitsiya, Rangtasvir mashg'ulotlarida Respublikamizda ijod qilgan rassomlar ijodi bilan yaqindan tanishish va ularning ijodlarini o'rganish orqali mamlakatimizning go'zal va betakror manzaralari, o'ziga xos jhatlari o'rganiladi.

Vatan-inson uchun bebaho boylik. Vatanning borligi odamga bebaho kuch –qudrat, g'ayrat shijoat baxsh etadi. Bu tuyg'u insonlarning qalbidan chuqur o`rin egallaydi.

Vatan tuyg`usi, Vatanni bilish — dunyoni bilish, o`zlikni anglash, har bir insonning butun bashariyat bilan qanchalik bog`liq, aloqador ekanini tushunish yo`li ham demakdir.

ADABIYOTLAR:

1. Bobomurotov Z.R. Kalamtasir, rangtasvir. Toshkent, 2013.
2. Gilmanova N.V. Rangtasvirda yorug'lik va rang. Toshkent, 2012.
3. Рахметов С. Дастгоҳда рангтаѕвир композиция асослари. Ўқув қўлланма - Тошкент , 2007.
4. Гильманова Н.В., Свет и Цвет в живописи. Учебное пособие. -Тошкент, 2012 й.
5. Соибов Т.З., Бекматов С.Т. Рангтаѕвир ва интерьер., (ўқув қўлланма) –Тошкент, 2001 й.

6. Памаюнов В.Н. Рисунок живописи (уч пос.) 1971 г.
7. Беда Г.Б. "Живопись и ее изобразительное средство" (уч пос.) 1971 г.
8. Соибов Т.З., Бекматов С.Р. Расм, Тошкент. - 2000
9. Пучков А.С., Триселев А. В. Методика работы над натюрмортом., - М.,,1982.
10. Школа изобразительного искусства -М., 1989 г.

MTT-LARINING KATTA VA MAKTABGA TAYYORLOV GURUHI BOLALARINI
TABIAT HODISALARIDAN "MOMAQALDIROQ" BILAN TANISHTIRISH.

Karimova Dilbar Tashpulatovna
Toshkent pedagogika kolleji o`qituvchisi

Annotatsiya: Olti yoshli bolalarda atrofda hayotning buyum va hodisalari, o`simlik va hayvonot dunyosi, tabiatdagi fasliy o`zgarishlar haqidagi tasavvurlarni aniqlash va kengaytirish; buyum va hodisalardagi o`ziga hos va muhim belgilarni kuzatish va ajrata olish, ularni shu belgilariga qarab taqqoslash va umumlashtirish ko`nikmasiga o`rgatiladi. Hodisalar o`rtasidagi sabab-natija aloqalarini belgilash ko`nikmasi o`stiriladi.

"Ilk Qadam" davlat o`quv dasturida asosiy rivojlantiruvchi markazlari bo`lib quyidagilar hisoblanadi:

1. Qurish-yasash, konstruksiyalash va matematika markazi
2. Sujetli-rolli o`yinlar va drammashtirish markazi.
3. Til va nutq markazi.
4. Ilm fan va tabiat markazi.
5. San`at markazi.

Shundan "Ilm-fan va tabiat markazida" bolalarda quyidagi tabiat haqidagi tushunchalar shakllantiriladi: moddalarning qattiq holatdan suyuqlikka aylanishi (muzning erishi) va suyuq holatdan qattiq holatga aylanishi haqidagi tasavvurni kengaytirish; suyuqlikni parga va aksincha parni suyuqlikka aylanishi hodisalari bilan tanishtirish; Qattiq moddalarni suyuqlikka va suyuqlikni qattiq moddaga aylanishi haqida tasavvur hosil qilish; Qor yog`ishi, qor bo`roni, yerlarni muzlashi, momaqaldiroq, do`l yog`ishi, tuman tushishi, qirov tushishi va shu kabi tabiat hodisalari bilan bolalarni tanishtirish ishlari olib boriladi.

Tayanch iboralar:

1. **Sel** - katta miqdorda tog` toshlari, qum va tuproq jinslari bilan birgalikda tog`dan oqib tushuvchi suv oqimi.

2. **Shamol**-atmosfera havoning yer sirtiga nisbatan gorizontol harakati. Harakatning gorizontol tashkil etuvchisi Shamol sifatida tasavvur qilinadi.

Bolalar tabiatda bo`layotgan voqea-hodisalarni, tabiatdagi fasliy o`zgarishlarni ko`rganlar, kuzatganlar va nima uchun bu hodisalar sodir bo`lishi ularni juda qiziqtiradi. Buni bolalarga qaysi usullar bilan tushuntirishni o`ylab ko`rishimiz kerak.

Masalan "Momaqaldiroq" haqida qanday bolalarga tushuncha berish mumkin. Bunda bolalarga yil fasllaridan "Bahor" va "Kuz" fasli haqida tushuncha berishda bu fasllarda tez-tez yomg`ir yog`ishi, kuchli shamol esishi momaqaldiroq va do`l yo`g`ish holatlari esa ko`proq bahor faslida kuzatilishi tushuntiriladi.

Ilgarilari bolalar osmonda chaqmoq chaqsa "bu numa?" -deb so`raganlarida, bu momaqaldiroq-deb aytishardi. "Momaqaldiroq" nima ucnun bo`ladi? Nima osmonda

gumburlayapti?-deb so`ralganda, kattalar "Osmonda chol va kampir yashaydilar, ular urishib bir-birlariga chelak otishganda chelaklar bir-biriga tegib, bizga yergacha uning gumburlagan ovozi eshitiladi, chelakdan to`kilgan suv esa bizga yomg`ir va sel bo`lib yog`iladi-deb javob qilishar edi. Lekin hozirgi kunda biz bolalarimizga bunday javob qilolmaymiz, bunday deyishga haqqimiz ham yo`q. Biz uni sodda, lekin ilmiy tarzda tushuntirib berishimiz kerak.

Bu quyidagicha mazmunda bo`lishi mumkin.

Bahorning ayrim kunlari haddan tashqari dim bo`ladi. Mana osmonda to`p-to`p bo`lib bulutlar yuribdi, sohgra ular birlashib , yaxlit qora bulutga aylandi, zangori osmon ham, charaqlab turgan quyosh ham ko`rinmay qoldi. Nimanidir kutgandek atrof birdan sukunatga cho`mdi. Shu payt osmondan yakkam-dukkam yirik tomchilar toma boshladi. Ko`p o`tmay, xuddi birov chelak-chelak suvni to`kkandek jala quydi. Osmonning allaqayerida chaqmoq chaqdi. Bir narsa gumbirladi.Tezda o`tib ketadigan bahorgi jala boshlandi.

Oq bulut, ko`k bulut

Qambar O`tayev she`ri

Oq bulut, oq bulut

Tarqalmasdan yot bulut

Sen o`zing qaymoq bulut,

Muloyim saryog` bulut

Ko`k bulut, ko`k bulut,

Ko`ngling bo`lsin to`q bulut,

Seni sog`inganidan

Yer yuzida yo`q bulut.

Jalayu-do`l bo`lsang ham

Qarshilar maysa, yaproq.

Kutadi sel bo`lsang ham

Bag`ri keng ona tuproq.

Seni mushtoq kutganni

G`uborini yuv bulut.

Ho`l bo`lishdan qo`rqqanni

Pana joyga quv bulut.

Hozir men sizga topishmoq aytaman:

Qanoti yo`q uchadi,

Oyog`i yoq qochadi;-Bu nima? (Shamol)

Ba`zan shunday shamol ko`tariladiki hamma yoqda chang to`zon kotarilib ketadi.

Kuchli shamol esishni boshlaydi.

-Men shamolman-yeru osmon orasi makonim.

Isib ketsa kun darrov sezaman.

Salqin haydab, g`iz-g`iz esaman.

Ba`zida chang-to`zon k o`taraman.

Olamni qilaman ostin-uctun.

Beparvolar bo`lsa, o`zidan ko`rsin.

Ana shunday kuchli shamol bilan birga avval yomg`ir yog`ib keyin birdaniga kuchli sel ham yog`ishi mumkin.

Sel

-Men selman-onamdir qora bulut.

Ishimdir to`s-topolon, ur-yiqit.

Suv balosi derlar meni.

Qoching yo`ldan! Ayamayman hech kimni.

Xo`sh, osmonda qanday hodisa yuz berdi? Nima uchun "bir narsa" gumbirladi?

Suv bug`i yerdan nihoyatda baland ko`tarilib, juda soviydi va suv tomchilariga aylanadi. Tomchilar bir-biriga qo`shilib yiriklashadi, havo oqimlari dam pastga dam yuqoriga sura boshlaydi. Suv bug`lari qanchalik yuqori ko`tarilsa, shunchalik kuchliroq sovuq ta`siriga uchraydi va suv muz parchalariga aylanadi. Muz tomchilari bilan to`qnashganda yana sirtini pardadek muz qoplaydi. Muz parchasi og`irlashadi, (Shu yerda bolalarga muz parchasini ushatib ko`rish mumkin) bulutning "pastki qavatiga" tushadi (Buni rasmda yoki rasmini chizib ko`rsatisn, yoki qanday tushuntirish mumkinligi sizning ixtiyoringizda)

Muz parchalari yerga yaqinlashgani sari erib yomg`irga aylanadi. Ba`zan ular erishga ulgurmay qoladi va yerga o`sha muz parchasi holicha tushadi. Ana shunda biz uni do`l yog`di deymiz.

Suv tomchilari bilan muz parchalarining qora bulut ichidagi harakati toxtamaydi. Ular bir-biri bilan to`qnashadi, bir-biriga ishqalanadi. Shunda elektr toki bilan zaryadlanadi. Bulutning yuqori qismida musbat elektr zaryadi, pastki qismida manfiy elektr zaryadi paydo bo`ladi. Ana shu elektr zaryadlari orasidan uchqunlar o`ta boshlaydi va chaqmoq chaqadi. Ana shu hodisa o`sha "bir narsa" ya`ni momaqaldiroqdir.

-Men bir chaqmoq, ovozim-momaqaldiroq.

Eshitdingizmi? Joy topingiz panaroq.

Bulutlar orasidan go`yo o`t ochaman.

Olam uzra olov sharlarim sochaman.

Momaqaldiroq gulduray-gulduray tinchiydi, qora bulutlar siyraklasha borib tarqab ketadi, havo musaffolashadi, odam miriqib nafas ola boshlaydi. Jala dov-daraxtlarni ham, yerni ham yuvadi, osmonni changlardan tozalaydi.

Yomg`ir yo`g`loq

Shukur Sa`dulla

Yomg`ir yog`aloq.

Yam-yashil o`tloq.

Endi ekinlar

Chiqarar quloq

Tarnovdan oshib,

Tushadi shoshib,

So`ng jilg`alardan,

Oqadi toshib.

Ariqlar to`lar,
Zo`r anhor bo`lar,
Suv serob ekan,
Ko`p paxta unar.
Yomg`irdan foyda,
Maysaga, donga.
Yurt serob bo`lar,
Oq bug`doy nonga.
Yomg`ir yog`aloq,
Tomchi yumaloq.
Yomg`ir tinganda.
Chiqar kamalak.

Demak, momaqaldiroq faqat vahimaligina emas, balki odamlarga marhamatli ekan. Momaqaldiroq yozda ham yuz berishi mumkin.

Tavsiyalar:

-Tabiat hodisalari bilan tanishtirganingizda bolalaringizga hayot havfsizligi choralari haqida ham gapirib o`ting:

1.Kuchli shamol ko`tarilganda daraxtlar tagida o`ynamaslik, shamol ko`tarilishi bilan uyga kirish kerakligi;

2.Qattiq shamolda daraxtlar shoxi sinib, elektr simlarini uzib yuborishi va u bolalar ustiga tushishi mumkinligini;

3.Yomg`ir tagida qolib hamma yeri suv bo`lib ketishi, natijada bola shamollashi mumkinligini;

4.Momaqaldiroq vaqtida elektr anjomlarni tezda o`chirish kerakligi, aks holda birdan elektr toki o`chsa ular kuyishi mumkinligi;

5.Sel kelganda esa albatta tepa joyga borib o`sha yerda sel tugashini kutib turish, sel tugagach esa yana yo`lda davom etish mumkinligi tushuntiring.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.“Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo`yiladigan Davlat talablari” O`RMTV Toshkent-2020

2.“Ilk qadam” Davlat o`quv dasturi O`RMTV Toshkent-2018

3.«Bolalar ensiklopediyasi». – Toshkent, 2000 «Davlat ilmiy nashriyoti.

4.«G`uncha» jurnallaridan foydalanilgan.

O'ZBEKISTONDA MAXSUS INDUSTRIAL ZONALAR TASHKIL ETISH VA
ULARNING HUQUQIY ASOSLARI.

Ortiqova Shaxnoza Zokir qizi

TerDU Tabiiy fanlar fakulteti geografiya ta'lim yo'nalishi 2 - kurs talabasi.

Anvar Hasanov Zikriyo o'g'li

TerDU Tabiiy fanlar fakulteti geografiya ta'lim yo'nalishi 2- kurs talabasi.

Samadov Jamoliddin Eson o'g'li

TerDU Tabiiy fanlar fakulteti geografiya ta'lim yo'nalishi 2- kurs talabasi.

Mo'minova Go'zal Norboy qizi

TerDU Tabiiy fanlar fakulteti geografiya ta'lim yo'nalishi 2- kurs talabasi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekistondagi barcha xo'jalik sub'ektlarining tashqi dunyobilan o'zaro aloqalari uchun teng huquqli va milliy manfaatlarga mos keladigan shart-sharoitlar yaratish asosida xalqaro valyuta-moliya va savdo mexanizmlariga qo'shilish nazarda tutiladi.haqida yoritilib ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: valyuta-moliya, qo'llab-quvvatlash, yuksak texnologiya, ijtimoiy-iqtisodiy, tadbirkorlar, shart-sharoitlar.

O'zbekiston mustaqillikning dastlabki kunlaridanoq tashqi iqtisodiy faoliyatni kengaytirib, bir qancha xalqaro moliyaviy institutlar va xorijiy banklar bilan o'zaro foydali aloqalar o'rnata boshladi. Tashqi iqtisodiy faoliyatni erkinlashtirish, kengaytirish uchun huquqiy asoslarini yaratib bergan asosiy qonun hujjatlari qabul qilindi. Ko'plab Prezident Farmonlari va Hukumat qarorlari ishlab chiqildi. Shuni ta'kidlash joizki, O'zbekistonning xalqaro moliyaviy institutlar va xorijiy banklar bilan aloqasi ham uzoq muddatli, ham qisqa muddatli ahamiyatga ega bo'lgan eng muhim vazifalarni birga qo'shish maqsadlaridan kelib chiqib amalga oshiriladi.Bunda, birinchidan, O'zbekistondagi barcha xo'jalik sub'ektlarining tashqi dunyobilan o'zaro aloqalari uchun teng huquqli va milliy manfaatlarga mos keladigan shart-sharoitlar yaratish asosida xalqaro valyuta-moliya va savdo mexanizmlariga qo'shilish nazarda tutiladi. Ikkinchidan, respublikaning joriy bevosita ko'maklashish, mavjud xalqaro tajriba asosida moliyaviy, texnikaviy yordam va maslahat olish yo'li bilan o'tkazilayotgan islohotlarni qo'llab-quvvatlash ko'zda tutiladi.

Bugungi kunda shu narsa aniq bo'lib qoldiki, Vatanimizning barqaror rivojlanishi yuqori darajadagi investitsiyaviy faollikka bog'liqdir. Unga esa ichki va tashqi investitsiya resurslarini jalb qilish hamda ulardan samarali foydalanish orqali erishiladi. Jahon tajribasi shundan dalolat beradiki, chet el investitsiya va kreditlarini iqtisodiyotni rivojlantirishga yordamlashadi va ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar uchun kuchli rag'batlantiruvchi omil bo'lib xizmat qiladi.

Yuqori qo'shilgan qiymatga ega bo'lgan raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarishni ta'minlaydigan zamonaviy, yuksak texnologiyali ishlab chiqarishlarni tashkil etish uchun xorijiy va mahalliy investitsiyalarni jalb etish bo'yicha qulay shart-sharoitlarni

shakllantirish, shuningdek Toshkent viloyatining ishlab chiqarish va resurs salohiyatidan kompleks hamda samarali foydalanish, shu asosda yangi ish joylarini yaratish va aholi daromadlarini oshirish maqsadida:

O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot vazirligi, Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligi, Moliya vazirligi, Toshkent viloyati hokimligining Toshkent viloyatida "Angren" maxsus industrial zonasini (keyingi o'rinlarda — "Angren" MIZ deb yuritiladi) 1-ilovaga muvofiq hududlar chegaralari doirasida barpo etish to'g'risidagi taklifi qabul qilinsin. "Angren" maxsus industrial zonasi faoliyatining asosiy vazifalari va yo'nalishlari etib belgilansin:

Ichki va jahon bozorlarida raqobatbardosh bo'lgan yuqori qo'shilgan qiymatga ega mahsulot ishlab chiqarish bo'yicha zamonaviy, yuksak texnologiyali ishlab chiqarishlarni barpo etish va ularning samarali faoliyat yuritishi uchun investitsiyalar, eng avvalo to'g'ridan to'g'ri investitsiyalarni jalb etish borasida qulay shart-sharoitlarni shakllantirish;

-maxsus industrial zonaga kiruvchi mintaqaning ishlab chiqarish va resurs salohiyatidan kompleks va samarali foydalanishni ta'minlash, mineral-xomashyo resurslarini yanada chuqurroq qayta ishlash bo'yicha yangi ishlab chiqarishlarni barpo etish;

-maxsus industrial zona va umuman respublika korxonalari o'rtasida mustahkam kooperatsion aloqalar o'rnatish hamda sanoat kooperatsiyasini rivojlantirish asosida mahalliy xomashyo va materiallar negizida yuksak texnologiyali mahsulot ishlab chiqarishni mahalliyashtirish jarayonlarini chuqurlashtirish;

-transport, muhandislik-kommunikatsiya va ijtimoiy infratuzilmani jadal rivojlantirish hamda samarali foydalanish, "Angren" logistika markazi salohiyatini, yuklarni avtomobil va konteynerlarda tashish borasida yaratilgan tizimni yanada rivojlantirish hamda ulardan keng ko'lamda foydalanishni ta'minlash. Hujjatga ko'ra, ushbu zonani yaratishdan maqsad – yuqori qo'shilgan qiymatga ega bo'lgan raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarishni ta'minlaydigan zamonaviy, yuksak texnologiyali ishlab chiqarishlarni tashkil etish uchun xorijiy va mahalliy investitsiyalarni jalb etish bo'yicha qulay shart-sharoitlarni shakllantirish. Shuningdek, maxsus industrial zonasi Toshkent viloyatining ishlab chiqarish va resurs salohiyatidan kompleks hamda samarali foydalanish, shu asosda yangi ish joylarini yaratish va aholi daromadlarini oshirishga xizmat qiladi. Yuqorida ko'rsatib o'tilgan imtiyozlar kiritilgan investitsiyalarning hajmiga qarab uch yildan yetti yilgacha muddatga beriladi, shu jumladan ekvivalenti 300 ming AQSh dollaridan 3 million AQSh dollarigacha bo'lganda – uch yil muddatga, 3 million AQSh dollaridan ortib 10 million AQSh dollarigacha bo'lganda – besh yil muddatga, 10 million AQSh dollaridan ortiq bo'lganda – yetti yil muddatga. Davlat rahbari Angren maxsus industrial zonasining Ma'muriy kengashini tashkil etishga ko'rsatma berdi.

Angren maxsus industrial zonasi qatnashchilari: yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i, ularning mol-mulkiga solinadigan soliqni, obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish solig'ini to'lashdan, kichik korxonalar uchun yagona soliq to'lovi, shuningdek, Respublika yo'l jamg'armasiga majburiy ajratmalar to'lashdan; respublikada ishlab chiqarilmaydigan, loyihalarni amalga oshirish doirasida ishlar kelishib

olindi. O'zbekistonda ham mazkur sohada bir qator ishlar amalga oshirilmoqda. Bugungi kunda mamlakatimizda 14 ta maxsus iqtisodiy zona mavjud bo'lib, ulardan ayrimlarining faoliyati ancha jadallashgan. Xususan, "Navoiy", "Angren", "Jizzax", "Urgut", "G'ijduvon", "Qo'qon" va "Hazorasp" erkin iqtisodiy zonalarida umumiy qiymati 486 million dollarga teng 62 loyiha amaliyotga tatbiq etilgan, qolaversa, 4 ming 600 dan ortiq ish o'zni yaratilgan.

Shuningdek, "Nukus-farm", "Zomin-farm", "Kosonsoy-farm", "Sirdaryo-farm", "Boysun-farm", "Bo'stonliq-farm", "Parkent-farm" singari farmatsevtika sohasiga ixtisoslashgan 7 yangi erkin iqtisodiy zonalarini rivojlantirish bo'yicha ham barcha choratadbirlar ko'rilyapti. Shu bilan birga, erkin iqtisodiy zonalarda investitsiya loyihalarini amalga oshirishni jadallashtirish, xorijdan yuqori texnologik uskunalarni xarid qilish uchun O'zbekiston tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi mablag'i hisobidan 100 million \$ miqdorida chet el valyutasidagi kredit liniyasi ochilgan. Shuningdek, maxsus industrial zonasi Toshkent viloyatining ishlab chiqarish va resurs salohiyatidan kompleks hamda samarali foydalanish, shu asosda yangi ish joylarini yaratish va aholi daromadlarini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki. Kichik sanoat zonalaridagi direksiyalar kredit olish va bank xizmatlaridan foydalanishda har bir zonaga birlashtirilgan tijorat banklari bilan hamkorlikda ish olib borayotganligi ham muammolarni bartaraf etishda ayni muddao bo'lmoqda. Bozor talablari va import nomenklaturasini o'rganish asosida tadbirkorlar uchun takliflar, istiqbolli loyihalar ro'yxati shakllantirilgan. Imtiyozlardan yana biri shuki, kichik sanoat zonasida ishlaydigan subyektlar 2 yil barcha soliqlardan ozod etilgan.

FOYDANANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh.M. "Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz." Toshkent: O'zbekiston, 2016
2. Shaakramov Q. Milliy iqtisodiyotni modernizatsiyalash. // Jamiyat va boshqaruv, - T.:2008. №3.
3. Karimov F. O'zbekiston jahon hamjamiyati safida. // Jamiyat va boshqaruv, - T.: 2004. №1
4. Ismailov O.Sh., Umarov B. XXI asrda ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning o'ziga xos xususiyatlari. // Iqtisod va moliya., -T.:2010. №11-12

IJTIMOYIY TARMOQLAR VA INTERNETNING YOSHLAR HAYOTIGA TA`SIRI

Z.I.ahmadjonova

talaba, FDU

I.N.Tojimatov

o`qituvchi, FDU

Bugungi kunda kamdan-kam hollarda hozirda mashhur bo`lgan ijtimoiy tarmoqlarning kamida bittasida ro'yxatdan o'tmagan yoki shaxsiy sahifasi bo'lmagan odam bilan uchrashish qiyin.

Ayni vaqtda ijtimoiy tarmoqlar yoshlar va bolalarning, bazan katta yoshli insonlarning bo'sh vaqtlarini deyarli egalladi. Dunyo statistika ma'lumotlariga ko'ra, rivojlangan davlatlarning aholisining 70% dan ortig'i ijtimoiy tarmoqlardan birida ro'yxatdan o'tgan. O'smirlarning 95% dan ortig'i esa bir-biri bilan internet orqali muloqot qiladi.

Zamonaviy yoshlar o'z vaqtlarini virtual muloqotsiz tasavvur qila olmaydi. Agar ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishni maqsadsiz va no`rin narsalarga sarf qilinmasa, unda ijtimoiy tarmoq ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ijtimoiy tarmoq ko`plab imkoniyatlar yaratib, jumladan uzoq vaqtdan beri uchrashmagan odamlar bilan qayta bog'lanishingiz, do'stlaringizning fotosuratlarini va videolarini ko'rishingiz va o'zingizni ma'lumotlaringizni yuborishingiz, uzoqda bo'lganlar bilan real vaqtda rejimida suhbatlashishingiz mumkin.

Ammo, aksariyat hollarda ko'pchilikni tarmoqdagi aloqaga bevosita bog'liqligini kuzatish mumkin. Yoshlarning yarmidan ko'pi kuniga kamida bir marta veb-saytga kirishi va o'smirlarning deyarli to'rtidan bir qismi ijtimoiy tarmoqlarda kuniga bir necha marta, xattoki uzluksiz kirishlarini ko'ramiz. Internet yo'qligi (uzilish bo'lganda) qo'zg'aluvchanlikning kuchayishi, virtual olamga sho'ng'ish istagi, Internetga qaramlik kabi salbiy oqibatlar namoyon bo'lishida asosiy muammo yuzaga kelmoqda.

K.Yangning "Diagnoz - Internetga qaramlik" maqolasida batafsil tavsiflangan va so'rov natijalariga ko'ra statistik ma'lumotlar keltirilgan. Bu shuni ko'rsatadiki, internetga qaram bo'lganlarning qariyb 60 foizga yaqini bu ularning sog'lig'i va ruhiyatiga zarar yetkazishini bilsalarda, tarmoqlarda onlayn vaqtini o'tkazishdan voz kechmayaptilar. Ularni ko'pchiligi bu yomon odatidan voz kecha olmayman deb o'ylashmoqda. Qolgan 40% internetga qaramlikdan huddi giyohvandlikdan xalos bo'lishga harakat qilish kabi harakat qilishadi, biroq bundan qutila olmayaptilar. Avvaliga ular Internetda o'tkazish mumkin bo'lgan vaqtni cheklashga harakat qilishdi, lekin ular o'zlarini nazorat qila olmadilar, keyin modemlarni uloqtirishdi, simlarni uzishdi, lekin bir muncha vaqt o'tgach, ular Internetda bo'lmaganligini anglab, yana onlayn bo'lishga intilishdi. Ko'pchilik onlayn muloqot xavfli emasligini aytishmoqda. Ammo so'nggi paytlarda ko'pchilik odamlar bo'sh vaqtini ko'proq o'tkazadigan ijtimoiy tarmoqda turli guruhlar va tematik jamoalar tarqalib ketganligi sababli ularni bu salbiy holatni oldini olish bo'yich ogohlantirishni boshlash kerak.

Ijtimoiy tarmoqni ishtirokchisi, ya'ni shaxs haqiqiy hayotda o'z muammolaridan qochib, to'g'ridan-to'g'ri ijtimoiy tarmoqlarga kiradigan, u yerda u buni unutishi hamda yangi hayot, yangi nom o'ylab topishi, har qanday narsadan "qutilishi" mumkin bo'lgan muhit deb o'ylay boshlaydi. Bu "virtual qiyofaning" real hayotda yetishmayotganini ijtimoiy tarmoqlardan izlayotgan insonning o'ziga hech qanday aloqasi yo'qligi, bu "ideal hayot" uning uchun haqiqiydan ko'ra qimmatroqqa tushib qoladi.

So'nggi paytlarda internetdan foydalanish muammosi o'smirlar muhitiga keskin ta'sir qilmoqda. O'qituvchilar bolalarning rivojlanishida keskin pasayishni kuzatishmoqda. Ota-onalar esa buni kompyuterni bola maktabdan kelganida darhol yoqishi va faqat yotishdan oldin o'chirish bilan izohlashdi. Bazi ota-onalarni farzandlari ma'lum vaqt davomida repetitor uchun muntazam ravishda pul olib, lekin repetitorga yetib bormaganini va barcha pulni onlayn o'yinlarga sarflab yuborganini ham bilishmaydi.

O'qituvchilar dars paytida bazi talabalarning telefondan foydalanayotganini, onlayn o'yinda yozishmalar aniq amalga oshirilayotganligini, o'yindan pulga sotib olinadigan turli xil qurilmalar faol muhokama qilayotganligini aytishmoqda.

Bu shuni ko'rsatadiki o'quvchilar, o'smirlar va talabalarning turli ijtimoiy guruhlardagi ishtiroki taxminan bir xil ekanligi, ular turli xil o'zlari bilmagan holda salbiy nomlar va tushunchalardan foydalanayotganligi, jinoyatchilar, o'g'rilar hayotni targ'ib qiluvchi jinoiy strukturalar amalga oshorilayotganligini ko'rish mumkin.

Yana bir juda bezovta qiluvchi mavzu – bu kompyuterli psixologik o'yinlardir. Bular faqat o'yin emas, balki o'z joniga qasd qilish o'yilaridir. Masalan, "Viber", "VK" ijtimoiy tarmoqlaridagi o'smirlar halokatli o'yinlari "Moviy kit" jamoasi o'yinlariga kiradi.

Umuman, yuqoridagi fikrlarda kelib chiqib, shuni ta'kidlash lozimki bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlar va internetning yoshlar hayotiga ta'siri ijobiy tomondan qaralganda, ularning chuqur bilim olishi, dunyo ma'lumotlarida foydalanishi yoki o'zlarini bizneslarini yo'lga qo'yishlari uchun juda ham foydali texnologiyadir. Biroq, salbiy tomonlari mavjud bo'lib, o'quvchilar, o'smirlar, talabalar va yoshlar ijtimoiy tarmoqlarga qaram bo'lib qolmoqdalar. Bundan tashqari, turli pul bilan bog'liq o'yinlarga (qimor), odam savdosi guruhlariga, jinoyatchilikka moyilligini oshiradigan o'yinlarga bog'lanib qolmoqdalar.

Bu salbiy oqibatlarni oldini olish uchun, mutaxassislardan sohada ilmiy ishlar olib borish, o'quvchilar, o'smirlar, talabalar va yoshlar xattoki katta yoshdagi insonlarga ijtimoiy tarmoq va internet tushunchalarini shakllantirish, ulardan to'g'ri foydalanish, axborot madaniyati kabi qator dolzarb masalalarni o'rgatish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Роль социальных сетей в жизни молодежи Режим доступа –URL: <https://infourok.ru/uchebniy-proekt-po-obschestvoznaniyu-rol-socialnih-setey-v-zhizni-sovremennoy-molodyozhi-3113564.html> (Дата обращения: 26.11.2018)

2. Социальные сети и молодежь: за и против? Режим доступа –URL: <http://salschool24.ucoz.ru/programma/lavrentev.docx> (Дата обращения: 16.01.2019)

3. Субкультура АУЕ Режим доступа –URL: <http://obozrenie-chita.ru/article/subkultura-ae> (Дата обращения: 18.12.2018)
4. Рослякова, Л. А. Роль социальных сетей в жизни молодежи / Л. А. Рослякова. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2019. — № 3 (241). — С. 375-376. — URL: <https://moluch.ru/archive/241/55766/> (дата обращения: 18.03.2022).

O'RTA MAXSUS HARBIY TA'LIM MUASSASALARIDA QUOLLI KUCHLARNING JANGOVAR SHAYLIGI, UNING IMKONIYAT VA QOBILIYATLARINI KUCHAYTIRISH ISTIQBOLLARI

O'rinbaeva Dilfuza Abdumannobovna

O'zbekiston Respublikasi Milliy Gvardiyasi Toshkent "Temurbeklar maktabi" xarbiy akademik
litseyi tarix fani katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqola keying yillarda O'zbekistonda Qurolli Kuchlar sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar tahliliga bag'ishlangan. O'zbekistonda harbiy soha huquqiy bazasining yaratilishi, sohada olib borilgan o'zgarishlar, harbiy xizmatchilarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash mexanizmining yaratilishi, shuningdek, O'zbekiston armiyasining jahon jamoatchiligi tomonidan e'tirof etilishi va Yangi O'zbekistonni 2022-2026-yillarda rivojlantirishga qaratilgan Taraqqiyot strategiyasi doirasida kelgusida harbiy sohada bajarilishi lozim bo'lgan ishlar o'z ifodasini topgan.

Kalit so'zlar: qurolli kuchlar, millatlararo xavfsizlik, harbiy islohatlar, harakatlar strategiyasi, harbiy bilim yurtlari, muddatli harbiy xizmat, zamonaviy armiya

Аннотация: В статье анализируются проводимые в последние годы реформы в Вооруженных Силах Узбекистана. Создание правовой базы военной сферы Узбекистана, изменения в сфере, создание механизма всесторонней поддержки военнослужащих, а также признание узбекской армии мировым сообществом и Новым Узбекистаном 2022-2026 гг.- Предстоящая работа в перспективе в военной сфере находит свое отражение в рамках Стратегии развития, которая направлена на развитие страны на ближайшие годы.

Ключевые слова: вооруженные силы, межнациональная безопасность, военные реформы, стратегия действий, военные учебные заведения, срочная военная служба, система аутсорсинга, современная армия.

O'zbekiston Respublikasining Qurolli Kuchlarida olib borilayotgan islohotlarni davom ettirib, davlatimiz rahbari Sh. Mirziyoyev: "Ko'zlangan strategik maqsadlarga yetishishda va ulami hayotga to'liq tatbiq etishda har tomonlama va puxta tayyorlangan, o'z Vatanga sodiq, yuksak tajribali harbiy kadrlarni tarbiyalash, davlat tomonidan ularning ijtimoiy himoyasini kafolatlash hal qiluvchi va asosiy omildir. Shu bois respublikaning hamma o'quv muassasalarida vatanparvarlik tarbiyasi to'g'risidagi fanlarni tatbiq qilish va kuchaytirish bo'yicha amaliy ishlar boshlandi" deya ta'kidlab o'tdi.

Yoshlarga harbiy ta'lim berishda ularga qo'shinlarning o'quv-jangovar faoliyatida bajariladigan mashqlar, harakatlar va amallarni harbiy qismlardagiga mumkin qadar yaqinlashtirilgan holda o'rgatish nazarda tutiladi. Bu mashqlarni ko'p marotaba takrorlash natijasida yoshlarda zamriy harbiy bilim va ko'nikma yuzaga keladi. Tinchlik va harbiy davrda aholi va hududlarni favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish sohasida davlat siyosatini amalga oshirish, me'yoriy-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqish va amalga oshirish;

respublika hududidagi mumkin bo'lgan favqulodda vaziyatlarni prognozlashtirish, ularning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlarini baholash; favqulodda vaziyatlarning oldini olishga, odamlar xavfsizligini ta'minlashga, xavfli texnologiyalar va ishlab chiqarishlarning tavakkalchiligini pasaytirishga, iqtisodiyot tarmoqlari va boshqa tashkilotlar faoliyat ko'rsatishining barqarorligini oshirishga qaratilgan maqsadli va kompleks ilmiy-texnik dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirish; boshqaruv organlari va favqulodda vaziyatlarning oldini olish, ularni bartaraf etish uchun mo'ljallangan kuch va vositalarning doimiy tayyorligini ta'minlash; aholi va hududlarni favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish sohasidagi axborotlarni yig'ish, ishlab chiqish, ayirboshlash va berish; aholini, boshqaruv organlarining mansabdor shaxslarini, FYDT kuchlari va vositalarini favqulodda vaziyatlarda harakat qilishga tayyorlash; favqulodda vaziyatlarni bartaraf etish uchun moliyaviy va moddiy resurslar zaxiralarini yaratish; aholi va hududlarni favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish sohasida davlat ekspertizasi, nazorati va tekshimvini amalga oshirish; favqulodda vaziyatlarni bartaraf etish harbiy sohaning birlamchi vazifalaridan biridir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2018-yil 18-dekabr kuni zamonaviy kadrlarga bo'lgan ehtiyojni to'ldirish, bilimli yoshlarni strategik sohalarga jalb etish masalalariga bag'ishlangan yig'ilishda "...zamon talabi, islohotlar shiddatiga mos kadrlarni tarbiyalashimiz kerak. Bu masala bizning kelajagimiz, bizning ertangi kunimiz"[1] – deya ta'kidlaganlari ham iqtisodiyotimiz turli sohalarida izlanuvchan, tashabbuskor kadrlarga bo'lgan ehtiyojni ko'rsatib berdi.

O'rta maxsus harbiy ta'lim muassasalarida qurolli kuchlarning oliy ta'lim tizimiga kirish imkoniyatlari va imtiyozlari hamda ularning qobiliyatlarini kuchaytirish istiqbollari bo'yicha har yili Prezidentimiz tomonidan me'yoriy- huquqiy hujjatlar qabul qilinadi. Bularni e'tiborimizga olib o'tadigan bo'lsak,

"Temurbeklar maktabi" bitiruvchilari bugungi kunda oliy harbiy ta'limni olishlari uchun barcha imkoniyatlar yaratib berilgan. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'smirlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash hamda O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari va davlat xizmati uchun kadrlar zaxirasini tayyorlash tizimini takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2019-yil 28-iyundagi PQ-4375-son qarori asosida amalga oshiriladi.

"Temurbeklar maktabi" bitiruvchilariga¹ O'zbekiston Respublikasi oliy harbiy va ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalariga o'qishga kirishda Davlat test markazi tomonidan o'tkaziladigan test sinovlarida o'zlari to'plagan ballarning 30 foizi miqdoridagi, respublikaning boshqa davlat oliy ta'lim muassasalariga o'qishga kirishda esa o'zlari to'plagan ballarning 15 foizi miqdoridagi qo'shimcha ballar ko'rinishida imtiyoz beriladi. To'plangan ballga nisbatan qo'shimcha ballar ko'rinishida imtiyoz abituriyent tanlagan barcha ta'lim yo'nalishlari uchun o'rinli hisoblanadi. Mudofaa vazirligi, Milliy gvardiya, Ichki ishlar vazirligi, Davlat xavfsizlik xizmati, Favqulodda vaziyatlar vazirligi javobgarligi asosida.

¹ J.T.Odilov. Oliy ta'lim muassasalariga kirish uchun beriladigan imtiyozlar bo'yicha Ma'lumotnoma.(2022-2023-o'quv yili uchun). Toshkent-2022.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Harbiy musiqa akademik litseyini tashkil etish to'g'risida" 2022-yil 16-fevraldagi PQ-129-son qarori asosida tashkil etilgan.

O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Harbiy musiqa akademik litseyi bitiruvchilariga O'zbekiston Respublikasi oliy harbiy ta'lim muassasalariga o'qishga kirishda Davlat test markazi tomonidan o'tkaziladigan test sinovlarida o'zlari to'plagan ballarning 30 foizi miqdoridagi, respublikaning boshqa davlat oliy ta'lim muassasalariga o'qishga kirishda esa o'zlari to'plagan ballarning 15 foizi (shu jumladan, ijodiy imtihonlar bo'yicha) miqdoridagi qo'shimcha ballar ko'rinishida imtiyoz beriladi. To'plangan ballga nisbatan qo'shimcha ballar ko'rinishida imtiyoz abituriyent tanlagan barcha ta'lim yo'nalishlari uchun o'rinli hisoblanadi².

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari harbiy xizmatchilari va ularning oila a'zolarini ijtimoiy qo'llab-quvvatlashga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2018-yil 14-maydagi PQ-3726-son qarori asosida ham imtiyozlar berib o'tilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ichki ishlar organlari xodimlari va ularning oila a'zolarini ijtimoiy himoya qilishni yanada kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2019-yil 26-fevraldagi PQ-4212-son qarori asosida ham imtiyozlar berib o'tilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari safida muddatli harbiy xizmatni o'tab bo'lgan fuqarolarga imtiyozlar tizimini takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2012-yil 31-maydagi PQ-1765-son qarori asosida ham imtiyozlar berib o'tilgan.

Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 17-avgustdagi 681-son qarori bilan tasdiqlangan "O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari safida muddatli harbiy xizmatni o'tab, harbiy qism qo'mondonligining tavsiyanomalariga ega bo'lgan fuqarolarni oliy ta'lim muassasalariga qabul qilish tartibi to'g'risida" nizom asosida ham imtiyozlar berib o'tilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tizimida yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2017-yil 17-noyabrdagi PQ-3394-son qarori asosida ham imtiyozlar berib o'tilgan.

Yuqoridagi keltirib o'tilgan normativ-huquqiy hujjatlardan kelib chiqib, ta'kidlash lozimki, Bo'lajak harbiy ta'lim kursantlari kasbiy kompetentligini shakllantirilib, harbiy sohaga bo'lgan qiziqishini yanada orttirishga katta imkoniyat beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tashkil etilganining 30 yilligi munosabati bilan harbiylarni tabrikladi. Xalq so'zi gazetasi 2022 yil 14 yanvar №9 (8071).

² J.T.Odilov. Oliy ta'lim muassasalariga kirish uchun beriladigan imtiyozlar bo'yicha Ma'lumotnoma.(2022-2023-o'quv yili uchun). Toshkent-2022

2. O'zbekiston Respublikasining 2021-yil 30-sentabrdagi O'RQ-718-sonli Qonuni 13-moddaning birinchi qismi, 30.09.2021-y., 03/21/718/0920-s
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni, "Inson qadrini ulug'lash va faol mahalla yili" davlat dasturi. Xalq so'zi gazetasi 2022 yil 1 fevral №23 (8085).
4. Temur tuzuklari. -T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa birlashmasi, 1991. -64-b
5. Marsel Brian. Menkim, Sohibqiron-Jahongir Temur. "Yangi asr avlodi". T.: 2016

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA MILLIY XARAKATLI
O'YINLARINING KELIB CHIQISHI VA BOLA HAYOTIDAGI O'RNI.

Nabiyeva Dilnoza Midhadovna
Toshkent pedagogika kolleji o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada O'zbek xalq milliy o'yinlarini o'rganish, tadbqiq qilish va uni yoshlarni tarbiyalash amaliyotiga joriy qilish, o'z qadriyatlarimiz, madaniyatimiz va ma'naviy boyliklarimizning yuksaklikka ko'tarilishida asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Xalq yaratgan buyuk xazinani ehtiyot qilib saqlashimiz, milliylik bo'yog'ini asrashimiz hamda uni kelajak avlod uchun bekamu ko'st yetkazishimiz zimmamizdagi asosiy vazifadir. Xalq milliy o'yinlari sog'lom avlod tarbiyasidagi samarali usullardan biri sifatida tadbqiq qilingan bo'lib, halq o'yinlarini ta'lim-tarbiya jarayonida tashkil qilish va samaradorligini oshirish yuzasidan pedagogik tavsiyalar berilgan.

Tayanch tushunchalar: Sog'lom avlod tarbiyasi, uzluksiz ta'lim tizimi, sog'lom turmush tarzi, milliy halq o'yinlari, ta'lim-tarbiya jarayoni, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, milliy va madaniy qadriyatlar.

O'zbek milliy xalq o'yinlarining tarixi

Xalq o'yinlari xalq ijodiyotining o'ziga xos janri bo'lib, ko'p asrlik tarixga ega. Ularda jamiyat rivojlanishining u yoki bu bosqichiga xos, ijtimoiy voqealar aks etadi.

O'zbek xalq o'yinlari qadim zamonlarda, bizning eramizgacha bo'lgan davrda vujudga kelgan. Buni arxeologik qazilmalar va qadimgi rim yozuvchisi Elianning etnografik hujjatlari ham tasdiqlaydi. Chunki ularda o'yin-musobaqalar juda keng tarqalganligi va ular xalqning sevimli odati bo'lgani haqida ma'lumotlar bor. Yunon tarixchisi Pomney Trog (eramizning I asri) yozuvlarida bir vaqtlar hozirgi O'zbekiston hududida yashagan qabilalar mohir jangchilar, chavandoz, mergan, nayzaboz va kamonchi, ya'ni harbiy ishlarga usta kishilar bo'lgani qayd qilinadi.

Qadimda hozirgi O'zbekiston hududida asosan ko'chmanchi, yarim ko'chmanchi va o'troq qabilalar yashagan. Ko'chmanchi va yarim ko'chmanchi qabilalarning asosiy mashg'uloti chorvachilik bo'lgan. O'troq qabilalar esa dehqonchilik bilan bug'doy yanchishda, daryo va quduqlardan suv tortishda mollardan shuningdek, chorva mollaridan hunarmandlar va savdogarlar ham foydalanganlar.

"Oqsoq bo'ri va qo'ylar", "Echkilar va cho'ponlar", "Oq tuya", "Bo'ri keldi" singari qator xalq o'yinlarining kelib chiqish tarixi shu manbalarga asoslanadi.

O'zbek xalq o'yinlari rivojlanishining har bir bosqichida mazmunan o'zgarib turli ijtimoiy vazifalarni bajargan ko'pgina xalq o'yinlari ota-bobolardan bolalar va nabiralarga o'tgan.

O'zbek xalqida hayvonlar va qushlar mavzusidagi juda qiziqarli raqslar "Kaptar o'yini", "Ot o'yin" va hokazolar keng rasm bo'lgan. Shuningdek, o'zbek orasida "Karnayli-

surnayli", "Xo'roz va tovuq", "Qoch bolam qush keldi", "Oq terakmi ko'k terak" kabi o'yinlar mashhur bo'lgan.

O'zbek xalq o'yinlari qadimgi tomosha sifatida yuzlarcha yillar muqaddam maydonlarda vujudga kelgan. Ular xalq tantanalari va tomoshalarining eng yaxshi an'analarini o'zida jamladi, betakror o'ziga xosligi va xususiyatlari bilan milliy ma'daniyatini nihoyatda boyitdi, o'z avlodlarining xalq an'analarini mujassamladi. Ilgari aholi o'rtasida sayillar, "Ramazon hayiti"- "Qurbon hayiti" kunlarida o'tkazilgan. Har yili bahor va kuzda ommaviy tomosha lar o'tkazish odat bo'lgan. Mana shu bayramlarda o'yinlar, sport o'yinlari, musobaqa, qo'g'irchoq, dorbozlar o'yinlari, kurash musobaqalari o'tkazilgan.

Dorbozlar o'z san'atlarining vujudga kelishi haqidagi rivoyatlarni maroq bilan hikoya qiladilar. Ularda yetilishicha, payg'ambar Ali doimo Haybar mamlakatidagi g'ayridinlarga qarshi kurashgan. Ularning Haybar shahridagi mustahkam qal'asini hech kim zabt eta olmagan. Qal'aning atrofi qoyatoshlar va suv bilan o'ralgan bo'lib, ulardan o'tish nihoyatda qiyin ekan. Ali qo'shinlarini boshlab kelib, qal'aga kirish yo'lini bilmagan. Shunda dor qurdirib, unga arqonlar torttirgan va uning barcha jangchilari ana shu arqonlar orqali qal'aga o'tgan. Ali g'ayridinlarni yengib, Haybarni zabt etgan va mazkur g'alabani nishonlashda dor inshoatini va darbozlarni olqishlagan. Xuddi shuning uchun O'zbekstonda darbozlarga alohida hurmat-e'tibor bilan qaraladi. Rivoyatlarda darbozlarning shaharlarga kelishi osoyishtalikka, qishloq joylarga kelishi mo'l hosil olinishiga sabab bo'ladi, degan naql bor. Bir vaqtlar O'zbekiston yog'ochoyoq o'yini keng tarqalgan. Yog'ochoyoqlar yugurib, sakrab, raqsga tushub va milliy cholg'u asboblarida, karnay, surnay va hokazolarda kuylar ijro etib ajoyib tomosholar ko'rsatgan. Mana shular haqida "Boburnoma"da anchagina ma'lumotlar bor. Xorazmda "Tayoq" o'yini keng tarqalgan. O'zbek xalq o'yinlarini mazmuniga ko'ra quyidagi tasniflash mumkin:

O'zbek xalq o'yinlarining tarixan vujudga kelishini tahlili qilib, dramalashgan o'yinlar o'zbek qo'g'irchoq teatrining negiziga aylangan qadimiy xalqning "Qo'g'irchoq o'ynatish" san'ati asosida paydo bo'lgan degan xulosa chiqarsa bo'ladi.

Muayyan badiiy obrazni ifodalaydigan qo'g'irchoq mamlakat va kishilar hayotidagi tarixiy turmush voqealarini aks ettiradi, madaniy maishiy o'zgarishlarni, odamlarning amalga oshirgan ishlarini, go'zalligi va kamchiliklarini ifodalaydi.

Dramalashgan o'yinlar va ko'pincha musiqa jo'rligida va qahramonlarning raqslari bilan o'tkaziladi. Bolalar katta yoshli kishilarning hayotini, mehnat faoliyatini, tabiat hodisalarini, odamlar, hayvonlar va qushlarning hatti harakatlarini kuzatib hamda xalq tomoshalarida qatnashib, o'zlari ko'rgan narsalar o'yinlarida tasvirlaganlar. Hayotni tasodifiy ravishda aks ettirish mazmunli-rolli, mazmunli-harakatli sport o'yinlariga asos bo'lgan.

Dramalashgan o'yinlarga o'zbek xalq ertaklari va afsonalari asos qilib olingan. Mana shunday o'yinlarning maqsadi ertaklar va afsonalarni ijro etishdir. Dramalashgan o'yinlar o'z mazmuniga ko'ra juda yorqin bo'ladi. Ularda ishtirok etuvchilar esa xoh hayvon yoki qush bo'lsin, xoh odam bo'lsin badiiy obrazning barcha xususiyatlarini o'zida mujassamlashtirilgan personajlardir. Bunda hayvonot olami insonning xususiyatlariga ham

ega bo'ladi. Ertakning mazmuni, qatnashuvchi shaxslar o'rtasidagi kurash bolani qiziqtiradi va uning qalbini rom qiladi.

Kulgili o'yinlar xarakter va fe'l-atvorlarini mohirlik bilan yoritishga kishilardagi ayrim salbiy hatti-harakatlar ustidan kulishga asoslangan o'yinlardir. Bunday o'yinlar ayibdorlarni "jazolash" va shu bilan birga kutilmagan hamda tasodifiy elemertlarni kiritish maqsadida tashkil qilinadi.

Ularda o'zbek xalqi madaniyatining askiyachi va masxarabozlar keng shuxrat qozongan tarixi aks ettiriladi.

Qo'shiq va raqs o'yinlari xalq madaniyatining o'ziga xos janri, o'zbek xalqining milliy og'zaki, teatr va musiqa an'analari targ'ibotchisi sifatidagi folklorga asoslanadi. Ular o'zbek xalqining ma'naviy boyligini, estetik didini ifodalaydi.

Harakatli, sport musoboqasi o'yinlari bolalarning harakat faolligiga asoslanadi va ularning mushaklarini, harakat a'zolarini rivojlantiradi, shuningdek, sezgilarini shakllantiradi. Mazmunli-rolli va mazmunli-harakatli o'yinlar o'zicha jozibador va qiziqarli bo'lib, mukammal mazmun hamda turli harakatlarga ega. Bu o'yinlar bolalarni atrofdagi olam, tabiat, ayrim narsalarning sifatlari bilan tanishtiradi.

Ijodiy o'yinlarga quyidagilar kiradi:

- o'quvchilarning o'zlari o'zbek xalq ertaklari va afsonalari asosida yaratadigan o'yinlar;
- o'quvchilarning ijodiy qobiliyatkarini faollashtiradigan she'r to'qish, qo'shiq, raqs, imo-ishoralar, taqlid qilish va hokazolar bajariladigan o'yinlar;
- tasviriy ijodkorlikka, o'yinlar uchun kerakli narsalarni bajarishga doir o'yinlar.

Shaklan milliy va mazmunan zamonaviy o'zbek o'yinlari yosh avlodni tarbiyalash va har tomonlama kamol topshirishning asosiy omillardan biri bo'lib hisoblanadi.

Yosh avlodni har tomonlama kamol topgan jismonan sog'lom, baquvvat qilib tarbiyalash hozirgi davrimizning eng muhim vazifalaridan biridir. Shunday ekan, kelajagimiz bo'lmish bolalarimizning ilk yoshlik chog'idan boshlab, ularning jismoniy o'sishi va tarbiyasi bilan jiddiy shug'ullanish, ta'lim tarbiya metod va vositalaridan unumli foydalanish joizdir.

O'zbek xalq milliy harakatli o'yinlari bolalar folklorining kichik janrlaridan biri bo'lib sanaladi. Xalq og'zaki ijodi boshqa janrlari kabi milliy harakatli o'yinlar uzoq tarix osha bizgacha yetib kelgan. Milliy harakatli o'yinlarning uzoq umr ko'rib kelayotganining o'zi milliy harakatli o'yinlarning qudratli tarbiyaviy kuchga ega ekanligidan dalolat beradi. O'zbek xalqi milliy harakatli o'yinlarni o'ynash orqali bolalarni o'z xalqini hayoti, o'tmish tarzi, madaniyati, kasb-kori, hunarmandchiligi, ota-bobolarimizning aql-zakovati bilan tanishtiradi.

Demak, o'yinlar bolalarni o'z xalqining boy milliy an'analari, urf-odatlarini, yashash sharoitlari, ruhiy kayfiyatlari, ma'naviy qiyofasi, til xususiyatlarini tanishtiruvchi bir manbaadir.

O'zbek xalq milliy harakatli o'yinlari o'zining obrazlilik, sodda, aniq va ravonligi bilan bolalarga zavq beradi.

O'yin o'ynash jarayonida bolalar turli asosiy hayot uchun zarur bo'lgan harakatlarni bajaradilar. O'yinlar bolalarni jismonan o'stirish, chiniqtirish, rivojlantirishdan tashqari

ularni to'g'rilik, halollik, o'zaro yordam, mustaqillik va tashkilotchilik kabi chin insoniy fazilatlar egasi qilib tarbiyalashda juda muhimdir. Bolalar mustaqil ravishda o'yinlarni tashqil qilish, rollarni taqsimlash, o'z o'rtoqlarining hatti-harakatlariga baho berish kabi ko'nikma va malakalarga erishib boradilar. Shuningdek ularda chaqqonlik, epchillik, tezkorlik, kuchlilik tarkib topa boradi.

O'yinlar bolalarning barcha qiziqishlariga javob beradi, ana shuning uchun ham bolalar o'yinlarni juda-juda qiziqish bilan takror-takror o'ynaydilar.

Harakatli o'yinlarni o'tkazish bolalar bog'chasini kun tartibiga binoan kunning birinchi va ikkinchi yarmida sayrda rejalashtiriladi. O'zbek milliy o'yinlarni ochiq keng maydonda bog'cha maydonchasida o'tkaziladi. O'yin uchun tegishli jihozlarni oldindan tayyorlash talab etiladi. Jihozlar sifatida: to'plar, arqonchalar, chambaraklar, niqoblar va shu kabilardan foydalanish mumkin. O'yinlar kichik guruhlarda 10-15 minut, katta va tayyorlov guruhlarda 25-30 minut davom etadi.

O'yinlarni tashkil etish va qiziqarli ravishda o'tkazish uchun ko'p jihatdan tarbiyachiga bog'liq. Kichik va o'rta guruhlarda asosan soda qoidali syujetli o'yinlar o'tkaziladi. Masalan "Oq terakmi-ko'k terak", "Chitti gul", "Qoch bolam qush keldi". Bu guruhlarda tarbiyachi asosiy rolni o'zi bajaradi.

Kata va tayyorlov guruhlarda tarbiyachi o'yindagi asosiy rolni bolalarga bajarishni taklif etadi. Bolalar o'yinni boshlanishini chorlamalar bilan boshlashadi. Chorlamalar harakatli o'yinni tashkil etishning eng qulay metodi bo'lib, bunda bolalar bir-birini qo'shiq aytib o'yinga chaqiradilar.

Ular bolalarning o'yinga chorlovchi kechinmalarni konkret vaziyatga bog'liq holda ifodalaydi va hamisha o'yinga da'vat etish, chaqirish vazifasini bajaradi:

Bola bo'lsang, kelaver,
O'ynab-o'ynab ketaver,
Kel-ho, kel
Kel-ho, kel

O'yinning ikki qarama-qarshi tarifiga bo'lish asosida tashkil etishmoqchi bo'lishsa, masalan, "Oq terakmi, ko'k terak" kabi o'yinlarda cheklashmashoq aytiladi. Cheklashmashoq odatda, ikki bolaning o'zaro yashirincha kelishib til bitiktirib o'zlariga yasama "ot qo'yish"lari asosida yuzaga keladi. Bu hol ularning ona boshi bilan qiladigan savol-javoblarning sirliligini ta'minlaydi. Cheklashmashoqlar aksariyat hollarda ona boshiga murojaat qilish bilan boshlanadi:

-Mati, mati,
-kimning navbati?
-Meniki ona boshlaridan biri.
-Toji tillo xo'rozni olasanmi? Yo
-Chala mullo tovuqni?
-Toji tillo xo'roz!
-O't men tomonga!

Bunday chekishmashoqlar murojaat va savoldan iborat bo'lsada, savol hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bolalar onaboshiga murojaatida uning tashqi ko'rinishini ta'riflashni ham unitishmaydilar.

Ona boshi, ona boshi,
Yigitlarning qalam qoshi,
Nima eysan? Ne olasan?
Atalami? Palov oshmi?

Bolalar o'yinini tashkil eitshda navbatda turuvchi aniqlashga ehtiyoj sezsalor, sanama aytib, galda qoluvchini belgilaydilar.

Sanamalar keng tarqalgan o'yinboshi turlaridar bo'lib o'yin boshlanishini oldindan, navbatda turuvchini aniqlash, galda qoluvchini belgilash vazifasini bajaradi.

Sanamalaridagi sanash ohangi qo'l yoki oyoq harakatlari bilan to'ldirilib, tasdiqlab turiladi. Ona boshi har bir so'zni yoki iborani sanoq ritmiga muvofiq shovqin ayta turib, har bir ritmik taktida qo'lini navbatma-navbat o'yin ishtirokchilarining ko'ksiga tekkiza boradi, shu asosda sanoq ritmini burtirib ta'kidlaydi va qo'li tekkan bola davradan chiqib turadi. Eng so'ngi so'z kimni chekiga tushsa, o'sha navbatda qoladi.

Sanalarda raqamlar shunchaki tilga olinmaydi, balki ritmik asosni tashkil qilish niyatida vaznga solinadi.

Bir, ikki, uch.... O'n olti,
O'n olti deb kim aytdi?
O'n olti deb men aytdim.
Ishonmasang sanab boq:
Birov,
Ikkov,
Uchov,
Qoch...ov!

Ko'pgina o'yinlar sanama aytishdan boshlangan bo'lib, sanama bolalar orasida navbatni aniqlash metodi sifatida qo'llaniladi. Turlu yosh guruhlarda ayniqsa katta va tayyorlov guruhlarida tarbiyachi bolalarga o'yinlarni mustaqil tashkil etishga o'rgatib boradi.

Tarbiyachi o'yin qoidalarining buzulmasligini, barcha bolalarning unga to'liq amal qilishlarini kuzatib boradi. O'yindagi so'zlarni qofiya ritmlarining bajarilishini va ritmga monan harakatlarning bajarilishini o'rgatadi. Masalan: "Chittigul" o'yinida "Chittigul-o chitti gul" so'zlarini aytayotganda qarama-qarshi turgan bolalar chapak chalib qo'llarini bir-birlariga tekkizadilar, Ha-yu chittigul, ha-yu chittigul so'zlarini aytish bilan barovar bolalar aylanadilar. Oq terakmi-ko'k terak, "Tapur-tupur qayrag'och" kabi o'yinlarida ham so'z ritm harakatlari ham ohang holda qo'llaniladi. O'yinlarni variantlashtirishga ham tarbiyachi alohida e'tibor bermog'i zarur, chunki o'yinlar variantlashtirilganda, bolalar o'z kuchlarini tejashga ortiqcha harakatlarni bajarmay, maqsadga erishishga harakat qiladilar: qiyin vaziyatlardan chiqish metodlarini o'zlashtiradilar. O'yinlarni bolalarga variantlashtirib berishning yana bir qimmatli tomoni shundaki, o'zlari uchun mushkulroq bo'lgan vazifalarni bajarish yo'lida uchraydigan qiyinchiliklarni yengishga harakat qiladilar. O'yin

davomida bolalar murakkab vazifalarga ham duch keladilar. Ularni hal etishga tarbiyachi bolalarning jismoniy rivojlanganliklarini, harakat malakalarini qay darajada egallaganliklarini hisobga olgan holda kuchi yetadigan bolalarni jalb etmog'i lozim. O'yin jarayonida tarbiyachi bolalarga ortiqcha yuk tushmasligini nazorat qilib borishi, charchagan, hansirab qolgan bolalar vazifalarini yengillashtirishga, tez harakatni tinch holat bilan almashtirib, turish maqsadga muvofiq sanaladi.

Milliy harakatli o'yinlarni tashkil eitish va ularga rahbarlik qilish davomida tarbiyachi ta'limning turli xil metodlaridan tushuntirish, ko'rsatish, tavsiya berish, bolalar harakatini ma'qullash, o'yinga baho berish kabilardan foydalanadi. O'yin davomida tarbiyachi bolalarda emotsional-ko'tarinki kayfiyatni yaratish va uni o'yin oxirigacha saqlashga erishmog'i lozim.

Hozirgi shatoitda o'zbek xalq o'yinlari o'zgacha tus olgan. Asosan ularning maqsadi o'zgardi, mazmuni yangilandi, barqaror qoidalar vujudga keldi. Birmuncha xalq o'yinlarining yangi turlari hamda variantlari paydo bo'ldi.

Yosh avlodni har tomonlama kamol topgan jismonan sog'lom, baquvvat qilib tarbiyalash hozirgi davrimizning eng muhim vazifalaridan biridir. Shunday ekan, kelajagimiz bo'lmish bolalarimizning ilk yoshlik chog'idan boshlab, ularning jismoniy o'sishi va tarbiyasi bilan jiddiy shug'ullanish, ta'lim-tarbiya metod va vositalaridan unumli foydalanish joizdir.

O'yinning nomi: "Chillak".

2.O'yinning maqsadi: Bolalarni jamoaga uyushtirish, ularni jismonan chiniqtirish, cho'plarni uzoqroq otishga o'rgatish, ularni ko'z qiri bilan qancha chamalashga, (masofa necha qadam chiqishini) va ularni ravon sanashga o'rgatish hamda nafas rostlab yugurishga, chaqqon, epchil va signalga rioya qilishga o'rgatish.

3.O'yinga tayyorgarlik: bolalarga bu o'yinni o'ynash uchun 2 dona g'isht va tol darahtidan qilingan 2 dona cho'p kerak bo'ladi

O'yinning borishi; Birinchi bolalar qur'a tashlab kim birinchi boshlashini belgilab oladilar. Keyin 2 dona g'ishtning orasini 20 santimetr uzoqlikda qo'yib o'yinni boshlanadi. Birinchi bola 1 ta cho'pni g'isht ustiga qo'yib ikkinchi cho'p bilan pastdagi cho'pni ozgina yuqori ko'tarib uzoqqa otadi. Cho'p tushgan joy chizib belgilanadi. O'yin boshlagan bola g'ishtdan cho'p tushgan joygacha necha tayoq chiqishini chamalab aytishi lozim. Agar cho'p tushgan joy bola aytganidek 20 yoki 30 ta tayoq chiqsa shuncha ochko to'plagan bo'ladi. Agar tayoq tushgan joy 20 yoki 30 tayoq chiqmasa bola yutqazadi va keyingi bolaga beradi. Bu o'yinni 3 kishi yoki 4 kishi o'ynashi mumkin. Eng kam ochko to'plagan bola 200, 300 yoki 1000, ochko to'plagan bo'lsa shuncha joyni belgilab, chillak g'ishti chiqadigan joydan 1000 g'isht chiqadigan joygacha "suv" so'zini bir nafasda to'htamasdan aytib borishi kerak va cho'pni o'sha joyga qo'yishi kerak.

O'yinni yakunlash; O'yinda yaxshi qatnashgan bolalarni rag'batlantirib o'yinni yakunlaymiz.

1.O'yinning nomi va mazmuni

2.O'yin qoidasi

3.O'yinga tarbiyachining tayyorgarligi

- 4.O'yinga bolalarni uyushtirish
- 5.O'yinga bolalarni qiziqtirish
- 6.O'yin mazmuni va qoidasi
- 7.Rollarga bo'lish
- 8.Tarbiyachining o'yinga rahbarligi
- 9.O'yin jarayonida tarbiyaviy ishlarni o'tkazish
- 10.O'yin jarayonida mayday va yurik qo'llanmalardan foydalanish
- 11.O'yinni tashkil etish, davomiyligi, takroriyliqi, joylarni belgilanishi, qo'llanma va maskalarni tarqatish va yig'ib olish usullari
- 12.Bolalarning kayfiyati
- 13.Tarbiyachining mohirligi
- 14.O'yin mazmuni va o'tkazish uslubiga o'z mulohazangiz.

Milliy halq o'yinlari sog'lom avlod tarbiyasida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Milliy halq o'yinlarining har birida halqimiz madaniyati, urf-odatlar hamda qadriyatlariga hos bo'lgan fazilatlar o'z tajassumini topadi. Masalan, «arqon tortish» o'yinida o'zaro jamoaviylik, ahillik; kurash bahsida halollik, mardlik; chavandozlik musobaqasida ephillik, chapdastlik; «bekinmachoq» o'yinida topqirlik, hushyorlik kabi hislatlar tarbiyalanadi. SHuning uchun ham tarbiyachi hamda jismoniy tarbiya yo'rikchilari mashg'ulotlarda halq o'yinlarini to'g'ri tanlashi, ularni ta'lim-tarbiyaviy jihatdan samarali tashkil qilishi zarur. Yahshi tanlangan o'yin ta'lim va tarbiya muvaffaqiyatining muhim shartidir. O'yinni o'tkazishga tayyorlanishda o'yingda qatnashuvchilarning tarkibi, yosh hususiyatlari, shuningdek, jismoniy tayyorgarliklarini hisobga olib, darsning asosiy vazifalarini belgilab olish zarur. YUqoridagilardan hulosa qilib aytish mumkinki, sog'lom avlod tarbiyasida halq o'yinlaridan yuqori saviyada foydalanish, ularning turli ko'rinishlarini ta'lim-tarbiya jarayoniga teran tatbiq qilish kutilgan pedagogik natijalarni beradi.

Zero, sog'lom avlod tarbiyasi – yurtimiz kelajagining ishonchli kafolatidir

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Avloniy A. Turkiy guliston yohud ahloq: ibratli hikoyalar. – T.: "O'zbekiston milliy entsiklopediyasi",2006.
2. Qalqonov E. Barkamol avlod vatan tayanchi. // "Jamiyat va boshqaruv" jurnali, 2009 yil 3-son.
3. Usmonho'jaev T., Ho'jaev F. 1001 o'yin. – T.: Ibn Sino nomidagi nashriyot, 1992 yil
4. T.S.Usmonho'jaev , M.M. Rahimov . O'zbek xalq harakatli o'yinlar. – T.: "O'qituvchi", 2004.
5. . Holmirzaev E.J., Ho'janioyozov B.I. Variativ o'yinlar –salomatlik garovi. – T., 2012.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA "SAN'AT" MARKAZIDA
APPLIKATSIYA ISHINING MAZMUNI

Fayzullayeva Iroda Bahtiyorovna
Muhiddinova Dilfuza Sherdor qizi
Toshkent pedagogika kolleji o'qituvchilari

Inson, uning har tomonlama uyg'un kamol topishi va farovonligi, shaxs manfaatlarini ro'yobga chiqarishning sharoitlarini va ta'sirchan mexanizmlarini yaratish, eskirgan tafakkur va ijtimoiy xulq-atvorning andozalarini o'zgartirish respublikada amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy maqsadi va harakatlantiruvchi kuchidir. Halqning boy intellektual merosi va umumbashariy qadriyatlar asosida, zamonaviy madaniyat, iqtisodiyot, fan-texnika va texnologiyalarning yutuqlari asosida kadrlar tayyorlashning mukammal tizimini shakllantirish O'zbekiston taraqqiyotining muhim shartidir.

Mamlakatimizda amal qilayotgan uzluksiz ta'lim tizimining maktabgacha ta'lim bosqichi bolalarni jismoniy, ma'naviy, aqliy, axloqiy va estetik jihatdan tarbiyalashning dastlabki va eng muhim jabhasi hisoblanadi. SHuning uchun ham, aynan maktabgacha ta'lim yoshi bolalarning dunyoqarshini shakllantirishning asosiy bo'g'ini sifatida e'tirof etiladi.

Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablarining 5 sohasi ijodiy rivojlanish sohasi bo'lib, "Ijodiy rivojlanish" sohasi quyidagi kichik sohalarga bo'linadi

- dunyoni badiiy tasavvur etish;
- badiiy-ijodiy qobiliyatlar.

Maktabgacha ta'lim muassasalarining birlamchi yo'nalishi maktabgacha yoshdagi bolalarni badiiy-estetik tarbiyalash hisoblanadi. Bu yo'nalishning samarasi estetik yo'nalishning barcha vositalarini (teatr, musiqa, badiiy adabiyot, rasm chizish, applikatsiya) kompleks tarzda qo'llanilgandagina aniq bo'ladi. Rasm chizish, loydan buyumlar yasash va applikatsiya-bu tasviriy faoliyat turlari bo'lib, ularning asosiy vazifasi-tevarak atrofni obrazli aks ettirish hisoblanadi. Tasviriy faoliyat bolalarni ongli tomondan tarbiyalashda katta ahamiyat kasb etadi. Birorta predmetni chizish yoki yasash uchun albatta u bilan oldindan tanishish yoki kuzatib chiqish, uni shakli, katta-kichikligini, qismlarning joylanishi, rangini bilish kerak bo'ladi. Bu jarayonida ko'rish, sezish, qo'l harakatlari ishtirok etmay qolmaydi. Bolalar predmet va hodisalarni kuzatish va ko'rib chiqish jarayonida bolalar predmetni katta-kichik guruhlarga bo'lish, uni shaklini o'zgartirish, rangini turli-tumanligi bilan tasvirleydilar. Shuningdek, tasviriy faoliyat jarayonida bolalar turli hil material(qog'oz, mel, bo'yoqlar) bilan ularning o'ziga xos xususiyatlari, ular bilan ishlash texnikasi bilan tanishadilar, bu esa bolalarni aqlan o'sishiga sabab bo'ladi. Tasviriy faoliyat jarayonida bolalarda fikr yuritish operatsiyalari (tahlil, sintez, taqqoslash umumlashtirish)ni rivojlanishga imkon beradi, bu o'z navbatida

bolalarni oqilona o'sishiga olib keladi. Bu jarayonida bolalarning nutqi rivojlanadi. Sensor tarbiyani amalga oshirishda tasviriy faoliyatining ahamiyati katta. Chunki bolalar predmetlar bilan uzviy bog'lanadilar, ularning o'ziga xos sifatlari, shakli, rangi bilan, katta-kichikligi bilan tapishadilar, ularni farqini, o'xshashligini aniqlaydilar, bu esa bolalarni sensor tarbiyalashga, ko'rgazmali, obrazli fikr yuritishga imkon beradi. Tasviriy faoliyat bolalarni axloqiy tarbiyalaydi. Chunki, bolalar o'z ishlarida bizning hayotimizda, jamiyatda bo'layotgan voqea-hodisalarni aks ettiradilar, ulardan mamnun bo'ladilar, hayajonlanadilar.

Tasviriy faoliyat metodikasida rasm solish, loydan buyum yasash metodikasi bilan bir qatorda applikatsiya ham asosiy turlarining biri sifatida maktabgacha ta'lim muassasasi dasturiga kiritilgan. Applikatsiya mashg'uloti bolalarni har tomonlama o'sishida katta ahamiyatga ega. U bolalardagi hayolni uyg'otadi, ijodini tug'diradi, kuzatuvchanligini faollashtiradi, diqqat va tasavvurini, irodasini tarbiyalaydi. Qo'l malakasini rivojlantiradi, shaklini sezishni, mo'ljallay olish, rang sezish hissini rivojlantiradi.

Olimlar fikricha, insonlar eng kuchli rang sezishda 1300 xil rangni ajrata oladilar. Demak, atrofimizdagi olam, nozik rangni ajrata oladigan mehnatini ayamaydigan asosida biladi va go'zal bo'ladi. Rang sezishni o'stirish orqali bolalarda estetik tarbiya qobiliyatini tarbiyalanadi. Qirqish texnologiyasini egallagan holda qog'ozdan predmetli, mazmunli, dekorativ applikatsiya, quritilgan o'simlikdan, somondan applikatsiya bajaradilar.

Applikatsiya so'zi lotincha so'zdan olingan bo'lib, «joylashtirish» degan ma'noni anglatadi. Applikatsiya tasviriy faoliyatning bir turi. Applikatsiyada ishlatiladigan ashyo o'ziga xosligi bilan ajraladi. Qog'oz, somon, quritilgan o'simlik o'ramga joylashtirilib, turli hil elim bilan elimlanadi. Mato, charm, jun, pahmoq–ularda esa tiqiladi. Applikatsiya bir xil rangli yoki rangli bo'ladi. Bir hil applikatsiya grafik tus bersa, ko'p ranglisi esa go'zallik. Uni ham buni ham badiiylik bo'ladi. Applikatsiya belgisi bo'lib, chamalash va buyumni hajmiy tasviriy harakterida bo'ladi. Applikatsiya o'ziga xosligi katta doirachalardan iborat.

Rang applikatsiyaning ifodalash darajasini oshiruvchi vositadir. Shuning uchun applikatsiya ishida ranglarning uyg'unlashuviga mos tushishi xayoliy va dekorativ kompozitsiyaning ifodaliligi garmoniyasini izlab topishdir. Applikatsiya talabalarda qog'ozda kompozitsion o'quvni bilishga sharoit yaratadi. Talaba tayyorlagan applikatsiya ishi estetik talabga javob berishi kerak. Applikatsiya predmetning umumiy, tipik va individualdan belgisini ko'ra olishiga o'rgatadi, ularni o'zaro bog'liqligi, butun, qismlar, rita, simmetrik chamalash rivojlanadi, predmetning shaklini, rangini bosqichma–bosqich ko'rsatish malakasini ko'rsata oladi.

Applikatsiya badiiy ishlarni oddiy va mos vosita orqali haqqoniy asosni saqlagan holda amalga oshiruvchi faoliyatdir. Qaysiki, mustaqil asar pannolar, surat, plakat. Ilyustrativ tasvir elementar mamavzutikaga o'rgatuvchi ko'rgazma qurol tabiat, nutq o'stirish metodikasi uchun ijodiy o'yin, o'yinchoq, 8-mart bayram sovg'asi, qurolli kuchlar va boshqa bayramlarda bezatish uchun, devoriy gazeta, ko'rgazma, Maktabgacha ta'lim muassasasini bezatish ishlarida ham bolalar applikatsiya ishlarining o'rni katta.

Applikatsiya ishini bajarishda ishlatiladigan kerakli asbob uskunalalar. Asboblar ishlatilishiga mos bo'lishi bilan birga estetik talabga javob berishi kerak. Ayrim kerakli ashyoni pap'e-mashe usulida qaychi qo'yish uchun qalamdon yasash, mo'yqalam qo'ygichni esa qalin kartondan yasash mumkin. Applikatsiya uchun kerakli ashyo murakkab emas; qaychi, elim uchun mo'yqalam, oddiy qalam, qirqim uchun quticha, lattacha, gazeta qog'ozi.

Qaychi–uchi to'g'ri, katta–kichik, katta qaychi 14-20 sm, to'g'ri, uchi uchli va aylanaviy katta tasvirlarni qirqish uchun.

Kichik qaychi: 8-10 sm mayda detallarni qirqish uchun qaychi o'tkir bo'lishi kerak. Stakanga qaychi uchi pastga qaragan holda qo'yilishi, do'stiga uzatganda ham uchini ushlagan holda o'zlatish kerak, qaychi ko'ndalangida qo'lni silkitish, o'qtalish mumkin emas. Unda ko'rsatish sifatida foydalanish mumkin emas.

Elim uchun mo'yqalam. Masalan: 2-3 ta mo'yqalamga ega bo'lish kerak. Mo'yqalam applikatsiyaning mazmunini katta–kichikligiga bog'liq. Katta hajmdagi applikatsiyaga uchi enli mo'yqalam, mayda detallarga esa, kichik mo'yqalamdan foydalanish maqsadga muvofiq. Ish tugagandan so'ng, mo'yqalamni yahshilab yuvib, artib, quritib, mo'yini yuqoriga qilib qo'yish kerak. Mo'yini tuzilishini saqlash uchun.

Mo'yqalam qo'ygich-elim ishlatishda elimning ortiqchasi surkalib ketmasligi stolni iflos qilmasligi uchun ishlatiladi.

Qalam. masalan: tasvir konturini chizish uchun oddiy, M va TM (yumshoq, yarim yumshoq) qalam ishlatiladi. Ular yahshi ochilgan, kontur chizishda ruchka va himiyaviy qalamni ishlatish mumkin emas.

Elim uchun idish-elim kichik idishchalarga solib bo'ladi, plastmassa idishlar, sopol taqsimchalar tanlanadi. Ishlatib bo'lingandan so'ng tezda yuvib qo'yish kerak.

Applikatsiya mavzuli yoki qirqilgan dekorativ shakllarni asosiy fonga turli predmetlar yordamida badiiy bezash uchun ishlatiladigan halq amaliy san'atining bir turi. Applikatsiyaning o'ziga hosligitasvirning va uning ishlashida hulosaga chiqaradi. Applikatsiya mashg'ulotlari bolaning tasviriy malakalarini shakllantirishga va ijodiy qobiliyatlarini o'sishiga yordam beradi. Applikatsiya o'z ichiga hayolni, tasvirni, go'zallikni ko'ra olish qobiliyatlarini oladi. Applikatsiya mashg'ulotlarida malakalarini bolalar boshqa faoliyatda ham qo'llashlari mumkin. Applikatsiya mashg'ulotlarini to'laqonli o'tkazish uchun material va jihozlarni oldindan tayyorlab qo'yish muhimdir.

Applikatsiya o'rgatish material bilan tanishish turli shakllarni qirqa olish malakalarini egallash, ularni ma'lum tartibda joylashtirish, obraz va syujetga mos ravshda yopishtirishni tahmin qiladi. Applikatsiya o'rgatish bolalarni qabul qilish jarayonini o'stirishga asoslanadi. Shakl, hajm, rang, predmetni o'zaro munosabatlari haqidagi taasurotlarni boyitish bolalarni mashg'ulot vaqtida fikrlash va (taasurot) tasavvurni ishlatishga yordam beradi. Ammo har bir yosh guruhlarda applikatsiya mashg'ulotlari qo'llaniladigan ta'limiy usullari o'ziga hoshususiyatga egadir.

Maktabgacha ta'lim muassasasida o'tkaziladigan applikatsiya mashg'ulotlari bolalarning sezish qobiliyatlarining rivojlanishiga, ta'sir etib, ularni estetik jihatdan

tarbiyalashni va ijodiy faolligini shakllantirishga, shuningdek, mehnat ko'nikmalarini shakllantirishga va ularda harakterning irodaviy xususiyatlarini vujudga kelishiga ta'sir etadi. Applikatsiya mashg'uloti jarayonida bola rang va uning rang tusi bilan tanishadi mashq qiladi, shaklni va predmetni tuzilishini bilishga o'rganadilar. Ritm va simmetriya haqida tushunchalari kengayib borib, qog'oz varag'ida mo'ljallay olishga o'rganadilar. Bolalar applikatsiya faoliyatida rang va uning uyg'unlashuvi bilan juda ko'p marta mashq qiladilar, shuning uchun ular ko'plab rang va uning uyg'unlashuvini tezda esda saqlab qoladilar va bir-biridan ajrata oladilar.

Applikatsiya mashg'ulotlarida bolalar ko'pincha geometrik shakllar bilan munosabatda bo'ladilar natijada ular tevarak atrofdagi predmetlarda geometrik shakllarni abstrakt ko'rinishini ko'ra olishga o'rganadilar. Murakkab tuzilgan shakllarni tuzilishini yahshiroq tushunishiga, ularni to'g'ri tahlil va sintez qilishga o'rganadilar. Bolalar geometrik shakllar bilan tanishishlari jarayonida hali o'zlariga tanish bo'lmagan figuralarning nomini to'g'ri aniqlashga o'rganadilar. Masalan, bolalar shaklining burchaklarini sanab uning 3 ta yoki 4 taligini natijada uchburchak va to'rtburchak, keyinchalik ularni o'zlari mustaqil ko'pburchak kabi shakllarining nomini bilib boradilar. Applikatsiya mashg'ulotlari bolalarda kattalik va fazoni mo'ljallash bo'yicha olgan tasavvurlari va qog'oz betini to'g'ri mo'ljallay olish kabi o'quvlari rivojlanadi. Bolalar shaklni yopishtirishni elimsiz aloqa qilishlari natijasida bu shaklni mantiqiy va ritmik holda joylashtirishga o'rganishlari, asosan o'rtasida o'ngda, chapda, yuqorida, pastda, orqada, qarama-qarshi tamonda, atrofida kabi so'zlar bilan tanishib oladilar. Bolalarni qog'oz betida nuqta orentirovka qilishga o'rgatish bolalarni maktabda muvaffaqiyatli o'qishlarini asosiy shartlaridan biridir.

Bolalar applikatsiya mashg'ulotlarida juda ko'p qimmatli mehnat malakalari va ko'nikmalarini egallaydilar. Ular ozoda, batartib yopishtirishga, o'z ish joylarini toza saqlashga o'rganadilar va murakkab asbob hisoblangan qaychi bilan ishlashga o'rganadilar. Bularning barchasi bolalarning maktabdagi qo'l mehnati darsiga tayyorlaydi. Bolalar engil vam ayda qog'oz shakllari bilan ishlashlari natijasida, ular o'z harakatlarini tezligini to'htatib turishga o'rganadilar. Mashg'ulot jarayonida ular o'z bo'lsada-qiyinchilikni engadilar, bu esa bolalarda harakterining irodaviy hususiyatini chidam, sabr kabilarni tarbiyalaydi.

ADABIYOTLAR:

1. T. S. Komarova Metodika obucheniya izobrazitel'noy deyatel'nosti i konstruirovaniyu. (red.). — 1991 g.
2. Sokol'nikova, N. M. Izobrazitel'noe iskusstvo i metodika ego prepodavaniya v nachal'noy shkole : Risunok. Jivopis'. Narodnoe iskusstvo. Dekorativnoe iskusstvo. - M. : Akademiya, 2008
3. YU. Supova N.YU. Qo'l mehnatini o'qitish mahsus metodikasi va predmetli -amaliy ta'lim 2012y

4. B.N.Oripov Tasviriy san'atni o'qitish metodikasi.T.O'qituvchi 2004
5. Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga ko'yiladigan davlat talablari
6. Ilk qadam davlat dasturi

ПОНЯТИЕ О НЕЙРОННЫХ СЕТЯХ И ИХ ПРИМЕНЕНИИ

Б.К.Туремуратова

*Студентка 2-курса по направлению «Компьютер инжиниринг»
Нукусского филиала Ташкентского университета информационных технологий
имени Мухаммада аль-Хорезми, Нукус, Узбекистан*

Б.М.Умбеталиев

*Студент 4-курса по направлению «Компьютер инжиниринг»
Нукусского филиала Ташкентского университета информационных технологий
имени Мухаммада аль-Хорезми, Нукус, Узбекистан*

Аннотация: *В данной статье рассматривается понятие об нейронных сетях, дается информация о применении нейронных сетей, дается краткое о принципе работы нейронных сетей, дается краткая информация об предназначении нейронных сетей.*

Ключевые слова: *нейронные сети, применение нейронных сетей, алгоритмы нейронных сетей, алгоритмы машинного обучения.*

Алгоритм искусственной нейронной сети обучения нейронная сеть, или просто нейронная сеть, представляет собой вычислительную систему обучения, которая использует сеть функций для понимания и преобразования входных данных одной формы в желаемый результат, обычно в другой форме. Концепция искусственной нейронной сети была вдохновлена биологией человека и тем, как нейроны человеческого мозга функционируют вместе, чтобы понимать входные данные от человеческих органов чувств.

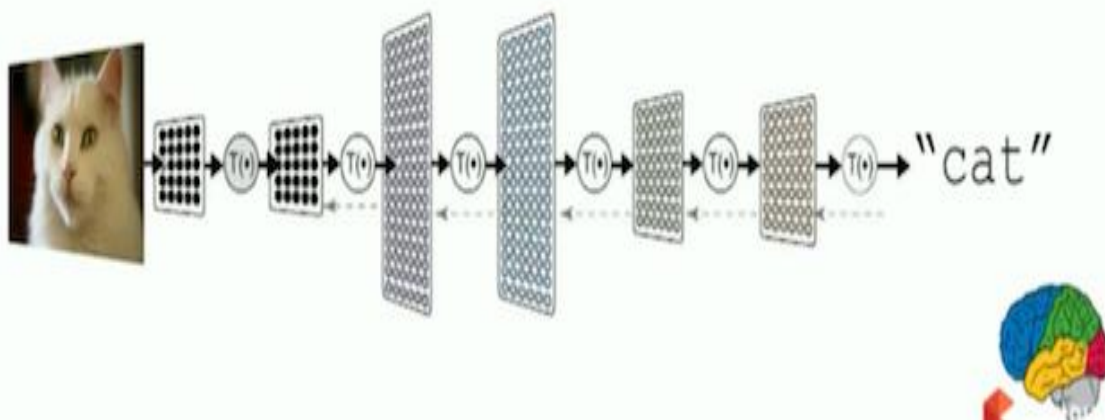
Нейронные сети — лишь один из многих инструментов и подходов, используемых в машинного обучения алгоритмах. Сама нейронная сеть может использоваться как часть многих различных алгоритмов машинного обучения для обработки сложных входных данных в пространство, понятное компьютерам.

Нейронные сети сегодня применяются для решения многих реальных проблем, включая распознавание речи и изображений, фильтрацию спама в электронной почте, финансы и медицинскую диагностику, и это лишь некоторые из них. [1].

Алгоритмы машинного обучения, использующие нейронные сети, обычно не требуют программирования с конкретными правилами, определяющими, чего ожидать от входных данных. Вместо этого алгоритм обучения нейронной сети учится, обрабатывая множество помеченных примеров (то есть данных с «ответами»), которые предоставляются во время обучения, и используя этот ключ ответа, чтобы узнать, какие характеристики ввода необходимы для построения правильного вывода. Как только будет обработано достаточное количество примеров, нейронная сеть может начать обрабатывать новые, невидимые входные данные и успешно возвращать

точные результаты. Чем больше примеров и разнообразия входных данных видит программа, тем более точными обычно становятся результаты, потому что программа учится на опыте [2].

Эту концепцию лучше всего понять на примере. Представьте себе «простую» задачу — попытаться определить, есть ли на изображении кошка. В то время как человеку это довольно легко понять, гораздо сложнее обучить компьютер распознавать кошку на изображении с помощью классических методов. Учитывая различные варианты того, как кот может выглядеть на картинке, написать код для каждого сценария практически невозможно. Но с помощью машинного обучения, а точнее нейронных сетей, программа может использовать обобщенный подход к пониманию содержимого изображения. Используя несколько уровней функций для разложения изображения на точки данных и информацию, которую может использовать компьютер, нейронная сеть может начать выявлять тенденции, существующие во множестве примеров, которые она обрабатывает, и классифицировать изображения по их сходству.

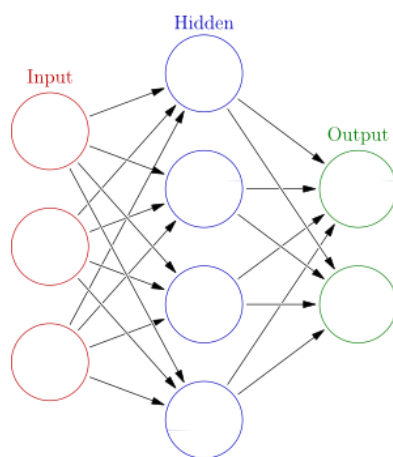

(изображение взято из Google Tech Talk Джеффа Дина в кампусе Сеула 7 марта 2016 г.) После обработки многих обучающих примеров изображений кошек алгоритм получил модель того, какие элементы и их соответствующие отношения на изображении важны для учитывать при принятии решения о том, присутствует ли кошка на картинке или нет. При оценке нового изображения нейронная сеть сравнивает точки данных о новом изображении с его моделью, которая основана на всех предыдущих оценках. Затем он использует некоторую простую статистику, чтобы решить, содержит ли изображение кошку или нет, основываясь на том, насколько точно оно соответствует модели.

В этом примере слои функций между входом и выходом составляют нейронную сеть. На практике нейронная сеть немного сложнее, чем показано на изображении выше. На следующем изображении немного лучше показано взаимодействие между слоями, но имейте в виду, что существует много вариантов взаимосвязей между узлами или искусственными нейронами:

Нейронные сети можно применять для решения широкого круга задач и оценивать множество различных типов ввода, включая изображения, видео, файлы, базы данных и многое другое. Они также не требуют явного программирования для интерпретации содержимого этих входных данных. [3].

Из-за обобщенного подхода к решению проблем, предлагаемого нейронными сетями, практически нет ограничений для областей, в которых может применяться этот метод. Некоторые распространенные приложения нейронных сетей сегодня включают распознавание изображений/образов, прогнозирование траектории самоуправляемого транспортного средства, распознавание лиц, интеллектуальный анализ данных,

фильтрацию спама в электронной почте, медицинскую диагностику и исследования рака. Сегодня существует гораздо больше способов использования нейронных сетей, и их внедрение быстро растет.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бессмертный И.А. Искусственный интеллект – СПб: СПбГУ ИТМО, 2010. – 132 с.
2. Белов С., Каткало В. Дефицит искусственного интеллекта. – Режим доступа: <https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2017/03/21/681987-defitsit-iskusstvennogointellekta>
3. Васильева Д. Тенденции в развитии искусственного интеллекта. – Режим доступа: http://robotoved.ru/iskusstvennii_intellket_development/

BOSHLANG'ICH SINFLARDA DASTLABKI MATEMATIK KO'NIKMALARNI SHAKLLASHTIRISH TEXNIKALARI

Inomova Umida Telmanovna

Toshkent shahar Yashnobod tumani 339-umumiy o'rta ta'lim maktabi
boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda dastlabki matematik ko'nikmalarni shakllashtirishda e'tibor berilishi kerak bo'lgan psixologik-illustrativ jihatlar, raqamlar va matematik algoritmlarni o'qitishning optimal strategiyalari ko'rib chiqildi. Shuningdek, maqolada matematikani o'qitish jarayonini hayotiy masalalar bilan uyg'unlashtirish va o'quvchilarda tanqidiy, mantiqiy va tahliliy fikrlash ko'nikmasini rivojlantirish masalalari ham yoritib o'tildi.

Аннотация: В данной статье рассматриваются психолого-иллюстративные аспекты, цифры и оптимальные стратегии обучения математическим алгоритмам, которые следует учитывать при формировании базовых математических навыков в начальной школе. Также в статье рассматриваются вопросы совмещения процесса обучения математике с жизненно важными вопросами и развития у учащихся навыков критического, логического и аналитического мышления.

Kalit so'zlar: matematika, usul, texnika, ko'nikma, arifmetika, algoritm, matematik amallar, raqamlar, hisoblagichlar, qo'shish, ayirish, ko'paytirish, bo'lish.

Ключевые слова: математика, метод, прием, умение, арифметика, алгоритм, математические операции, числа, счетчики, сложение, вычитание, умножение, деление.

Matematik tushunchalar labirintida bolalarga yo'l ko'rsatish juda qiyin vazifa bo'lishi mumkin. Biroq, o'qituvchilar jarayonning foydali bo'lishini ta'minlash uchun bir nechta usullardan foydalanishlari mumkin.

Muvofiqlik. Matematika mashg'ulotlari ko'p jihatdan boshqa o'quv dasturlariga kiritilishi mumkin. Misollar, oddiy shakllar bilan yaratilgan naqshlarga asoslangan badiiy loyihani va vaqt chiziqlari qanday ishlashini o'rganish imkoniyati sifatida tarix mavzusini o'z ichiga oladi.

Hamkorlik. 2010-yil 12-oktabrda chop etilgan "International Journal for Mathematics Teaching and Learning" jurnalida e'lon qilingan tadqiqotda Kristin Surtam va Nensi Vezina bolalarga o'z strategiyalarini ishlab chiqishga ruxsat berilganda kuchliroq matematik ko'nikmalar hosil qilishini aniqladi. Munozara uchun imkoniyatlarni rejalashtirish o'rganishni qo'llab-quvvatlaydi va o'qituvchilarga noto'g'ri tushunchalarni tuzatishga yordam beradi. Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning matematik ongini rivojlantirishda o'zaro bahs-munozara usulidan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Biror bir raqamni ifodalash uchun shu sondagi biror obyektни topishni topshiriq berish mumkin. Masalan, 5 raqamini nimalarda ko'rsa bo'ladi. Bolalar qo'l barmoqlarini, 5 qirrali yulduzni yoki kimdir 5

ta do'stini misol qilib keltirishi mumkin. Bunda bolalar o'zlariga qulay bo'lgan illustratsiya orqali raqamni eslab qolish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bolalarning ushbu misollaridan so'ng 1 dan 5 gacha raqamlar yozilgan 5 ta turli rangdagi sharlarni yorish mashqini o'tkazish ham mumkin.

Turli xillik. Bir qator o'rganish tajribasini taqdim etish mavhum tushunchalarni mustahkamlashga yordam beradi. Yosh bolalar naqshlarni o'rganish uchun rangli munchoq taqinchoqlardan foydalanishlari mumkin.

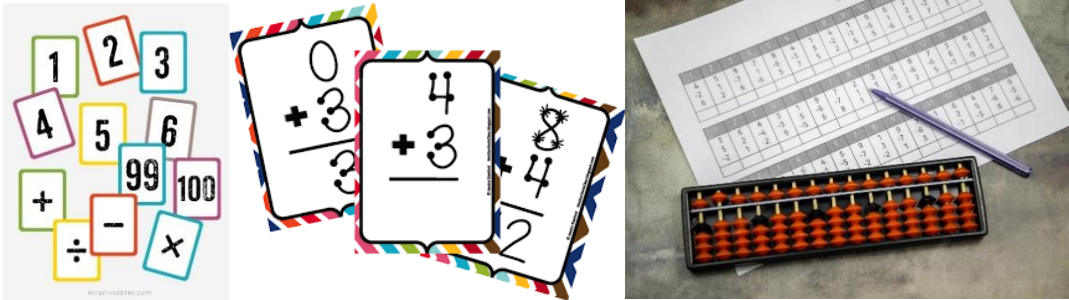
Katta yoshdagi bolalarga belgilangan byudjet doirasida sinfni qayta bo'yash uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni topish va yozib olish kabi qiyinchiliklar berilishi mumkin. Bunday loyihalar bolalikdan tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Ijodkorlik. Qo'shiqlar, hikoyalar va o'yinlar bolalarning ishtirokini jalb qiladi va rag'batlantiradi.

Matematikada aqlli bo'lish uchun takrorlash, faol o'rganish va mavzuga ijobiy munosabat uyg'unlashadi. Ko'pgina o'quvchilar ish qiyinlashganda va o'rganishdagi bo'shliqlar aniqroq bo'lganda, matematikaga nisbatan unchalik ijobiy bo'lmagan fikrni rivojlantiradilar. Matematika - bu bolaning maktabdagi faoliyati davomida oldingi bilimlariga asoslanishda davom etuvchi fan, shuning uchun asosiy ma'lumotlarni olish va borish davomida ularni ko'rib chiqish ma'lumotni yangilab turish va ko'nikmalarni mustahkamlashga yordam beradi.

Ko'rib chiqish asoslari. Matematik asoslarni ko'rib chiqish va matematik faktlarni yodda saqlash yangi ko'nikmalarni o'rganishga ishonchni oshiradi. Asosiy arifmetik amallar - qo'shish, ayirish, ko'paytirish va bo'lish - matematikani qanday ishlatishingizdan qat'i nazar, bir xil bo'lib qoladi. Ushbu mahoratni rivojlantirish o'quvchilarga murakkabroq matematik masalalarda turli jihatlarni ulashga yordam beradi va hatto kalkulyatordan foydalanmasdan ham tez hisoblash imkonini beradi. Ba'zan masalalar yechishda yuqoridagi usullarning barchasidan foydalanishga to'g'ri keladi. Tezkor hisoblash uchun esa mental

arifmetika texnikalarini qo'llash mumkin. Matematik amallar bo'yicha bilimlarni mustahkam saqlash uchun kompyuter o'yinlari, flesh-kartalar va vaqtli testlar orqali matematik amallarni mashq qilish juda muhim.

Texnologiyadan foydalanish. Matematika bilan yaxshiroq bog'lanishga yordam berish uchun eng yangi texnologiyalardan foydalanish bu mavzuda aqlli bo'lishning samarali usulidir. Matematika bo'yicha kompyuter o'yinlari, internet matematik saytlari va mobil matematik ilovalar matematikaga qiziqarli va vizual rag'batlantiruvchi usullar bilan shug'ullanishning barcha usullaridir. Masalan, Makeuseof.com veb-sayti matematika ko'nikmalarini yaxshilash uchun yodlash bo'yicha maslahatlar, matematik o'yinlar, geometrik shakllarni chizish va xotirani mustahkamlash mashqlarini taklif qiluvchi ilovalardan foydalanishni taklif qiladi.

Bilimli o'qituvchi yosh bolalar mavhum g'oyalar yoki tushunchalarni, ayniqsa matematikada yanada chuqurroq o'rganish imkonini beradigan amaliy mashg'ulotlar bilan shug'ullanganda yaxshiroq o'rganishini tan oladi. Hisoblagichlar bolalar matematika ko'nikmalarini o'zlashtirishga urinishlarida foydalanishlari mumkin bo'lgan ajoyib vositadir, jumladan hisoblash, qo'shish, ayirish, naqshlar yaratish va raqamlarni taqqoslash. Odatda kichik yumaloq plastik disklar yoki kvadratchalar bo'lgan tijorat hisoblagichlari mavjud bo'lsa-da, quritilgan loviya, bloklar, tugmalar yoki ayiqlar kabi hisoblagichlarni matematik mashg'ulotlarga kiritish oddiy, ammo samarali o'qitish strategiyasi bo'lishi mumkin.

Bolalarga hisoblagichlar yordamida bajarish uchun maxsus topshiriqlarni bering. Misol uchun, siz bolalardan sizga ma'lum miqdordagi hisoblagichlarni ko'rsatishni, hisoblagichlar guruhini yoki to'plamini hisoblashni yoki hisoblagichlarni hajmi yoki rangi bo'yicha guruhlashni so'rashingiz mumkin.

Matematik algoritmlar muammoni qanday hal qilishni ko'rsatuvchi bosqichma-bosqich protseduralar bo'lib, ulardan eng keng tarqalgani to'rtta asosiy protsedura: qo'shish, ayirish, ko'paytirish va bo'lish.

Boshlang'ich maktabda o'qitiladigan matematik algoritmlar orqali muammolarni yechish ko'nikmalarini egallash bolalarni keyingi maktabda va ish muhitida muammolarni yechish qobiliyatini yaxshilaydi.

Bolalar uchun hayotiy masalalar. Boshlang'ich maktab o'quvchilari matematik algoritmlarni real hayotiy vaziyatlar bilan bog'lash orqali matematik algoritmlarni osonroq o'rganadilar, ular matematika uchun model bo'lib xizmat qilishi mumkin, masalan, almashish va qarz olish.

Qo'shishni qo'llash. Bolaning qo'shish haqidagi tushunchasi, masalan, muhtoj bo'lgan do'stiga qalam berish kabi real hayotda qo'llash orqali mustahkamlanishi mumkin.

Ayirishni qo'llash. Haqiqiy hayotdagi vaziyat, masalan, do'stingizdan shirinlik olish, bolaga ayirishni yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Ko'paytirishni qo'llash. Bola uchun ko'paytirishning namunaviy modeli: "Sizda ikkita konfet bor va sizning ikkita do'stingizning ham, ikkitadan konfeti bor, do'stlaringiz sizga o'z konfetlarini beradi va sizda jami oltita konfet bo'ladi."

Bo'lishni qo'llash. Olti do'st o'rtasida 12 bo'lakli pitsani bo'lishish, bolaga bo'lishni misol qilishning ideal usulidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. M.E. Jumayev, Z.G'Tadjiyeva, "Boshlang'ich sinflarda matematikani o'qitish metodikasi" darslik. 312 bet. Toshkent-2005
2. Kristin Surtam and Nensi Vezina "International Journal for Mathematics Teaching

and Learning", 2010

3. <https://sciencing.com/how-to-use-counters-in-math-12746551.html>

VOYAGA YETMAGAN O'SMIRLAR XULQ-ATVORINI SHAKLLANTIRISHNING
HUQUQIY VA PSIXOLOGIK JIHATLARI

Qurbonova Aziza Davlat qizi

Sharof Rashidov nomidagi SamDU psixologiya yo'nalishi, 3-bosqich talabasi

Qurbonov Doniyorbek Davlat o'g'li

Sharof Rashidov nomidagi SamDU yurispidensiya yo'nalishi, 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada bugungi kunning dolzarb mazvusi bo'lgan voyaga yetmagan o'smirlarning xulq-atvori, ularning huquqbuzarlik yo'lga kirish sabablari hamda asosiy motivlari haqida ma'lumot berilgan. Bundan tashqari, o'smir tomonidan sodir etilgan huquqbuzarliklarni turlari sanab o'tilib, voyaga yetmagan jinoyatchi qayta-qayta jinoyat sodir etisining sabablari hamda bu voyaga yetmagan jinoyatchilarda shizofreniya, travmadan keyingi stress buzilishi yoki bipolyar buzuqlik kabi ruhiy kasalliklar, xulq-atvor muammolari bo'lishi mumkinligi to'g'risida mulohazalar keltirilgan.

Tayanch iboralar: Huquqbuzarlik, voyaga yetmagan shaxs, travmadan keyingi stress buzilishi, bipolyar buzuqlik, shizofreniya.

Аннотация: В данной статье представлена информация о поведении несовершеннолетних, причинах их вступления на путь правонарушений, а также основные мотивы, актуальные на сегодняшний день. В нем также перечислены виды правонарушений среди несовершеннолетних, причины правонарушений среди несовершеннолетних, а также психические заболевания, поведенческие проблемы, такие как шизофрения, посттравматическое стрессовое расстройство или биполярное расстройство.

Ключевые слова: преступность, несовершеннолетний, посттравматическое стрессовое расстройство, биполярное расстройство, шизофрения.

Annotation: This article provides information on the behavior of juveniles, their reasons for entering the path of delinquency, and the main motives that are relevant today. It also lists the types of juvenile delinquency, the causes of juvenile delinquency, and the mental illness, behavioral problems, such as schizophrenia, post-traumatic stress disorder, or bipolar disorder. comments have been made.

Key words: delinquency, juvenile, post-traumatic stress disorder, bipolar disorder, schizophrenia.

Bugungi globallashuv davrida doimo huquqiy muammo bo'lib kelgan huquqbuzarlik, ijtimoiy muammo sifatida ham qaralmoqda. Bundan tashqari bu psixologik muammo hamdir. Shunday qilib, bu ijtimoiy yovuzlikdan qochish uchun odam ijtimoiy psixologik va oilaviy nuqtai nazardan murakkab huquqbuzarlik muammosini hal qilish kerak.

Voyaga yetmaganlar o'rtasidagi huquqbuzarliklarga oid qonunlar uzoq vaqtdan beri shakllangan bo'lsa-da, ular ham vaqti-vaqti bilan o'zgartirilib boriladi. Hozirgi kunda dunyoning barcha ilg'or va sivilizatsiyalashgan davlatlarida voyaga yetmaganlar jinoyati

to'g'risidagi qonunlar o'zgartirildi. Bundan tashqari, bugungi kunda huquqbuzarlik jinoyatdan ko'ra noto'g'ri xatti-harakatlar, ijtimoiy noqulaylik sifatida qaralmoqda.

Voyaga yetmaganlarning jinoyati deganda voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etilgan jinoiy harakatlar tushuniladi. Ya'ni 18 yoshgacha bo'lgan bolalar va o'smirlar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar shular jumlasiga kiradi. Turli mamlakatlarda maksimal yosh chegarasi va huquqbuzarlikning ma'nosi farq qiladi. Ammo har doim 18 yoshdan kichik bo'ladi, bu huquqbuzarlik uchun qonuniy yosh hisoblanadi. Koulman (1981) fikriga ko'ra huquqbuzarlik "18 yoshgacha bo'lgan yoshlarning jamiyat uchun maqbul bo'lmagan xatti-harakatlarini anglatadi va odatda qandaydir ogohlantirish jazosi yoki tuzatish harakatlariga chaqirish sifatida qabul qilinadi". Huquqbuzarlik bolalar tomonidan sodir etilgan barcha turdagi jinoyatlarni o'z ichiga oladi. Noqonuniy giyohvand moddalarni tadbirkorlik va qo'llash va odam o'ldirishdan boshlab, u turli xil xavfli jinoiy huquqbuzarliklarni o'z ichiga olishi mumkin.

Yigirmanchi asrning o'rtalaridan boshlab jinoyatlarning aksariyat turlari kabi yoshlar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar ko'paydi. Yoshlar jinoyatining darajasi va turlaridan sharhlovchilar mamlakatdagi axloq va qonun-tartibotning umumiy holatining ko'rsatkichi sifatida foydalanishdi, shuning uchun yoshlar jinoyati "axloqiy vahima" manbai deb nomlandi. Yoshlar jinoyatchiligini kriminologiyada ayniqsa muhim deb hisoblash mumkin. Buning sababi, birinchi navbatda, jinoyat o'n besh yoshdan yigirma besh yoshgacha bo'lgan shaxslar tomonidan nomutanosib ravishda sodir etiladi. Ikkinchidan, ta'rifiga ko'ra, jinoyatchilik sabablariga oid har qanday nazariyalar yoshlar jinoyatiga e'tibor qaratadi, chunki kattalar jinoyatchilar yoshligida jinoyat qila boshlagan bo'lishi mumkin. Voyaga yetmagan jinoyatchi qayta-qayta jinoyat sodir etgan shaxsdir, ammo bu voyaga yetmagan jinoyatchilarda shizofreniya, travmadan keyingi stress buzilishi yoki bipolyar buzuqlik kabi ruhiy kasalliklar, xulq-atvor muammolari bo'lishi mumkin.

Huquqbuzarlik sabablari haqida gap ketganda, ko'pgina rivojlanmagan va rivojlanayotgan mamlakatlarda odamning jinoiy moyilligi ota-onalarning o'tgan hayotidagi yomon ishlarining natijasi sifatida qaraladi. Bu, shubhasiz, noto'g'ri tushuncha va noto'g'ri fikrdir. Boshqa tomondan, bolada huquqbuzarlik paydo bo'lganda, ko'pchilik buni ota-onasining bolalik davridagi xatti-harakatlari, harakatsizligi va topshiriqlari bilan bog'liq deb hisoblaydi.

Huquqbuzarlarda axloqiy me'yorlar va hissiy aloqalar yo'q. Ular ijtimoiy jihatdan befarqlar hamda ularda aybdorlik hissi yo'q. Huquqbuzarlar o'zlarining ijtimoiy nomaqbul xatti-harakatlariga qaramay, o'zlari uchun ham, boshqalar uchun ham qiyinchiliklarni keltirib chiqardilar. O'rganilgan xulq-atvor sifatida ko'rib chiqilgan huquqbuzarlik, dam olish maskanlarining yetishmasligi va doimiy yashash joyining yetishmasligi bilan past turmush tarzi bilan yuqori darajada bog'liqligi aniqlandi.

Huquqbuzarlik motivlarini keng miqyosda quyidagilarga bo'linishi mumkin:

- Individual faktorlarning shaxsiy omillari;
- Oilaviy shakl va o'zaro ta'sirni, huquqbuzarlik to'dasi va subkulturaning qo'zg'atuvchi umumiy ijtimoiy-madaniy omillar.

Voyaga yetmagan o'smirlarning huquqbuzarlikka yo'l qo'yishiga asosiy sabablardan biri-hissiy muammo. Bolaga noto'g'ri munosabatda bo'lish va noto'g'ri tarbiyalash bolada bir nechta hissiy muammolarni keltirib chiqaradi. Turli kuzatuvlar, holatlar tarixi va intervyular shuni ko'rsatdiki, huquqbuzarlarning ancha yuqori foizi hissiy buzilishlarni namoyon qilgan. Heally va Bronner huquqbuzarlarning 92% hissiy buzilishlarni ko'rsatishini aniqladilar. Ularda ko'pincha o'z-o'zidan nomaqbullik, o'z-o'ziga past baho berish hissi paydo bo'lgan. Guruhning taxminan 50 foizida ular doimiy ravishda mavjud edi.

Ishonchsizlik tuyg'usi, ota-onalar va oilaning boshqa a'zolarini rad etish huquqbuzarlik xatti-harakatlarini keltirib chiqaradigan keyingi muhim omillardir. Guruhning 33% ga yaqini to'sqinlik qilish hissini boshdan kechirdi. Huquqbuzarlarning uchdan birida tartibsizlik va tartib-intizom muammolari aniqlangan. Ularning ko'pchiligi aka-uka raqobatini va hasadni ham ifoda etgan. Bu ma'lumotlarning barchasi shuni ko'rsatadiki, huquqbuzar bolalar orasida ishonchsizlik, pastlik, hasad, e'tiborsizlik va tushkunlik kabi turli xil hissiy muammolar juda keng tarqalgan. Fridlanderning fikriga ko'ra, huquqbuzarlik uchta omilning natijasidir:

- o'zgarimas instinktiv istaklarning kuchi;
- Egoning zaif tomonlari;
- Super egoning mustaqilligi va kuchining yo'qligi.

Xulosa qilib aytganda, huquqbuzar o'smir o'zining impulsiv ehtiyojlarini nazorat qila olmaydi. Uning holatida na real mulohazalar, na axloqiy mulohazalar uning impulsiv harakatlarini tekshirishga yordam bermaydi. Stottning ta'kidlashicha, huquqbuzarlik buzilishi hissiy vaziyatdan qochishdir, uning kelib chiqishi turli xil sharoitlarga ega bo'lgan shaxs uchun deyarli vaqtincha o'zgarimas bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Eadie, T. & Morley, R. (2003) "Crime, Justice and Punishment" in Baldock, J. et al (eds) Social Policy (3 rd edn.) Oxford: Oxford University Press
2. Walklate, S (2003) Understanding Criminology – Current Theoretical Debates, 2nd edition, Maidenhead: Open University Press.
3. Farrington, D.P. (2002) "Developmental criminology and risk-focused prevention" in M. Maguire et al (eds) The Oxford Handbook of Criminology (3rd edn.). Oxford: Oxford University Press.
4. J.SH.To'rayev "Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social science", "Voyaga yetmaganlar bilan ishlashda yangicha tizim-inspektor-psixologlarining voyaga yetmaganlar tarbiyasidagi o'rni" December 2021. 1251-bet

FOYDALANILGAN SAYTLAR:

<https://psychologydiscussion.net>
<https://cram.com>

MAKTABGACHA TA'LIM YOSHIDAGI BOLALARNI TA'LIM- TARBIYA OLISH JARAYONIDA HARAKATLI O'YINLARNING AHAMIYATI

Jumaeva Hidoyat Rahmonovna

Buxoro viloyati maktabgacha ta'lim boshqarmasi ta'lim sifatini ta'minlash va innovatsion texnologiyalarni joriy etish bo'limi boshlig'i

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'yin faoliyatining inson hayoti barcha bosqichlarida motivatsiya hamda intilishni stimullovchi xususiyatlari, maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar uchun o'yin, ularda shaxs sari shakllanayotgan "Men"i, qiziqishlari, manfaatlari, istak va xayollarini ro'yobga chiqarish, tanlov erkinligining mavjudligi, tashabbuskorlik, mustaqillik, kreativlikning shakllanishidagi o'rni batafsil bayon etilgan.

Kalit so'zlar: harakatli o'yinlar, maktabgacha yoshdagi bolalar, qiziqish, motivatsiya, his-tuyg'ular, stimul, mustaqillik, tashabbuskorlik, kreativlik, xalq pedagogikasi.

Annotation: This article discusses the motivating and motivating features of play at all stages of human life, play for preschool children, the realization of their "I", interests, interests, desires and dreams, freedom of choice. existence, initiative, independence, its role in the formation of creativity is described in detail.

Keywords: action games, preschoolers, interest, motivation, emotions, stimuli, independence, initiative, creativity, folk pedagogy.

Harakatli o'yinlarning kelib chiqishi qadim xalq pedagogikasiga borib taqaladi. O'yinlarning kelib chiqishi va tarixi xaqidagi ma'lumotlar bizgacha XI asrning buyuk mingvisti, tarixchisi, etografi Maxmud Qoshqariyning «Devonu lug'otit turk» kitobi orqali yetib kelgandir. Asarda o'zbek harakatli o'yinlarini boshlashdan oldin amalga oshiriladigan chaqirish, to'planish, o'yin boshi, chek tashlash kabi o'yin shakllaridan namunalar keltirilgan.

Zahiriddin Muhammad Boburning «Boburnoma» asarida ham sport o'yinlaridan qilichbozlik, kurash, ko'pkariga alohida e'tibor berilib, ularni yoshlarni jismonan baqquvat bo'lishlariga katta ta'sir ko'rsatishi ko'rsatib o'tilgan.

Ilk yoshli bolalar oilalarda bolaning dastlabki harakati bilan bog'liq ovunmachoqlar, ermak o'yinlar yordamida tarbiyalanganlar. Undan kattaroq yoshdagi bolalar hayotida rang-barang harakat mazmuniga ega bo'lgan (o'z ichiga bolalarni rom qiluvchi o'yin boshlanmalari, xirgoyilari, sanashmachoqlarni oluvchi) xalq o'yinlari katta o'rin olgan.

Barchamizga ma'lumki, faoliyat va faollik turlari ichida o'yin faoliyati inson hayotining barcha bosqichlarida qiziqish, motivatsiya hamda intilishni stimullovchi xususiyati bilan ajralib turadi. O'yin faoliyati psixologik nuqtai nazardan qaralganda, asosan kichik yoshdagi maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar hayotida muhim o'rin tutadi. Buning sababi, maktabgacha ta'lim yoshidagi bola uchun o'yin, maktabgacha ta'lim yoshidagi bolaning individdan shaxs sari shakllanayotgan "Men"ining qiziqishlari, manfaatlari, istak va

xayollarini ro'yobga chiqarish, har ikkala jins vakillari bilan o'zaro munosabatda bo'lishda tajriba orttirish, tanlov erkinligining mavjudligi, tashabbuskorlik, mustaqillik, kreativlikda deyarli tasavvur etgan hamma imkoniyatlarni tax'minlash ehtimoli mavjud bo'lgan maxsus dunyo hisoblanadi. O'yin maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tarbiyalanayotgan 3-7 yoshli bolaga turli xil harakatli o'yinlar, ijtimoiy-madaniy, munosabatlar (o'yin jarayonida ham, real hayotda ham) sinab ko'rish, shuningdek, ko'plab ijobiy his-tuyg'ular, taasurotlar, unutilmas, quvonchli daqiqalarni boshdan kechishiga sharoit yaratadi.

Harakatli o'yinlar jismoniy tarbiyaning asosiy vositasidir. Harakatli o'yinlar bolalarning harakat faoliyati jismoniy rivojlanishiga, harakat ko'nikmalari va jismoniy sifatlarning shakllanishiga, organizmning funksional faoliyatini oshirgan va emotsional quvnoqlik tuyg'ularini kuchaytirgan holda salomatlikni mustahkamlashga ijodiy ta'sir etadi.

Harakatli o'yinlarni o'tkazishda erishiladigan sog'lomlashtirish samarasi bolalarning o'yin faoliyati jarayonida yuzaga keladigan va bola ruhiyatiga yaxshi ta'sir etadigan ijobiy

emotsiyalar bilan uzviy bog'liqdir. Emotsional ko'tarinkilik 3-7 yoshli bolalarda barcha uchun umumiy bo'lgan maqsadga erishishga intilish uyg'otadi va u vazifalarni aniq tushunishda, harakatlarning o'zaro mosligida, fazoda va o'yin sharoitlarida aniq mo'ljal olishda, topshiriqlarni tezlashtirilgan sur'atda bajarilishida ifodalanadi.

3-7 yoshli bolalarning maqsadga erishishga nisbatan kuchli ishtiyoqi va zavqli intilishi asosida turli to'siqlarni yengib o'tishga yordam beruvchi irodaning roli oshadi.

Harakatli o'yinlar bolalar tomonidan avval egallangan harakat ko'nikmalarini takomillashtirish va jismoniy sifatlarni tarbiyalash metodi bo'lib xizmat qiladi.

O'yin jarayonida bola o'z e'tiborini harakatni bajarish usuliga emas, balki maqsadga erishishga qaratadi. U o'yin shartlariga muvofiq harakat qiladi, bunda chaqqonlik ko'rsatadi va shu asnoda harakatlarni takomillashtiradi.

Harakat faoliyati sifatida harakatli o'yin muayyan o'ziga xos xususiyatlarga ega: u boladan signal va o'yinda to'satdan bo'ladigan o'zgarishlarga tezda javob berishni talab qiladi. Deyarli har bir harakatli o'yinda harakatlar va bolalar harakatiga oid signallar mavjud. Masalan «Chumchuq uchdi», «Gulchambar».

O'yindagi faol harakat faoliyati bola so'zlashish va tormozlanish jarayonlarini takomillashtirgan holda nerv tizimini mashq qildiradi, kuzatuvchanlik, topqirlik, atrof-muhitda mo'ljal olish qobiliyatini, botirlik, chaqqonlik tashabbus ko'rsatish, maqsadga erishishning mustaqil usulini tanlashni tarbiyalaydi.

Maktabgacha tarbiya yoshidan boshlab, bolalarda o'z xalqining urf-odatlarini, an'analarini, tarixini bilishga bo'lgan qiziqishni tarbiyalash maqsadida "Ilk Qadam" dasturida

har bir yosh guruhi uchun o'rgatiladigan milliy va harakatli o'yinlar, ta'lim va tarbiya jarayonlarining yangicha ko'rinishlari ko'rsatib berilgan.

Xulosa qilib aytganda maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarga ta'lim-tarbiya berishda harakatli o'yinlarni mashg'ulotlar jarayonida yangi pedagogik texnologiyalar orqali takomillashtirish muhim va dolzarb vazifa hisoblanadi. Chunki maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyalanuvchilarining kompetensiyasini rivojlanishida "o'yin" muhim ahamiyat kasb etadi va bu bola shaxsining shakllanishida katta o'rin tutadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Usmonxo'jaev G.S. "1001 o'yin" T.Meditsina 1999 y.
2. Usmonxo'jaev G.S. "Harakatli o'yinlar" T.Meditsina 1999 y. "Science and Education" Scientific Journal November 2020 / Volume 1 Issue 8 www.openscience.uz 527
3. Qoraboev U. "O'zbek xalq o'yinlari" Toshkent 2001y

TARIX FANIDAN DARS O'TISHDA ZAMONAVIY TENDENSIYALAR
PEDAGOGIK VOSITALAR.

To'rayeva Nafosat

Annontatsiya: Mazkur maqolada tarix fanini o'qitish jarayonida zamonaviy innovatsionpedagogik texnologiya usullarini qo'llash natijasida o'quvchilarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish, xulosalar chiqarish, o'z fikrini bayon qilish, uni asoslagan holda himoya qila bilish, sog'lom muloqot, munozara, bahs olib borish ko'nikmalari shakllanib, rivojlanib borishi, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash o'quvchining fikrlash doirasini kengaytirishi, mavzularni tez va oson tushunishga ko'maklashadigan pedagogik texnologiyalar haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Tarix, zamonaviy, pedagogik, nazariya, tajriba, rivojlanish, davlat, teznologiya,shaxs.

Hozirgi zamon har bir fan o'qituvchisi zimmasiga inson,uning jamiyatdagi o'rni va roliga har tamonlama qarash vazifasini yuklaydi.Buning uchun o'qituvchi ta'limtarbiyaning yangi shakllari,vositalari va usullarini egallashi va shu bilan birga o'zi zamonaviy pedagogik texnologiyalarni yaratishga,shaxsni tarbiyalashning yangi a'nanaviy,samarali usullarini tanlashga harakat qilishi hamda ijodkor bo'lmog'i lozim.Maktablarda o'qitilayotgan ijtimoiy,shu jumladan tarix fani o'zida oliyjanob fazilatlarini mujassamlashtirilgan insonni tarbiyalashda benihoya ahamiyat kasb etadi. Maktabda o'quvchi kishilik jamiyati bosib o'tgan yo'lni,ularning chet el bosqinchilariga qarshi,o'z ozodligi va baxt-saodati, porloq kelajagi uchun olib borgan kurashlari haqidagi asosiy ma'lumotlarni tarix darslaridan bilib oladi.Shu bilan birga tarix darslari o'quvchining hozirgi ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni to'g'ri anglashga yordamlashadi

Zamon har bir fan o'qituvchisi zimmasiga inson,uning jamiyatdagi o'rni va roliga har tamonlama qarash vazifasini yuklaydi.Buning uchun o'qituvchi ta'limtarbiyaning yangi shakllari,vositalari va usullarini egallashi va shu bilan birga o'zi zamonaviy pedagogik texnologiyalarni yaratishga,shaxsni tarbiyalashning yangi a'nanaviy,samarali usullarini tanlashga harakat qilishi hamda ijodkor bo'lmog'i lozim.Maktablarda o'qitilayotgan ijtimoiy,shu jumladan tarix fani o'zida oliyjanob fazilatlarini mujassamlashtirilgan insonni tarbiyalashda benihoya ahamiyat kasb etadi. Maktabda o'quvchi kishilik jamiyati bosib o'tgan yo'lni,ularning chet el bosqinchilariga qarshi,o'z ozodligi va baxt-saodati, porloq kelajagi uchun olib borgan kurashlari haqidagi asosiy ma'lumotlarni tarix darslaridan bilib oladi.Shu bilan birga tarix darslari o'quvchining hozirgi ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni to'g'ri anglashga yordamlashadi.Ta'lim-tarbiya jarayonida mazkur vazifalarni amalga oshirish uchun bugungi kunning pedagog hodimlari har bir darsda qiziqarli, samarali bo'lgan yangi pedagogik texnalogiyalardan foydalanish kerak.Bizga ma'lumki,tarix fanining asosini ma'lumotlar tashkil etadi.Ularni to'liq eslab qolishi o'quvchilar uchun bir oz qiyinchilik tug'dirishi mumkin (ayrim past o'zlashtiruvchi o'quvchilar).Bu kabi ma'lumotlarni

o'quvchilar xotirasida bir umrga esda qolishi, turli xil sahnali ko'rinishlar, qiziqarli o'yinli usullar, krossvordlar, guruhlar bilan ishlash, baxs-munozaralar olib borishiga bog'liq.

Ta'lim muassasalari tizimida tarix fanlarini o'qitish mazmunini kasbiy soha yo'nalishlarining mohiyatiga mos shaklda rivojlantirish, ya'ni KHKlarning kasbiy qiziqishidan kelib chiqqan holda qo'shimcha ma'lumotlar kiritilishi maqsadga muvofiqdir. O'qitish jarayonini kasbiy yo'naltirish - berilayotgan bilimlarni KHKning kasbiy yo'nalishidan kelib chiqib darsni tashkil etishdir. Tarix fanlarini o'qitishda tarixiy bilim, tushuncha va tasavvurlarni egallash, ularni izohlash, ko'nikma va malakani shakllantirish orqali o'quvchilar intellektual qobiliyatlarini jadal o'stirishni, ularga kasb-hunarga yo'naltirilgan bilim berishni ta'minlash va kasb-hunar kolleji o'quvchilarining kasb-hunarga qiziqishini oshirish maqsad qilib olingan. Tarix fanlarini o'qitishning o'ziga xos xususiyatlari shundan iboratki, o'quvchilarning tanlagan kasbi bilan bog'liq bo'lgan tarixiy bilim, tushuncha, tasavvurni yanada rivojlantirish hamda o'zining sohasiga doir tarixiy bilimlar bilan tanishtirish ularni hayotga va kasbiy faoliyatiga tatbiq etishni o'rgatishdir.

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interfaol uslublar (innovatsion pedagogik va axborot texnologiyalari) dan foydalanib, ta'limning samaradorligini ko'tarishga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundan-kunga kuchayishi tabiiy. Zamonaviy texnologiyalar qo'llanilgan mashg'ulotlar o'quvchilar egallayotgan bilimlarni o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqishlariga qaratilgan. Bugungi kunda ta'lim muassasalarining o'quv-tarbiyaviy jarayonida pedagogik texnologiyalardan foydalanishga alohida e'tibor berilayotganligining asosiy sababi quyidagicha izohlashimiz mumkin: Birinchidan, pedagogik texnologiyalarda shaxsni rivojlantiruvchi ta'limni amalga oshirish imkoniyatining kengligida. Ikkinchidan, pedagogik texnologiyalar o'quv-tarbiya jarayoniga tizimli faoliyat yondashuvini keng joriy etish imkoniyatini beradi. Uchinchidan, pedagogik texnologiya o'qituvchini ta'lim-tarbiya jarayonining maqsadlaridan boshlab, tashxis tizimini tuzish va bu jarayon kechishini nazorat qilishgacha bo'lgan texnologik zanjirni oldindan loyihalashtirib olishga undaydi. To'rtinchidan, pedagogik texnologiya yangi vositalar va axborot usullarini qo'llashga asoslanganligi sababli, ularning qo'llanilishi "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" talablarini amalga oshirishni ta'minlaydi.

Tarix nazariyasi — tarix haqidagi va ayni vaqtda u yoki bu tarixiy voqealar, hodisalar va jarayonlar haqidagi umumiy tasavvurlar majmuyidir. Tarix nazariyasi har qanday holatda ham faqatgina tarixiy hodisalar haqidagi konkret — tarixiy tasavvur sifatida cheklanib qolmasdan, balki tarixiy bilishning eng yuqori darajasi sanaladi. Tarix nazariyasida asosiy e'tibor tarixni real voqelik sifatida o'rganuvchi umumiy muammolar (ontologiya) hamda tarixni bilish sifatida o'rganishga (gneseologiya) qaratiladi.

Tarixiy bilishning rivojlanishi ayni vaqtda uning metodologik asoslarining ham rivojlanishiga ta'sir ko'rsatdi. Tarix fanida metodologiyaning qandaydir aniq birgina ko'rinishi mavjud emas, undagi holatlarning o'zgarishlari bilan birga metodologik qarashlarning ham o'zgarishlari sodir bo'lib boraveradi. Tarixiy bilishning rivojlanib borishi shunga olib keldiki, metodologiyaga bir yaxlitlik sifatida qarash yoki ayni vaqtda uning u

yoki bu jihatlariga munosabat bildirish tobora tushunarli va jonli ravishda, nazariy jihatdan mukammallashgan holda namoyon bolmoqda Tarix fani metodologiyasini o'rganish jarayonida XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab yirik faylasuf olimlarning tarix fanining nazariy asoslari to'g'risida bildirgan fikr-mulohazalari va bugungi kungacha turli darajada amalda bolgan qarashlari — pozitivizm, neokantchilik, strukturalizm, postmodernizm kabi bir qator yo'nalishlarning tarix fani tadqiqotlariga ta'siri masalalariga alohida to'xtalib oliladi. Tarix fani metodologiyasi shakllanishi jarayonida bir qancha bosqichlarni bosib o'tgan.

«Klassik» metodologiya. Bunda tarixiy voqelik obyektlarini o'rganish, o'tmish haqidagi dalillarni tiklash, tarixiy tadqiqot jarayonida tadqiqotchining o'rnini yo'q qilish yoki sezdirilmagan holda tarixiy haqiqatni izlashga asosiy e'tibor qaratildi. «Klassik bolmagan» (noklassik) metodologiya avvalgi tarixiy tadqiqot nazariyasi yondashuvlari izchilligidan voz kechgan holda, tarixiy bilimlarning qiyosiyiligiga asoslanadi, tarixni esa «tarixchi ongining in'ikosi» (tarixchi tomonidan voqeliklar va tarixiy jarayonlarning ketma-ketlikda tuzib chiqilgan holati) sifatida ko'rsatishga harakat qiladi. Strukturalizm (tizimlilik, o'zaro bog'liqlik, sistemalilik)da tarix ijtimoiy-madaniy maydonda insonlar tarixini siqib qo'ydi va birinchi o'ringa turli tizimlar (strukturalar) qo'yildi. «Postnoklassik» metodologiya bilish subyektining qarashlaridan kelib chiqqan holdagi qadriyatlarga, intellektual ijod jarayonlarini (til shakllari, matnlar) o'rganishga asosiy e'tibor qaratadi. Shu tariqa postmodernistlar tadqiqot obyektini subyektdan, dalillarni uydirmadan alohida ajratmaydilar va obyektiv haqiqatga erishishni shubha ostiga qo'yadilar. Yuqoridagi qarashlarning alohida xususiyati shundaki, ular bugungi kun tarix tadqiqotlarida ham amalda mavjud bo'lib, turli darajada qo'llaniladi.

XULOSA Xulosa qilib aytganda, o'qituvchi innovatsion faoliyatga tayyor bo'lib, darsga eng so'ngi yangiliklarni olib kirib, o'quvchiga qiziqarli va uni ehtiyojiga mos ravishda tashkil etsagina, sifat va samaradorlikni kafolatlashi mumkin. Bunday sharoitda o'qituvchi yuksak rivojlangan fikrlash qobiliyatiga, muammolar bo'yicha mushohada yuritishga, muammolarni o'z vaqtida yecha oladigan qobiliyatga ega bo'lishi kerak. Interfaol usullarda darsni tashkil etishda o'quvchi shaxsini rivojlantirishni o'ziga o'zi zamin yaratishdan boshlash kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent.: Ma'naviyat, 2008. – B. 173.
- 2.Karimov I.A. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. Malakali pedagog kadrlar hamda o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarini shunday kadrlar bilan ta'minlash tizimini yanada takomillashtirishga oid chora-tadbirlar to'g'risida. // Xalq so'zi, 2012. 29 may, № 10.
- 3.O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – T.: Sharq, 1997.

4. Ishmuhammedov R. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari. - T., Nizomiy nomidagi TDPU, 2009.
5. A. Abduqodirov, R. Ishmuhammedov. "Ta'limda innovatsion texnologiyalar" T.:2008
6. S. Usmonov. "Pedagogik texnologiya asoslari" T.:2004
7. Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. — T., «Sharq», 1997. 8.
- Karimov I.A. Ma'naviy yuksalish yo'lida. — Toshkent, «O'zbekiston», 1998.

НАВОИЙНИНГ ИНСОН КАМОЛОТИ ВА ХАЛҚЛАР ДЎСТЛИГИГА ОИД ҚАРАШЛАРИ

Умаралиев Хумоюн Абдулаҳат ўғли

*Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти
талабаси*

Аннотация. Мақолада Алишер Навоийнинг инсон камолотига таъсир этувчи омиллар ҳақидаги қарашлари “Фарҳод ва Ширин”, “Сабъаи сайёр”, “Садди Искандарий” дostonларидан келтирилган парчалар орқали таҳлил қилинган. Навоий ижоди ҳаётга муҳаббат, инсон қадр-қиммати, биродарлик, олижаноблик, тинчлик, ҳамжиҳатлик ва халқлар дўстлиги каби эзгу гоялар билан сугорилгани мисоллар билан далилланган.

Калит сўзлар: Юнон маданияти, араб адабиёти, Ҳиндистон, арман маликаси, Эрон подшоҳи, Шайх Шиблий, Учинчи Ренессанс, Иброҳим Ҳаққул

Аннотация. В статье анализируются взгляды Алишера Навои на факторы, влияющие на развитие человека, через отрывки из дастанов «Фарход и Ширин», «Сабай Сайёр», «Садди Искандари». Творчество Навои проникнуто такими благородными идеями, как любовь к жизни, человеческое достоинство, братство, благородство, мир, солидарность и дружба народов.

Ключевые слова: греческая культура, арабская литература, Индия, армянская царица, падишах Ирана, шейх Шибли, Третье Возрождение, Ибрахим Хаккул.

Annotation. The article analyzes the views of Alisher Navoi on the factors influencing human development through excerpts from the dastans "Farkhod and Shirin", "Sabai Sayyor", "Saddi Iskandari". Navoi's creativity is imbued with such noble ideas as love for life, human dignity, brotherhood, nobility, peace, solidarity and friendship of peoples.

Key words: Greek culture, Arabic literature, India, Armenian princess, Padishah of Iran, Sheikh Shibli, Third Renaissance, Ibrahim Hakkul.

Инсониятнинг бахтли яшаши йўлидаги орзу ва мақсадларини куйлаган асарлар борки, улар мангу яшайди ва унинг қахрамонлари ҳам ўлмас бўлиб қолади. Алишер Навоийнинг туркий халқлар маънавий хазинасига қўшган ҳиссаси беқиёсдир. Дунёда Алишер Навоий каби асарлари кенг тарқалган, жаҳоннинг деярли ҳар бир чеккасида китобларининг нусхалари сақланаётган бошқа бир ижодкорни учратиш қийин. Асарларнинг шаклан гўзал ва баркамол, мазмунан пурҳикмат ва сержило экани, ҳар бир ташбиҳ ва образ заминида катта фалсафий ҳаётий тушунча мавжудлиги, ҳар бир мисра-байт эса неча маъни ифодалай олгани – булар барчаси Навоий асарлари умрбоқийлиги нишонасидир.

*Олам аҳли билингизким, иш эмас душманлиг,
Ёр ўлунг бир бирингизгаким эрур ёрлиг иш...*

Ҳазрат Алишер Навоий асарлари ва қаҳрамонларининг юз йиллардан бери яшаб келаётганининг сири Ҳазрати инсон бўлиб яратилмиш зотнинг асрлар ўтса-да, у даврда ҳам, ҳозир ва кейин ҳам маслагию матлаби муштарак – инсонийлик, комиллик ва ҳақиқат эканидадир.

Шу ўринда инсон камолотга якка ҳолда ета оладими, камолот нима, комил инсон ким, деган саволлар туғилади. Навоий асарларида акс этган комил инсон бу диний ва дунёвий илми мукамал бўлган, Ҳақни таниган шахсдир. Булар кимлар? Булар соф муҳаббатни ўзида акс эттирган, маънавий такомилга эришган Фарҳод ва Ширин, Лайли ва Мажнун, одил подшоҳ Искандар ва вафоли ёр Дилором, карамию саховати чексиз Холами Тойлардир. Бири чин, бири арман, бири араб, бири юнон, бири хинд, яна бири форс миллатига мансуб бу қаҳрамонларни бирлаштириб турган восита мақсаднинг бирлиги, чин инсонийликдир. Инсониятнинг даҳо шоири, мутафаккир Алишер Навоий асарларида тараннум этилган маънавий тамойиллар, эзгу ғоялар барча халқлар ва барча даврлар учун бирдай аҳамиятлидир.

Аллақачонлар бизнинг онгу шууримизга миллий қаҳрамон, идеал образ, баркамол шахс қиёфаси бўлиб ўрнашган Фарҳод, Ширин, Искандар, шоҳ Нўъмон, Меҳр, Сухайллар эришган мавқеи, ютуқлари, инсонийлик мартабалари илм-маърифат билан чамбарчас боғлиқдир. Фарҳоднинг барча диний-дунёвий фанларни ўзлаштириб бўлгач, ҳунар ўрганишга бел боғлаши ва Қорун, Боний, Моний каби даврининг етук усталаридан ҳунар сирларини қунт билан эгаллаши, айниқса, уни Ширин яшаётган мамлакатда одамларнинг оғирини енгил қилиш учун тоғ қазиб, сув чиқаришда қўллагани бизга ибратдир.

Навоийнинг қаҳрамонлари турли халқларга мансуб. Чин ўлкасининг фарзанди Фарҳод, арман гўзали Ширинга кўнгил беради. Араб элида оғизга тушган афсонавий севги қиссасига Навоий ўзбек тилида абадий ҳаёт бағишлайди. Дилором Чин элидан, Жўна ва Масъуд Ҳиндистондан, Сухайл Ямандан, Фаррух Сарандиб (Шри Ланка)дан.

Навоий халқлар дўстлиги ғоясининг улуғ куйчисидир. У халқлар дўстлиги ғоясини “Фарҳод ва Ширин” достонида марказий масалалардан бири қилиб кўяди. Бу ғоя айниқса, достоннинг турли миллат вакилларига тааллуқли уч ижобий образ – Фарҳод, Ширин ва Шопур образларида ёрқин ифодаланади. Уларнинг фаолияти, дунёқараши, орзу-интилиши бир-бири билан чамбарчас боғланган. Маълумки, Ўрта Осиё халқлари билан Кавказ, Хитой халқлари ва бошқа халқлар ўртасида жуда қадим замонлардан бошлаб дўстона муносабатлар, иқтисодий-маданий алоқалар пайдо бўлган. Навоий асарларидаги халқлар дўстлиги мана шу реал замин асосида туғилган ва уни мустаҳкамлаш ҳамда кенгайтиришга қаратилган эди. Шу билан бирга, Фарҳод, Ширин ва Шопур каби образлар, достонда қайси бир ўлка ёки халқнинг фарзанди сифатида тасвирланишидан қатъи назар, улар инсонийликнинг энг яхши сифат ва фазилатларини тажассум этган кишилар бўлиб, барча халқларга манзурдир.

Навоий қадимий Юнон маданиятини, араб адабиётини, Ҳиндистонни жуда яхши билган. Хусусан, Юнон мамлакатини қадимий маданиятнинг бешиги деб мадҳ этган.

Унинг асарларида Клавдий Птолемей, яъни Батлимул, Арасту, Суқрот, Афлотун каби алломалар, Искандар каби подшоҳ образлари катта ўринни эгаллайди.

Навоий Хамсасининг юзага келишида Хитой маданияти, тили, тарихининг ҳам таъсири борлиги сезилади. Масалан, "Сабъаи сайёр" достонида Эрон шоҳи Баҳром сайёҳ Монийнинг кўлида Хитойлик Дилоромнинг суратини кўриб, уни яхши кўриб қолади ва уни Хитойнинг бир йиллик хирожи ҳисобига сотиб олади. Хитой тарихига оид манбаларда чиндан ҳам Хитойда 7, 8, 9 асрларда тирик одамларни товар сифатида сотиш ва сотиб олиш ривожланган бўлгани маълум бўлади³. Яъни Навоийнинг ёзганлари тарихий асосга эга.

Алишер Навоий халқлар дўстлигини фақатгина ўз асрларида куйлаш билан чекланмаган. У ўз даврининг буюк форс шоири Абдурахмон Жомий билан яқин дўстона алоқада, устоз-шогирд мақомида бўлган. Навоий ўз "Хамса"сини айна шу устозининг матлаби билан ёзган дейилади.

Алишер Навоийнинг серқирра ижодида халқлар, миллатлар ўртасидаги дўстлик ва ҳамкорлик мавзуси асосий ўринлардан бирини эгаллайди. Шоир жаҳон халқларига мурожаат этиб, уларни бир-бирига кўмакдош, елкадош, ҳамкор ва дўст бўлишга чақиради:

*Олам аҳли билингизким, иш эмас душманлиг,
Ёр ўлунг бир-бирингизгаким, эрур ёрлиг иш.*

Алишер Навоий асарларида кўзга яққол ташланиб, барчага ибрат бўлгулик яна бир хусусият борки, у ҳам бўлса бағрикенглик ва олижанобликнинг улуғланишидир. Чунончи улуғ шоир инсониятни жинси, ирқи, миллати ёки диний эътиқодига қараб эмас, балки уларнинг хислатларига қараб баҳолаш лозимлигини таъкидлаб ўтади. Шунга биноан, Навоий асарларида ҳар хил ирқ ва эътиқодга мансуб кишилар куйланган, у ўз қаҳрамонларини турли ўлка ва халқларнинг фарзандлари сифатида тасвирлайди:

*Кўнгулни олса малоҳат била тафвут йўқ,
Хитойи ўлсину ё армани ва ё ҳинду.
Хусн чун жилва қилур, оқу қорада йўқ фарқ,
Кишига келса бало-хоҳи Хито, хоҳи Ҳабаш.
Мен тилаб хусн, вале шоҳ тилаб аслу насаб
Менга лўли била ҳинду, анга кўнгироту қиёт...*

Алишер Навоий турли халқ ва миллат вакилларини самимият билан севади, уларни ҳурмат қилади. Унинг қайси бир асарини олманг, турли халқ вакиллари образига дуч келасиз, унда уларнинг дўстлик, биродарлик ғоялари жўшқин ифода этилганлигини кўрасиз. Бу каби оташин мисраларда у халқларни бир-бирига яқинлаштирувчи, тенгма-тенг қўювчи белгиларга эътиборни жалб этади ҳамда

³ Ҳайитметов А. Адабий меросимиз уфқлари. – Т.: Ўқитувчи, 1997. Б. 69.

инсонни ирки, элати, эътиқодига қараб, унга турлича муносабатда бўлиш каби ёмон иллатларга қарши курашади.

Бугун дунёда баъзи халқлар, давлатлар ва миллатлар орасида бўлаётган турли можаролар, биродаркушлик урушларининг олдини олиш, халқларни дўстликка чорлаш ғояларини шоир олдиндан башорат қилгандек туюлади. Миллати, элатидан қатъи назар, барча инсон дунёда эркин яшаши керак деган ғоя шоир ижодининг асосини ташкил этади.

Шоҳ Искандарнинг фаолиятини қайта кўз олдимизга келтирайлик. Подшоҳ отасидан унга тахт билан катта бойлик, мол-мулк, улкан мамлакат мерос қолди. Искандар уни ақл билан истифода қилиш пайида бўлди. Тахтга ўтиргач, атрофига оз эмас, кўп эмас, тўрт юз донишмандни йиғди, уларнинг насиҳатига кулоқ тутиб давлат бошқарувини янгилади. Уларнинг маслаҳатига биноан мамлакатнинг муҳофафизатини кучайтиришга уринди. Душманлар давлат чегараларига яқинлашаётгани ҳақида хабар берувчи машҳур Искандар кўзгуси – Ойнаи Жаҳоннамони яратишни олимларга фармон берди. Денгиз ости сирларини билиш пайида бўлди. Тафаккур нури ила Искандар деворини куриб, жаҳолатнинг, ёвузликнинг йўлини тўсди. Ўлкани маърифат билан бошқаргани учун ҳам милoddан олдин яшаб ўтганига қарамай, 3 минг йилга яқин вақт ўтибдики, унинг номи тилдан-тилга ўтиб, афсонавий тарзда яшаб келмоқда.

Адолатли подшо образини куйлаган Алишер Навоий ўз дostonларида маишату нафс амрига берилган подшоҳларни ҳам тасвирлаб беради. Булардан бири Баҳромшоҳдир. Баҳромшоҳнинг бутун лашкари билан ўзи тўккан қонлар гирдобиде ер қаърига кириб кетишини тасвирлайди ва бундай ишлардан четлашишга ундайди. Дарҳақиқат, инсоннинг бахти унинг ватани билан чамбарчас боғлиқ эканини ҳеч қачон унутмаслигимиз даркор.

Ҳозирги даврда инсоният олдида турган умумбашарий муаммолар ечими авваламбор инсоннинг маънавияти, маърифати ва соғлом фикри билан бевосита боғлиқ. XXI асрда инсоният ва тамаддун олдида турган барча муаммоларни тафаккур кучи, ўзаро ҳурмат ва келишув йўли билан ҳал қилиниши лозим. Бу йўл барча халқлар ва миллатлар ўртасидаги баҳамжиҳатлик ва тенг ҳуқуқликка асосланган, шунингдек, умуминсоний ҳавфсизликка таҳдид солаётган кучларни бартараф этиш, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатларини таъминлайдиган истиқбол йўлидир.

Ҳазрат Мир Алишер Навоийнинг инсоният бахт-саодати йўлида яратган илмий-маънавий меросининг бугунги кун учун қанчалик аҳамиятли эканлигига эътибор қаратар эканмиз, умумбашарий муаммоларни ҳал этиш, умумбашарий кадриятларни тиклаш ва ривожлантириш, ҳар томонлама уйғун ривожланган, фаол фуқаролик позициясига эга бўлган шахсларни камол топтиришда инсоният тараққиётининг муҳим омили эканини яхши тасаввур этамиз.

Навоийнинг инсонни улуғлаш билан боғлиқ фикрлари аввало Қуръони Каримдан олинган. Аллоҳ инсоннинг мартабасини шунчалар улуғ яратганки, ҳамма фаришталар унга сажда қилган, фақат шайтонгина бундан бўйин товлаган. Зеро, инсонни барча жонзотлар ичида Оллоҳ латиф этиб яратган, шунинг учун бир-биримизни улуғлаб яшашга чорлайди:

*Барчасини гарчи латиф айладинг,
Барчадин инсонни шариф айладинг.*

Шу ўринда Президентимизнинг 2020 йилдаги Мурожаатномасида илк бор тилга олинган УЧИНЧИ РЕНЕССАНС ҳақида тўхталсак. Ренессансга эришмоқнинг йўли қандай бўлса, уни қандай тасаввур қиламиз ва қандай амалга оширамиз, биз билган ўрта асрлардаги Шарқ Ренессанси замонавий даврда қайтарзда такрорланиши ёхуд такомиллашиши мумкин, деган саволлар туғилиши табиий.

Ўнлаб қомусий олимларни етиштириб берган заминимизда Уйғониш даврида ҳозирги имкониятларнинг юздан бири ҳам бўлмаган. Лекин Ибн Сино-ю Берунийлар, Ал Хоразмий-у Фаробийлар, Улуғбек-у Навоийлар инсоният цивилизациясининг тамал тошини қўйган аждодларимиздир. Ахир Интернет олами бизга бераётган ахборотлар замида ёшларимиз мактаб давридаёқ даҳо бўлиб кетиши керак эмасми? Мантиқан олганда, ахборот қўпайгани сари илм кучайиши керак.

Шайх Шиблий шундай деган экан: "Тўрт минг ҳадис ўқидим, тўрт юзини ёд туширдим, шундан тўрттасига амал қилдим ва мақсадимга етдим". Демак, ҳамма гап қабул қилинаётган ахборотларнинг одам мияси ва тафаккурида қайта ишланиши билан боғлиқ. Қайта ишланмаган ахборот кераксиз тош, ортиқча юк. Бундай юкнинг фойдасидан зарари кўпроқ. Ахборот онгнинг овқати, у ҳазм бўлиши, қайта ишланиши, илмга ва фикрга айланиши керак. Узлуксиз ахборот қабул қилаётган мия тўхтовсиз овқат еб, ҳазм қилмаётган ошқозонга ўхшайди. Ошқозон овқатни ҳазм қилсагина овқат қувват ва қонга айланади. Аксинча бўлса, у ошқозонни ишдан чиқаради. Фалсафада анализ, синтез деган тушунчалардан фойдаланилади. Буни айни кунда Интернет ва бутун ташқи оламдан олинаётган ахборотга нисбатан қўллаш айни муддаодир. Анализ, яъни таҳлил қилиш, сўнгра синтез, яъни керакли-кераксизга ажратиш – мана шу икки амални бажарган тарзда ташқи олам информацияларини тафаккур чиғириғидан ўтказиш биз истаган натижага – илм эгаллашга олиб келиши мумкин.

Инсониятнинг зулматдан қутулмоғи, бахтга, саодатга етишмоғининг кафолати, шаксиз, маърифатда эканлигини минг йиллар олдин айтилган эди. Инчунин, улуғ шоиримиз, миллатимиз фаҳри Алишер Навоий асарларини, улар яратган адабий қаҳрамонлар фаолияти синчиклаб кузатилса, билим олмоққа даъват ғояси энг кўп тилга олингани равшан бўлади.

Ўтган асрда яшаб ўтган шоир Собир Абдулланинг мана бу сатрларини ҳар қандай ўқувчининг диққатини тортади, деб ўйлаймиз.

*Билмак Навоийни – бу зўр маърифат нишони,
Билмак Навоийни – бу юксакка элтар они.*

Билмак Навоийни – бу ўз нафъи, йўқ зиёни,

Билмак Навоийни – бу ойнаи жаҳони.

Устоз Иброҳим Ҳаққул ёзганларидек, “Навоийни билиш маърифат, юксаклик ва жаҳонни кўриш «хужжати»дир. Аммо Навоий ижодиётининг моҳият ва руҳоният оламига кириш, гўзаллик сир-асрорини баҳоли қудрат англаш осон эмас.

Навоийни англаш «мақоми» га етиш том маъноси ила бир саодат. Фақат бунга ғоятда секинлик билан, ниҳоятда кўп мутолаа ва мушоҳада ила маълум бир ҳаёт тажрибасига эга бўлиш билан эришилади. Демокчимизки, Навоий ижодиётини шошилиб ёки кундалик ҳаёт ташвишларига кўмилиб ўрганиш жуда қийин. Навоий ҳазратларининг ижод қасрларига кириш – муқаддас бир ибодатгоҳга, улкан бир санъат масканига киришдек махсус тайёргарликни талаб қилади. Навоийнинг руҳонияти шу қадар баланд, Навоийнинг тафаккур дунёси шу даражада теран ва маҳобатли.

Навоий меросини ўқиб-ўрганиш бундан ўн йиллар муқаддам ҳам алоҳида тоифа ёки гуруҳнинг эҳтиёжи эди. Бугун энди бутун бир миллатнинг эҳтиёжига айланиб бораётир. Демак, миллат тафаккур меҳнатини зиммасига олмоқчи. Руҳоният учун қайғурмоқчи, ўзлигини танимоқчи ва Ватан билан бир жону тан бўлиб яшамоқчи. Бундан ҳар қанча қувонса арзийди⁴.

Шоирнинг халқ ғамини ўз ғами, ўз мушкули деб билмайдиган кишини одамлар сафига қўшмаслигини тараннум этувчи қуйидаги байтлари асрлар давомида дунё халқлари орасида оғиздан-оғизга, авлоддан-авлодга ўтиб келмоқда:

Одамий эрсанг, демагил одами

Ониким, йўқ халқ ғамидин ғами.

Алишер Навоий “Агар сен чинакамига баркамол бўлишни истасанг, илм қайси тилда бунёдга келган бўлмасин, ҳамма тилда ҳам ўқиб-ўрганишга ҳаракат қил” мазмунида қуйидаги мисраларни ёзган эди: “Ибрию юнонию сурёни ҳам, Ҳинду агар жоиз бўлса они ҳам”. Қаранг, ҳазрат Навоий ўз даврида ёшларга мурожат қилиб, ибрит (яхудий), юнон, сурё (араб), хинд тилларини ўрганишга даъват этган бўлса, бугун ёшлар олдида ўз она тили – ўзбек тили билан бирга инглиз, рус ва бошқа жаҳон тилларини ҳам чуқур ўрганиш вазифалари қўйилмоқда.

Алишер Навоий миллатимиз қуёши. Биз яшаб, умргузаронлик қилиб турган оламда Қуёш битта, у бетақрор ва сўнмас бўлгани каби Алишер Навоий ижоди ҳам завол билмас Қуёш каби дунё аҳлини баҳраманд этиб келмоқда. Эътибор қилинг, ҳайкалтарош Равшан Миртожиев айтганидек, “қуёш эрталабки нурларини кун чиқар юрт Япониянинг пойтахти Токиодаги Алишер Навоий ҳайкалига сочади, ундан кейин эса нурларидан гўзал Ўзбекистонимизни баҳраманд этади, сўнг АҚШнинг Давлат Конгресси биносига қўйилган шоирнинг бюстини ёғдуга кўмади... Бу ҳам Яратганнинг

⁴ Ҳаққул И. Навоийни англаш. – Т.: Фан, 2007. Б. 4.

мўъжизасидир". Ҳа, Алишер Навоий дунё аҳли учун ана шундай жаҳон халқлари дўстлигининг бебаҳо куйчисидир.

Навоий шеърятини инсон ва инсоннинг ҳаёт тарзи ҳақидаги сабоқлар тўпламидир. Унинг деярли барча асарларида эзгулик, саховат, ҳиммат, инсофу адолат, сабру қаноат каби ахлоқий хислатлар мадҳ этилади. Ҳасад, ёвузлик, адоват, бахиллик, хасислик, тамагирлик, ёлғончилик, дунёга хирс қўйиш каби иллатлар қораланади. Ул зот инсонни камолот сари интилишга чорлайди, умр абадий эмаслигига бот-бот ишора қилади ва шу боис ҳеч бир инсон ўз ҳаётида пушаймон бўлмаслик учун эзгу ишларни амалга ошириши лозимлигини уқтиради.

Алишер Навоий асарларидаги асосий ғоя инсон камолотидир. Шоир жамият ҳаётини синчковлик билан таҳлил қилади, инсоният тарихига назар ташлайди. Шу кузатишлар асносида ниятнинг эзгулиги, комиллик сари интилиш инсонни юксалтиришига ишора қилади.

Алишер Навоий инсонийлик моҳиятини унинг ижтимоий фаолиятида – жамиятда ҳар бир киши фойдали касб билан шуғулланиши, халққа кўпроқ манфаати тегишида, деб билади. Инсон халқ ғами билан яшаши ва иложи борича одамларнинг оғирини енгил қилиши, турмуши фаровон бўлишига кўмаклашуви лозим, деб ҳисоблайди. Навоий инсонни камолот сари интилишга чорлайди, умр абадий эмаслигига бот-бот ишора қилади ва шу боис ҳеч бир инсон ўз ҳаётида пушаймон бўлмаслик учун эзгу ишларни амалга ошириши лозимлигини уқтиради.

Навоий ижодида ҳаётга муҳаббат инсоннинг миллатидан, ирқидан ва диний мансублигидан қатъи назар, унинг кадр-қимматини улуғлаш, халқлар ўртасида дўстлик, биродарлик, тинчлик ва ҳамжиҳатлик каби эзгу ғоялар билан суғорилган. Айниқса, ҳозирги кунимизда турли минтақаларда рўй бериб турган миллат ва элатлараро жанжалу можароларни олдиндан кўра билган буюк Навоийнинг безавол ўгитлари инсоният тарихининг барча даврлари учун ҳамоҳангдир. Навоий инсонийлик, тинчликсеварлик, маърифатпарварлик ғояларини юксак маҳорат билан тараннум этган улуғ ижодкордир. Шу жиҳатдан у жаҳон адабиётининг ёрқин сиймолари – Гомер ва Данте, Рудакий ва Фирдавсий, Низомий ва Саъдий қаторидан муносиб ўрин олган. Навоий асарлари бутунжаҳон мулкидир. Буюк шоирнинг комил ва етук инсон тўғрисидаги ўлмас ғоялари, доно фикрлари жамиятимизнинг юксалишида, ёшларни баркамол инсон қилиб тарбиялашда муҳим асосдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

- Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Т.: Ўзбекистон, 2021.
- Алишер Навоий. Садди Искандарий, Мукамал асарлар тўплами. – Т.: Фан, 1991.
- Эркаев А. Миллий ғоя ва маънавият. – Т.: Маънавият, 2002.
- Ҳаққул И. Навоийни англаш. – Т.: Фан, 2007.

ME'DA VA ICHAK YARALARI KASALLIKLARI VA ULARNI DAVOLASHDA
FOYDALANILADIGAN DORIVOR O'SIMLIKLAR

¹Yuldashev Akmal Axmadjonovich

²Abduxalilova Madinaxon Abdurayim qizi

¹AndDUPI fakultet dekani, biologiya fanlari bo' yicha falsafa doktori (PhD)

²AndDUPI Aniq va tabiiy fanlar fakulteti, biologiya yo 'nalishi birinchi bosqich talabasi

Annotatsiya: Maqolada bugungi kunda nafaqat yoshi katta insonlar, balki yoshlar orasida ham keng tarqalishga ulgurgan me'da va o'n ikki barmoq ichak yaralari kasalliklari va ushbu kasalliklarni davolashda foydalaniladigan dorivor o'simliklar haqida ma'lumotlar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: me'da va o'n ikki barmoq ichak yaralari kasalligi, atsetilsalitsilat kislota, butadion, prednizolon, amaranthus.

Annotation: The article provides information on gastric and duodenal ulcers, which are widespread not only among adults but also among young people, and the medicinal plants used to treat these diseases.

Keywords: gastric and duodenal ulcers, acetylsalicylic acid, butadione, prednisolone, amaranthus.

Dorivor o'simliklar - odam va hayvonlarni davolash, kasalliklarning oldini olish uchun, shuningdek, oziq-ovqat, atir-upa va kosmetika sanoatida ishlatiladigan o'simliklardir. Yer yuzida dorivor o'simliklarning 10-12 ming turi borligi aniqlangan. 1000 dan ortiq o'simlik turining kimyoviy, farmakologik xossalari tekshirilgan[1]. Dorivor o'simliklardan bizdagi deyarli barcha kasalliklarni davolashda foydalaniladi. Xususan bugungi kunda nafas yo'llari kasalliklari, yurak qon tomir kasalliklari, ovqat hazm qilish sistemasi kasallari, nerv sistemasi kasalliklari odamlar orasida ko'plab tarqalib borayotgan kasalliklardan hisoblanib, ularga qarshi qo'llanilayotgan dori darmon vositalarining ildizi dorivor o'simliklarga borib taqaladi.

Aholi orasida va ayrim hollarda yaqin insonlarimizda ham ko'p uchrab turadigan kasalliklardan biri bu me'da va o'n ikki barmoq ichak yarasi kasalligidir.

Me'da va o'n ikki barmoq ichak yarasi kasalligi bu — me'da yoki o'n ikki barmoq ichakda yara hosil bo'lishidan iborat kasallik hisoblanadi. Ko'pincha 25—50 yashar erkaklarda, ba'zan ayollarda ham uchraydi. Kasallikning kelib chiqishiga kuchli hayajonlanish, qayg'urish, qiyin hazm bo'ladigan, yog'li, achchiqsho'r, o'ta issiq yoki sovuq taomlar iste'mol qilish, tartibsiz ovqatlanish, chekish, spirtli ichimliklar ichish va boshqalar sabab bo'ladi[2].

Og'riq Yara kasalligining asosiy belgisi, u ko'proq to'sh osti sohasida kuzatilib, ovqatdan keyin yarim bir yoki 1,5—2 soat o'tgach boshlanadi. O'n ikki barmoq ichak yarasida nahorda (och qoringa) og'riq tutadi, bu holat ko'pincha ozgina ovqat yeyilgach o'tib ketadi. Ba'zan og'riq orqaga yoki ko'krak qafasiga tarqaladi. Me'da yarasida ko'proq ko'krak osti, ichak yarasida aksari kindik atrofi goh lo'qillab, goh achishib og'riydi. Kuchli og'riq tutganda bemor oyoqlarini bukib, chap yoki o'ng yonboshni yoki qornini bosib

yotadi, ba'zan tizza va tirsaklariga tayanib oladi. Og'riq qancha kuchli bo'lmasin bemor qayt qilganidan so'ng to'xtaydi. Og'riq bilan birga ayrim hollarda jig'ildon qaynab, kekirik keladi, ko'ngil ayniydi. Yara o'n ikki barmoq ichakda bo'lsa, ko'pincha qabziyat kuzatiladi; ayrim bemorlarning asabi zaiflashib, kayfiyati o'zgaradi, qon bosimi pasayib, qo'loyoqlari soviydi. Yara kasalligida me'da shirasi ko'p, kam yoki me'yorida ajraladi[2].

Kasallik aksariyat surunkali kechadi, u vaqt-vaqti bilan (bahor va kuzda) qo'ziydi, goh zo'rayib, goh bosiladi. 1—2 oy davom etadigan bu davrda bemor ish qobiliyatini yo'qotadi, ba'zan o'z vaqtida davolanmasa, kasallik og'irlashib, turli asoratlarga sabab bo'ladi. Xavfli asoratlardan biri yaraning teshilishidir, bunda qorinda to'satdan xanjar suqqandek og'riq paydo bo'lib, bemor hushdan ketishi mumkin. Bunday hollarda uni zudlik bilan kasalxonaga yotqizib operatsiya qilish kerak. Kasallikning asoratlaridan yana biri yaradan qon ketishidir, bunda bemor to'satdan holsizlanadi, badanini muzdek ter bosadi hushidan ketadi, ba'zan qon qusadi (kofe quyqasiga o'xshash), qoramtir bo'lib ichi ketadi, kamqonlik (anemiya) yuz beradi, bu holat tez tibbiy yordam ko'rsatilishini taqozo etadi

Kasallikning oldini olishda yoshlikdanoq o'z vaqtida ovqatlanish rejimiga amal qilish shart. Ba'zi dorilar: atsetilsalitsilat kislota (aspirin), butadion, prednizolon va boshqalarni o'z bilgicha ichib yurish ham me'da va ichakning Yara kasalligiga olib kelishi mumkin[2].

Yurtimizda tarqalgan piyozguldoshlar oilasiga mansub aloy, amarantdoshlar oilasi vakili amarant, kuchaladoshlar oilasi vakili Igir, dukkakdoshlar oilasi vakili qizilmiya, ra'noguldoshlar oilasi vakili oddiy manjetka va yana dorivor kendula, mavrak kabi juda ko'plab o'simliklar me'da va ichak yarasi kasalliklariga qarshi moddalarni o'zida saqlovchi va ushbu kasalliklarga qarshi ishlatiladigan dorivor o'simliklar hisoblanadi[3,4]. Yurtimiz dorivor o'simliklar dunyosiga nihoyatda boy ekanligi sababli bu o'simliklar qatorini yana ko'plab dorivor o'simliklar bilan davom ettirish mumkin.

Amarant- *Amaranthus* amarantdoshlar (*amaranthaceae*) oilasiga mansub, bo'yi 2-3 metr keladigan bir yillik o't o'simlik hisoblanadi.

Amarant Amerika, Yevropa, Afrika, Osiyo va Rossiya viloyatlarida o'stiriladi.

Amarant moyi me'da va ichak yaralari kasalliklarini davolash xususiyatiga ega bo'lib, teri kasalliklari, qirqilgan yaralarni bitishini tezlashtirish uchun va nur kasalligi bilan og'riq bemorlarni davolashda ham qo'llaniladi[4].

Xulosa qilib aytganda bugungi kunda insonlar orasida turli kasalliklar xususan me'da va o'n ikki barmoq ichak yarasi kasalligi ham yosharib va ortib borayotganligini hisobga oladigan bo'lsak demak dorivor o'simliklar xom ashyosiga bo'lgan talab ham ortmoqda. Shunga ko'ra dorivor o'simliklarni kasalliklarga ta'sir kuchini o'rganish, ular ustida ilmiy tadqiqotlar olib borib, farmasevtika sanoatiga tatbiq etish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Fayzullayev Jahongir Shavkat o'g'li. Dorivor o'simliklarning o'ziga xos xususiyatlari haqida yangi ma'lumotlar //Results of National Scientific Research 2022.
- 2.https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Yara_kasalligi#
- 3.M.A. Jo'rayeva. Dorivor o'simliklar atlas. T., 2019.
- 4.Ahmedov O' ., Ergashev A., Abzalov A.va boshqalar.Dorivor o' simliklar yetishtirish texnologiyasi va ekologiya. Toshkent 2018.

«МОТИВАЦИЯ ОБУЧАЮЩИХСЯ ПРИ ИСПОЛЬЗОВАНИИ СОВРЕМЕННЫХ
ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ»

Камалова Мухаббат Раджаповна

Ведущий преподаватель

Ташкентского педагогического колледжа

Аннотация. В статье раскрывается, ключевая роль в обеспечении качества предметного обучения преподавателя, от которого зависит выбор оптимальных технологий достижения учебных целей. Педагогические технологии представляют собой процесс, при котором происходит качественное изменение педагогического воздействия на обучаемого.

Педагогические технологии, их организация и реализация зависят от требований дидактических принципов, они помогают определить содержание обучения, методы, формы обучения, они же диктуют и поведение преподавателя на занятии.

Ключевые слова: технология, педагогическая технология, образовательная деятельность, метод, обучение.

Технология – это совокупность методов и инструментов для достижения желаемого результата; в широком смысле — применение научного знания для решения практических задач.

Педагогическая технология (от др.-греч. τέχνη — искусство, мастерство, умение; λόγος — слово, учение) — специальный набор форм, методов, способов, приёмов обучения и воспитательных средств, системно используемых в образовательном процессе на основе декларируемых психолого-педагогических установок, приводящий всегда к достижению прогнозируемого образовательного результата.

Для реализации познавательной и творческой активности учащегося в учебном процессе используются современные педагогические технологии, дающие возможность повышать качество образования, более эффективно использовать учебное время.

Наиболее актуальной становится информационно – коммуникационная технология, которой отводится большое значение, т.к. учащийся должен владеть

информацией, уметь ею пользоваться, выбирать из нее необходимое для принятия решения, работать со всеми видами информации и т.д. Технологии бывают различного направления: технология развития критического мышления, проектная технология, технология развивающего обучения, здоровые берегающие технологии, игровые технологии и др.

1. Информационные образовательные технологии – это все технологии в сфере образования, использующие специальные технические средства (ПК, мультимедиа) для достижения педагогических целей, а также современные системы управления учебным процессом. Занятие с использованием информационных технологий становится более интересным для учащихся, следствием чего, как правило, становится более эффективное усвоение знаний; улучшается уровень наглядности на уроке; позволяет облегчить труд преподавателя: подбор заданий, тестов, проверка и оценка качества знаний, тем самым на занятии освобождается время для дополнительных заданий; повышается эффективность урока за счет наглядности. Современные персональные компьютеры и программы позволяют с помощью анимации, звука, фотографической точности моделировать различные учебные ситуации, имеют возможность представления в мультимедийной форме уникальных информационных материалов, визуализации изучаемых явлений, процессов и взаимосвязей между объектами.

2. Критическое мышление – это способность человека к эффективному анализу поступающей информации и аргументированному отстаиванию своего мнения, пониманию позиции партнера по общению, грамотному формулированию выводов и принятию единственного верного решения с опорой на исходные данные. Критическое мышление в педагогике – это универсальная способность личности эффективно работать с информацией. Таким образом, по сути критическое мышление учащихся развивается при организации их работы с различными источниками информации и мотивирует учащихся к изучению нового материала привлекая и организуя коллективную, парную и индивидуальную работу на уроке.

К основным педагогическим технологиям развития критического мышления относятся: «Кластер», «Мозговой штурм», интеллектуальная разминка, эссе, «Корзина идей», «Синквейн», «Знаю.. Хочу узнать... Узнала...».

3. Метод проектов – это набор техник и приемов, позволяющих создавать образовательные ситуации, в которых учащийся ставит и решает собственные проблемы, и технология сопровождения самостоятельной деятельности учащегося. Проект – это специально организованный учителем и самостоятельно выполняемый детьми комплекс действий по решению субъективно значимой проблемы ученика, завершающийся созданием продукта и его представлением в рамках устной или письменной презентации. Цель технологии – стимулировать интерес учащихся к определенным проблемам, предполагающим владение определенной суммой знаний и через проектную деятельность, предусматривающим решение этих проблем, умение

практически применять полученные знания. Данная технология включает в себя три действия учащихся при поддержке и направляющей функции преподавателя: замысел-реализация-продукт, то есть учащимся необходимо: принятие решения о выполнении какой-либо деятельности; формулирование цели и задач деятельности; составление плана и программы; выполнение плана; презентация готового продукта.

Важное правило: каждый этап работы над проектом должен иметь свой конкретный продукт: подготовка различных моделей, организация и проведение выставок, викторин, конкурсов, спектаклей, проведение мини-исследований, предусматривающих обязательную презентацию полученных результатов. Работа по данной методике дает возможность развивать индивидуальные творческие способности учащихся.

4. Под технологией развивающего обучения понимается такая организация учебных занятий, которая предполагает создание под руководством преподавателя проблемных ситуаций и активную самостоятельную деятельность учащихся по их разрешению, в результате чего и происходит творческое овладение профессиональными знаниями, навыками, умениями и развитие мыслительных способностей. Проблемная ситуация в обучении имеет обучающую ценность только тогда, когда предлагаемое проблемное задание соответствует интеллектуальным возможностям учащихся и способствует пробуждению у обучаемых желания выйти из этой ситуации.

5. Использование здоровьесберегающих технологий в обучении помогает сохранению и укреплению здоровья учащихся: предупреждает переутомление на уроках; улучшает психологический климат в коллективах; повышает концентрацию внимания; снижает показатели заболеваемости, уровня тревожности.

Использование данных технологий позволяют равномерно во время занятия распределять различные виды заданий, чередовать мыслительную деятельность с физкультурными минутками, определять время подачи сложного учебного материала, выделять время на проведение самостоятельных работ, нормативно применять ИКТ, что дает положительные результаты в обучении.

6. Игровая технология строится как целостное образование, охватывающее определенную часть учебного процесса и объединенное общим содержанием, сюжетом, персонажем. При этом игровой сюжет помогает активизировать учебный процесс, усваивать ряд учебных элементов; осуществляет более свободные, психологически раскрепощенный контроль знаний; исчезает болезненная реакция учащихся на неудачные ответы; подход к учащимся в обучении становится более деликатным и дифференцированным. Обучение в игре позволяет научить распознавать, сравнивать, характеризовать, раскрывать понятия, обосновывать, применять. В результате применения игровых технологий достигаются следующие цели: стимулируется познавательная деятельность; активизируется мыслительная

деятельность; самопроизвольно запоминаются сведения; формируется ассоциативное запоминание; усиливается мотивация к изучению предмета.

Используя инновационные образовательные технологии, можно решить следующие проблемы:

1. Через формирование умений ориентироваться в современном мире, способствовать развитию личности учащихся, умеющей ориентироваться в сложных жизненных ситуациях и позитивно решать свои проблемы.

2. Изменить характер взаимодействия субъектов системы образования: преподаватель и учащийся – партнеры, единомышленники, равноправные члены «одной команды».

3. Повысить мотивацию обучающихся к учебной деятельности. Идет развитие разных сторон личности обучающихся, путем внедрения в учебный процесс различных видов деятельности учащихся.

4. Уделять больше внимания изучению и овладению современными педагогическими технологиями, позволяющими существенно изменить методы организации образовательного процесса, характер взаимодействия субъектов системы, и, наконец, их мышление и уровень развития.

Учение через обучение — метод обучения, при котором учащиеся сами — с помощью преподавателя — готовят и проводят занятие. Это может касаться отдельных эпизодов или даже целых частей занятия. Часто стремления становятся очевидны, если преподаватели хорошо успевающих учащихся ставят в качестве помощников к слабоуспевающим учащимся.

Таким образом использование современных педагогических технологий делает процесс обучения интересным, многогранным, творческим. У учащихся повышаются мотивации к учёбе, качество образования, учащиеся начинают проявлять творчество, умение самостоятельно работать, анализировать, рассуждать, коммуникативные способности. У преподавателя появляется оптимальная возможность для индивидуальной, дифференцированной работы, формирования качеств личности, которые необходимы для дальнейшего успешного обучения, самореализации, саморазвития, самовоспитания, становления самобытного творческого образа, для диалогичного, комфортного взаимодействия с людьми, природой, культурой, цивилизацией.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. <https://ru.wikipedia.org/wiki>
2. Гора, П.В. Повышение эффективности обучения в истории образования. – М.2015.
3. Паламарчук, В.Ф. Школа учит мыслить. – М.2003.

4. Поляков, С.Д. В поисках педагогических инноваций. – М.1998.
5. Селевко, Г.К. Современные образовательные технологии. – М: Народное образование 2008 г.
6. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. Под ред. Полат Е.Е. М., 2000.
7. Колеченко А.К. Развивающаяся личность и педагогические технологии. С., 2012 г.

ВЛИЯНИЕ COVID-19 И ВАКЦИНАЦИИ ПРОТИВ COVID-19 НА МЕНСТРУАЛЬНУЮ ФУНКЦИЮ И НА МЕНСТРУАЛЬНЫЙ ЦИКЛ ЖЕНЩИН

Ганиева Азиза Бурхонбой кизи
Холмуродова Хулкар Холиёровна
Ходжиева Камилла Ферузовна
*Студентки Самаркандского государственного
Медицинского университета*
Худоярова Д.Р
Научный руководитель: д.м.н., доцент

Аннотация: *В настоящее время недостаточно изучен вопрос влияния COVID-19 на репродуктивное здоровье женщин. Предполагается, что возбудитель может оказывать непосредственное влияние на менструальную и репродуктивную функции женщин путем воздействия на рецепторы ангиотензинпревращающего фермента 2, который широко экспрессируется в яичниках и матке. Считается, что специфические взаимодействия между репродуктивной системой и инфекцией SARS-CoV-2 происходят на уровне яичников/эндометрия.*

Ключевые слова: *COVID-19, SARS-CoV-2, репродуктивная функция, менструального цикла, беременность, тромбоз, гормон.*

Цель исследования – оценить влияние COVID-19 на репродуктивное здоровье женщин, а также выявить взаимосвязь ее степени тяжести и частоты нарушений менструального цикла. Всемирная организация здравоохранения в 2020 г. объявила о развитии пандемии COVID-19, а Международный комитет по таксономии вирусов зафиксировал название возбудителя инфекции — коронавирус тяжелого острого респираторного синдрома — 2 (SARS-CoV-2). Основной мишенью SARS-CoV-2 являются альвеолярные клетки II типа, что определяет развитие пневмонии. Многие аспекты патогенеза COVID-19 требуют изучения. В настоящее время активно изучается влияние SARS-CoV-2 на гемостаз, в частности на формирование тромбозов. Международное общество специалистов по тромбозу и гемостазу (International Society on Thrombosis and Hemostasis, ISTH) разработало клинические рекомендации, в которых сделаны следующие заключения: одним из осложнений инфекции COVID-19 является развитие коагулопатии с возникновением тромбозов в крупных и мелких сосудах, причем не только в легких, но и в сердце, мозге, почках, печени возможно формирование синдрома диссеминированного внутрисосудистого свертывания (ДВС); тромбозы на различных уровнях, в том числе в микроциркуляторном русле, приводят к поражению многих органов и развитию полиорганной недостаточности. Хотя женщины переносят COVID-19 легче, чем мужчины, нельзя игнорировать вероятные

последствия заболевания для репродуктивного здоровья. Выраженная вазоконстрикция спиральных артериол эндометрия и активация системы свертывания формируют патологическую менструальную кровопотерю. COVID-19 вызывает дисфункцию эндотелиальных клеток с изменениями в системе свертывания крови, которые являются критическими компонентами функции эндометрия при менструации, что указывает на потенциальный эндометриальный механизм нарушения менструального цикла.

Инфекция SARS-CoV-2 может влиять на ось «гипоталамус — гипофиз — яичник — эндометрий», что ведет к изменениям менструального цикла. Между гипоталамо-гипофизарно-надпочечниковой осью, обеспечивающей формирование реакции на стресс, и гипоталамо-гипофизарно-яичниковой осью существует реципрокная связь, при которой активация одной оси приводит к подавлению другой. Хронический стресс подавляет выработку эстрогенов, что способствует нарушению менструального цикла и появлению ановуляторных циклов. Стресс-зависимые нарушения менструального цикла представляют собой спектр нарушений, включающий вторичную аменорею (отсутствие менструаций в течение 3 мес. и более при условии предшествующего регулярного менструального цикла) и более редкую форму — первичную стрессогенную аменорею, поэтому необходимо оценивать потенциальное влияние COVID-19 на органы репродуктивной системы.

Частота нарушений менструального цикла через 3-6 месяцев после перенесенной НКИ COVID-19 была существенно выше, чем у этих пациенток до заболевания, как за счет олиго-менореи и аменореи, так и за счет аномальных маточных кровотечений. Частота нарушений менструального цикла зависела от степени тяжести перенесенной инфекции. Необходимы дальнейшие углубленные исследования для выяснения причины этих расстройств.

При анализе параметров гормонального фона, состояния гемостаза, показателей гемодинамики в органах малого таза женщин в репродуктивном периоде, перенесших COVID-19, выявляются нарушения менструального цикла. Многофакторное влияние коронавирусной инфекции на органы репродуктивной системы диктует необходимость проведения углубленного исследования для более детального понимания влияния инфекции SARS-CoV-2 на менструальную функцию женщин. Своевременная диагностика патологических состояний репродуктивного здоровья женщин после перенесенного COVID-19 позволит определить новые профилактические и терапевтические стратегии для восстановления репродуктивного здоровья женщин.

По итогам работ ученых было выявлено:

- Исследователи обнаружили, что вакцинация против COVID-19 была связана с изменением продолжительности менструального цикла менее чем на 1 день после первой и второй прививок по сравнению с продолжительностью цикла до вакцинации.

- Вакцинация не повлияла на фактическое количество дней, в течение которых продолжались менструальные кровотечения.
- У вакцинированных женщин исследование первоначально выявило незначительное среднее увеличение продолжительности цикла после первой дозы на 71% дня и на 91% после второй дозы.
- После корректировки это увеличение снизилось до 64% дня после первой дозы и 79% после второй дозы.
- У невакцинированных женщин в исследовании рассматривались 6 циклов за аналогичный период времени и не было обнаружено значительных изменений по сравнению с исходным уровнем.
- «Вакцинация против коронавирусной болезни связана с небольшим изменением длины цикла, но не продолжительности менструаций.
- В редких случаях, когда женщина получила 2 дозы вакцины в течение одного и того же менструального цикла, изменение продолжительности цикла может увеличиться до 2 дней.
- По мнению авторов, эти вариации исчезают быстро, возможно, уже в следующем цикле после вакцинации, и не указывают на какие-либо долгосрочные проблемы с физическим или репродуктивным здоровьем.
- Однако сообщения женщин в социальных сетях предполагают, что поствакцинальные нарушения менструального цикла встречаются чаще, например, при более тяжелых и обильных кровотечениях. Но, похоже, такие изменения также носят временный характер и быстро проходят.
- «Пациентам нужна эта информация, чтобы они знали, чего ожидать после вакцинации, и не беспокоились о страхе перед беременностью или не разочаровывались, если пытались забеременеть».
- По данным Международной федерации гинекологов и акушеров, колебания продолжительности цикла менее 8 дней считаются нормальными.
- Таким образом, дополнительные 17 часов, добавленные к продолжительности менструального цикла в группе вакцинации в этом исследовании, находятся в пределах «нормального» диапазона.
- Точно неизвестно, как вакцинация может изменить продолжительность менструального цикла, и не изучались изменения цикла в контексте вакцинации против других инфекций, таких как грипп и менингококковая инфекция.
- Известно, что многие факторы влияют на продолжительность менструального цикла, включая изменения в питании, сне и физических упражнениях, а также болезни, путешествия и стресс.
- Вакцины против COVID-19 воздействовали на людей по-разному: от боли в месте инъекции до тошноты, лихорадки и чувства усталости.

- «Побочные эффекты вакцинации, особенно тяжелые, могут привести к изменениям диеты, качества сна, уровня физических нагрузок, а также к ощущению тошноты и проч.».

- Эти стрессоры могут изменить выработку и стабильность гормонов, а также реакцию организма на гормоны, такие как эстроген, прогестерон, фолликулостимулирующий гормон, лютеинизирующий гормон и другие гормоны, связанные с женской репродуктивной функцией.

- Поскольку эти гормоны регулируют менструальный цикл, изменения в них могут либо укорачивать, либо удлинять цикл.

- Остаются открытыми вопросы о других возможных изменениях менструального цикла, таких как симптомы, «внеплановые» кровотечения, изменения качества и количества менструальных кровотечений.

Новые исследования показывают, что вакцинация против вируса SARS-CoV-2 практически не влияет на менструальный цикл женщины. На популяционном уровне выявленные изменения указывают на то, что нет причин для беспокойства по поводу долгосрочного физического или репродуктивного здоровья и нет причин избегать вакцинации.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Мальцева А.Н. Влияние COVID-19 на менструальную функцию женщин в репродуктивном периоде. РМЖ. Мать и дитя. 2022;5(2):112–117. DOI: 10.32364/2618-8430-2022-5-2-112-117

2. Оригинальная статья опубликована на сайте РМЖ (Русский медицинский журнал): https://www.rmj.ru/articles/ginekologiya/Vliyanie_COVID-19_na_menstrualnyuyu_funkciyu_ghenschin_v_reproduktivnom_periode/#ixzz7XEBwZHVi

Under Creative Commons License: [Attribution](#)

3. Адамян Л.В., Байбарина Е.Н., Филиппов О.С. и др. Восстановление репродуктивного здоровья женщин после перенесенной новой коронавирусной инфекции (COVID-19). Некоторые аспекты. Проблемы репродукции. 2020;26(4):6–13. DOI: 10.17116/repro2020260416. [Adamyan L.V., Baybarina E.N., Filippov O.S. et al. Restoration of reproductive health in women who recover from COVID-19. Several aspects. Russian Journal of Human Reproduction. 2020;26(4):6–13 (in Russ.)]. DOI: 10.17116/repro2020260416].

4. Арутюнов Г.П., Козиолова Н.А., Тарловская Е.И. и др. Согласованная позиция экспертов Евразийской ассоциации терапевтов по некоторым новым механизмам патогенеза COVID-19: фокус на гемостаз, вопросы гемотрансфузии и систему транспорта газов крови. Кардиология. 2020;60(5):4–14. DOI: 10.18087/cardio.2020.5.n1132]. [Arutyunov G.P., Koziolova N.A., Tarlovskaya E.I. et al. The Agreed Experts' Position of the Eurasian Association of Therapists on Some new

Mechanisms of COVID-19 Pathways: Focus on Hemostasis, Hemotransfusion Issues and Blood gas Exchange. *Kardiologia*. 2020;60(5):4–14 (in Russ.]). DOI: 10.18087/cardio.2020.5.n132.

5. WHO. Naming the coronavirus disease (COVID-19) and the virus that causes it. (Electronic resource.) URL: [https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/technical-guidance/naming-the-coronavirus-disease-\(covid-2019\)-and-the-virus-that-causes-it](https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/technical-guidance/naming-the-coronavirus-disease-(covid-2019)-and-the-virus-that-causes-it) (access date: 16.08.2021).

6. World Health Organization. WHO Recommendations on SARS and Blood Safety. (Electronic resource.) URL: <https://www.who.int/publications/m/item/who-recommendations-on-sars-and-blood-safety> (access date: 16.08.2021).

7. Wada H., Thachil J., Di Nisio M. et al. Guidance for diagnosis and treatment of DIC from harmonization of the recommendations from three guidelines. *J Thromb Haemost*. 2013. DOI: 10.1111/jth.12155.

8. Xie Y., Wang X., Yang P., Zhang S. COVID-19 Complicated by Acute Pulmonary Embolism. *Radiol Cardiothorac Imaging*. 2020;2(2):e200067. DOI: 10.1148/ryct.2020200067.

9. Li T., Lu H., Zhang W. Clinical observation and management of COVID-19 patients. *Emerg Microbes Infect*. 2020;9(1):687–690. DOI: 10.1080/22221751.2020.1741327.

10. Chen N., Zhou M., Dong X. et al. Epidemiological and clinical characteristics of 99 cases of 2019 novel coronavirus pneumonia in Wuhan, China: a descriptive study. *Lancet*. 2020;395(10223):507–513. DOI: 10.1016/S0140-6736(20)30211-7.

11. Wang H., Mao Y., Ju L. et al. Detection and monitoring of SARS coronavirus in the plasma and peripheral blood lymphocytes of patients with severe acute respiratory syndrome. *Clin Chem*. 2004;50(7):1237–1240. DOI: 10.1373/clinchem.2004.031237.

12. Yilla M., Harcourt B.H., Hickman C.J. et al. SARS-coronavirus replication in human peripheral monocytes/macrophages. *Virus Res*. 2005;107(1):93–101. DOI: 10.1016/j.virusres.2004.09.004

13. Guan W., Ni Z., Hu Y. et al. Clinical Characteristics of Coronavirus Disease 2019 in China. *N Engl J Med*. 2020;382(18):1708–1720. DOI: 10.1056/NEJMoa2002032.

14. American Association of Blood Banks. Update: impact of 2019 novel coronavirus and blood safety. (Electronic resource.) URL: <http://www.aabb.org/advocacy/regulatorygovernment/Documents/Impact-of-2019-Novel-Coronavirus-on-Blood-Donation.pdf>. (access date: 16.08.2021).

15. European Centre for Disease Prevention and Control. Rapid Risk Assessment: Outbreak of acute respiratory syndrome associated with a novel coronavirus, Wuhan, China; first update — 22 January 2020. ECDC: Stockholm; 2020.

16. CDC. Coronavirus Disease 2019 (COVID-19). 2020. (Electronic resource.) URL: <https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/hcp/clinical-criteria.html> (access date: 16.08.2021).

17. Devaux C.A., Rolain J.M., Colson P., Raoult D. New insights on the antiviral effects of chloroquine against coronavirus: what to expect for COVID-19? *Int J Antimicrob Agents*. 2020;55(5):105938. DOI: 2020.10593810.1016/j.ijantimicag.

18. Министерство здравоохранения РФ. Временные методические рекомендации «Профилактика, диагностика и лечение новой коронавирусной инфекции (COVID-19)». Версия 7. М.; 2020. [Ministry of Health of the Russian Federation. Interim guidelines "Prevention, diagnosis and treatment of novel coronavirus infection (COVID-19)". Version 7. М.; 2020 (in Russ.)].

19. IDSA Practice Guidelines. COVID-19 Guideline. (Electronic resource.) URL: https://www.idsociety.org/practice-guideline/practice-guidelines/#/date_na_dt/DESC/0/+/. 2020 (access date: 16.08.2021).

20. Danzi G.B., Loffi M., Galeazzi G., Gherbesi E. Acute pulmonary embolism and COVID-19 pneumonia: a random association? Eur Heart J. 2020;41(19):ehaa254. DOI: 10.1093/eurheartj/ehaa254.

21. Парфёнова Я.А., Шибельгут Н.М., Артымук Н.В. Влияние новой коронавирусной инфекции COVID-19 на репродуктивное здоровье женщин //Мать и Дитя в Кузбассе. 2021. №3(86). С. 36-40.

22. Belokrinitskaya TE, Artymuk NV, Filippov OS, Shiftman EM. Dynamics of the epidemic process and the course of the COVID-19 in pregnant women of the Far Eastern and Siberian Federal Districts. Gynecology. 2020; 22(5): 6-11. Russian (Белокриницкая Т.Е., Артымук Н.В., Филиппов О.С., Шифман Е.М. Динамика эпидемического процесса и течение новой коронавирусной инфекции COVID-19 у беременных Дальневосточного и Сибирского федеральных округов //Гинекология. 2020. Т. 22, № 5. С. 6-11.)

ИСТОРИЯ КИТАЙСКОЙ МАТЕМАТИКИ.

Сюткина Светлана Михайловна

Преподаватель математики академического лицея Ташкентского государственного экономического университета, Узбекистан

Аннотация. В данной статье кратко рассказывается об открытиях китайского народа в науке и технике, о математических достижениях китайских ученых. В статье также рассмотрены некоторые интересные исторические математические задачи, предложенные китайскими математиками в различные времена.

Ключевые слова: система уравнений, алгебраическое уравнение высшей степени, метод «чжен-фу», «метод небесного элемента», неопределенное уравнение.

В течение многих лет на уроках математики и во внеклассной работе я использую исторический материал. Опыт показывает, что правильно организованное введение исторического материала способствует лучшему усвоению и глубокому пониманию программного материала, способствует созданию атмосферы интереса к математике. Также полезно проводить с учащимися мероприятия, посвященные ознакомлению с историей науки у разных народов. В данной статье рассмотрим историю китайской математики.

Китайский народ имеет многовековую богатую историю. Многие важнейшие открытия в науке и технике, сделанные китайским народом, значительно опередили открытия в других странах, в частности в странах Западной Европы.

Китайские умельцы значительно раньше, чем в других странах сделали следующие изобретения:

1. **К о м п а с.** В китайских летописях III века до н. э. имеются записи о применении компаса, первоначально употреблявшегося при сухопутных путешествиях; своеобразной стрелкой для компаса служил природный магнитный железняк, отшлифованный в виде ложки, которая только выпуклой частью касалась отшлифованной поверхности медной пластинки.

2. **С е й с м о г р а ф** – чувствительный прибор для записи и измерения колебаний земной коры. Этот прибор впервые в мировой науке изобрел в 132 г. выдающийся китайский ученый-астроном Чжан-Хен. Описание первого сейсмографа сохранилось в старинных записях биографии Чжан-Хена.

3. **Б у м а г а.** Впервые бумагу из тряпья и древесной коры изготовил в 105 г. Цай-Лунь. Значительно позднее бумага из Китая через Корею была завезена в Японию, а через Синьцзян – в среднюю Азию и Персию. В результате крестовых походов искусство приготовления бумаги стало известно в Западной Европе (XIII век).

4. **К н и г о п е ч а т а н и е.** Употребление печати в Китае встречается в VIII – IV вв. до н. э. В китайской письменности наряду с бронзой употреблялся для письма

камень. Приблизительно в период Северных и Южных династий текст книги высекался на камне и затем перепечатывался на бумагу. Этот процесс послужил началом развития литографии (способ печатания с плоской поверхности камня, на которую нанесен рисунок).

5. С п и д о м е т р – прибор, указывающий скорость и пройденное расстояние. Первый спидометр, изобретенный китайцами, служил для определения пройденного расстояния. Принцип действия: когда тележка измерителя проходила одно ли (576 м), деревянные фигурки, установленные на ней, ударяли в барабан; для передачи движения от колес тележки к фигуркам использовались зубчатые колеса.

6. П о р о х. Китайцы первыми научились использовать селитру для изготовления пороха. Порох они применяли в X в. при изготовлении ракет для фейерверков. В начале XI в. китайцы стали употреблять порох для стрельбы. В Европе с порохом познакомились только в начале XIV в.

Этот список выдающихся китайских изобретений можно было бы продолжить и дальше. Все это указывает на то, что китайский народ действительно внес крупнейший вклад в развитие мировой цивилизации.

Китайские ученые далекого исторического прошлого много занимались астрономией и математикой. Здесь они имели большие успехи.

Математическая культура Китая очень стара и богата своим содержанием. Надо иметь в виду, что по различным вопросам математики (если учитывать хронологию) приоритет многих открытий и изобретений принадлежит математикам Китая. Среди изобретений по математике можно упомянуть, например, китайскую счетную доску для быстрого счета и скорого выполнения четырех арифметических действий с большими цифрами, вплоть до одиннадцатизначных.

Одной из старых китайских книг, дошедших до нас, является «Арифметика в девяти главах», которая составлена во II – I вв. до н. э. по более ранним источникам. Составителями этой книги являются ученые Чжан Цан и Цзин Чоу-чан. Уже в этой книге обнаруживается, что китайские математики хорошо владели вычислительной техникой и проявляли большой интерес к общим алгебраическим методам. В книге большое место отводится решению систем уравнений первой степени с двумя и тремя неизвестными. Это решение основано на последовательном исключении неизвестных путем уравнивания соответствующих коэффициентов. Этот прием мало чем отличается от современного.

Система давалась, например, в следующем словесном выражении:

Три пачки зерна первого сорта вместе с двумя пачками второго и одной третьего составляют 39 мер; далее две пачки зерна первого сорта с тремя второго и одной третьего составляют 34 меры. Наконец, одна пачка зерна первого сорта с двумя второго и тремя третьего составляют 26 мер.

В современной записи эта система имеет вид:

$$\begin{cases} 3x + 2y + z = 39, \\ 2x + 3y + z = 34, \\ x + 2y + 3z = 26. \end{cases}$$

Для решения этой системы китайцы составляли таблицу:

1	2	3	1-й сорт
2	3	2	2-й сорт
3	1	1	3-й сорт
26	34	39	меры

Далее, умножая числа второго столбца на «числа первого сорта» третьего столбца, т. е. на 3, и вычитая из них дважды числа третьего столбца, получали следующую таблицу:

1	0	3	1-й сорт
2	5	2	2-й сорт
3	1	1	3-й сорт
26	24	39	меры

В современной записи таблица выглядит так:

$$\begin{cases} 3x + 2y + z = 39, \\ 5y + z = 24, \\ x + 2y + 3z = 26. \end{cases}$$

Затем числа третьего столбца вычитали из утроенных чисел первого столбца и получали таблицу:

0	0	3	1-й сорт
4	5	2	2-й сорт
8	1	1	3-й сорт
39	24	39	меры

Откуда получилась таблица:

4	5	2-й сорт
8	1	3-й сорт
39	24	меры

В современной записи это дает:

$$\begin{cases} 5y + z = 24, \\ 4y + 8z = 39. \end{cases}$$

Наконец, умножая числа первого столбца на «число второго сорта» второго столбца, т. е. на 5, и вычитая из них числа второго столбца, умноженные на «число второго сорта» первого столбца, т. е. на 4, получали:

0	20	2-й сорт
36	4	3-й сорт
99	96	меры

что дает таблицу:

36	3-й сорт
99	меры

В современной записи:

$$36z = 99.$$

Откуда получалось, что пачка зерна 3-го сорта составляет $2\frac{3}{4}$ меры, т. е. в современной записи: $z = \frac{99}{36} = 2\frac{3}{4}$ (меры) и т. д.

В указанной книге впервые в науке встречаются отрицательные числа и приводятся правила действий над ними. Для отрицательных чисел рекомендуется метод «чжен-фу». «Чжен» означает «прибавленный», «фу» - «вычитаемый». Такие числа изображались различными цветами: чжен – красным, фу – черным. Хотя китайцы свободно оперировали отрицательными коэффициентами уравнений, но они еще не знали отрицательных корней.

В книге имеется первое описание способа извлечения квадратного и кубического корней, основанного на правилах возведения в квадрат и куб двучлена и совпадающего с современным способом.

В последнем отделе книги излагается способ решения квадратных уравнений, к которым сводились геометрические задачи на применение теоремы Пифагора, которая китайцами формулировалась арифметически.

Китайцам принадлежит постановка и решение отдельных задач по теории чисел. Так, между II и VI вв. математиком Сунь-цзы, а более полно в XIII в. математиком Цинь Цзю-шао разрабатывается оригинальный прием решения в целых числах систем неопределенных уравнений 1-й степени. Этими математиками дается правило решения задач, выраженных, например, такой системой неопределенных уравнений:

$$3x + 2 = 5y + 3 = 7z + 2.$$

Китайцы эту задачу формулировали так:

«Найти число, которое при делении на 3 дает остаток 2, при делении на 5 дает остаток 3, наконец, при делении на 7 дает остаток 2».

Искомое число можно найти без особого труда, если пользоваться современными обозначениями. Решая уравнение $3x + 2 = 7z + 2$ относительно x , найдем $x = \frac{7z}{3}$. Наименьшее $z = 3$, тогда $x = 7$ и $y = 4$. Таким образом, искомое число равно 23, следующее возможное число 128 и т. д.

Метод Сунь-цзы и Цинь Цзю-шао, применяемый ими для решения системы неопределенных уравнений 1-й степени, был открыт в Европе только в 1801 г. трудами немецкого математика Гаусса (1777 – 1855).

О высоком развитии практической геометрии в Китае можно судить по работам китайского математика Лю Хуэя, жившего в III в. В своих работах Лю Хуэй решает задачи на определение размеров недоступных предметов и расстояний до них, используя для этой цели подобные треугольники.

Высокого расцвета достигла в Китае вычислительная техника, основанная на приближенных вычислениях. Примером может служить приближенное вычисление отношения длины окружности к ее диаметру китайским математиком Цзу Чун-чжи (430 – 501), который для π получил приближение $\frac{355}{113}$, дающее 7 верных значащих цифр и показал, что число π лежит в пределах

$$3,1415296 < \pi < 3,1415297.$$

Прошло более десяти веков, когда в XVI в. это приближение было вновь открыто в Нидерландах математиком Андрианом Мецием.

Много китайские ученые занимались приближенными решениями алгебраических уравнений, в чем достигли замечательных результатов. Еще в первой половине VII в. математик и астроном Ван Сяо-тун алгебраически решает геометрические задачи, приводящиеся к уравнениям 3-й степени. Не владея общим методом решения кубического уравнения в радикалах, он пользуется приближенным методом решения, содержание которого подробно описано в китайских сочинениях более позднего периода под названием «метода небесного элемента», причем под «небесным элементом» подразумевается неизвестный элемент, обозначаемый сейчас через x .

Пользуясь «методом небесного элемента», китайские математики XIII и XIV вв. решали алгебраические уравнения высших степеней, начиная с четвертой степени. «Метод небесного элемента», открытый китайцами в VII в., по существу и по форме совпадает с известным методом и схемой для приближенного вычисления действительных корней алгебраических уравнений любой степени с численными коэффициентами, открытыми английским математиком Горнером в 1819 г.

Китайские математики XI – XIV вв. знали свойства биномиальных коэффициентов и были знакомы с арифметическим треугольником, который в Европе стал известен только в XVII в. под названием «треугольника Паскаля», в честь открывшего его вновь французского математика и физика Паскаля (1623 – 1662).

Уже к XIV в. средневековая китайская математика достигла своего наивысшего развития. Китай далекого исторического прошлого нельзя представить отрезанным от остального мира «китайской стеной», которой в древнее время еще не существовало. Многие достижения китайской культуры передавались и в другие страны и в конце концов достигли Европы.

Распространению китайской культуры прошлого, по-видимому, во многом содействовала внешняя торговля. Известно, что шелковые ткани, производство которых в Китае налажено с древнейших времен, занимали первое место среди предметов вывоза. Торговые пути древнего Китая тянулись к Индии.

О связи Китая с другими странами говорит и тот факт, что ряд китайских задач повторяется в математических рукописях других стран с точным совпадением числовых данных. Например, китайская задача о нахождении числа, которое при делении на 3 дает остаток 2, при делении на 5 – остаток 3 и при делении на 7 – остаток 2, почти дословно повторяется у индийских математиков, а также в известной «Книге об абак» Леонардо Пизанского (1202).

Однако с XVII в. намечается резкое торможение в развитии китайской науки и культуры, вызванное завоеванием Китая маньчжурами и утверждением их власти (династия Цин), которое на долгое время сохранило в Китае строй феодальных отношений.

С конца XVIII в. Китай становится объектом колониального захвата со стороны ряда капиталистических стран. С середины XIX в. такие капиталистические страны, как Англия, США, Франция, Япония, постепенно превращают Китай в свою колонию и приводят науку и культуру Китая к глубокому упадку.

Только позже, в связи с победой китайской Народной революции, в Китае созданы все необходимые условия для успешного развития науки и культуры в стране.

Китайские исторические задачи.

Рассмотрим некоторые исторические математические задачи, предложенные китайскими математиками в различные времена.

Задача о фазанах и кроликах.

Эта задача взята из китайского математического трактата «Арифметика в девяти главах» («Киу-Чанг»), начало составления которого относится за II в. до н. э.

Задача. *В клетке находится неизвестное число фазанов и кроликов. Известно только, что вся клетка содержит 35 голов и 94 ноги. Требуется узнать число фазанов и число кроликов.*

Ответ: фазанов 23, кроликов 12.

Задача о похищении риса.

Задача взята из того же китайского математического трактата.

Задача. *Из трех бочек риса одинаковой емкости похищено тремя ворами некоторое количество риса. Общее количество его было неизвестно, но выяснилось, что в первой бочке остался 1 го риса, во второй – 1 шинг 4 го и в третьей – 1 го. Пойманные воры показали: первый, что он отсыпал рис из первой бочки при помощи лопаты, второй – что он пользовался деревянным башмаком, а третий – миской, причем они соответственно брали из второй и третьей бочек. Лопата, башмак и*

миска найдены на месте преступления. При обмере их оказалось, что емкость лопаты 1 шинг 9 го, башмака – 1 шинг 7 го, миски – 1 шинг 2 го.

Требуется узнать, сколько похитил каждый вор. При этом известно, что 10 го равны 1 шингу, 10 шингов равны 1 тау, 10 тау равны 1 ши.

У к а з а н и я к р е ш е н и ю.

Пусть x – число раз отсыпания риса лопатой;
 y – число раз отсыпания риса башмаком;
 z – число раз отсыпания риса миской.

Получим систему уравнений:

$$19x + 1 = 17y + 14 = 12z + 1.$$

Из этой системы имеем:

$$19x = 12z; \quad x = \frac{12z}{19}.$$

Поскольку x, y, z – целые числа, можно положить, что

$$z = 19t.$$

Тогда получаем неопределенное уравнение.

$$17y + 13 = 228t.$$

Принимая для t наименьшее целое значение, при котором y будет целым, т. е. $t = 14$, получим:

$$x = 168, \quad y = 187, \quad z = 266.$$

1-й вор похитил 3 ши 1 тау 9 шингов 2 го;

2-й вор похитил 3 ши 1 тау 7 шингов 9 го;

3-й вор похитил 3 ши 1 тау 9 шингов 2 го.

З а д а ч а о г л у б и н е о з е р а.

Задача взята из китайского трактата «Начала искусства вычисления», напечатанного в 1593 г. и содержащего ряд статей и задач по арифметике, алгебре и геометрии, причем некоторые вопросы заимствованы из трактата «Арифметика в девяти главах».

З а д а ч а. В середине квадратного озера со стороной 10 футов растет тростник, выходящий из воды на 1 фут. Если нагнуть тростник, вершина достигнет берега. Как глубоко озеро?

О т в е т: глубина озера 12 футов.

З а д а ч а о п р я м о у г о л ь н о м т р е у г о л ь н и к е.

Задача взята из того же трактата.

З а д а ч а. Определить стороны прямоугольного треугольника, если известны площадь и периметр.

Указания к решению.

Условия задачи приводят к решению системы трех уравнений с тремя неизвестными:

$$\begin{cases} a + b + c = p, \\ a^2 + b^2 = c^2, \\ ab = 2S, \end{cases}$$

где a , b и c – стороны, p – периметр, S – площадь. Из 2-го 3-го уравнения имеем:

$$(a + b)^2 = 4S + c^2,$$

откуда

$$(p - c)^2 = 4S + c^2.$$

Решив относительно c , получим:

$$c = \frac{p^2 - 4S}{2p}.$$

Имея в виду 1-е уравнение, будем иметь:

$$a + b = \frac{p + 4S}{2p}.$$

Присоединив к этому уравнению 3-е, значение a и b определяем как корни квадратного уравнения:

$$a^2 - \frac{p^2 + 4S}{2p} a + 2S = 0$$

На отдельных исторических задачах можно показать оригинальные приемы решений, тонкие наблюдения за свойствами чисел, умелое использование скрытых связей между данными и искомыми. Такие задачи учат мыслить, наблюдать, внимательно вчитываться в условие.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Глейзер Г. И. История математики в школе VII – VIII классы. Пособие для учителей. – М.: Просвещение, 1982.
2. Итс Р. Ф., Смолин Т. Я. Очерки истории Китая с древнейших времен до середины XVII века. – Учпедгиз, 1961.
3. Чистяков В. Д. Сборник старинных задач по элементарной математике с историческими экскурсами и подробными решениями. – Минск, 1962.

KVADRAT TENGLAMALAR VA ULARNI O'QITISH METODIKASI

Uraqov Nuriddin Oybekovich
Toshkent viloyati Bōstonliq tumani
43-maktab matematika fani o'qituvchisi

Annotatsiya: UShbu maqolada kvadrat tenglamalar va ularni yechish usullari haqida ma'lumotlar berilgan. Maqolada shuningdek, kvadrat tenglamaning turlari haqida ham so'z yuritilib, bugungi kunda ularni o'qitish metodikasi haqida fikr-mulohazalar yuritilgan. Ko'rilgan tadqiqot ishi yuzasidan ayrim taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Kvadrat tenglama, tengsizlik, yechish, to' liqsiz kvadrat tenglama, raqamlar, matematika, formula, natija.

КВАРТАЛЬНЫЕ УРАВНЕНИЯ И МЕТОДЫ ИХ ОБУЧЕНИЯ

Аннотация: Эта статья дает вам краткий обзор квадратных уравнений и способов их решения. В статье также рассматриваются виды квадратных уравнений и способы их преподавания сегодня. Некоторые предложения и рекомендации были сделаны для исследования.

Ключевые слова: Квадратные уравнения, неравенства, решения, неполные квадратные уравнения, числа, математика, формулы, результаты.

QUARTER EQUATIONS AND METHODS OF TEACHING THEM

Annotation: This article gives you a brief overview on quadratic equations and how to solve them. The article also discusses the types of quadratic equations and how to teach them today. Some suggestions and recommendations have been made for the study.

Keywords: Quadratic equations, inequalities, solutions, incomplete quadratic equations, numbers, mathematics, formulas, results.

KIRISH

Mamlakatimizda matematika 2020-yildagi ilm-fanni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilandi. O'tgan davr ichida matematika ilm-fani va ta'limini yangi sifat bosqichiga olib chiqishga qaratilgan qator tizimli ishlar amalga oshirildi:

birinchidan, ilg'or ilmiy markazlarda faoliyat yuritayotgan vatandosh matematik olimlarning taklif qilinishi va xalqaro ilmiy-tadqiqotlar olib borilishi uchun zarur shart-sharoit yaratildi;

ikkinchidan, xalqaro fan olimpiadalarida g'olib bo'lgan yoshlarimiz va ularning murabbiy ustozlari mehnatini rag'batlantirish tizimi joriy etildi;

uchinchidan, oliy ta'lim va ilmiy-tadqiqotlarning o'zaro integratsiyalashuvini ta'minlash maqsadida talabalar shaharchasida Fanlar akademiyasining V.I. Romanovskiy nomidagi Matematika institutining yangi va zamonaviy binosi barpo etildi. Matematika sohasidagi fundamental tadqiqotlarni moliyalashtirish hajmi bir yarim barobarga oshirildi, budget mablag'lari hisobidan superkompyuter, zamonaviy texnika va asbob uskunalari xarid qilindi;

to'rtinchidan, ilmiy darajali kadrlarni tayyorlashning birlamchi bosqichi sifatida stajor-tadqiqotlik instituti joriy etildi;

beshinchidan, ilm-fan sohasidagi ustuvor muammolarni tezkor bartaraf etish, fan, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasini kuchaytirish masalasini hukumat darajasida belgilash maqsadida O'zbekiston Respublikasining Bosh vaziri raisligida Fan va texnologiyalar bo'yicha respublika kengashi tashkil etildi.

Zamonaviy ta'limni tashkil etishga qo'yiladigan muhim talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Qisqa vaqt orasida muayyan nazariy bilimlarni o'quvchilarga yetkazib berish, ularda ma'lum faoliyat yuzasidan ko'nikma va malakalarni hosil qilish, shuningdek, o'quvchilar faoliyatini nazorat qilish, ular tomonidan egallangan bilim, ko'nikma va malakalar darajasini baholash o'qituvchidan yuksak pedagogik mahorat hamda ta'lim jarayoniga nisbatan yangicha yondashuvni talab etadi. Pedagogik texnologiyalardan majburan foydalanish mumkin emas. Aksincha, tajribali pedagoglar tomonidan asoslangan yoki ular tomonidan qo'llanilayotgan ilg'or texnologiyalardan maqsadga muvofiq foydalanish bilan birga, ularni ijodiy rivojlantirish maqsadga muvofiqdir.[5,24]

ASOSIY QISM

Bizga ma'lumkin, antik davrda boshlab nafaqat birinchi, balki ikkinchi darajali tenglamalarni yechishga bo'lgan ehtiyoj, harbiy xususiyatga ega bo'lgan quruqlik va yer maydonlarini topish, shuningdek, astronomiya va matematikaning rivojlanishi bilan bog'liq muammolarni hal qilish zarurati paydo bo'lgan.

Miloddan avvalgi 2000-yilda ilk bor Bobilda kvadrat tenglamalarni yechishga muvaffaq bo'lishgan. Zamonaviy algebraik yozuvlardan foydalangan holda aytishimiz mumkinki, ularning yozma matnlarida to'liq kvadratik tenglamalar kabi to'liq bo'lmagan narsalarga qo'shimcha ravishda mavjud materiallar bo'lgan.[1,33]

Shakl tenglamasi $ax^2 + bx + c = 0$, qayerda a, b, c haqiqiy raqamlar, bundan tashqari $a \neq 0$, bo'lsa bu kvadrat tenglama deyiladi.

Agar $a = 1$ bo'lsa, u holda kvadrat tenglama qisqartirilgan deb nomlanadi $a \neq 1$ bo'lsa qisqartirilmagan tenglama deyiladi.

Kvadrat tenglamaning ildizlari $ax^2 + bx + c = 0$ formula orqali topiladi.

$ax^2 + bx + c = 0$, $a \neq 0$ ko'rinishdagi tenglama, bir noma'lumli kvadrat tenglama deyiladi. a - birinchi, b - ikkinchi koeffitsiyent, c - ozod had. Kvadrat tenglama ildizlari formulasi:

$$x = \frac{-b \pm \sqrt{b^2 - 4ac}}{2a}$$

$D=b^2-4ac$ ifoda **diskriminant** deyiladi.

1) Agar $D<0$ bo'lsa, tenglama yechimga ega bo'lmaydi.

2) Agar $D=0$ bo'lsa, $x = -\frac{b}{2a}$ tenglama bitta yechimga ega bo'ladi.

3) Agar $D>0$ bo'lsa, tenglama ikkita yechimga ega:

$$x_1 = \frac{-b + \sqrt{D}}{2a}$$

$$x_2 = \frac{-b - \sqrt{D}}{2a}$$

Misol. 1) $2x^2-10x+12=0$

kvadrat tenglamada $a=2$, $b=-10$, $c=12$. $D=(-10)^2-4\cdot 2\cdot 12=100-96=4$.

$D>0$ demak, tenglama 2 ta yechimga ega:

$$x_1 = \frac{10 + \sqrt{4}}{2 \cdot 2} = \frac{12}{4} = 3$$

$$x_2 = \frac{10 - \sqrt{4}}{2 \cdot 2} = \frac{8}{4} = 2$$

Javob: $x_1=3$, $x_2=2$.

2) $3x^2+2x+4=0$ kvadrat tenglamada $a=3$, $b=2$, $c=4$. $D=2^2-4\cdot 3\cdot 4=4-48=-44$. $D<0$ demak, tenglama yechimga ega emas.

3) $x^2+2x+1=0$ kvadrat tenglamada $a=1$, $b=2$, $c=1$. $D=2^2-4\cdot 1\cdot 1=4-4=0$. $D=0$ demak, tenglama bitta yechimga ega: $x=-2/2=-1$. [2,24]

Agar kvadrat tenglamada b yoki c nolga teng bo'lsa, tenglama chala kvadrat tenglama deyiladi. $ax^2+c=0$ bo'lsa, $x^2=-c/a$. Bunda $-c/a<0$ bo'lganda yechimga ega. $ax^2+bx=0$ bo'lsa, $x(ax+b)=0$. $x_1=0$, $x_2=-b/a$ yechimga ega.

Misol.

1) $2x^2-8=0$ tenglamadan $x^2=8/2=4$. bundan $x_1=2$, $x_2=-2$.

2) $x^2+9=0$ tenglamadan $x^2=-9$ tenglama yechimga ega emas.

3) $3x^2+6x=0$ tenglamani $x(3x+6)=0$ ko'rinishga keltirsak, $x_1=0$, $x_2=-6/3=-2$ yechimlarini topamiz.

Kvadrat tenglamada birinchi koeffitsiyent birga teng bo'lsa $x^2+px+q=0$ bo'ladi. Unga keltirilgan kvadrat tenglama deyiladi. Keltirilgan kvadrat tenglama ildizlari formulasi:

$$x_{1,2} = -\frac{p}{2} \pm \sqrt{\left(\frac{p}{2}\right)^2 - q}$$

Masalan, $x^2+3x-4=0$.

Viyet teoremasi. Agar keltirilgan kvadrat tenglama haqiqiy ildizlarga ega bo'lsa, ularning yig'indisi $-p$ ga, ko'paytmasi q ga teng bo'ladi, ya'ni:

$$x_1 + x_2 = -p$$

$$x_1 \cdot x_2 = q$$

1- masala. $x^2 + px - 12$ tenglamaning ildizlaridan biri $x_1 = 4$.
 Shu tenglamaning p koeffitsiyentini va ikkinchi ildizi x_2 ni toping.

Δ Viyet teoremasiga ko'ra:

$$x_1 \cdot x_2 = -12, x_1 + x_2 = -p.$$

$x_1 = 4$ bo'lgani uchun $4x_2 = -12$, bundan $x_2 = -3$,

$$p = -(x_1 + x_2) = -(4 - 3) = -1.$$

J a v o b : $x_2 = -3, p = -1$. ▲

2- masala. Ildizlari $x_1 = 3, x_2 = 4$ bo'lgan keltirilgan kvadrat tenglama tuzing.

Δ $x_1 = 3; x_2 = 4$ sonlari $x^2 + px + q = 0$ tenglamaning ildizlari bo'lgani uchun Viyet teoremasiga ko'ra $p = -(x_1 + x_2) = -7, q = x_1x_2 = 12$.

J a v o b : $x^2 - 7x + 12 = 0$. ▲

Tugallanmagan kvadrat tenglamalar

Agar kvadrat tenglamada $x^2 + bx + v = 0$ bo'lsa, ikkinchi koeffitsient b yoki bepul a'zo v nolga teng bo'lsa, u holda kvadrat tenglama tugallanmagan deb nomlanadi. [3,19]

Tugallanmagan tenglamalar ajralib turadi, chunki ularning ildizlarini topish uchun siz kvadrat tenglamaning ildizlari formulasidan foydalana olmaysiz - tenglamani uning chap tomonini omillarga bo'lish orqali hal qilish osonroq bo'ladi.

$$(2x + 1)(x - 3) + (1 - x)(x - 5) = 29 - 11x$$

$$2x^2 - 5x - 3 - 6x + 5 + x^2 + 11x = 29$$

$$3x^2 = 27$$

$$x^2 = 9$$

$$x_1 = 3, x_2 = -3$$

Omsim: ± 3

Murakkab parametrlarga ega kvadrat tenglamalar

Birinchidan, eng oddiy kvadrat tenglamani ko'rib chiqing $z^2 = a$ a - berilgan son va z - noma'lum son. Haqiqiy sonlar to'plamida bu tenglama:

1. bitta ildizga ega $z = 0$ bo'lsa $lekin = 0$,

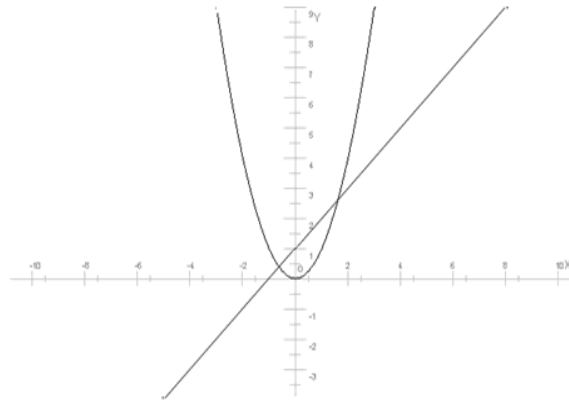
2. ikkita haqiqiy ildizga ega $z_{1,2} = \pm\sqrt{a}$

3. Agar haqiqiy ildizlar mavjud bo'lmasa, $a^2 + x + 1 = 0$.

Tenglamani yeching. Buning uchun ikkita grafik tuzing $y = x^2, y = x + 1$.

$y = x^2$, kvadratik funksiya, parabola grafigi.

$y = x + 1$, chiziqli funksiya, grafik to'g'ri. [3,52]

Grafikalar ikki nuqtada kesishadi, tenglama ikkita ildizga ega.

Javob: $x \approx -0,6$, va $x \approx 2,6$.

Kvadratlar tenglamalari yordamida muammolarni yechish

E	Tezlik km / soat	Vaqt h	Masofa km.
Daryoning yuqorisida	$10 - x$	$35 / (10 - x)$	35
Oqim	$10 - x + 1$	$18 / (10 - x + 1)$	18
V oqimi	x		
V oqim	$x + 1$		

Hind matematigi Bxaskara (1141–1225) $x^2 - 45x = 250$ kvadrat tenglamaning $x_1 = 50$, $x_2 = -5$ yechimlardan iborat ikkita ildizini beradi.

$x_2 = -5$ ildiz to'g'risida “bu ildizni hych kim ma'qullamaydi” deb aytadi.

IX asrga kelib esa buyuk o'zbek matematigi Al-Xorazmiy kvadrat tenglamani yechish usullarini tizimlashtirdi. [4,40]

Shuni ta'kidlash joizki, hozir biz ishlayotgan kvadrat tenglamalarning umumiy shakli o'rta asr matematiklariga ma'lum emas edi.

Ya'ni, ular: $x_2 + rx = q$, $x_2 = px + q$, $x_2 + q = px$ tenglamalarni uchta turli xil tenglama deb tushunganlar.

Nyuton o'zining “Universal arifmetika” asarida kvadrat tenglamalarning hozirgi davrdagi yechimlarini bergan. [2,70]

Bizga ma'lumki, har qanday tushuncha o'z-o'zidan kelib chiqmaydi. Kvadrat tenglamalar tushunchasi ham xuddi shunday. Ya'ni hayotiy zaruriyatlardan kelib chiqqan. Shunday masalalardan bittasini qarab chiqaylik.

Masala. Jism 19,6 m balandlikdan boshlang'ich tezliksiz tushib kelmoqda. U qancha vaqtdan so'ng yerga tushadi (havoning qarshiligi hisobga olinmagan holda)?

Erkin tushayotgan jismning bosib o'tgan yo'li $s = gt^2/2$ formula bilan hisoblanishi fizikadan ma'lum. Bu yerda g –og'irlik kuchi tezlanishi, t –vaqt.

Masalaning shartiga asosan, $s = 19,6$ m, $g = 9,8$ m/sek² bo'lgani uchun $19,6 = 4,9 t^2$ tenglik hosil bo'ladi. Bundan $t^2 = 19,6/4,9 = 4$, ya'ni $t=2$ sek yechimga ega bo'lamiz. Ko'rinib turibdiki, masala kvadrat tenglamani yechishga keltirildi.

Shundan keyin quyidagicha chala kvadrat tenglamalar 3 turga ajratib tushuntiriladi:

1) $ax^2 + bx = 0$;

2) $ax^2 + c = 0$;

3) $ax^2 = 0$.

Ketma-ketlikni saqlagan holda bu tenglamalarni yechish usullari ko'rsatiladi. Yuqorida keltirilgan masaladagi kvadrat tenglama 2-turga mansubdir.

TAKLIF VA TAVSIYALAR

Bizning fikrimizcha kvadrat tenglamalar mavzusini o'tishda quyidagi metodik tavsiyalarni inobatga olish maqsadga muvofiq bo'ladi:

1) mavzuning kirish qismida kvadrat tenglamalar haqida qisqacha tarixiy ma'lumot berish;

2) mavzuni kvadrat tenglamaga keltiriladigan amaliy masalalarni yechishdan boshlash;

3) mavzuni xususiy hol bo'lgan chala kvadrat tenglamalarni yechish bilan davom ettirish;

4) keltirilmagan va keltirilgan kvadrat tenglamalar yechimlarining to'la tahlilini berish;

5) kvadrat tenglamalarni yechishga keltiriladigan murakkab masalalarni yechish hamda bunday masalalarni yechishga nisbatan ko'nikma va malaka hosil qilish.

Xulosa: Yuqoridagilardan kelib chiqib aytish mumkinki, Kvadrat tenglamalar va ularni o'rganish biroz murakkabroqdek tuyulishi mumkin. Biz berib o'tgan usullar va metodikadan foydalangan holda kvadrat tenglamalar mavzuni o'rganish nisbatan osonlashadi deb o'ylayman.

Zamonaviy ta'limni tashkil etishga qo'yiladigan muhim talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Qisqa vaqt orasida muayyan nazariy bilimlarni o'quvchilarga yetkazib berish, ularda ma'lum faoliyat yuzasidan ko'nikma va malakalarni hosil qilish, shuningdek, o'quvchilar faoliyatini nazorat qilish, ular tomonidan egallangan bilim, ko'nikma va malakalar darajasini baholash o'qituvchidan yuksak pedagogik mahorat hamda ta'lim jarayoniga nisbatan yangicha yondashuvni talab etadi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda kvadrat tenglamalar mavzusini o'qitish yaxshi samara beradi.

Kvadrat tenglamalarning turlari va ularni yechish usullari haqida to'xtalib o'tganimizda ham aytganimizdek, ularni yechishda kvadrat tenglama formulasidan foydalanish lozim bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Borodin A.I., Bugay A.S. Vidayushiesya matematiki. – Kiev, "Radyanska shkola", 1987.

2. Bronshteyn I.N., Semendyaev K.A. Spravochnik po matematike. – M., "Nauka", 1986.

3. Xudoybergenov A. Matematika. – T.: "O'qituvchi", 1973.

4. "Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi qarori (1999-yil 16-avgust) // Xalq ta'limi jurnali. 1999-y. № 5

5. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. – Qarshi. Nasaf. 2000.
6. Tolipov O‘. Q., Usmanboyeva M. Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot. - Toshkent: “Fan”. 2005.

ФРАЗЕОЛОГИЗМЛАР ТАРЖИМАСИ МАСАЛАЛАРИ

Мирзакаримов М.Р

Андижон давлат университети

Аннотация: Ушбу мақола таржимашуносликнинг асосий муаммоларидан бири бўлган фразеологизмларнинг таржимаси масаласига бағишланган. Замонамизнинг ўзига хос хусусиятларидан бири бўлган таржима амалиёти кўпроқ бадиий таржимага қаратилган бўлиб, бунда фразеологизмлар масаласи асосий ўринлардан бирини эгаллайди. Бадиий таржимада фразеологик бирикк ҳисобланаган ибора, жуфт сўзлар, идиомалар, мақоллар, ҳикматли сўзлар, афоризмлар ва уларнинг бир тилдан иккинчи бир тилга таржимаси билан боғлиқ масалалар ҳақида сўз юритилади.

Калит сўзлар: ибора, фразеология, фразеологизм, эквивалент, аналог

«Ҳар қандай тилнинг луғат бойлиги фақат янги сўзлар ясашишигагина эмас, балки янги иборалар, турғун бирликлар ҳисобига ҳам сон жихатидан (quantitativ), ҳам сифат жихатидан (qualitativ) бойиб боради» деб ёзади профессор М.Э. Умархўжаев ўзининг «Олмон тили лексикологияси ва фразеологияси» номли китобида. Тилдаги ана шундай турғун бирликлар «дунёси» билан шуғулланадиган фан фразеология (Phraseologie) фанидир. Фразеология иборалар ҳақидаги таълимот бўлиб, бу терминни 1928 йилда Е.Д. Поливанов қўллаган эди: «Я позволю себе употребить термин «фразеология» для обозначения особой дисциплины (наряду с фонетикой, морфологией, синтаксисом, лексикой...), занимающей по отношению к лексике то же положение, какое синтаксис занимает по отношению к морфологии».⁵

Ҳозирги кунда олмон ва ўзбек тилларида фразеология термини икки маънода қўлланилмоқда.

1. Die Gesamtheit aller stehenden Wortverbindungen (Phraseologismen) – тилдаги фразеологик бирликларнинг жами;

2. Der Zweig der Sprachwissenschaft, der sich mit der Erforschung stehender Wortverbindungen befaßt – турғун ибораларни ўрганувчи соҳа, фан.

Сўнги йилларда кўплаб тиллар материали асосида олиб борилган кенг қўламли фразеологик тадқиқотлар натижасида фразеологизмлар қуйидагича таърифланади:

Икки ёки ундан ортиқ компонентдан ташкил топган, яхлит фразеологик маъно англатувчи турғун тил бирлиги фразеологизм ёки фразеологик бирлик (ибора) дейилади.

Масалан, олмон тилида durch die Lappen gehen – entwischen, große Augen machen – staunen, auf die Beine kommen – genesen, Mann und Maus, fix und fertig, j-m Sand in die Augen streuen – belügen, Morgenstunde hat Gold im Munde, schlau wie ein Fuchs, den

⁵ А.М. Бушуй. О фразеологической концепции Мухтара Умарходжаева // Хорижий филология, Самарканд, 1(30), 2009, с.19

Rubikon überschreiten, viele Köche verderben den Brei, man soll den Teufel nicht an die Wand malen иборалари;

Ўзбек тилида қовун туширмоқ, оғзи қулоғида, дўпписи яримта, сиркаси сув қўтармас, темирни қизиғида бос, тарвузи қўлтиғидан тушмоқ, гул тиконсиз бўлмайди, аравани куруқ олиб қочмоқ, сичқоннинг уйи минг танга иборалари бунга мисол бўла олади.

Фразеологизм сўз каби луғавий бирлик ҳисобланиб, сўзлар каби тилда тайёр ҳолда мавжуд бўлганлиги сабабли нутқ ҳодисаси эмас, балки тил ҳодисасидир. Сўз лексик маънога эга бўлгани каби фразеологизм ҳам ўзининг фразеологик маъносига эга. Фразеологизмлар сўзда мавжуд бўлган барча парадигматик, синтагматик хусусиятларни намоён қилади. Шу билан бирга фразеологизмлар сўз ва эркин сўз бирикмасидан бир қанча хусусиятлари билан фарқланади. Масалан, фразеологизм фразеологик сатҳ элементи, бирлиги, фразеология ва фразеография⁶ объектидир. Фразеологияни ташкил этувчи компонентлар маъно бутунлигига эга эмас, улар фақатгина шакл ва товуш томони билан сўзга ўхшайди. Уларни ташкил қилувчи компонентларнинг фразеологик маъноси турғун, кўпроқ эмоционал-экспрессив жилогга эга бўллади.

Тиллардаги турғун иборалар тилшуносликда бир қатор атамалар билан номлаб келинмоқда. Масалан, *Idiome, idiomatische Wendungen* каби классик терминлар билан бир қаторда *stehende, starre Wortverbindung, Phraseologismus* ва б. Албаттаржима тила, бундай ҳолат турғун ибораларнинг семантик, структурал ва функционал нуктаи назардан мураккаблиги билан изоҳланади. Шу сабабли ҳам фразеологизмлар структурал-семантик, семантик, стилистик, комплекс, гапдаги синтактик функцияси ва бошқа принциплар асосида классификация қилиб келинган.

Фразеологизмларнинг структурал-семантик принцип асосидаги классификацияси анъанавий классификация бўлиб, Европа тилшунослигида ҳам қўлланиб келинади. Ушбу принципга асосан фразеологизмлар қуйидаги гуруҳларга бўлинади: *Wortpaare, Idiome, Geflügelte Worte, Sprichwörter*.

Wortpaare (Zwillingsformeln) – жуфт сўзлар – бир хил сўз туркумига тегишли бирликлардан ташкил топган турғун фразеологик маъноли иборалар. Масалан, *Mann und Maus, fix und fertig, Schritt für Schritt, Stunde um Stunde, mit Mühe und Not, Rat und Tat, mit Mann und Maus, weit und breit* u.a.

Idiome – идиомалар – ушбу термин грек тилидан олинган бўлиб, *idios* – *eigentümlich, originell* маъноларини ифодалайди. Идиомалар турғун иборалар бўлиб, воқеа, ҳодиса ва предметларни ифодали тасвирлаш мақсадида ишлатиладиган, маъноси уларни ташкил қилувчи компонентлар маънолари йиғиндисидан келиб чиқмайдиган, янги фразеологик маъно касб этувчи тил бирлигидир. Масалан, *die Augen in die Hand nehmen* – “genau sehen”, *sich die Beine in den Leib stehen* – “lange

⁶«Фразеография» термини проф.М.Э. Умарходжаев томонидан 1970 йили юқорида кўрсатилган мақолада қўлланилган, яъни фразеографик луғатлар назарияси ва амалиёти билан шуғулланувчи фандир.

warten, sich matt fühlen", unter die Haube bringen – "verheiraten"; ўзбек тилидаги ўпкасини қўлтиклаб, бир ёстикқа бош қўймоқ, тарвузи қўлтиғидан тушмоқ, ахмоққа Қува бир тош, аталадан суюк чикмоқ кабилар.

Geflügelte Worte – ҳикматли сўзлар – турғун ибораларнинг ўзига хос алоҳида тури ҳисобланади. "Ein Geflügeltes Wort, - деб изоҳ беради Р. Клаппенбах, - ist Äußerung einer (bekannten) Person, die häufig angeführt wurde und so sprichwörtlich geworden ist".⁷

Ҳикматли сўзларни ўтмиш донишмандлари, замонамизнинг атоқли арбоблари келтирган афористик мулоҳазалар, шиорлар (Losung), лукмалар (Sentenz), цитаталар ташкил этади.

Aphorismus (gr.-lat. das abgesonderte, vereinzelte geistvolle Aussage; Losung – Aufruf; Sentenz (lat. Meinung) – bekannter Ausspruch; Zitate (lat. citatum – nennen) – wörtlicher Auszug aus einem Text.⁸

Ҳикматли сўзларнинг асосий хусусиятлари уларнинг донишомуз маъноси, интернационал характери, маълум бир муаллифга тааллуқлилигидир. Уларнинг мана шу хусусиятлари турғун иборалар сафидан жой олиш учун асосий мезон ҳисобланади. Вақт ўтиши билан баъзи хоссалари эскириб қолса ҳам улар тилда турғун ибора сифатида сақланиб қолади.

Антик мифологиядан олинган Apfel der Zwietracht, auf dem Olymp sitzen, халқ эртақларига тааллуқли der Geist des Hauses, der dritte Hahnenschrei, тарихдан олинган der gordische Knoten каби иборалар.

Мақоллар ҳам фразеологизмларнинг бир тури бўлиб, улардан шакл ва мазмуни билан фарқ қилади. Одатда улар гап структураси каби шаклланади ҳамда ҳикматомуз жилоли фикрни ифодалайди. Масалан, viele Köche verderben den Brei, man schmiedet das Eisen, solange es heiß ist u.a.

Ўзбек тилидаги қуйидаги мақолларни қиёслаб кўришимиз ҳам мумкин: қўйчивон кўп бўлса қўй ҳаром ўлади, жўжани кузда санайдилар, темирни қизиғида бос в. б.

Мақоллар билан фразеологизмларнинг умумий хусусияти шундан иборатки, биринчидан улар структурал турғун, умумий кўчма маънога эга, тилдаги мустақил бирлик сифатида мавжуд.

Юқорида таҳлил қилинган бирликларнинг анъанавий тўрт гуруҳи ягона бир принцип асосида тавсифланмаган. Идиомалар семантик принцип асосида, жуфт сўзлар ва мақоллар структура нуктаи назаридан фарқланган. Ҳикматли сўзларнинг ҳам структурал, ҳам семантик жиҳатдан ранг-баранглиги уларни бирон аниқ принцип асосида кўриб чиқишни қийинлаштиради. Бундан ташқари, тиллардаги бир қатор турғун бирликлар – фразеологизмлар ушбу тасниф орқали қамраб олинмаган.

Таржима назариясининг бир қанча муҳим масалалари қатори, мақол, матал, идиомалар муҳим ва мураккаб сўз ўйинлари ва образли ибораларни бир

⁷ Ruth Klappenbach, Wolfgang Steinitz. Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache. Bn.2, Berlin, 1968, S.1483

⁸ A.Iskos, A.Lenkova. Deutsche Lexikologie. Leningrad, 1960, S.183

тилдан бошқа тилга таржима қилиш муаммоси ҳам ғоят катаржима тила аҳамият касб этади, албатаржима тила. «Фразеология масалалари ва турли тилларда сўзларнинг ҳар хил бирикишига оид умумий муаммо, таржима амалиёти билан бирга, таржима назарияси учун ҳам ғоят муҳимдир. Чунки турли тилларда моддий маъноси бир хил бўлган сўзларнинг маъно ва услуб функциялари бир-биридан тафовут қилиши, турли тилларда бундай сўз бирикмаларининг фарқ қилганлиги учун, таржима амалиётида катаржима тила мушкуллик туғдириб, назарий жиҳатдан ҳам жуда катаржима тила қизиқиш уйғотади»⁹.

«... Таржимонга ғов бўладиган нарса ҳар қандай турдаги идиоматик ибораларни **тўғри** таржима қилишдир, чунки бу ибораларнинг маъноси уларни ташкил этган компонентларнинг ҳозирги вақтдаги маъносидан келиб чиқмайди» (Л.Бинович)¹⁰; «...оқибат натижада таржимадаги қийинлик даражасининг мезони кенг маънода асл нусха тилининг идиоматиклигидир» (Я.И. Рецкер)¹¹; «Таржимада автор услубини айнан бериш учун лексик-фразеологик воситаларни танлаб ола билиш ҳал қилувчи аҳамиятга эга» (Я.И. Рецкер)¹²; «авторнинг индивидуал услубини ва унинг асаридаги миллий ўзига хос хусусиятларни сақлаб қолишдек муҳим вазифани ҳал қилиш йўлидаги қийинчиликлар маълум даражада лексика ва фразеологияни таржима қилиш масалалари билан вобастадир» (В.Д. Андреев).¹³

Таржимашунос олимлар аслият тилдаги фразеологик бирликларни қуйидаги уч гуруҳга ажратиб ўрганишни ва таржима тилга ўгиришни тавсия этадилар:

1. Бутунлай мувофиқлик.
2. Қисман мувофиқлик.
3. Мувофиқликнинг йўқлиги (ёки номувофиқлик).

Таржимада фразеологизмларнинг берилиши, асосан, эквивалентликнинг биринчи типига хос ҳисобланади, яъни бу таржимада асосий мақсад коммуникация мақсадининг таржимада тўлиқ сақлаб қолиш ҳисобланади. Фразеологик бирликларни таржимада беришда қуйидаги усуллардан фойдаланилади:

⁹А. В. Ф е д о р о в . Введение в теорию перевода (Лингвистические проблемы), М., 1958, стр. 169.

Мақол, матал ва идиоматик иборалар бадий асарда автор тилида ҳамда тасвирланган персонажлар нуткида кўп учраши сабабли, улар бадий адабиёт учун жуда характерлидир. Бироқ, А.В. Федоровнинг фикрича, нутқ воситаларнинг бу категорияси фақатгина бадий адабиётнинг хусусий мулки бўлолмайди. Чунки фразеологик иборалар публицистикада ва, қисман, илмий адабиётларда ҳам ишлатилади. Шунинг учун уларга фақат бадий адабиётга тааллуқли масала деб эмас, балки жуда муҳим умумий тил масаласи сифатида қарамоқ керак (юқоридаги асарнинг 170—171-бетларига **қаранг**). Биз А. В. Фёдоровнинг сўзларига таяниб, асосан, бадий таржимада фразеологияни акс эттириш масаласига эътиборни қаратган ҳолда, ишда, қисман, сиёсий адабиётлар таржималаридан ҳам мисоллар келтиришга интилдик.

¹⁰Л. Бинович. О многозначности идиом. «Иностранные языки в школе». 1952. №5, стр. 29

¹¹Я.И. Р е ц к е р. О градации трудностей в курсе перевода на родной язык. «Ученые записки военного института иностранных языков». № 6, 1948. Стр. 34

А.С. Пушкин. Полное собрание сочинений. том XII. Из-во АН СССР, 1949. стр. 143-144.

В.Г. Белинский. Полное собрание сочинений. том II. Из-во АН СССР, М., 1953. стр. 429.

¹²Я.И. Р е ц к е р. Задачи сопоставительного анализа переводов (ТКП, 45).

¹³В. Д. А н д р е е в . Некоторые вопросы перевода на русский язык болгарской художественной литературы (ТКП, 143).

Сўзма-сўз таржима;

Анологик таржима;

Изоҳли таржима;

1. **Бутунлай мувофиқлик** – бир тилдаги фразеологик бирикмаларнинг иккинчи тилда турғун эквивалентининг мавжудлиги.

Масалан: Öl ins Feuer gießen; to bring oil to fire – алангага ёғ қуймоқ

den Kopf verlieren; to lose one's head – бошини йўқотмоқ

von Kopf bis Fuß; from head to foot – бошдан оёғигача

Мувофиқликнинг бу турига хос хусусиятлар:

1. Лексико-семантик, морфологик ва синтактик составнинг мувофиқлиги.

2. Коммуникация мақсадининг сақлаб қолинганлиги.

3. Ахборотни тасвирлаш усулининг бир хиллиги.

2. **Қисман мувофиқлик** – бир тилдаги фразеологик бирликлар (ФБ)нинг бошқа тилда тўла муқобил вариантнинг йўқлиги ёки, ёки ФБнинг таржима тилда қисман муқобил вариантнинг мавжудлиги.

Масалан: im trüben fischen; to fish in troubled waters – лойқа сувда балиқ тутмоқ

leben wie Hund und Katze; to agree like cats and dogs – ит ва мушукдек яшамок

Баъзида А тилдаги фразеологик бирикма В тилда қисман мувофиқ В тилда эса бутунлай мувофиқ келиши мумкин. Масалан: from head to foot рус тилига *с ног до головы* – деб таржима қилинади. Русчадан ўзбек тилига ўтирилиш жараёнида шу ибора учраса, уни *бошдан оёқ* - деб ўзбек тилига таржима қилинади. Демак, кўриниб турибдики, инглиз тилидан рус тилига қисман мувофиқ келувчи фразеологик бирикма инглиз тилидан ўзбек тилига бутунлай мувофиқ таржима қилиниши мумкин экан.

3. **Мувофиқликнинг йўқлиги** – аслият тилдаги ФБнинг таржима тил эквивалентларининг умуман учрамаслиги ва мазкур бирликлар таркибида аслият тилга мансуб (эквивалентсиз лексик бирикмалар) реалияларнинг учраши. Бу каби ФБ эквивалентсиз лексикани бериш усулларида хисобланган:

А. Сўзма-сўз таржима

Б. Анологик таржима

В. Изоҳли таржима

усуллари ёрдамида таржима қилиниши мумкин.

А. Сўзма-сўз таржима. Бу усулда фразеологик бирлик сўзма-сўз таржима қилинади ва таржима жараёнида таржима тилдаги миллий колоритга хос сўзлардан фойдаланилмайди.

1. die Dinge bei ihrem rechten Namen nennen; to call things by their true names – ҳар нарсани ўз номи билан атамоқ.

2. Rüstungswettlauf; the arms race – қуролланиш пойгаси.

3. kalter Krieg; cold war – совуқ уруш.

Мувофиқликнинг бу турига хос хусусиятлар:

1. Таржимада лексик-синтактик морфологик таркибнинг сақлаб қолиниши.

2.Таржимада коммуникация мақсадининг сақлаб қолинганлиги.

3. Таржимада тасвир усулининг сақлаб қолинганлиги.

Б. Аналогик таржима. ФБ таркибида миллий колоритдаги сўзлар ёки бир миллатга хос бўлган тасвирий ифодалар учраганда таржима тилдан бирор ФБ аналог сифатида танлаб олинади ва таржимада берилади. Масалан, булмайдиган воқеа-ҳодиса тасвирланганда немис тилида – wenn die Hunde mit dem Schwanz bellen (қачонки, итлар думлари билан аккиллалар) ибораси кулланса, инглизларда – when the moon turns green cheese (қачонки, ой яшил пишлоққа айланса) ибораси аналог сифатида танланади. Рус тилига бу ибора **когда рак свистнет на горе и рыба запоеет** (қачон тоғда қисқичбақа ҳуштак чалса ва балиқ куйласа) тарзида таржима қилинади, болгар тилида мазкур иборага стереотип бўлган – **хотя бы кога се покачи свиня с жълти чехли на круша** (қачонки, чўчка сариқ шатакда нокка сакраса) ибораси мавжуд булса, ўзбек тилига бу иборага аналог сифатида “**туянинг думи ерга текканда**” иборасини танлаш мумкин.

Хулоса қилиб шуни айтишимиз мумкинки, дунё халқлари турли тилларда сўзлашишларига қарамасдан уларнинг тафаккур қилиш қонунлари умумий характерга эгадир, бу эса ўз навбатида истаган бир халқ тилидан бошқа тилларга таржима қилиш имконини беради. Тил кишиларнинг ўзаро алоқа воситаси экан, таржима туфайли халқлар ўзаро муомала қиладилар ва бир-бирларининг фикрига тушунадилар. Бир тилдан бошқа тилга таржима қилиш имконияти бўлмаганида эди, халқлар умумий тил топа олмас, бир-бирларининг фан, техника, маданият ва бошқа соҳалардаги ютуқларидан баҳраманд бўлолмас, ўзаро ҳамкорлик қилолмаган бўлар эдилар.

АДАБИЁТЛАР:

1. М.Э.Умархўжаев. Олмон тили лексикологияси ва фразеологияси. Андижон. 2010.
2. Ғ.Салом. Рус тилидан ўзбекчага мақол, матал ва идиомаларни таржима қилиш масаласига доир. Тошкент, “ФАН” нашриёти, 1961. 159 б
3. Саломов Ғ. Тил ва таржима. Тошкент: “Фан”, 1966.– 384 б.
4. Ш.Сирождинов, Г.Одилова. Бадиий таржима асослари. Монография. Ўзбекистон Давлат жаҳон тиллари ун-ти, - Т.: MUMTOZ SO‘Z, 2011. - 166 б.

Mirzakarimov M.R
Andijon davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqola xorij tilshunosligida frazeologiyaning paydo bo'lish va rivojlanish tarixi masalasiga bag'ishlangan. Tilshunoslikning o'ziga xos yo'nalishlaridan biri bo'lgan frazeologiya ko'p sonli tilshunos olimlarning diqqatini o'ziga tortib, shu kungacha o'ziga xos rivojlanish yo'lini bosib o'tmoqda, xanuzgacha lingvistlarning nazaridan chetda qolgani yo'q. Maqolada frazeologiyaning paydo bo'lishi va evolution rivojlanish tarixi masalalar haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: frazeologiya, frazeologik birlik, frazema, aforizm

Frazeologiya har qanday tilning eng katta xazinasini va doimiy qadriyatini hisoblanadi. U xuddi ko'zgu kabi xalqning tarixi va madaniyati, ma'naviy qadriyatlari, diniy e'tiqodlarini, ya'ni o'z o'rnida xalqning his-tuyg'ulari, tasavvurlari, qarashlari dunyosini aks ettiradi.

Bizning fikrimizcha frazeologiya nazariyasining ilmiy fan sifatida tarixiy evolyutsiyasi masalalari yetarlicha yoritilmagan.

Ushbu maqolada M.V. Lomonosov, I.V. Dal, I. I. Sreznevskiy, A.X. Vostokov, F.I. Buslaev, A.A. Potebnya, F.F. Fortunatov, A.A. Shaxmatov, Sh.Bally, F.de Sossyur, E.D. Polivanov, S.I. Abakumov, L.A. Bulaxovskiy, A.I. Yefimov, B.A. Larin, O.S. Axmanova, A.I. Smirnitkiy, S.I. Ozhegov, D.N. Shmeleva, V.N. Teliya, V.L. Arxangelskiy, N.N. Amosova va boshqalarning lingvistik faoliyati ko'rib chiqiladi.

Frazeologik birliklar aslida tilning butun tarixi davomida mavjud bo'lgan bo'lsada, ammo frazeologiya ilmiy fan sifatida yaqin vaqtlardan beri shakllana boshlagan. Qayd etish kerakki, ilk davrlarda frazeologiya ko'proq leksikografiya, ya'ni amaliy lug'atshunoslik ob'ekti bo'lib xizmat qilgan. Bu davrda e'tibor ko'proq frazeologik birliklarni lug'atlarda aks ettirish, ularning ma'nosini, etimologiyasini izohlash, talqin etishga qaratilgan edi.

Frazeologik birliklar birinchi marta 1558 yilda nemis filologi Maykl Neanderning yunon-latin lug'atida o'z ifodasini topgan.¹⁴

Lug'atshunoslik amaliyotida uzoq vaqt davomida (Rossiyada bundan uch asrdan ko'proq vaqt avval) o'ziga xos ma'noga ega bo'lgan iboralar berilgan va izohlangan bo'lib, ularning tarkibiy qismlarining odatiy ma'nosi saqlanmagan. XVII asrning "Alifbo" va „Alfavit“ kitoblarida bibliyadan hamda tarjima kitoblaridan olingan tushunarli bo'lmagan ko'plab iboralar to'plangan va hamma uchun tushunarli tilga tarjima qilish orqali tushuntirilgan. "Alfavit"da (sobiq SSSR Fanlar akademiyasi kutubxonasining qo'lyozmalar bo'limidan, 446-son, b. 150) *тризна* so'zi ostida "на тризну - на подвиг против супостата" iborasi ham berilgan. XVI asrning so'zlashuv nutqidan bir nechta erkin bo'lmagan iboralar "Парижский словарь московитов 1586 г." lug'atida talqin qilingan, masalan: *яз по нем порука* (unga garov) [21, 1998:472-473]; *мясо не поспело, мясо туго* (go'sht pishmagan, go'sht qattiq).¹⁵

¹⁴ MLACEK, J. *Slovenská frazeológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1984., c. 9.

¹⁵ https://studbooks.net/2147705/literatura/istorii_izucheniya_frazeologii

Rus tilshunosligi rivojlanishining boshlanish davridayoq dunyoga mashhur olim M.V. Lomonosov rus adabiy tilining lug'atini tuzish ustida ish olib borar ekan, "rus maqollari", "frazeslar", "idiomatizmlar"¹⁶ lug'atda o'z o'rnini topishi kerak deb hisoblagan. Lomonosovning ushbu ko'rsatmasi qisman Rossiya akademiyasining lug'atida (1789-1794) o'z aksini topgan. Bu o'z navbatida rus tilining nafaqat asosiy lug'at, balki frazeologik materiallarini to'plashning ham birinchi ajoyib urinishi bo'ldi.

Taniqli tilshunos olimlardan biri V.I. Dal so'zlar va turgun iboralarni to'plovchi sifatida mashhur bo'ldi. U «Толковый словарь живого великорусского языка» lug'atini tuzdi. Dal V.I. maqollar, matallar, iboralar, topishmoqlarning to'plami - «Пословицы русского народа» - asarini nashr etgan. Hozirgi vaqtda frazeologik birliklar deb ataladigan til birliklari V.I. Dal davrida boshqacha - matallar, maqollar, aforizmlar - deb nomlangan. Dal o'zining mashhur «Толковый словарь живого великорусского языка» lug'atini yaratgan paytda, frazeologiya nazariyasi hali ishlab chiqilmagan edi, garchi M.V. Lomonosov iboralar va ularni o'rganish zarurati haqida yozgan bo'lsa ham. Frazeologizm atamasi umuman Dal lug'atida qayd etilmagan va Dal frazeologiya atamasi bilan "iboralar haqida ta'limot", uni bezab turgan nutq iboralari (o'xshatishlar, epitetalar, metaforalar)ni atashni taklif qilgan.¹⁷

N.N. Suvorovanning yozishica I.I. Sreznevskiy "toshqotgan" iboralarning takrorlanishi nafaqat "an'ananing kuchi"¹⁸, balki tilning o'ziga xos tuzilishi bilan ham bog'liqligiga e'tibor qaratgan. U frazeologik iboralarda, til elementi kabi, muayyan tizimli qonuniyatlarni kuzatish mumkin, degan fikrni bildirgan.

Ma'lumki frazeologizm, frazeologik birlik, frazema — ikki yoki undan ortiq so'zdan tashkil topgan, ma'noviy jihatdan o'zaro bog'liq so'z birikmasi yoki gapga teng keladigan, yaxlitligicha ko'chma ma'noda qo'llanadigan va bo'linmaydigan, barqaror (turg'un) bog'lanmalarning umumiy nomi... [<https://qomus.info/encyclopedia/cat-f/frazeologizm-uz/>]. Shunisi e'tiborga loyiqki, sintaksis ham o'zining kelib chiqishida nutqda alohida so'zlarning bog'lanishi haqidagi ta'limot bo'lgan, ya'ni so'z birikmalarinig o'ziga xos ta'limoti sifatida vujudga kelgan. Xarakterli jihati shundaki, asli yunoncha bo'lgan sintaksis atamasi qadimgi yunon grammatikalarida ikki ma'noda qo'llanilgan: 1) harflar bog'lanishi, 2) so'z va nutqning bog'lanishi

Sintaksis ta'limotining asoschisi Apolloniy Diskol (milodiy II asr) sintaksisning vazifasini gapni uning qismlari – gap bo'laklariga ajratishda emas, balki so'zlarning (so'z turkumlarining) ma'no va sintaktik vazifalari va shu asosda "yaxlit nutq"ni yasash usullarini aniqlashda deb bilgan. Ushbu tuzilishning namunalarini, qoidalarini aniqlashda u til faktlaridan, tildagi so'zlarning o'ziga xos birikmalarini o'rganishdan kelib chiqqan.

¹⁶ ШАНСКИЙ, Н. М. *Фразеология современного русского языка*. 4-е изд. Санкт-Петербург: Специальная Литература, 1996, с. 6-7.

¹⁷ О.Н. Игнатенко. Фразеологизмы в "Толковом словаре живого великорусского языка" РУССКАЯ РЕЧЬ 3/2002 Тверь Читая В.И. Даля 118 стр.

¹⁸ Срезневский И. И. Замечания об образовании слов из выражений. -Зап. АН. Т. XXII, кн. II. Спб. 1873, с. 243-252.

Rossiyada sintaksiz bilan bog'liq fanning rivojlanish tarixi ham o'zgachadir. Qadimiy grammatikalarda avval so'z, so'z turkumlari haqidagi ta'limot ishlab chiqilgan (masalan, rus tili asosidagi ilk «О восьми частях слова» (So'zning sakkiz turkumlari haqidagi), ya'ni so'z turkumlari haqidagi grammatik mulohazalar). Ularda inson nutqining asosiy birligi sifatida "nutq" va "so'z" (ya'ni jumla)ga ishora qilinadi. Biroq, sintaksis, birinchi navbatda, so'z turkumlarining "bog'lanishi", so'zlarning gapdagi birikmasi, ya'ni so'z birikmasi haqidagi o'ziga xos ta'limot sifatida qaraladi.

M.V. Lomonosov so'zlarning birikish qoidalarini o'rganar ekan, so'z birikmalari shakllarining turli darajadagi grammatik umumligi va xususiyligi mavjudligini aniqlaydi, buning natijasida, ba'zi hollarda, u sintaktik aloqalarning birikayotgan so'zlarning lug'aviy ma'nolarga yaqin bog'liqligini ko'proq ma'nodorlik bilan ta'kidlaydi, masalan, силён словом, рукою; силён в слове, в споре и проч.¹⁹

A.X. Vostokovning "Rus tili grammatikasi" (1831) asari, shubhasiz, M.V. Lomonosov tomonidan asos solingan milliy rus grammatikasi fanining davomi va rivojlanishi edi. Ma'lumki A.X. Vostokov Lomonosov singari sintaktik hodisalarni stilistik hodisalaridan farqlanishni tarafdori bo'ldi.

Vostokov A.X. leksik ma'nolarning o'zaro ta'sirini va so'zlarning sintaktik munosabatlarini, yoki to'g'rirog'i, so'zlarning haqiqiy ma'nolarining semantik jihatdan yuzaga chiqaruvchi, leksik jihatdan cheklangan so'z birikmalari tiplari tarkibidagi rolini hisobga oldi.

Vostokovning ixcham, ammo aniq va to'liq umumiy hulosalarida sintaktik sifatlar va imkoniyatlar birligi va umumiylikini yaratuvchi u yoki bu sintaktik kategoriya va konstruksiyalarning umumiy xossalari, so'zlarning ichki bog'lanishlari, turli turkum va guruhlarining, alohida barqarorlashgan sintaktik iboralarning o'ziga xos xususiyatlari, u yoki bu semantik so'z tizimlariga tegishlilik bilan so'zlarning sintaktik bog'lana olish shakllarining o'zaro munosabatlarining qonuniy usullari, o'xshash munosabatlar va so'z tizimlarining o'zaro bog'langan aloqalarini hisobga oladi.

Rus tilshunosligi tarixida birinchi marta "frazeologiya" tushunchasidan foydalangan holda Buslaev F.I. ushbu kontseptsiyaga bir nechta elementlarni kiritadi: stilistik motivatsiya ("to'g'ri va nafis nutq"), ritorik urg'u ("obrazli iboraning kuchi va go'zalligi"), reproduktivlik (muallif frazeologiyani idiotizm tizimida ko'rib chiqayotgani uchun - ya'ni idiomalar), etnomadaniy ma'lumotlar tashuvchisi bo'lish xususiyati ("ularda xalq ruhi ifodalangan bo'ladi"), frazeologik birliklarda ichki shaklning mavjudligi, motivatsiyalangan ma'no ("e'tibor gapning nafaqat tashqi shakliga, balki ichki mazmuniga ham qaratiladi"). Ushbu asar muallifi frazeologik birliklar ham gap, ham so'z birikmalari va so'z shakllariga ega bo'lishi mumkinligini bilvosita shaklda ko'rsatadi.

Buslaev F.I. o'zining "Rus maqollari va matallari" to'plamining so'z boshida maqol va matallarni takrorlanuvchanlik (tayyor holda qo'llanishi) jihatidan ham, kontseptual semantikasi jihatidan ham tavsiflaydi: "... til kabi qadim zamonlardan beri, naql

¹⁹ Влавацкая М.В. Изучение сочетаемости слов в русской лингвистической традиции (XVII-XIX вв.) Альманах современной науки и образования. Грамота, 2008. № 8 (15): в 2-х ч. Ч. I. С. 40-49. ISSN 1993-5552.

qilishlaricha, bizning davrimizga qadar muhim xususiyatlarini saqlagan holda avloddan avlodga o'tadi. "O'z asossizligiga bog'liq bo'lmagan, umumiy e'tirofida ayon bo'lgan holda, uning kelib chiqishi mutlaq haqiqat, hech qachon o'zgarmasdir."²⁰ "Ularda aqlning barcha moslashuvchanligi, tilning kuchi va nihoyat, hayot tajribasi natijasida yuzaga kelgan amaliy falsafa ifodalanadi" [11, 6]. Иллюстров И.И. Жизнь русского народа в его пословицах и поговорках. Изд. 3-ье. М., 1915., 480 с.

Tilshunos olim Buslaev ijodida uning «О преподавании отечественного языка» (1844) asari alohida o'rin tutadi. Ushbu kitobning "Tilshunoslar va faylasuflar" bobida Buslaev qaysidir Kriger tomonidan tuzilgan ritorika tahlili misolida dolzarb til materialini o'rgatish haqidagi qarashlarini tushuntirib, rus tilshunosligida birinchi marta "frazeologiya" atamasini ishlatadi: "Uchinchi bo'lim individual bo'g'in haqida bo'lib, unda ... u yoki bu tilning o'ziga xos xususiyati ega... umumbashariylik birlashadi. Ikkinchidan, majburiylik va erkinlik o'rtasidagi ziddiyat bir tomondan, frazeologiya, maqol, matal va hokazo, boshqa tomondan esa yozuvchining mantiqsizlig, o'ziga xosligi..."²¹ Umuman olganda, F.I. Buslaev o'zining frazeologik fikrlarini «Xalq tili» bo'limida ifodalagan. "Frazeologiya" bandida F.I. Buslaev shunday yozadi: "Falon ibora falon grammatik yoki ritorik qoidaga bo'ysunishini bilishgina emas, balki to'g'ri va nafis nutqqa hayrihohlik uyg'otish, xotirani iboralarning o'zi bilan boyitish kerak. Shuning uchun frazeologiya darkor, bunda gapning nafaqat tashqi shakliga, balki mazmuniga ham e'tibor beriladi".²² Muallif frazeologik birliklarning tavsifini "О преподавании отечественного языка" kitobining go'yalariga muvofiq ravishda lingvistik metodologiya ruhida boshlaydi. Shundan so'ng u frazeologik iboralar deb ataladigan tilshunoslikka oid obrazli iboralarning etnolingvokulturologik xarakteristikasini beradi. Keyinchalik Buslaev shunday deb yozadi: «Har bir xalq har bir narsaga o'ziga xos tarzda qaraydi; xalq ruhi ifodalangan iboralarni o'rganish orqaligina o'quvchini xalq fikrini tushunishi mumkin... O'quvchiga iboraning kuch-qudratini, go'zalligini his qilish bu ibora haqidagi qoidalar darslikning qaysi bandida berilganligini bilishdan ko'ra foydaliroq. Qadimiy she'rlardan frazeologiyaga bir necha misollar keltiraman».²³

Rus sintaktik nazariyasining rivojlanishida katta rol A.A. Potebnyaga tegishli bo'lib, «Мысль и язык» ("Tafakkur va til") (1962), «Из записок по теории словесности» ("Adabiyot nazariyasiga oid eslatmalardan") (1905) va boshqalarda bayon qilingan til va tazifakkur o'rtasidagi munosabat, tilning belgili xarakteri va boshqalar haqidagi yorqin g'oyalar asoschisidir. Olimning kontseptsiyaga ko'ra, til tizim bo'lib, uning har qanday hodisasi boshqalari bilan bog'liqdir. So'zning haqiqiy hayoti faqat nutqda yuzaga keladi va amalga oshadi. Gapda ma'lum vazifa bajarib, so'z o'z xususiyatlarini faqat boshqa so'zlar doirasida hamda ularga munosabatida namoyon qiladi. So'zni o'zini olganda u o'likdir, na leksik, na formal belgilarni ko'rsatadi. A.A. Potebnyaning fikricha, so'z boshqa so'zlar bilan aloqada bo'lmasa quruq tovushdir.

²⁰ Иллюстров И.И. Жизнь русского народа в его пословицах и поговорках. Изд. 3-ье. М., 1915., 480 с.

²¹ Буслаев Ф.И. О преподавании отечественного языка. Л.: Учпедгиз, 1941, 248 с.

²² Буслаев Ф.И. О преподавании отечественного языка. Л.: Учпедгиз, 1941, 248 с.

²³ O'sha yerda

A.A. Potebnya grammatik shakllar nafaqat morfologik elementlar, balki sintaktik aloqalar bilan ham belgilanadi, shuning uchun u grammatik shakllarni semantik-sintaktik deb hisoblaydi va leksik ma'no va grammatik shakllarning munosabatini ta'kidlaydi. So'zning faoliyat ko'rsatishi davomida leksik va grammatik ma'nolar bir-biri bilan chambarchas bog'lanib, yagona fikr aktini tashkil qiladi. Bu ma'nolarni so'z tadqiqot predmetiga aylangandagina ajratish mumkin, nutqda esa ular yaxlitdir. Leksik ma'no va sintaktik qo'llanishni hisobga olmasdan turib, shaklning o'zini tushunish mumkin emas. *Влавацкая М. В. Изучение сочетаемости слов в русской лингвистической традиции (XVII-XIX вв.)* 45-бет

Tilning ichki shakli (innere Sprachform) tushunchasini tilshunoslikka atoqli nemis olimi Vilgelm fon Humboldt (1767 - 1835) kiritgan.

Frazeologiyaga oid ko'pgina asarlarda frazeologik birliklarning semantik tarkibida ichki shaklning muhim o'rni qayd etilgan. So'zga nisbatan qo'llanganda ichki shakl odatda uning asl etimologik ma'nosi yoki ma'nosidagi obrazli elementlar sifatida tushuniladi. A.A. Potebnya ichki shakl haqidagi mana shu fikrlarga asoslanadi va "...etimologik ma'no ... shakldir, faqat ichki shakldir".²⁴ "Ichki shakl ham obrazning markazi bo'lib, boshqalardan ustun turadigan xususiyatlaridan biridir".²⁵

So'z birikmasi masalasi Moskva lingvistik maktabining asoschisi F.F. Fortunatov tizimida markaziy o'rin egallaydi. Fortunatov so'z birikmasini grammatik shaklga bo'lgan munosabatiga ko'ra sintaksisning asosiy birligi deb hisoblagan. Fortunatov so'z birikmasi deganda "bir butun so'z (uning qismini emas)ning boshqa butun so'z bilan qo'shildan hosil bo'lgan butun ma'no"ni tushunadi. F.F. Fortunatov birinchi bo'lib to'liq va to'liq bo'lmagan so'z birikmalari haqidagi ta'limotni ham shakllantirgan. Grammatik ega va grammatik predikatni o'z ichiga olgan so'z birikmasi to'liq bo'lib, grammatik gapni tashkil qiladi. Grammatik predikat deganda «so'z birikmasining kesimlik shaklini o'z ichiga olgan qismi», grammatik ega deganda esa «so'z birikmasining grammatik predikat bilan birikkan qismi» tushuniladi.

Grammatik ega va predikatni o'z ichiga olmagan so'z birikmasi to'liqsiz so'z birikmasi deyiladi. To'liqsiz so'z birikmalari odatda to'liq (murakkab) so'z birikmasining qismlari bo'lib, grammatik gapni tashkil qiladi. Shunday qilib, so'z birikmasi sintaksisning asosiy ob'ekti hisoblanadi; sintaksis so'z birikmasi haqidagi ta'limoti, gap esa so'z birikmasi turlaridan biri sifatida qarala boshladi.

A.A. Shaxmatov gap va so'z birikmasini farqlash maqsadida F.F. Fortunatov tomonidan ilgari surilgan to'liq va to'liqsiz so'z birikmalariga bo'lish g'oyalari tayanadi.

U so'z birikmasini "so'zlarning shunday bog'lanishiki, hosil bo'lgan grammatik birlik uni tashkil qiluvchi so'zlarning boshqalariga bog'liqligi orqali namoyon bo'ladi" deb ta'riflab, "ikki yoki undan ortiq so'zdan iborat gap ham so'z birikmasidir, lekin to'liq so'z birikmasidir" deb ta'kidlaydi:

²⁴ Потебня А.А. Мысль и язык. Типография Адольфа Дарре. ХАРЬКОВЪ. 2-е издание. 1892. Стр 102

²⁵ O'sha zerda. 142-bet

To'liq soʻz birikmasi, to'liqsizdan farqli o'laroq, ma'lum xususiyatlarga ega, xususan: intonatsiya ("shakl tomondan") va muloqotning "fikrlashning to'liq birligi" sifatida (ma'no tomondan) mos kelishi. Bundan tashqari, u ta'kidlanganidek, "predikativ munosabatlar gapning mavjudligini ochib beradi" va shuning uchun bu ikki belgiga yana bir belgi - predikativlik qo'shiladi.

Aytilganlardan ko'rinib turibdiki, "to'liq soʻz birikmasi" atamasi asosan Shaxmatov tomonidan ikki bo'lakli gap tushunchasiga nisbatan qo'llangan. Agar gap haqidagi ta'limotining predmeti, Shaxmatovning fikricha, to'liq soʻz birikmalari bo'lsa, unda "soʻz birikmasi ta'limoti faqat to'liqsiz soʻz birikmalarini ko'rib chiqadi; to'liq soʻz birikmalari, ya'ni gaplarni tahlil qiladi, chunki ularning tahlili gapning eng muhim tomonlariga taalluqli emas, ya'ni gapning bosh bo'laklarini ifodalash usullari - bir bo'lakli gapning bosh bo'lagi, ikki bo'lakli gapning egasi va kesimi, shuningdek, ega va kesim o'rtasidagi grammatik aloqasi"

Shunday qilib, gap sintaksisi predmeti bilan soʻz birikmasi sintaksisi predmetini farqlashda A.A. Shaxmatov, bir tomondan, F.F. Fortunatov tomonidan taklif qilingan, soʻz birikmalarini to'liq va to'liqsiz soʻz birikmalariga bo'lish fikrlariga, ikkinchi tomondan esa, gap bo'laklarini asosiy va ikkinchi darajalilarga bo'linishiga asoslanadi.

Soʻz birikmasi haqidagi ta'limotning rivojlanishi uchun A.A. Shaxmatovning qismlarga bo'linmaydigan soʻz birikmalarini ajratib ko'rsatish haqidagi fikrlari alohida ahamiyatga ega, ya'ni soʻz birikmasi to'liq bo'lishi uchun u "ikki yoki undan ortiq, bir grammatik butunlikni ifodalovchi so'zlardan iborat bo'ladi, ammo shunday shaklda bo'ladiki, undagi so'zlarning o'zaro bog'liqligini tan olish imkoniyatini istisno qilinadi, shuningdek, ulardan birortasini gapning mustaqil bo'lagi sifatida tan olish imkoniyatini bo'lmaydi.²⁶

A.A. Shaxmatovning ushbu fikrlari V.V. Vinogradovning rus tilidagi frazeologik birliklar haqidagi ta'limotlarida keyingi rivojlanish va asoslanishlarga ega bo'lib, erkin, qismlarga bo'linadigan iboralarning o'ziga xos xususiyatlarini yoritishga hissa qo'shdi.

Biz yuqorida aytib o'tgan tilshunos olimlar tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlar frazeologiya va frazeologik birliklar haqidagi nazariyaning asoslanishi va keyingi rivojlanishi uchun katta hissa bo'lib qo'shildi.

ADABIYOTLAR:

1. М.Э.Умархўжаев. Олмон тили лексикологияси ва фразеологияси. Андижон. 2010.
2. Потебня А.А. Из лекций по теории словесности: Басня. Пословица. Поговорка. Харьков, 1894.
3. Fortunatov F.F. Сравнительное языковедение. — В его кн.: Избр. труды. М., 1956, т. I
4. Шахматов А.А. Синтаксис русского языка. М., 1941, с. 274.

²⁶ Шахматов А.А. Синтаксис русского языка. — М.: Эдиториал УРСС, 2001. — 624 с. — с. 418.

5. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка: Учеб. пособие. 3-е изд., испр. и доп. М., 1985

MOLIYAVIY NATIJALARNI AUDITNI TAKOMILLASHNING DOLZARB MASALALARI

Kunduzova Kumrixon Ibragimovna

Farg‘ona politexnika instituti,
"Buxgalteriya hisobi va audit" kafedrası, dotsent,

Annotatsiya: Ushbu maqolada moliyaviy natijalarni nazorat qilishning asosiy turlari muhokama qilinadi. Auditorlik firmalarining "nou-xau" si hisoblangan auditlarni tashkil yetishning yeng yangi usullari ishlab chiqildi va auditda zamonaviy usullardan foydalanish samaradorligi asoslab berildi.

Abstract: This article discusses the main types of control of financial results. The latest methods of organization of audits have been developed, which are considered to be the "know-how" of audit firms and the effectiveness of using modern methods in the audit has been substantiated.

Kalit so‘zlar: audit; ichki audit; rivojlantirish; mexanizmi.

Keywords: internal control, external audit, financial result, systems for identifying and using internal reserves.

Iqtisodiy muhitdagi o‘zgarishlar nazorat funksiyalari va usullarining o‘zgarishiga olib keladi, iqtisodiy faoliyatning murakkab tarmoqlari va sohalari paydo bo‘ladi.

Moliyaviy natijalarni shakllantirishni nazorat qilish va ularni hisobotlarda aks ettirish nuqtai nazaridan, eng samarali, ikki turdagi nazorat: ichki boshqaruv va tashqi audit sifatida ajratiladi.[1]

Ichki nazorat amaliyotini o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, yaqinda yirik korxonalarda byudjetlashtirish va byudjet nazorati ishlab chiqilgan bo‘lib, ular rejali-normativ nazorat usulining modernizatsiyalashgan turi bo‘lib, ichki buxgalteriya hisobi va nazorat maktabi buxgalteriya hisobi va nazorat qilishning normativ-tekshirish shakli metodologiyasini ishlab chiqishda muayyan yutuqlarga ega [9] ichki iqtisodiy hisoblashda ushbu texnikani takomillashtirish bo‘yicha keyingi tadqiqotlar juda dolzarb va samarali bo‘ladi.

Ichki nazoratni tashkil etishda korxonalarining hisobotlarida daromad, xarajatlar va shakllanishning nazorat qilinishi va moliyaviy natijalarning aks ettirilishi alohida o‘rin tutadi, ya‘ni xo‘jalik hisob-kitoblari nazorat va motivatsiya uchun qo‘shimcha imkoniyatlar yaratadi. Shu bilan birga, byudjetlashtirish va byudjet nazoratini xo‘jalik hisob-kitoblari asosida qo‘llash mehnat va moddiy resurslarning qo‘shimcha xarajatlarini talab qiladi. Shuning uchun uni tashkil etish uchun korxonada boshqaruv tizimining barcha xizmatlarining yuqori darajadagi boshqaruvdan bo‘lim boshliqlariga, bo‘limlarga, filiallarga va shunga o‘xshashlarga o‘zaro ta‘sir o‘tkazish uchun aniq rejani ishlab chiqish kerak. Bu ish alohida o‘rin buxgalteriya, shu jumladan, moliyaviy va iqtisodiy xizmatlar, bor.

Byudjetlashtirish va byudjet nazoratini xo‘jalik hisob-kitoblari asosida amalga oshirish bo‘limning faoliyati natijasida bo‘lim rahbarlari va oddiy xodimlaridan manfaatdor bo‘lishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi, bu esa korxonada faoliyatining yakuniy

moliyaviy natijalariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ushbu nazorat tizimi, albatta, korxonada to'g'ri tashkil etilishi sharti bilan, amaldagi buxgalteriya tizimini takrorlamaydi va qiyinlashtirmaydi.[11]

Xo'jalik hisob-kitoblari asosida byudjet nazorati samarali ishlashi korxonaning hisob-kitob siyosatining o'ylangan tizimi, jumladan, dastlabki hisob-kitob va hujjat aylanishini tashkil etish, registrlar va ichki hisobotlarni shakllantirish va alohida obyektlar uchun hisob-kitob qilish usuli bilan amalga oshirilishi mumkin.

Barcha hisobot foydalanuvchilari ichki boshqaruv nazorati ma'lumotlariga kirish imkoniga ega emaslar, shuning uchun hisobot ma'lumotlarining keng iste'molchilariga, ya'ni mustaqil auditga ega bo'lgan bunday nazorat shakliga ehtiyoj bor.

Moliyaviy hisobot auditing natijalarini menejerlar, egalar va kreditorlar, investorlar, soliq organlari va boshqalar tomonidan ishlatish mumkin faqat turli xil hisobotlarni standartlashtirish va moliyaviy va soliq hisobotlari bo'yicha yakuniy moliyaviy natijalarni aniqlashning yagona usulini qo'llash mumkin.[2], [3]

Amalda, buxgalterlar davlat soliq xizmati organlari oldida hisobot berish maqsadida buxgalteriya yozuvlarini to'ldirishning asosiy vazifasini ko'rishadi. Ushbu yo'nalish korxonaning buxgalteriya siyosatini umumiy qabul qilingan buxgalteriya tamoyillari asosida qurishni bekor qiladi. Bu, ayniqsa, daromadlarni, xarajatlarni tan olish va korxonada faoliyatining moliyaviy natijalarini shakllantirishga metodik yondashuvlar bilan bog'liq.[10] Shuning uchun, buxgalteriya siyosatining davlat jihatini ajratish bilan, hisobotning turli turlarini shakllantirish uchun buxgalteriya ma'lumotlarining ustunligiga nisbatan aniq davlat pozitsiyasini aniqlash kerak: moliyaviy va soliq. [4] Bunday yondashuvisiz hisobot ko'rsatkichlarini shakllantirish va ularni nazorat qilishda aniqlik va mantiqqa erishish mumkin emas, soliq siyosatining buxgalteriya hisobi va hisobotining holati va rivojlanishiga salbiy ta'siridan xalos bo'lish mumkin emas. Bunga muvofiq, mikro darajadagi rasmiy (tashkilot), axborot (texnologiya) va uslubiy (texnika) qismlari ajratilgan buxgalteriya siyosati modelini ishlab chiqish kerak.

Umuman olganda, biz ko'rib chiqayotgan muammoning mohiyati auditorlik firmalarining "nou-xau" deb hisoblangan auditorlik tekshiruvlarini tashkil etishning eng yangi usullarini ishlab chiqish va zamonaviy usullarni, shu jumladan, tanlangan tekshiruvni (auditorlik namunasini) auditorlik tekshiruidan foydalanish samaradorligini asoslashdan iborat bo'lib, xo'jalik hisob-kitoblari, ishlab chiqarish resurslari va moliyaviy-xo'jalik faoliyatidan oqilona foydalanish natijasidir. [5]

Ichki zaxiralarni shakllantirish va safarbar qilishning iqtisodiy muhiti sifatida moliyaviy faoliyatning samaradorligi ko'plab korxonada xizmatlarining doimiy ta'siri va nazorati ostida bo'lib, huquqiy, tashkiliy, boshqaruv va boshqa omillarga bog'liq.

Ichki zaxiralarni aniqlash va ulardan foydalanish tizimining samaradorligi omillarning ichki zaxiralardan foydalanish ko'rsatkichlariga ta'siri va ularning amaliy namoyon bo'lishining samaradorligiga ta'sirini hisobga olish parametrlarining chiqindilariga bevosita bog'liq. [6] Axborot ta'minoti mexanizmini tekshirishda ichki zaxiralarni aniqlash va ulardan foydalanish tizimi asosan yoki ma'lum darajada sifatli va tizimli ko'rsatkichlar,

sharoitlar va shart-sharoitlarni o'rganishda, shuningdek, jarayonlar, hodisalar va tendensiyalarni axborot bilan ta'minlashda muayyan miqdoriy ko'rsatkichlarni kuzatishga qaratilganda paydo bo'ladi. [8] Bu esa, bir tomondan, mavjud ichki zaxiralarni aniqlash va ulardan foydalanish uchun ishlab chiqarish-xo'jalik tuzilmalari va ularga tegishli resurslarni samarali ishlash uchun eng muhim mexanizm sifatida ushbu muammoni to'liq va batafsil o'rganish zaruratini keltirib chiqaradi, boshqa tomondan, olingan ma'lumotlarning ishonchligini tasdiqlash bilan chambarchas bog'liq bo'lgan muammo sifatida.

Ushbu muammoni hal etishga qaratilgan va biz qo'llab-quvvatlaydigan so'nggi ilmiy nashrlar tahlili shuni ko'rsatadiki, tanlovlarni qo'llash auditorlarga yanada samarali ishlashga yordam beradi, shuningdek, ularning topilmalarini to'g'ri oqlaydi.

Xalqaro amaliyotda eng yirik auditorlik kompaniyalari asosan "konveyer nazorati" deb ataladi. Bu parametrik bo'lmagan tanlangan statistika, ya'ni dinamik standartlarni sintez qilish va har qanday tizimning rivojlanish trayektoriyasini, xususan ichki zaxiralarni aniqlash va ulardan foydalanishni baholashga asoslangan. Shu munosabat bilan, maqola mualliflari "konveyer nazorati"ning muhim tushunchasini oshkor qilishni maqsad qilgan.[7]

Bu auditor hujjatlar, biznes-operatsiyalar, hisob-kitoblar qoldiqlari, ular bo'yicha aylanmalar, balanslar bilan ishlaydigan auditorlik tekshiruviga asoslanadi va ko'pincha tegishli auditorlik dalillarini to'plash uchun tanlab olingan doimiy kuzatuvni almashtiradi. Shu bilan birga, butun umumiy agregat tekshiriladi, lekin uning ma'lum bir qismi aniq tekshiriladi. Tanlangan kuzatuvni to'g'ri tashkil etish va amalga oshirish bilan auditor butun jamiyatni (axborot xavfining muayyan darajasi bilan) xarakterlovchi ishonchli, ob'ektiv, aniq auditorlik dalillarini oladi va butun umumiy aholi haqida o'z xulosasini tuzishi mumkin.

Namunaning muhim xususiyatlarini amalda aniqlash juda qiyin. Bu tushuniladi:

- tanlangan kuzatishning qisqartirilgan nomi;
- barcha statistik to'plamning holatini baholash uchun tanlangan ma'lumotlarni tanlash va tahlil qilish usullari;
- tanlangan to'plamning o'ziga xos xususiyatlari va shunga o'xshashlar.

Auditor odatda eng oddiy (elementar) namunani ishlatadi. Biroq, bunday tanlangan kuzatishning asosi ham auditorlik dalillarini oqlashi mumkin. Statistik namunalar, albatta, korxonaning barcha hujjatlar (regisrlar) hisoblarini to'liq tekshirish bilan solishtirganda afzalliklarga ega, xususan: yuqori samaradorlik; doimiy nazorat qilish imkoniyatini istisno qiladigan sharoitlarda qo'llash; audit metodologiyasini sezilarli darajada kengaytirish imkoniyati; auditorlik dalillarining sifatini oshirish; auditning arzonligi va sifatini oshirish.

Auditda tanlangan kuzatishning turli usullari qo'llaniladi. Eng muhimi, miqdoriy va sifatli namunalar usullari. Ushbu usullarning har biri yordamida siz namunani nostandart yoki statistik sifatida tashkil qilishingiz mumkin. Xalqaro audit amaliyotida miqdoriy va sifatli tanlangan kuzatuvlar usullarini birlashtirishga imkon beruvchi miqdoriy monetar tanlangan kuzatuvdan alohida foydalanish odatiy holdir. Xalqaro audit standartlariga muvofiq qo'llaniladi.

Biz birinchi marta ichki zaxiralarni aniqlash va ulardan foydalanish tizimining rivojlanish funksiyasini, dinamik standartlarni va korxonaning ichki resurslaridan samarali foydalanishga asoslangan miqdoriy va sifat ko'rsatkichlari tizimiga erishish uchun statistik metodologik baholashni o'rganishda auditorlik namunasining rolini aniqlash, ichki zaxiralarni aniqlash va ulardan foydalanish tizimining rivojlanish trayektoriyasini baholash uchun miqdoriy va tizimli dinamik mezondan o'tishga imkon beradigan ushbu zaxiralardan foydalanishning miqdoriy ko'rsatkichining dinamik standartini sintez qilish kabi umumiy muammolarning ilgari hal qilinmagan jihatlarini o'rganishga harakat qildik.

Korxonalarda olib borilgan tadqiqotlar, auditor ichki zaxiralarni aniqlash va ulardan foydalanish tizimida va uning tashqi muhit bilan o'zaro aloqalarida faoliyat yuritadigan axborot aloqalarini qo'llash orqali tizimning ishlash natijalarini skaner baholashni amalga oshirishi mumkin degan xulosaning to'g'riligini oqlaydi. Intuitiv ishlash bahosidan ma'lum bir tizimning harakatlanish trayektoriyasining o'ziga xos raqamli xususiyatlarini doimiy ilmiy asoslangan tahlil qilishga o'tish imkoniyati mavjud. Buning uchun auditor parametrik bo'lmagan reyting usullari va dinamik me'yorlardan foydalanishi kerak, ya'ni tizimning tizimli va dinamik mezonlarini qo'llashi kerak.

Bunday mezonlar yordamida ichki zaxiralarni aniqlash va ulardan foydalanish tizimining rivojlanishini aniq baholashga asoslangan audit metodologiyasi auditorlik guvohnomalariga yangi mazmunni taqdim etadi. Yuqorida keltirilgan metodologiyadan foydalanib, auditor maksimal ichki zaxiralarni aniqlash va ulardan foydalanishga yo'naltirilgan korxonaning rivojlanish strategiyasini strategik audit o'tkazishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining "Auditorlik faoliyati to'g'risida" gi Qonuni 25.02.2021-yildagi O'RQ-677-son.
2. O'zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobining milliy standartlari.-T.: UzBAMA, 2003. -13 b, -16 b, -23 b.
3. Ismanov, I. N., & Axmadaliyev, B. A. (2022). BUXGALTERIYA HISOBINING HALQARO MODELLARI ISLIM MODELI HAMDA KLASSIK MODELLAR O'RTASIDAGI FARQLAR. Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS), 2(4), 510-515.
4. Kudbiev, D., & Tashpulatov, A. U. (2022). ISHCHI KUCHIDAN SAMARALI FOYDALANISHNING IQTISODIY-MOLIYAVIY DASTAKLARI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(Special Issue 23), 843-851.
5. Shokiraliyevich, G. I., Erkinjon o'g, M. U. B., & Tohirovich, Q. N. (2022). MOLIYAVIY HISOBOTLARNI MHXS BO'YICHA TRANSFORMATSIYASINING ZARURATI, MOHIYATI VA DOLZARBLIGI. BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI, 339-344.
6. Qudbiyev, N. T., Haydarov, U. S. O., & Kurbonova, S. A. (2022). HARAJATLAR HISOBNING ZAMONAVIY USULLARI. Scientific progress, 3(1), 442-448.

7. Кудбиев, Н. Т. (2021). Актуальность Организации Аудиторской Деятельности На Основе Компьютерных Технологий. BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI, 1(6), 424-431.

8. Kunduzova, K. I. (2020). The problems of accounting of liabilities in insurance organizations and its improvement. *Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal*, 10(12), 312-318.

9. Кундузова, К. И., & Темиркулов, А. (2019). ОРГАНИЗАЦИЯ КОНТРОЛЯ МАТЕРИАЛЬНЫХ ЗАТРАТ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ ХИМИЧЕСКОЙ ЧИСТКИ. In *БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЕТ: ДОСТИЖЕНИЯ И НАУЧНЫЕ ПЕРСПЕКТИВЫ XXI ВЕКА* (pp. 150-153).

10. Kunduzova, K. I. (2020). The problems of accounting of liabilities in insurance organizations and its improvement. *Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal*, 10(12), 312-318.

11. Kunduzova, K. I., Qudbiyev, N. T., & Asatullayeva, N. Y. Q. (2022). IQTISODIYOTNING MODERNIZATSIYALASH SHAROITIDA ASOSIY VOSITALAR HISOBINI TAKOMILASHTIRISH MASALALARI. *Scientific progress*, 3(3), 837-846.

1920-1924-JILLARDA SOVET HÚKIMETINIŇ ÁMIWDÁRYA WÁLAYATINDAĖI KADRLAR SIYASATI

Jumaniyazov Damir Quwatbaevich
Qoraqalpoq davlat universiteti doctoranti

Annotaciya: Ushbu maqolada Amudaryo viloyatida bolsheviklar hokimiyatining o‘rnatilishi haqida so‘z boradi. Mahalliy xalq vakillarining tegishli lavozimlarga tayinlanishi bilan aholi turmush tarzi ijobiy tomonga o‘zgarmadi. Tayinlangan mahalliy kadrlar faqat markaz buyrug‘ini bajarish bilan shug‘ullangan.

Kalit súzlar: Amudaryo viloyati, inqilob qo‘mitasi, Sho‘ra va Chimboy viloyatlari, viloyat markaziy ijroiya qo‘mitasi, saylovlar, kadrlar bo‘yicha tavsiyanomalar.

КАДРОВАЯ ПОЛИТИКА СОВЕТСКОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА В АМУДАРЬИНСКОЙ ОБЛАСТИ (1920-1924 г.г.)

Аннотация: В данной статье рассматривается установление большевистской власти в Амударьинской области. С назначением на соответствующие должности представителей коренных народов образ жизни населения не изменился в лучшую сторону. Прикомандированные местные кадры занимались только выполнением приказов центра.

Ключевые слова: Амударьинская область, ревком, Шораханский и Чимбайский районы, облисполком, выборы, кадровые рекомендации

PERSONNEL POLICY OF THE SOVIET GOVERNMENT IN THE AMUDARYA REGION (1920-1924)

Annotation: This article discusses the establishment of Bolshevik power in the Amu Darya region. With the appointment of representatives of indigenous peoples to relevant positions, the lifestyle of the population has not changed for the better. The assigned local cadres were engaged only in carrying out the orders of the center.

Key words: Amudarya region, revolutionary committee, Shorakhan and Chimbay regions, regional central executive committee, elections, personnel recommendations

1920-jil 10-oktyabrde Túrktan Respublikası Ámiwdárya wálayatı dúzildi. Wálayat paytaxtı Tórtkul (aldıńǵı Petro-Aleksandrovsk) qalası boldı. Hákimshilik-aymaqlıq jaqtan wálayat eki uezdge – Shoraxan hám Shimbay uezdlerine bólinde. Basqarıw ushın quramında bes aǵzası menen waqıtsha wálayatlıq revkom dúzildi. Bul wálayatlıq revkom Xorezm Respublikası menen sóylesiwler júrgiziw huquqına sonday-aq shegeralas mámleketler menen sawda qatnasıqların júrgiziw huquqına iye emes edi.

1920-jıldın 7-dekabrında Türkistan Respublikası Oraylıq Atqarıw Komiteti Prezidiumı Ámiwdárya wálayatı haqqında rejeni tastıyıqladı.

1921-jılǵa kelip wálayatlıq hákimiyat apparatı bekkemlene basladı hám belgili bir formaǵa iye bolıp qalıplese basladı. Wálayatlıq bólimler dúzildi. Olar wálayattın hákimshilik-xojalıq turmısınıń barlıq táreplerin qamtıǵanday kórindi. Biraq is júzinde bulay bolmadı, sebebi bólimler wálayat kóleminde emes, al tek Shoraxan uezdi kóleminde jumıs alıp bardı.

1921-jıldın aprelinde Ámiwdárya wálayatı keńeslerine saylawlar ótkerildi hám Ámiwdárya wálayatı atqarıw komitetiniń jańa quramı tastıyıqlandı. Revkom baslıǵı N.P.Soldatov Türkstan Oraylıq Atqarıw Komiteti Türkstan Respublikası Xalıq komissarınıń orınbasarı etip tayınlandı, onıń ornına Ámiwdárya wálayatı Atqarıw Komitetiniń baslıǵı etip A.Xristoforov jiberildi.

Qatań tsenzuralıq qadaǵalawǵa qaramastan 1920-jıldın dekabr-1921-jıldın yanvar aylarında qayta saylawlar ótkerildi. Oǵan dinge isenetuǵın musulman xızmetkerleri de qatnastı.

1922-jıldan baslap Türkstan ASSRı Ámiwdárya wálayatınıń basqarılıwında sezilerli ózgerisler júz berdi. Wálayattın basshıları etip usı wálayat aymaǵında jasaytuǵın túpkilikli xalıqlardıń wákılleri tayınlana basladı. Máselen, 1922-jıldın yanvarınan baslap Atqarıw Komitetine Muxammedjan Baljanov basshılıq ete basladı. Al Atqarıw Komitetiniń aǵzaları bolıp Jaman Qaziev, Qudaybergenov, Yaugasharov, Kazıbaǵarov, Adinaev, Altıbaev, Sherimbetov, Nepesov tayınlandı. Jańa hákimiyat sotsiallıq-ekonomikalıq salada úlken qıyınshılıqlarǵa dus keldi. Olar áskeriw kommunistik siyosatı hám menshikti mámleket qaramına ótkeriw menen baylanıslı boldı.

Wálayatlıq apparatı juwapkerli maman xızmetkerler menen bekkemlew zárúr boldı. Oray tárepinen jergilikli xızmetkerler arasınan tómendegi adamlardı tayınlawdıń zárúrligi payda boldı:

- Wálayatlıq EKOSOnıń baslıǵı;
- Wálayatlıq mámleketlik jobalastırıw baslıǵı;
- Wálayatlıq finans bóliminiń baslıǵı;
- Wálayat prokurorınıń orınbasarı.

Solay etip wálayattın sovet mákemeleriniń dáslepki apparatı nátiyjeli jumıs alıp barıwǵa uqıplı emes bolıp shıqtı.

1921-jıldan baslap partiya hám sovet apparatın jumısshılar ham diyxanlar qatarınan toltırıwǵa baǵdar alındı.

1922-jıldın 6-oktyabirinde ótkerilgen qayta saylawlar siyasiy basshılıqtın quramında ózgerislerge hám onıń jasarıwına alıp keldi. Máselen 30 jasında Nurgábul Kewlimjaev Shimbay uezdlik atqarıw komiteti baslıǵı boldı.

Basqarıw uyımlarında túpkilikli xalıq wákılleriniń sanınıń aytarlıqtay kóbeyiwi sol jıllardaǵı «úgit-násiyatlarda» bolsheviklerdiń milliy siyosatınıń úlken tabısqa erisiwiniń ayqın tastıyqlawı sıpatında kórsetildi. Biraq jergilikli xalıq wákılleriniń basqarıw

uyimlarında wákilliginiń artıwı onıń haqıyqıy basqarıwǵa qatnasıwın támiynlemegeni haqqında hesh nárese ayılmadı. Pútkil hákimiyat orayǵa jámlengen edi.

Jergilikli sovet apparatın jaqsılaw ushın 1923-jıldıń 15-aprelinde Tórtkul`de Ámiwdárya wálayatı volostlıq xám awıllıq atqarıw komitetleriniń birinshi keńesi shaqırıldı, oǵan 73 adam qatnastı.

1923-jıldıń 16-noyabrde ótkerilgen saylawlar nátiyjesinde Ámiwdárya wálayatı Atqarıw komitetiniń jańa quramı saylandı. Siyasiy maydanda jańa adamlar payda boldı. Máselen, 20 jasar, milleti ózbek, bilimi boyınsha uchiliske pitkergeń Jumaǵaliy Atashov Atqarıw komitetiniń baslıǵı boldı.

1924-jıldıń yanvarında Xorezmde Junayd-xannıń kóterilsine baylanıslı Ámiwdárya wálayatı Atqarıw komiteti tarqatıldı hám 28-fevralda Ámiwdárya wálayatında Drozdov bassılıǵında waqıtsha revolyutsiyalıq komiteti dúzildi. Siyasiy tınıshlıq ornaǵannan hám wálayat ushın qáwip saplastırılǵannan keyin áskeriy jaǵday biykar etildi hám waqıtsha revkom tarqatıldı.

1924-jıldıń mart ayında Ámiwdárya wálayatı Keńesleriniń IX ciezinde Atqarıw komitetiniń jańa quramı saylandı.

TKP OK Ámiwdárya wálayatlıq komitetiniń Ámiwdárya wálayatı Atqarıw komitetiniń aǵzalarına bergen minezemeleri úlken áhmiyetke iye. Onda bılay dep kórsetildi.

Abbas Alipbaev óziniń lawazımına tolıq sáykes keledi. Hákimshilik sovet jumısında tájiriyege iye. İntizamlı. Minezi bekkem. Wálayatlıq hám úlke kóleminde paydalanılıwı múmkin.

Jumaǵaliy Atashov – Sovet jumısında tájiriyesi onsha kóp emes. Wálayatlıq kólemde paydalanılıwı múmkin.

Bazarbay Suyatkulov – inta menen isleydi. Kásiplik jumıs boyınsha kóbirek uezdlik kólemde islewge islewge jaramlı.

Abdal Altibaev – Sovet jumısında qanaatlanıwshılıq penen islemekte. Uezdlik kólemde jer bólimi hám kásiplik baǵdar boyınsha óz betinshe jumıslarda paydalanılıwı múmkin.

Yusup Raymov – Sovet jumısında jaqınnan beri islemekte. Uezdlik kólemde kásiplik jumıs boyınsha padalanılıwı múmkin.

Aleksandr Gavrilovich Jelyabin – áskeriy komissar lawazımındaǵı jumısın qanaatlandırarlı islemekte. Wálayatlıq kólemde bilimlendiriw islerinde paydalanılıwı múmkin.

Juman Toqmambetov – wálayatlıq kólemde kásiplik jumısta islewi múmkin. Sovet jumısında uzaq waqıttan beri islemekte.

Ermek Jamanqaziev – Sovet jumısında kútá az islegen. Uezdlik kólemde kásiplik hám partiya jumısına maqul keledi.

Óteniyaz Bekimbetov – hákimshilik islerine jaramlı, maqul emes. Uezdlik kólemde kásiplik jumıs boyınsha paydalanılıwı múmkin.

Nurg'abul Kewlimjaev – uездlik Atqarıw komitetiniń baslıǵı sıpatında qanaatlanarlı dárejede islemekte. Uездlik kólemde hákimshilik jumısında qaldırılıwı múmkin.

Vays Xorzaev – úy xojalıǵı menen shuǵıllanbaqta. Sovet jumısında islemeydi. Uездlik kólemde jer-suw bóliminde paydalanılıwı múmkin.

Nurulla Adılov – Sovet jumısında kútá az islegen. Finans hám kásiplik jumısta paydalanılıwı múmkin.

Reymbay Rozumbetov – Sovet jumısında kútá az islegen. Uездlik kólemde xojalıq tarawı boyınsha paydalanılıwı múmkin.

Ámiwdár`ya wálayatında 1920-1924-jillarda Sovet húkimetiniń kadrlar siyasatın úyreniwge juwmaq jasaǵanda tómendegilerdi atap kórsetiw múmkin:

1920-jılı Ámiwdár`ya bóliminiń wálayatqa aylandırılıp qayta dúziliwi kadrlar siyasatında jańa basqıstı ańlattı. Wálayattıń geografialıq jaylasıwı oraylıq sistema arqalı kadrlar tayarlawdı shólkemlestiriwge múmkinshilik bermedi. Sonlıqtan da basshı lawazımlarǵa hám texnikalıq jumıslarǵa Tashkentten hám basqa da jerlerden kadrlar jiberiw dawam etti.

Hár jılı keńeslerge hám partiya shólkemlerine saylawlar ótkerildi. Jergilikli milletlerdiń kadrların mámleketlik qurılısqa tartıw saylawlardın unamlı nátiyjesi boldı. Usınıń menen birge, saylawlarda hám tayınlaw tártibinde burınǵı kadrlardan paydalanıw dawam etti.

Usı dáwirde jergilikli millet wákillerinen bolǵan Qalender Adinaev, Jumaǵaliy Atashov, Tájim Napesov, Juma Atashov, Nurg'abul Kewlimjaev, Ermek Jamanqaziev, Muxammedjan Baldjanov, Abbas Alifbaev, Allayar Dosnazarov hám basqa da kadrlar ósip jetilisti. Basqarıw uyımlarında túpkilikli xalıq wákilleriniń sanınıń sezilerli dárejede artıwı joqarıda atap ótkenimizdey bolsheviklerdiń milliy siyasatınıń úlken tabısı sıpatında kórsetildi.

PAYDALANILǴAN DEREKLER:

1. Qaraqalpaqstan Respublikası oraylıq mamleketlik arxivi, ф.12, оп.2, д.243, 1-2 betler.
2. Qaraqalpaqstan Respublikası oraylıq mamleketlik arxivi, ф.12, оп.2, д.362, 24-29 betler.

O‘ZBEKISTONDA GENDER TENGLIK VA AYOLLARGA
BO‘LGAN MUNOSABAT

Abduvohidova Elnora Shermuhammadovna

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston

Milliy universiteti Ijtimoiy fanlar Fakulteti

Sotsiologiya yo‘nalishi 2-kurs talabasi

Annotatsiya: Ayollarning huquq va imkoniyatlarini kengaytirish, barqaror taraqqiyot jarayonini tezlashtirish nihoyatda muhim tamoyildir. Ayollar va qizlarga qarshi barcha turdagi kamsitishlarni yoq qilish nafaqat inson huquqlarini himoya qilish nuqtai nazaridan muhim, balki boshqa sohalar rivojlanishiga ta’sir etuvchi kuchli omillardan biridir. Dunyo rivojining hozirgi davrida inson taraqqiyoti, uning huquq va erkinliklari, ijtimoiy adolat va inson xavfsizligini taminlash borasidagi jarayonlar uchun ayollar va erkaklarning jamiyat hayotining barcha jabhalaridagi tengligini amalda ta`minlash masalalari ustuvor vazifalarning biriga aylanmoqda. Shu maqsadda nafaqat respublikamizda balki butun dunyoda ushbu masala actual bo‘lib qolmoqda.

Kalit so‘zlar: Gender tenglik, huquq va erkinliklar, ijtimoiy adolat, B.M.T, konsepsiya, oila instituti.

ГЕНДЕРНОЕ РАВЕНСТВО И ЖЕНЩИНЫ В УЗБЕКИСТАНЕ
ОТНОШЕНИЕ

Абдувохидова Эльнора Шермухаммадовна

Узбекистан имени Мирзо Улугбека

Национальный университет, факультет социальных наук

студентка 2 курса социологии

Аннотация: Расширение прав и возможностей женщин, ускорение процесса устойчивого развития – чрезвычайно важный принцип. Ликвидация всех форм дискриминации в отношении женщин и девочек является не только важным с точки зрения защиты прав человека, но и одним из сильнейших факторов, влияющих на развитие других направлений. На современном этапе мирового развития вопросы обеспечения равноправия женщин и мужчин во всех сферах жизни общества становятся одним из приоритетных направлений развития человека, его прав и свобод, социальной справедливости и безопасности человека. В связи с этим данный вопрос остается актуальным не только в нашей стране, но и во всем мире.

Ключевые слова: гендерное равенство, права и свободы, социальная справедливость, БМТ, концепция, институт семьи.

GENDER EQUALITY AND WOMEN IN UZBEKISTAN RELATIONSHIP

Abduvohidova Elnora Shermuhammadovna

Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek

National University, Faculty of Social Sciences

2nd year student of Sociology

Annotation: *Expanding the rights and opportunities of women, accelerating the process of sustainable development is an extremely important principle. The elimination of all forms of discrimination against women and girls is not only important from the point of view of human rights protection, but also one of the strongest factors influencing the development of other areas. At the present stage of world development, the issues of ensuring equal equality of women and men in all spheres of society are becoming one of the priorities for human development, its rights and freedoms, social justice and human security. To this end, this issue remains relevant not only in our country but around the world.*

Keywords: *Gender equality, rights and freedoms, social justice, B.M.T, concept, family institution.*

Ayollarning huquq va erkinliklarini, imkoniyatlarini kengaytirish, barqaror jamiyatdagi ro'lini, barcha jabhalarda o'z o'rniga ega bo'lishi borasidagi choratadbirlar O'zbekistonda keng ko'lamlil masalalar qatori o'rganilmoqda. Gender tenglik va salomatligini taminlash bo'yicha olib borilayotgan davlat siyosatiga Jahon Hamjamiyati, BMT, Jahon Sog'liqni Saqlash Tashkiloti va yana bir qancha nufuzli dunyo miqyosidagi xalqaro tashkilotlar yuqori e'tibor berilmoqda. Shu o'rinda takidlash joizki, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning ayollarning jamiyatdagi o'rni va nufuzini oshirish maqsadida "Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash, sohadagi faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi Farmoni qabul qilindi. Farmonda ayollarning ijtimoiy-siyosiy faolligini kuchaytirish, qonuniy manfaatlarini taminlash, qobiliyat va salohiyatini ro'yobga chiqarish, oila institutini mustahkamlash, onalik va bolalikni himoya qilishga qaratilgan ko'plab chora-tadbirlar belgilangan.

Gender tenglik – erkak va ayollar ijtimoiy sohada teng tarzda ahamiyatga, hamda teng sharoitlarga (manba va imkoniyatlarga teng tarzda erishish) ega bo'lsalar va ulardan qonunda belgilangan tarzda rasmiy tenglik (hujjat asosidagi tenglik) asosida foydalana olsalargina, tenglik o'z aksini topadi. Agar insoniyat tarixiga nazar tashlasak, ayollar erkaklarga nisbatan kamsitilgan, jamiyatni boshqarish ishlaridan chetlatilgan davrlarni ifodolovchi ilmiy manbalarga duch kelamiz. Ming yillar davomida ayollar farzand ko'rib, ularni parvarishlabtarbiyalash, oila xo'jaligini yuritish bilan cheklangani malum. Misol tariqasida, Kommunistlar tomonidan uyishtirilgan "Hujum harakati" bir qator ayanchli voqeliklarga sabab bo'lgan. O'rta Osiyoda kommunistlar oldida odamlarning ongi va turmush tarzini o'zgartirish turar ekan, ular birinchi navbatda dinga zarar berish va ayollarni ko'chaga chiqarishni maqsad qiladi. "Hujum harakati"ning ilk tashviqot

harakatlari 1924-yilda tashkil etilgan. Bu harakat ayollarga nisbatan bir qator muammoli vaziyatlarga duch keltirgan. Xalq orasida ayollar o'limi soni keskin ko'paygan. Bir tomondan, parangi tashlash yaxshi omillarga ega, deb hisoblansada, or-nomus darajasidagi ishlarni qo'zg'atish erkaklar tomonidan o'z ayollari va qizlarini o'ldirish darajasiga, ayrim ayollar esa o'z joniga qasd qilish holatlariga olib keladi. Albatta, bunday ayanchli voqealar tarix yuzini ko'rgan va bir qancha qurbonlariga ham ega. XX asrda ayollarni mana shunday qarashlardan ozod qiluvchi, oiladagi onalik, rafiqalik masuliyatidan voz kechmagan holda jamiyatda erkaklar bilan teng mehnat qilish, saylash va saylanish kabi huquqlarga ega bo'lish imkoniyatini yaratadi. Ayollarning bunday huquqlarga ega bo'lishini BMTda ishlab chiqilgan Xalqaro huquq – "Inson huquqlari umumjahon Deklaratsiyasi" (1948) hamda "Xotin-qizlar huquqlari kamsitilishining barcha shakllariga barham berish to'g'risida"gi Konsepsiya (1979) kafolatladi. Bu hujjatlar xotin-qizlarga nisbatan har qanday cheklashlarni tugatib, ularning oilaviy holatidan qat'iy nazar, ijtimoiy hayotning barcha sohalarida: siyosat, iqtisod, madaniyat va fuqarolikda xotin-qizlarning teng huquqlarini taminlashga chaqiradi. U davlatlarni xotin-qizlarning kamsitilishlariga qarshi milliy qonunchilik choralarini hamda oila va jamiyatda erkaklar va ayollar o'rtasida tenglikni tezlik bilan o'rnatishga, ularning huquqlari kamsitilishini saqlab qolishga imkon beruvchi ijtimoiy va madaniy modellarini o'rnatish choralarini ko'rishni tavsiya etadi. Hayot shiddat bilan o'zgarayotgan davrda jamiyat ham taraqqiy etar ekan, insonlar ham zamon bilan hamnafas bo'lishga harakat qiliadilar. Bu ayollarga ham tegishlidir.

Endilikda ayollar faqat uy ishlari, bola tarbiyasi bilan shug'ullanib, "yo oila, yo ish" degan fikrlar gender tengligiga to'sqinlik qiladi. Ko'rinib turibdiki, rivojlanishning eng o'tkir muammolaridan biri tenglikka erishish eng og'ir masalardan biridir. Afsuski, xotin-qizlar ko'pincha rivojlanish jarayonidan chetda qoladi va hatto unda ishtirok etgan taqdirda ham juda kata qiyinchiliklar, hatto yo'qotishlar (ko'pgina hollarda oilaviy nizolar, ajrimlar) evaziga erishadi. Bu kabi muammolar qadim o'tmishda ham birqancha olimlar tomonidan muhokama etilganiga guvohi bo'lamiz. Jumladan, Suqrot, Arastu, Aflotun kabi qadimgi yunon olimlari eng yaxshi davlat sifatida jamiyatda tenglik va adolat hukm surgan polis (davlat)ni nazarda tutishgan. Eng yaxshi qonunlar sifatida ham barcha tengligini kafolatlagan qonunlarni ilgari surishgan. Erkak va ayollar tengligi g'oyasini yunon olimi Antifont o'z asarida qo'llagan holda: "Tabiat barchani: ayollarni ham, erkaklarni ham teng qilib yaratadi, lekin, odamlar insonlarni tengsiz holatga soluvchi qonunlarni ishlab chiqishadi"²⁷, deb takidlagan. Shu jumladan, Sharq qomusiy olimlaridan Abu Nasr Forobiy "Fozil odamlar shahri" asarida tenglik hukm surgan davlatni fozillikka intilgan davlat sifatida qayd etgan bo'lsa, 1791-yilda Olimpiya De Guj tomonidan tayyorlangan Fuqarolik va ayol huquqi deklaratsiyasida ilk bor ayollarning erkin fikirlash va o'z fikrini bildirish huquqiga ega ekanligi e'tirof etilgan. Gender tenglik muammolari borasidagi yechimlar, ayollar erkinligi va har sohada o'z o'rniga ega bo'lishi, huquq va qonunlar ishlab chiqilishi

²⁷ Xotin-qizlar huquqlari kamsitilishining barcha shakllariga barham berish to'g'risidagi Konsepsiya. – T.: BMTning

quvonarli albatta. O'zbekiston Respublikasining mustaqillik yillarida shakllangan siyosat va iqtisodiyotga oid sohalarini tartibga soluvchi qonunchiligi, yaratilgan huquqiy mexanizmlar jamiyatning barcha sohalarida teng gender imkoniyatlarini taminlash siyosatini tanlanganligidan dalolat beradi²⁸.

Xulosa o'rnida takidlash joizki, O'zbekiston xotin-qizlari, millatidan qat'iy nazar, jahondagi ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy jarayonlarning yaratuvchi ishtirokchi sifatida o'z mavqelarini mustahkamlab bormoqdalar. O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Karimov O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining XIV sessiyasida qilgan maruzasida ham quyidagilarga to'xtalib o'tgan edi: "Ayollar o'rtasida olib boriladigan ishlarning shakllarini kengaytirish, ularning ilmiy va madaniy saviyasini ko'tarish kerak. Shuni unutmaylikki, jamiyatning ayollarga bo'lgan munosabati uning madaniy-manaviy saviyasini belgilaydi". O'zbekistonda xotin-qizlarni huquqiy jihatdan qo'llab-quvvatlash, siyosiy faoliyatini oshirish, kasbiy, jismoniy, manaviy hamda intellektual salohiyatini yuksaltirish, sog'lom oilani shakllantirish davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan. Bu esa davlatning kelajagi uchun ahamiyati kattadir. Prezident Shavkat Mirziyoyev takilaganidek: "Biz gender siyosati masalalari borasida mamlakatimizning ijtimoi-siyosiy hayotida va ishbilarmonlik sohasida ayollarning roli tubdan oshirishga qaratilgan ishlarni qat'iy davom ettiramiz". Bu kabi islohotlar va bir qator chora-tadbirlar yuqoridagi muammolarning yechimini topishiga hamda davlatimizda ayollarga bo'lgan e'tiborni yanada oshishiga sabab bo'ladi, desak adashmaymiz .

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Ayollar va erkaklar uchun teng huquq va imkoniyatlar kafolati to'g'risida Qaror (02.09.2019).BMT ma'lumotlari.
2. Ikromov, R. A., & Xojiev, R. B. U. (2020). Barkamol rivojlangan ta'lim avlodga oid davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi hisoblanadi. Fan va ta'lim byulleteni, (14-1 (92)).
3. Tarixiy va nazariy O'zbekistonda demokratik huquqning o'rnatilishining ildizlari. EPRA xalqaro jurnali Multidisiplinar tadqiqotlar (IJMR), 6 (10), 507-510.Juraev, Yu. A., Ikromov, R. A. (2020).

²⁸ Антология мировой философии. Т.1. – М., 1969. – С. 322.

TURKIY TILLI DAVLATLAR TASHKILOTI – RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI VA MUAMMOLAR

Jasurbek Pulatov Nigmatulla o'g'li

JIDU Magistratura talabasi

Madina Pulatova (Olimova) To'ychi qizi

Bucheon Universiteti talabasi

Annotatsiya: *Maqolada Xalqaro munosabatlar sohasining ajralmas bo'lagi bo'lgan xalqaro tashkilotlarning jahon siyosatidagi o'rni, Turkiy tilli davlatlar tashkilotining vujudga kelishi sabablari va uning kelajakdagi istiqboli, tashkilot rivoji yo'lida kuzatiladigan to'siq va muammolar, shuningdek, globallashuv zamonida dunyoda tashkilot va tuzilma, davlatlar va mintaqalar o'rtasida qarama – qarshiliklar, ularning jahon siyosatiga bo'lgan ta'siri, murakkab siyosiy jarayonlar zamirida Turkiy tilli davlatlar tashkilotining Jahonda yuz berayotgan o'zgarishlarga bo'lgan dastur va maqsadlari, hududiy va mintaqaviy tuzilmalar, davlatlararo aloqalar, jumladan Markaziy Osiyo davlatlari tashqi siyosatida tutgan o'rni va ro'li bayon etilgan. Unda mavzuga oid adabiyotlar tahlili, shuningdek mualliflarning fikr-mulohazalari, taklif va xulosalari berilgan.*

Kalit so'zlar: *Turkiy tilli davlatlar tashkiloti, Xalqaro munosabatlar, globallashuv, ko'p tomonlama aloqalar, balans, jahon siyosati, anarxizm, panturkizm, demokratiya, soft power, XXI asr, ko'p qutbli dunyo, Yangi O'zbekiston, sanksiyalar, Markaziy Osiyo, shaxmat taxtasi*

Jahon siyosiy jarayonidagi tendensiya sifatida davlatlararo hamkorlik munosabatlari zamonaviy dunyoning barcha hudud va mintaqalarida aktual holatga aylanganiga bugungi murakkab davrning o'zi guvoh bo'lib xizmat qilmoqda. Bu jarayon Jahon siyosati va Xalqaro munosabatlar sohasini yangi davrga o'tishiga olib kelayotgani, ulardagi ziddiyat va murosasizlik darajasini pasaytirishga yordam berayotgan ekanligi bilan xarakterlanmoqda.

Zamonaviy Xalqaro munosabatlarda davlatlararo hamkorlikni institutsionallashuvini tushunish uchun shuni hisobga olish lozim bo'lib, jahon siyosiy tizimining alohida davlatlar yoki bir toifaga mansublik (millat, til, hudud, do'stlik va boshqalar) doirasida siyosiy tashkilotlar orqali hamkorlik munosabatlarini yo'lga qo'yish, ayni shu davlatlar siyosiy rivojlanishiga ta'siri bilan bevosita bog'liqligini e'tirof etish zarurdir.

Tashkilot doirasida hamkorlik aloqalarini olib borish, ayni shu tuzilma tarkibidagi davlatlarga, nafaqat milliy, ijtimoiy-siyosiy tizimlarining rivojlanish tendensiyasiga, balki, jahon taraqqiyotining taraqqiy etishi sifatida ham tavsiflash imkonini beradi.

Bugungi globallashuv zamonida Xalqaro munosabatlar doirasida Xalqaro tashkilotlar va ular tomonidan olib boriladigan Ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy qarorlar kishilik hamjamiyati rivojida katta ahamiyat kasb etmoqda.

Insoniyatning uzoq o'tmishidan boshlab to'planib kelgan tajribalar nuqtai nazaridan XX va XXI asrlarda xalqaro siyosiy tizim yaratilishida xalqaro tashkilotlarning o'rni va ro'li har qachongidan ham yuksalganligi, bugungi kunda 4000 dan ortiq global va mintaqaviy

tashkilotlar mavjudligi, zamonaviy dunyoda davlatlar, turli tuzilmalar va alohida liderlar o'rtasida bevosita va bilvosita qarama-qarshiliklar, rivojlanish uchun bo'layotgan intilishlar va albatta, kishilik hamjamiyati hayotidagi turli siyosiy va iqtisodiy muammolar qatori rivojlanish borasidagi strategik dasturlar, uzoq muddatga mo'ljallangan ijtimoiy yo'l xaritalari va ularning ijrosi, muammolarni hal etish borasidagi samarali ishlanmalar borasida xalqaro tuzilma sifatida xalqaro tashkilotlar yetakchi mavqe egallamoqda.

Xalqaro munosabatlar sohasida davlatlar o'z manfaatlari yo'lida har qanday vositalardan foydalanishlari va kerak bo'lsa, qonun – qoidalardan chekingan holatda faoliyat yuritishlari ham tabiiy holdir. Ayni shu bois, davlatlar o'z maqsad va vazifalariga erishuv yo'lida bir yoki bir necha tashkilot doirasida o'zaro aloqalar olib borishlari hayotiy zaruriyat hisoblanadi.

Jahonda yuz berayotgan keskin o'zgarishlar zamirida, davlatlararo aloqalar bunday holatda o'zaro belgilab olingan me'yorlar, nizomlar, shartnomalar, umumiy olib aytiladigan bo'linsa, munosabatlardagi balans buzilishi hodisasi sodir bo'ladi. Davlatlararo aloqalarda balans buzilishi, uni buzgan tomon yoki tomonlar uchun ma'lum bir vaqt davomida foyda keltirsada, keyinchalik aks ta'sir ko'rsatishi, jahon siyosatidagi yangi o'yinchilarning ham shu holatga intilishiga, siyosiy jarayonlarda tartibsizlik, yakdil bir yechimga kelina olmaslik natijasida xaos kelib chiqishini yuzaga keltiradi.

Globalashuv zamonida jahon siyosatida, siyosiy jarayonlar va siyosiy hayotda xaosning kelib chiqishi esa, mintaqalarda, turli tashkilotlar doirasida va hatto davlatlar ichida ham, anarxizmning avj olishiga, tinchlik va birodarlik tamoyillari darz ketishiga va shu bilan birgalikda, XX asrdagi jahon urushlaridan keskin farqli tarzda bo'lsa ham, navbatdagi jahon urushining kelib chiqishiga, kishilik jamiyati a'zolari boshiga yana bir bor og'ir sinovlar tushishiga olib kelishi mumkin.

Ayni shu holatlar nuqtai nazaridan, xalqaro munosabatlar sohasida o'z o'rnini va so'ziga ega bo'lgan davlatlar, turli xalqaro va mintaqaviy tashkilotlarning jahonda yuz beruvchi siyosiy jarayonlardagi aloqalarida BMT nizomlari ostida davlatlararo munosabatlar balansni saqlagan holda tashkil etilishi lozim bo'ladi.

Balans xalqaro munosabatlarda eng aktual jarayon bo'lib xizmat qiladi. U yoki bu tomondan balans buzilishi, nafaqat davlatlar aloqalariga, balki jahon siyosatiga ham katta ta'sir etuvchi hodisa hisoblanadi. Xalqaro munosabatlarda balansning buzilishi o'nglab bo'lmas vaziyatlar zanjiri bo'lib, uning oqibatlariga nazar solinsa, o'tgan asrning dastlabki choragida, birinchi jahon urushi yakuniga yetishi hamonoq, tartibni saqlash va tinchlikni ta'minlash, kishilik jamiyatini turli nizo va urushlardan himoya qilish, shuningdek, davlatlar o'rtasida "*oltin oraliq*"^[1]ni ushlay olish maqsadida tashkil etilgan Millatlar ligasi, uning asosiy ta'sischilari bo'lmish Buyuk Britaniya va Fransiyaning tashqi siyosatidagi manfaatlarini dastaklovchi tashkilotga aylanganligi sababidan, bundan jabr ko'rgan davlatlar – Germaniya va Italiya hamjamiyatlarida o'ch olish kayfiyatini yuzaga kelishiga, ular tomonidan har qanday vositani ishga solgan holda, xalqaro munosabatlarda yetakchi mavqega erishish uchun intilishlari natijasida, XX asrning 30 yillaridan boshlab Jahon

[1] Brooks, Stephen G. and Wohlforth, William C. "World out of Balance" (Princeton: Princeton University Press, 2008)

siyosatida *patsifistik harakat*^[2] poyoniga yetgan ekanligi namoyon bo'ladi. Oqibatda esa, agressiv Germaniya, Italiya va ularga qo'shilgan Yaponiya davlatlarining olib borgan xatti-harakatlari kishilik hamjamiyati boshiga yana bir fojeali davrni kirib kelishiga zamin yaratilishiga olib keladi.

Mavjud vaziyat bilan hisoblashmagan holda harakatlanish, tarixiy o'ziga xoslikni xalqaro munosabatlarda targ'ib etishga urinish, kelgusida misli ko'rilmagan katta yoqotishlarga debocha vazifasini o'tab berishi, Jahon siyosati olib borilayotganda o'rtadagi balans katta ahamiyat kasb etishi kerakligini hayotiy zaruriyatga aylantirishini kuzatish mumkin^[3].

Bugungi siyosiy jarayonlar avvalgilarga qaraganda yanada murakkablashgan zamonda balans saqlash nuqtai nazaridan davlatlar qatori tashkilotlarning ham o'rne yanada yuksalganligini kuzatish mumkin. Xalqaro munosabatlarda tinchlikni saqlashga, davlatlararo aloqalarni yangi bosqichga ko'tarishda o'z o'rniga ega bo'lgan Birlashgan Millatlar Tashkiloti, NATO, Yevropa Ittifoqi, SHHT va ular qatori qariyb 200 millionga yaqin bo'lgan turkiy tilda so'zlashuvchi xalqlarni birlashtiruvchi Turkiy tilli davlatlar tashkiloti ham jahonda o'z o'rniga ega bo'lib kelmoqda.

Turkiy tilli davlatlar tashkiloti, Turkiy tilda so'zlashuvchi davlatlar hamkorligi kengashi o'rniga 2021-yilda tashkil etilgan bo'lsada, uning tashkil etilishi, jahon hamjamiyatiga o'ziga xos signal bo'lib xizmat qildi.

Kelajakda Yevropa Ittifoqi namunasidagi tashkilotga aylanishi maqsad qilingan uyushmaga bir millatga mansub qardosh xalqlar birlashuvi XXI asr siyosiy jarayonlar shiddat bilan avj olayotgan zamonda, muammo va xatarlarni birgalikda hal etish, rivojlanish va taraqqiyotga erishuv yo'lida bir tilda so'zlashuvchi davlatlarning manfaatlar mushtarakligiga erishuvlari, XXI asr buyuk shaxmat taxtasidagi o'yinchilar, Xitoy, AQSH, Rossiya davlatlariga yana bir bosh og'rig'i tug'ilganligidan dalolat beradi.

Turkiy tilli davlatlar tashkiloti yosh tashkilot bo'lgani bilan, o'ziga xos muammo va kamchiliklarga ega ekanligi bilan alohida karakterlanadi.

Tashkilotga a'zo davlatlar, tashkilotdan chetda bo'lgan boshqa hamkor davlatlar bilan aloqalari tufayli tashkilot doirasida integratsiya jarayonlarini sustlashuvi yuz berayotgan ekanligi, ayrim hududiy va mintaqaviy tashkilotlarning norasmiy, ko'zga ko'rinmas tarzda bosimlari mavjudligi, strategiya maqsadlarni aniqlashtirib olinmaganligi, tashkilot a'zolari orasida xozirga qadar ayrim masalalar yuzasidan sovuqchilik saqlanib qolayotganligi, muammo va kamchiliklarning ilk ko'rinishlari hisoblanadi.

Muammolarning hududiy tasnifiga Turkiya davlati buyuk davlatlar qarama-qarshiligi o'rtasida qolib ketayotganligi, Ozarbayjonning Kavkaz mintaqasida muammolarga duch kelayotganligi, shuningdek, Markaziy Osiyo davlatlaridagi turli chigalliklarni ham misol keltirish mumkin.^[4]

Turli mintaqalardagi mahalliy va mintaqaviy nizolar, diniy qarama-qarshiliklar, rivojlanish tendensiyalari o'rtasida kurashlar, dunyo boshqaruv tartibini egallash borasidagi

[2] <https://www.britannica.com/biography/Rosika-Schwimmer>

[3] Barbara W. Tuchman – THE GUNS OF AUGUST, AST Publishers, 2014. p – 6, 7

[4] Necati Demircan – Turks in the Changing World Order: The Organization of Turkic States: <https://www.researchgate.net/publication/359711106>

yirik davlatlar raqobati va boshqa turli hodisalar XXI asr ham insoniyatga avvalgi asrlardan bir qator o'ziga xos "meros" qoldirishini to'liq namoyon etadi.

XX asr 90-yillaridan boshlangan birlashuvga bo'lgan urinishlar, XXI asrning ikkinchi dekadasi oxiri va uchinchi dekadasi boshida yangi ko'rinish va talqinda namoyon bo'layotgani Turkiy tilli davlatlar kengashi doirasida mintaqa xalqlari o'zaro jipslashayotganliklaridan dalolat bermoqda.

Markaziy Osiyoda turkiy tilda so'zlashuvchi davlatlar bo'lmish O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Turkmaniston davlatlarida hokimiyatlarni demokratik tamoyillar asosida almashinuvi, yangi kelgan davlat rahbarlarining o'zaro aloqalarni mustahkamlagan holda o'z mustaqilliklari bilan bir qatorda mintaqaning ham turli ta'sir doiralarga tushib qolishidan saqlashga harakat qilayotganliklarini kuzatish mumkin.

Markaziy Osiyoda davlatlararo aloqalarning bu qadar shiddat bilan rivojlanishi O'zbekiston Respublikasi prezidenti Shavkat Mirziyoyev nomi bilan ham bevosita bog'lash mumkin. Yangi O'zbekiston rahbari o'z tashqi siyosatida asosan qardosh xalqlarga katta urg'u berayotganligi, yaqin kelajakda Yevropa Ittifoqining muqobilini yaratishga har jihatdan boshqa mintaqalar emas, aynan, Markaziy Osiyo mintaqasi munosibligini isbotlashga urinishi, uning Turkiy tilli davlatlar kengashida o'zining o'rni va ro'li paydo bo'lishiga olib kelmoqda.

Turkiy tilli davlatlar kengashi Turkiya, Ozarbayjondan tashqari, Markaziy Osiyodagi o'z qardoshlarining ham mustahkam aloqalar olib borishiga zamin yaratmoqda.

2021-yil noyabr oyida Turkiy tilli davlatlar hamkorlik kengashining navbatdagi sammitida kengashning nomi "Turkiy davlatlar tashkiloti" ga o'zgarishi va uning ilk sammiti 2022-yil O'zbekistonda bo'lib o'tishi, jahon siyosiy jarayonlarida yangi bosqich boshlanayotganligidan dalolat beradi.

Turkiy davlatlarning bir tashkilot negizida birlashuvi, ularning turli xalqaro o'yinlardan muhofazalanishlariga, o'zaro ichki va tashqi ijtimoiy-siyosiy, savdo-iqtisodiy aloqalarini yanada mustahkamlanishiga olib keladi.

Xalqaro Munosabatlardagi liderlar bo'lgan AQSH, Rossiya va Xitoy singari davlatlarning Markaziy Osiyo mintaqasiga xavfi sezilarli tarzda kamayishiga, ASEAN, YI singari tuzilmalarga muqobil bir raqobatchi paydo bo'lishiga, qadimdan shakllanib kelgan urf-odat, an-analar va til o'ziga xosligini saqlab qolinishiga Turkiy tilli davlatlarining bir tashkilot doirasida faol ishtirok etishlari hayotiy zaruriyat hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Barbara W. Tuchman – THE GUNS OF AUGUST, AST Publishers, 2014. p-6, 7
2. Brooks, Stephen G. and Wohlforth, William C. "World out of Balance" (Princeton: Princeton University Press, 2008)
3. James L. Richardson – Crisis Diplomacy: The Great Powers since the Mid-Nineteenth Century (Cambridge university Press, 1994)

4. Görkem Dirik, "From Hostility to Fraternity: Turkish-Uzbek Relations", *Daily Sabah*, 21 June 2019, <https://www.dailysabah.com/oped/2019/06/21/from-hostility-to-fraternity-turkish-uzbek-relations>
5. Farkhod Tolipov (2021) *Uzbekistan-Turkey: Pending the Outcomes of Strategic Relationships*.
6. Marlene Laruelle (2013) *Foreign policy and identity in Central Asia*. Carnegie Endowment for International Peace.
7. Necati Demircan (2022) *Turks in the Changing World Order: The Organization of Turkic States*
8. SAĞ, M., *Türk Estetiği ve Kimliğimiz. Türk Kimliği*. Özdemir, Ç. Ed. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2009.
9. Türkiye-Orta Asya Ülkeleri İlişkileri // [Сайт Министерства иностранных дел ТР]. – Electronic text data. – Mode of access: <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-orta-asya-ulkeleri-iliskileri.tr.mfa>
10. Yan Jin, Regional countries have reasons to guard against the Organization of Turkic States, last accessed on November 25, 2021, <https://www.globaltimes.cn/page/202111/1239128.shtml>; and <https://mp.weixin.qq.com/s/D6cpVTAxef38z97f9AryPA>.
11. Лаумуллин М. Турция и Центральная Азия [Электронный ресурс]. URL: <http://carnegie.ru/publications/?fa=49758>
12. Новый Туран в легендах и наяву: удастся ли Турции объединить всех тюрков мира под одним полумесяцем // ЦентрАзия. – Электрон. текстовые дан. – Режим доступа: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1133768040>.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ И КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ЯВЛЯЕТСЯ ФАКТОРОМ, СПОСОБСТВУЮЩИМ ПРЕПОДАВАНИЮ МАТЕМАТИКИ.

Нино Геловани

*ССИП, Телавская средняя школа №1 имени Царя Ираклия,
преподаватель математики*

Трансформация, произошедшая в грузинском образовательном пространстве за последние два десятилетия, коренным образом изменила цели образования содержание и функции. Перед учителем уже стоит новая задача, которая предполагает подготовку ученика по мировым стандартам. Вы должны предоставить учащемуся навыки, которые помогут ему / ей получать и применять информацию из разных источников. В этом контексте использование информационно-коммуникационных технологий в образовательном процессе является ведущим компонентом. Национальная учебная программа однозначно предусматривает внедрение информационных и коммуникационных технологий в учебный процесс. Информационно-коммуникационные технологии являются широко распространенным приоритетом в национальной учебной программе. Как известно, мы используем технологии в школе с начального уровня, в частности, с самого первого класса. Использование технологии позволяет учителю заинтересовать ученика предметом, математикой, поддерживать на протяжении всего урока. Использование информационных технологий в учебном процессе позволяет повысить мотивацию учащихся к изучению математики расти. В результате нашего исследования использование информационных технологий в учебном процессе имеет большое значение.

В 21 веке, в век технологий, преподавание только с помощью доски и мела, когда ученик и его родители возлагают большие надежды на учителя, мы считаем это неприемлемым.. Когда студент сам может пользоваться информационными технологиями и получать с их помощью интересную информацию. Исследования, проведенные между родителями и учащимися, показали, что учителя до сих пор не в полной мере используют информационные технологии в учебном процессе. Современное обучение находится в процессе обучения. Подразумевают использование современных технологий. В современной системе образования по-прежнему актуально развитие навыков логического, критического, творческого мышления у учащихся. Поэтому мы должны создать учебную среду, которая поможет учащимся развивать эти навыки. Это произойдет, если учитель часто использует в учебном процессе эффективные стратегии обучения:

- Использование технологий в учебном процессе;
- Планирование инновационных уроков;

Использование информационных технологий и компьютера на уроке математики поможет нам развить у учащихся навыки логического, критического, творческого мышления. Компьютер, проектор, сканер, принтер, интернет... позволяет проводить новые виды занятий. Это требует от учителя умения пользоваться современными информационными технологиями. Это поможет создать благоприятный психологический климат для повышения мотивации к обучению на уроке. Это поможет создать благоприятный психологический климат для повышения мотивации к обучению на уроке. Использование информационных технологий на уроке способствует повышению эффективности учебного процесса, развитию и формированию способностей учащихся, развитию коммуникативных навыков. Активно использую информационные технологии в своей педагогической деятельности: презентации, электронный журнал, составление тестов с помощью компьютера...

Современная педагогическая деятельность, как и другая профессиональная деятельность, уже немыслима без использования информационных технологий. Использование информационных технологий на уроке способствует повышению эффективности учебного процесса, развитию и формированию способностей учащихся, развитию коммуникативных навыков. Активно использую информационные технологии в своей педагогической деятельности: презентации, электронный журнал, составление тестов с помощью компьютера... Современная педагогическая деятельность, как и другая профессиональная деятельность, уже немыслима без использования информационных технологий. Более того, неиспользование учителем информационных технологий ставит под сомнение его компетентность. Когда мы говорим о профессионализме учителей, мы говорим Что необходимо учителю для развития педагогического мастерства. Что понимается под педагогическими способностями? Педагогическая способность – это постоянный поиск учителем, непрерывное самообразование, использование новых технологий обучения.

Использование техники в учебном процессе способствует активизации мыслительной деятельности учащихся. Интеграция ИКТ и современных педагогических технологий на уроке математики способствует повышению мотивации учащихся к изучению математики. Внедрение информационных технологий в процесс обучения активизирует учебный процесс, способствует самостоятельной работе студентов, самоопределению и самореализации, заботе о развитии собственного образования, повышению качества обучения студентов, обучению студентов ориентировке в информационном пространстве. , создание атмосферы сотрудничества между учащимися. Компьютерные технологии могут использоваться учителем на всех этапах обучения: Будет ли это объяснение нового материала, расспросы, повторение и прочее. Как мы уже говорили, XXI век подарил нам новые вызовы и возможности. Сегодня без компьютерных технологий невозможно ведение какой-либо деятельности,

поэтому включение информационных и коммуникационных технологий в процесс обучения крайне необходимо. Это необходимо.

Компьютеризация обучения в общеобразовательной школе является одной из приоритетных задач. Мы считаем, что в процессе грамотного использования компьютера происходит умственное развитие школьника, формируются многие коммуникативные навыки школьника. Жизнь полна сюрпризов". COVID-19 внезапно поставил нас перед фактом, и мы хотели, если не хотели, так называемого На смену очному обучению пришло дистанционное. Дистанционное обучение еще раз показало нам, насколько важно использовать компьютерные технологии в процессе обучения.. Использование техники обеспечивает визуализацию материала, включает в процесс восприятия не только зрение, но и слух, эмоции, воображение. Которая помогает учащимся понять предоставленную информацию, воспринять новый материал. Использование технологий важно, однако их использование должно быть средством, а не целью. Технологии помогают учителю, но, только технологии ничего нам не дадут, если их не использовать с умом, главное все-таки методика обучения, поэтому, на наш взгляд, учитель должен уметь сочетать свой профессиональный опыт и современные технологии, это способ обучения станет более эффективным. Почему мы настаиваем на использовании информационных технологий в процессе обучения. Нам кажется, что традиционное преподавание предмета только с помощью мела и учебников уже недостаточно для учащихся. Студенты будут менее вовлечены в такое обучение.

В 21 веке информационные технологии закрепились во всех сферах. Современный педагог должен стараться идти в ногу с жизнью, не отставать от нее. Он / она должен уметь использовать ИКТ в процессе обучения, чтобы сделать урок интересным для учащихся. Делать. Использование цифровых технологий помогает учащимся развивать критические навыки. Критическое мышление означает не просто решение конкретной задачи, но и самостоятельное исследование пути реальной жизни, становление полноценным членом общества. Делать. Использование цифровых технологий помогает учащимся развивать критические навыки.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Национальная учебная программа (2018-2024 гг.)
2. Некоторые аспекты значения и использования информационных технологий в учебном процессе. Зивзивадзе-Николеишвили Манана <https://atsu.edu.ge/EJournal/HENTI/eJournal/Papers/ZivzivadzeNikoleishviliManana.pdf>
3. Gerdruang, Atiporn; Panwatanasakul, Chaipat; Nurnazar, Pirnazarov; ,THE DESIRABLE MANAGEMENT OF EDUCATION IN URBANIZATION AREA UNDER THE OFFICE OF NON-FORMAL AND INFORMAL EDUCATION IN BANGKOK THAILAND,????? (??),48,10,,2021,

4. Tzu-Chia Chen, Shu-Yan Yu, Haiying Zhang, Pirnazarov Nurnazar; ,Application of Sustainable Education Innovation in the Integrated Teaching of Theory and Practice Adopted in the Auto Chassis Course--A Case Study on the Auto Repair Specialty of a Secondary Vocational School in Suzhou, China",Tobacco Regulatory Science (TRS) (Tob Regul Sci, Electronic ISSN 2333-9748)",7,6-1,7166-7189,2021,Tobacco Regulatory Science Group
5. Nurnazar, Pirnazarov; ,SYNERGETIC ANALYSIS OF THE SPIRITUAL BEING OF MAN,НАСТОЯЩИ ИЗСЛЕДВАНИЯ И РАЗВИТИЕ-2020,,13,2020,
6. Qarlibaevna, Berdimuratova Alima; Yusupbay, Alimbetov; Sabirovna, Kamalova Khatira; ,ABOUT THE ACTIVITY TASKS OF THE EDUCATION SYSTEM IN THE REPUBLIC OF KARAKALPAKSTAN,Ижтимоий фанлар,2,3,,2020,
7. uli, Pirnazarov Nurnazar Rashid; ,Development Of a Person's Spirituality in Dialogue with Another,Zien Journal of Social Sciences and Humanities,1,1,133-135,2021,Zien publishers
8. Nurnazar, Pirnazarov; Islambek, Sultanbergenov; ,HUMANISM OF SOCIOLOGY AND SOCIOLOGY OF HUMANISM,Uzbek Scholar Journal,2,,11-14,2022,
9. Nurnazar, Pirnazarov; Islambek, Sultanbergenov; ,HUMANITY AS AN EXPRESSION OF THE SPIRITUAL BEING OF HUMAN,Uzbek Scholar Journal,2,,15-19,2022,
10. Пирназаров, НР; Баймурзаев, Азамат; ,ФИЛОСОФСКОЕ МИРОВОЗЗРЕНИЕ-ЛОГИЧЕСКАЯ ОСНОВА ДУХОВНОСТИ,Ученый XXI века,,36,2017,
11. Nurnazar, P; ,Ecology of the Soul: Culture, Morality, Spirituality",Indiana Journal of Agriculture and Life Sciences,2,2,5-8,2022,
12. Алимбетов, Юсупбай; Камалова, Хатира Сабыровна; ,QARAQALPAQSTAN RESPUBLIKASI TA'LIM SISTEMASININ'ISKERLIK MA'SELESI HAQQINDA,Журнал Социальных Исследований,3,2,,2020,
13. Алима, Бердимуратова; ,Х?зирги заман глобалласу маш?алалары: ??дири х?м ??тери,Бестник Каракалпакского университета,25,4,68-75,2014,Каракалпакский государственный университет
14. Бердимуратова, АК; Бердимуратова, СП; ,ИСТОРИЯ. СОЦИОЛОГИЯ. ФИЛОСОФИЯ. ЮРИСПРУДЕНЦИЯ.,Вестник КГУ им. Бердаха. №,1,,50,2021,
15. Бердимуратова, А; ,Экологический кризис Приаралья и проблемы его решения.,Экономика и статистика,,11-12,70,1997,
16. Ploypailin Sriwiset, Pirnazarov Nurnazar; ,The Protection of Patents on Animal-related Inventions: Thailand's Problems and Solutions,Res Militaris,12,1,73-85,2022,

ВЛИЯНИЕ ПАВ НА ПЛАСТИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА ЦЕМЕНТНЫХ РАСТВОРОВ

Н.Орзукулова
доц. С.Гелчинова
Доц. М.Султонов
Магистрант

Важными показателями цементных растворов и бетонов которыми определяют их технологические свойства, являются: пластичность, водопотребность, воздухопроницаемость, объёмный вес. Пластичность растворов и бетонов определяет удобоукладываемость и удобообрабатываемость смесей. Эти свойства во многом определяют процесс дальнейшего твердения, прочность и стойкость изделий и сооружений.

В данной работе приводятся данные исследований влияния, синтезированных вами ПАВ на пластические свойства цементных растворов портландцемента Ахангаранского цементного завода и белого цемента Ангрэнского комбината строительных материалов. ПАВ вводились непосредственно перед помолом и с водой затворения.

Зависимость пластичности цементных растворов от вида и количества добавки ПАВ приведена в табл. 1. Установлено, что из исследованных нами ПАВ наибольшим пластифицирующим действием обладает И-1. Заметное увеличение пластичности раствора портландцемента при введении этих добавок наблюдается при концентрациях 0,2% и выше.

Зависимость пластичности цементных растворов от вида и количества добавки ПАВ (ПАВ вводились непосредственно перед помолом в тонкодисперсном состоянии) приведена на рис 1 и 2.

В исследованных концентрациях ПАВ до 0,5% пластичность цементных растворов непрерывно увеличивается.

Пластифицирующая способность И-1 выше, чем у ТЭА и остальных ПАВ серии "И". Для получения пластифицированного цемента с расплавом конуса не менее 125 мм требуется введение в портландцемент 0,1 % И-1 и 0,2 % И-2, И-3

Таблица 1

Зависимость пластичности цементных растворов от вида и количества ПАВ

Наименование добавки	Расплав конуса, мм						
	Количество добавки, %						
	0	0,03	0,05	0,1	0,2	0,3	0,5

Ахангаранский цементный завод ПАВ вводились перед помолом клинкера

ТЭА	105	112	115	116	118	120	123
И-1	-	121	124	125	130	135	138
И-2	-	119	120	123	125	130	133
И-3	-	121	122	125	128	130	131

ПАВ вводились с водой затворения

ТЭА	106	115	117	120	122	124	126
И-1	-	121	126	131	138	141	144
И-2	-	120	123	128	136	138	143
И-3	-	120	125	128	135	138	143

Ангренский КСМ ПАВ вводились перед помолом кленкера

ТЭА	105	112	115	116	120	122	123
И-1	-	121	124	126	130	135	140
И-2	-	119	122	122	125	132	137
И-3	-	121	123	123	126	133	138

ПАВ вводились с водой затворения

ТЭА	106	114	116	120	122	125	126
И-1	-	121	125	130	135	140	145
И-2	-	120	123	128	133	135	142
И-3	-	120	125	128	133	138	144

Таблица 2

Влияние различных концентраций серии "И" и ТЭА на сроки схватывания цементного теста

Наименование цемента	Количество добавок в % от веса цемента	Сроки схватывания, в час с добавкой							
		ТЭА		И-1		И-2		И-3	
		Начало	окончание	начало	окончание	начало	окончание	начало	Окончание
Ахангаранский цементный завод	-	2-15	4-10	2-15	4-10	2-15	4-10	2-15	4-10
	0,015	2-15	4-0,5	2-15	4-10	2-15	4-10	2-15	4-10
	0,03	2-15	4-10	2-15	4-10	2-15	4-10	2-15	4-0,5
	0,05	2-45	4-15	2-45	4-15	2-45	4-45	2-45	4-45
	0,10	2-45	4-0,5	2-00	4-0,5	2-00	4-00	2-00	6-10
Ангренский КСМ	-	2-15	4-10	2-15	4-10	2-15	4-10	2-15	4-00
	0,015	2-15	4-00	2-15	4-0,5	2-15	4-10	2-15	4-10
	0,03	2-15	4-0,5	2-15	4-00	2-15	4-0,5	2-15	4-10
	0,05	2-45	4-15	2-45	4-15	2-45	4-10	2-45	4-10
	0,10	2-45	4-1,5	2-10	4-10	2-00	4-10	2-15	4-10

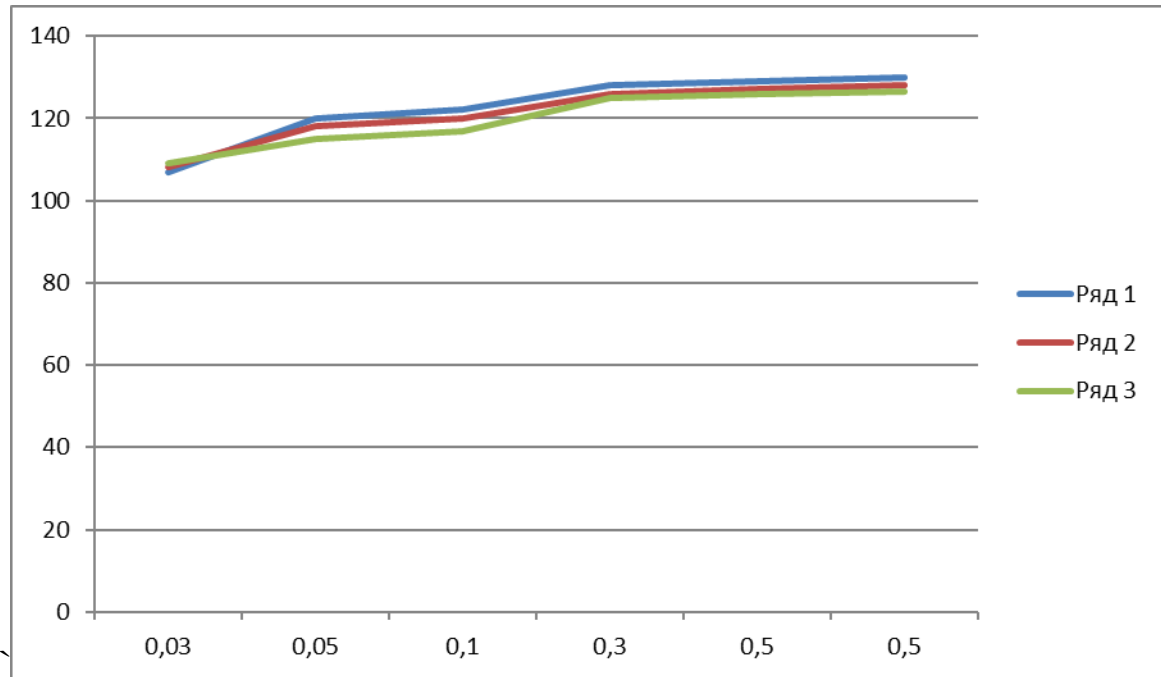

Рис 1 Зависимость пластичности цементных растворов портландцемента Ахангаранского цементного завода от вида и количества ПАВ

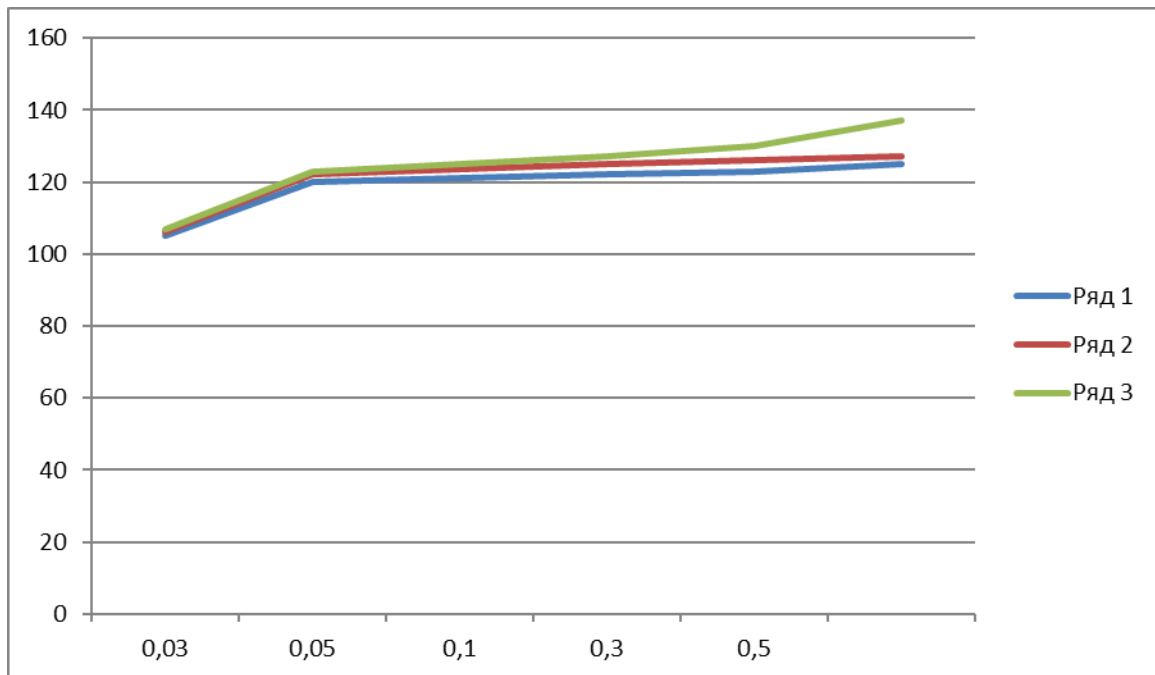
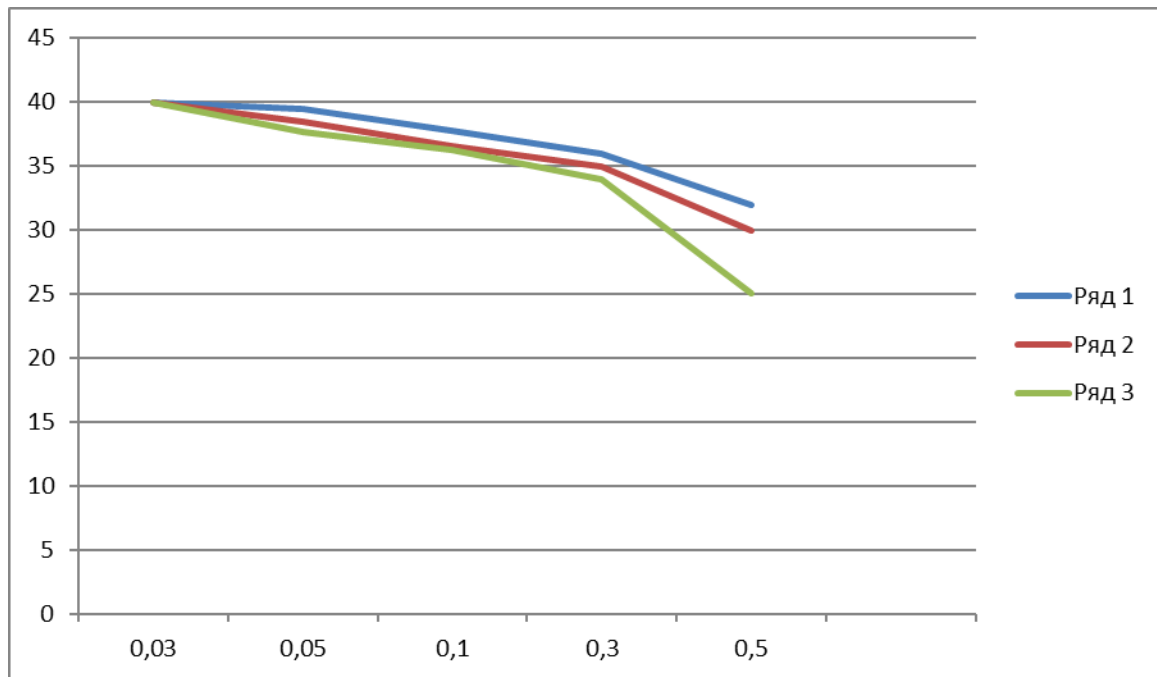

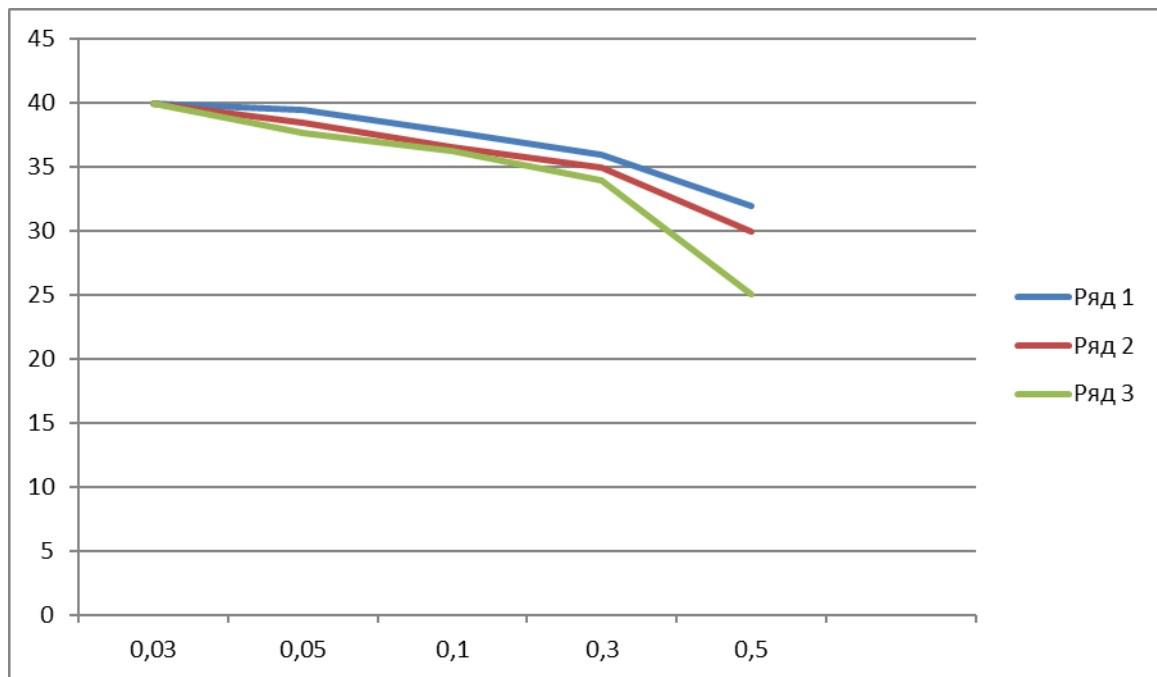
Рис 2 Зависимость пластичности цементных растворов портландцемента Ангрнского КСМ от вида и количества ПАВ

Количества добавки %

Рис.3 Нормальная густота цементный растворов портландцемента Ахангаранского завода от вида и количества ПАВ

1. И-1 2. И-2 3. И-3

Количества добавки %

Рис. 4 Нормальная густота цементный белого портландцемента Ангреноского КСМ от вида и количества ПАВ

Таким образом, исследование ПАВ по пластифицирующей способности можно расположить в следующий ряд : И-1, И-3, И-2, ТЭА. Введение указанных ПАВ в количестве 0,5 % от веса портландцемента увеличивает распыв конуса до (138-140) - (135-138) - (133-137)-(123-126) мм.

Водопотребность. Снежение водопотребности цементных растворов с добавками ПАВ оценивалось по степени уменьшения величины нормальной густоты. Результаты приведены на рис. 3 и 4.

Наиболее эффективна добавка И-1. Снижение водопотребности портландцементного раствора при концентрации 0,5% составляет 37,5%, И-2 в этих же концентрациях понижает водопотребность на 37 %, И-3 - на 36 %. Данные снежение водопотребности при введении ПАВ хорошо согласуются с данными определения пластичности цементных растворов и поверхностного натяжения водных растворов ПАВ.

Свойства цементного теста и камня модифицированных добавками ПАВ

В практике использования цементов большое значение имеет их водопотребность и сроки схватывания. Вод потребность цемента, определяемая величиной нормальной густоты, существенно определяет скорость твердения и конечную прочность цементных изделий.

В зависимости от вида строительных работ в ряде случаев требуется быстрое или же замедленной схватывание цемента, ПАВ могут в значительной степени влиять на водопотребность и сроки схватывания цементов. Изменение водопотребность теста зависит от минералогического состава цемента, вида и количества ПАВ. В исследованиях Н. Г. Гинзбурга натриевый и алюминиевый концентраты не изменяли начала схватывания цемента, кальциевый концентрат в количестве 0,2-0,3 % замедлял начало схватывания до 165 %, а окончание схватывания, при введении любого из концентратов замедлялось до 200 %. В опытах Ю. И. Бутта и Т. М. Берковича 2 в присутствии добавки ССБ происходило некоторое ускорение начала срока схватывания, а окончание срока схватывания либо замедлялось, либо оставалось без изменения.

Таким образом, влияние ССБ на сроки схватывания различных цементов не имеет однозначного характера. Поэтому характер влияния исследуемых нами добавок на нормальную густоту, сроки схватывания и прочность цементного камня представляет интерес как в теоретическом, так и практическом отношении.

Исследования влияние ПАВ на процесс структурообразования (сроки схватывания) в цементном тесте нормальной густоты проводились с использованием цементов Ахангаранского цементного завода и Ангрэнского КСМ. ПАВ вводились непосредственно перед помолом клинкеров в тонкодисперсном состоянии.

Среднее значение полученных результатов изменения сроков схватывания цементного теста нормальной густоты с различным содержанием добавок сведены в табл. 1. Как видно из таблицы резкое изменение содержания вводимой добавки серии, "И" и ТЭА в пределах 0,03_0,05% не привело к увеличению сроков схватывания цементного теста. Как эффективный замедлитель схватывания добавки сери"И" проявляют себя при введении в цементное теста только при дозировке 0,1%. При этом сроки схватывания с добавкой серии "И", по сравнению с контрольной пробой без

добавок, увеличиваются приблизительно на 2 часа, а с добавкой ТЭА увеличиваются на 1 час.

Таким образом, было установлено, что чем выше концентрация пластифицирующей добавки, тем больше продолжительность периода структурообразования цементного камня.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Гинзбург П. Г. Пластифицирующей добавки в гидротехнической бетоне С. 956-245
2. Бутт Ю. М, Беркович Т. М. Вянущие вещества с поверхностью активными добавками. М. 1993-247 с

COGNITIVE LINGUISTICS

Kayumova Mohichehra

Karshi State University teacher

Abstract: *Cognitive linguistics is a modern, actively developing field of scientific research. Cognitive linguistics is recognized as one of the central branches of the science of cognition.*

The term cognitive is derived from the English word "cognitive - cognitive" and is derived from Latin and Greek and is associated with the concepts of cognition, comprehension, thinking. Knowing the world, reality, perceiving, reflecting in the mind and language, communicating through language, transmitting and receiving information is not a simple phenomenon.

Cognitive linguistics is not limited to the theory of knowledge in philosophy, but also connects language with thinking and deeply studies the organic connection of psychological, biological and neurophysiological aspects in its formation with social, cultural, linguistic phenomena.

Keywords: *Philosophy, psychology, linguistics, anthropology, artificial intelligence, neurology*

At the crossroads of cognitive sciences, American psychologist H. Gardner seeks to connect six disciplines (philosophy, psychology, linguistics, anthropology, artificial intelligence, neurology) and to solve the problem of the accumulation, processing and application of knowledge in natural and artificial systems. had noted that he would be busy with (Gardner 1987).

With the rapid development of cybernetic vacuum computer technology after World War II, scientists were forced to take a fresh look at the processes of thinking, knowing and understanding, as well as the problems associated with obtaining, storing, processing and expressing information in both the human mind and the computer system.

According to historians, the process known as the cognitive revolution took place in science in the 1950s and 1960s, and the school of cognition began to take shape³. Although cybernetics and computer technology have been proven by the past to be incapable of passing the function of the human mind.

Cognitive linguistics, in turn, began to take shape as a school in the late 1970s.

Many scholars attribute the emergence of a cognitive approach in linguistics to the publication of the famous book "Language and Perception" by George Miller and Philip Johnson-Laird (Miller, Johnson-Laird 1976). Its authors set themselves the task of creating the foundations of the science of "psychology" - a science that studies the language system and vocabulary from a psychological point of view.

As the future has shown, psycholexology has not been able to take shape as a science, but cognitive linguistics has emerged on the basis of ideas and approaches proposed by Miller and Johnson-Laird.

The book is aimed not only at identifying the future subject of the field - the problem, but also issues related to knowledge and language behavior (language acquisition, understanding, application, etc.), its methodology aimed at the broad involvement of other

practical disciplines was. The position of J. Miller and F. Johnson-Laird is characterized by a firm rejection of the ideas of the association, which determines their attitude to the problem - in their opinion, this question is incorrect is the result of putting.

They set themselves the task of studying and describing the psychological processes behind them, rather than explaining all the associative connections between words and objects of perception.

This research is based on the lexical level - because from the authors' point of view, the lexical level is to reveal the relationship between language and cognition

provides the best opportunities - but is not limited to this, as it is not possible to learn meanings without considering the context.

The authors emphasize the need to take into account both the external connections of words (with the world of things) and their relations within the lexical system of language. These aspects of lexical semantics are so closely intertwined that, from the point of view of Miller and Johnson-Laird, all attempts to construct a theory of meaning on the basis of a single consideration of only one of them inevitably turn out to be unfounded.

The authors emphasize that the perception of objects, their properties and relationships is a person's ability to distinguish certain parameters of the perceived situation by focusing (ignoring others) and to judge their properties (duration, strength, etc.). related to. Thus, the assimilation of words in the human mind is associated with the strengthening of the mechanical connection between the perceived object and the accompanying sound complex, and the essence is to pay attention to the various properties and relations of the perceived situation in the process of perception. acts and a commentary on them. According to the authors, the basis for the acquisition of words is not the objects of perception itself, but the results of these acts of attention and judgment.

To identify them, the authors use a predicate sign - for example, Red (spot) sign means that the perceptive subject's attention is focused on the point and the color of that point is red from his point of view. These are called perceptual predicates⁵.

The above-mentioned scholars unknowingly initiated the beginnings of cognitive linguistics. The creation of cognitive linguistics under the very name of cognitive linguistics stems from the scientific prohibitions of American linguists J. Lakoff, Johnson, R. Langaker, R. Jakobson, Leonard Talmy, and others. The official "birth" of cognitive linguistics is also associated with the International Linguistic Symposium held in Duisburg (Germany) in the spring of 1989, which simultaneously became the First International Conference on Cognitive Linguistics.

Symposium participants formed the International Cognitive Linguistics Association, founded the journal *Cognitive Linguistics*, and created a series of monographs entitled *Cognitive Linguistics Research*, which later published works by prominent figures in the field.

In essence, cognitive linguistics was formed before this conference, in the late 1980.

This is not the period in which he appeared in science, but the period in which he flourished, the time when many works created in the spirit of this ideology were published. By the time the School of Cognitive Linguistics was officially formed, a number of

monographs had been prepared that were later recognized as classics of the field (e.g., George Lakoff, Johnson 1980; Johnson-Laird 1983, Fauconnier 1985, Lakoff 1987, Langaker 1987 how many scientific articles and pamphlets had been published).

Some other scholars, however, argue that cognition as a relatively new field of linguistic and psycholinguistic research was formed only in the early 1990s, when the first journal, *Cognitive Linguistics*, was published devoted to this approach.

The main goal of cognitive linguistics is to determine the participation and share of the language system in the learning process.

One of the manifestations of cognitive analysis is the participation of language units in the linguistic realization of the acquired knowledge and the definition of the role of linguistic activity in the formation and "processing" of information.

Cognitivist - linguist is interested in the role of linguistic phenomena in thinking, their functions. But this interest is not simple. He (the cognitivist) seeks the causes of the relationship between linguistic and thinking activities, and seeks to understand and analyze the content and content of the communication texts that are the result of these causes.

Hence, cognitive linguistics is a branch of science that mainly "explains" the study of human linguistic activity in terms of cause and effect (Demyankov 1994) 8.

Cognitive linguistics was later developed by American cognitive linguists Goldberg, Kazenhizer, Taylor, Hudson, Michael Tomasello, Joan Bayby, Andrea Tyler, Spanish scholars in Europe Kenny R. Coventry, Pedro Guijarro-Fuentes, British cognitive linguists William O'Groats; and gained supporters in Asian countries as well⁹. At present, a number of textbooks and anthologies on cognitive linguistics have been written abroad¹⁰. In Uzbek linguistics, Sh. S. Safarov, D. U. Ashurova, A. E. Mamatov, G ' . M. Hoshimov Several linguists have conducted research ¹¹.

The Chinese School of Cognitive Linguistics began to take shape in the late 1990s and 2000s, modeled on schools in the Americas and Europe. In particular, linguists such as Zhang Min (*Cognitive Linguistics and Equestrian Compounds in Chinese*, 1998), Tsui Siliang (*Cognitive Linguistics: Research Areas and Research Methods*, 2002), and Wang Yan (*Cognitive Linguistics*, 2007) have published overseas books on cognitive linguistics. studied the published works.

According to Zhang Min, cognitive linguistics is a wide range of disciplines other than linguistics that study human cognitive activity, such as psychology, neurology, philosophy, and anthropology, as well as the results of research and analysis of cognitive science based on these disciplines. combined the research approaches of linguistic typology and functional linguistics in the field of linguistics. Even by linking the philosophical and linguistic views of nonobjectivism and functionalism, he describes and explains the structure of human language, as well as analyzes its cognitive functional foundations.

Tsui Siliang (M # ^ Cui Xiliang) pointed out that the history of the study of cognitive linguistics was much longer, but that the rise of cognitive linguistics was in the last forty to fifty years. According to the linguist, cognitive research on language can be divided into two

major groups: one is the psychological approach (the psychological approach), and the other is the linguistic approach (the linguistic approach).

Psychological research focuses on language perception, comprehension, memory, and attention, while linguistic research focuses on language forms, the meaning of language units, the process between form and meaning, and semantics. and the relationship between the outside world and other issues.

A key issue related to cognitive analysis of language is to find answers to two questions: what is language and what methods and structures make up language. There are different views on what language is, which can be conditionally divided into two major groups: a group of researchers believe that language is an objective phenomenon, it exists independently of the human psyche, it can be seen as a field of objective research (kè guan zhu yi- objectivism); another group argues that language and psyche are inextricably linked, that language cannot be an objective phenomenon, and that it is necessary to show all the connections between language and psyche when studying language (^ WM ^^ feikè guan zhū yi - noobyektivizm).

Linguistics is not like other sciences, the object of its research has always been connected with other sciences. Speaking of the materials and functions of linguistics, F. Saussure said: "Linguistic materials are first and foremost composed of all forms of human speech activity." So what should be included in the manifestation of human speech activity? Of course, first of all.

it is all language itself because human speech activity is based on language. So, first of all, we need to answer the most basic question of what language is. So far, dozens of definitions of "language" have been given in various linguistic and non-linguistic works, and no single conclusion has been reached due to different views. Saussure noticed the versatility of the objects of linguistic research and believed that the difference of linguistics from other disciplines was in the multiplicity of its research objects (F. Saussure 1916). Cognitive linguistics views language as a non-independent cognitive network (Gudson 2001), which includes formal categories, conceptual systems, relational expression systems, and cognitive systems.

To answer the question of what methods and structures language consists of, we must first understand where language is. Language is a kind of psychological symbol that is in a state of inextricably linked with the human mind and the external environment of human existence. The mind and the external environment of human existence are related to man's ability to know¹³.

the expression of the system of sciences is inseparable from language, and the expression and comprehension of language depends on the support of the system of knowledge.

1.1. Psychology-based language research.

Psychology-based language research studies language in terms of basic cognitive systems, among which research on emotion, perception, memory, attention, and thinking has a long history.

Research in this area is based on laboratory experiments or instrumental research. Although traditional experimental techniques are relatively backward, with the development of modern technology that has emerged, new advances have been made using research based on psychological experiments such as brain scans and brain imaging that can provide intuitive comprehension evidence for language comprehension, but their linguistic problems still need to be solved. very limited.

1.2. Linguistic-based language research.

The study of language forms is one of the main tasks of linguistics. The problem of categories and categorization is the focus of the study of forms. Cognitive linguistics focuses on the basic question of how categories represent human consciousness, that is, how we categorize things. Traditional theories about categories are based on common attributes, and recent research has shown that the problem of categorization is much more complex. Among them, prototype theory determines that the categorization of humanity follows certain basic principles that go far beyond the scope of common features.

Not only that, Langacker also mentioned two concepts of categorization: one is categorization by prototypes, the other is categorization by schemas.

Prototype-based categorization can be expressed as follows: a group has one most typical representative, which is the prototype of the group. Other members of the group have levels that correspond to the prototype according to the degree of similarity to the prototype.

So, this degree of similarity varies in turn, some members are more like a prototype and some members are less like a prototype. Scheme-based classification theory is the exact opposite of prototype theory: a scheme is based on the common characteristics of all members, where each member is not hierarchical, and a scheme can cover all members of the scheme.

BOOKS:

1. Skrebtsova, T. G. Cognitive Linguistics: Course Lecture. - SPb .: Filologicheskiy fakultet SPbGU, 2011. - 256 p.
2. Safarov Sh. Cognitive linguistics. Sangzor Publishing House, 2006 - 92 p.
3. Xaustova V. E., Zinchenko V. A. Development of cognition as scientific management and use of ego in the solution of socio-economic tasks // <https://www.researchgate.net/publication/338607312>, 2009.
4. T.G.Skrebtsova. American School of Cognitive Linguistics. - St. Petersburg, 2000.- 204 p.
5. Peter Robinson and Nick C. Ellis, Handbook of cognitive linguistics and second language acquisition: Handbook. - Taylor & Francis e-Library, 2008. - 566 p.
6. N.Z.Shaykhislamov. The concept of cognitive linguistics and its universal nature // Scientific progress, 2021.
7. Langacker, R.W. Foundations of Cognitive Grammar, Standford: Standford University Press, 1987. - 540 p.

8. Shozamonov, S. I., Nazarova, S. A., & Djuraev, B. B. (2021). Problems of Development of the Uzbek Language in Current Society. *Open Journal of Modern Linguistics*, 11 (4), 613-620.

УДК518:517.944/947

ОБ ОДНОМ СПОСОБЕ ПОВЫШЕНИЯ ТОЧНОСТИ РАЗНОСТНЫХ СХЕМ.

Хамраев Ю. Ю

к.ф.-м.н., доцент Бухарского филиала ТИИМСХ.

Холиқова М. Қ

Ассистент Бухарского филиала ТИИМСХ.

Аннотация : В данной статье рассматриваются вопросы построения и исследования точных схем, а также соответствующих им усеченных схем "m"-го ранга для краевой задачи в случае системы обыкновенных дифференциальных уравнений второго порядка с вырождением.

При этом матричные коэффициенты считаются несамосопряженными, удовлетворяющими условию Гельдера на отрезке $[-1;1]$ со степенью μ ($0 < \mu \leq 1$).

Доказано, что когда матричные коэффициенты $P(x)$, $Q(x)$ удовлетворяют условию Гельдера со степенью μ ($0 < \mu \leq 1$) на отрезке $[-1;1]$ и их элементы являются кусочно-непрерывными функциями на упомянутом отрезке усеченные схемы "m"-го ранга имеют точность $O(N^{-(2m+2\mu)})$.

Эта оценка является не улучшаемой в классе кусочно-непрерывных функций.

Ключевые слова: краевая задача, вырождение, точная трехточечная разностная схема, усеченная разностная схема, ранг схемы, шаблон, сетка, неравномерная сетка, норма, разностная норма, условие Гельдера, непрерывность, шаг сетки, узел сетки, обыкновенное дифференциальное уравнение, сходимости, точность, скорость, сходимости, шаблонные матричные функции, оператор, функция Грина, рекуррентное соотношение, матричный ряд, условие Липшица, неравенство Коши-Буняковского, погрешность разностной схемы, скалярное произведение векторов в R^n , энергетическое неравенство.

Точные разностные схемы для краевых задач построены и исследованы А. Н. Тихоновым и А. А. Самарским в [1,2]. С помощью точных схем строятся усеченные разностные схемы любого порядка точности играющие важную роль на практических расчетах. В [3] указанные результаты перенесены на краевую задачу в случае системы дифференциальных уравнений второго порядка без вырождения. Точная и усеченные разностные схемы любого порядка точности для несамосопряженной краевой задачи в случае вырождающейся системы дифференциальных уравнений второго порядка рассмотрены в работе [5].

1. **Постановка задачи.** Рассмотрим краевую задачу

$$L^{(P,Q)} \vec{u}(x) \equiv \frac{d}{dx}(P(x) \frac{d\vec{u}}{dx}) - Q(x) \vec{u}(x) = \vec{f}(x), \quad -1 < x < 1 \quad (1.1)$$

$$P(x) \frac{d\vec{u}}{dx} \Big|_{x=-1} = P(x) \frac{d\vec{u}}{dx} \Big|_{x=+1} = \vec{0}. \quad (1.2)$$

Здесь $P(x) = ((1-x^2)P_1(x))$, $P_1(x) = \|P_{i,j}(x)\|_{i,j=1}^n$,

$Q_1(x) = \|q_{i,j}(x)\|_{i,j=1}^n$ – заданные вещественные, несимметричные

квадратные матрицы порядка $n \times n$, $\vec{u}(x)$ – искомая, $\vec{f}(x)$ – заданная n -мерная вектор функции. Матрицы $P_1(x)$ и $Q(x)$ удовлетворяют условиям

$$\begin{aligned} 0 < C_1(\vec{y}, \vec{y}) &\leq (P_1(x) \vec{y}, \vec{y}) \leq C_2(\vec{y}, \vec{y}), \\ 0 < C_3(\vec{y}, \vec{y}) &\leq (Q(x) \vec{y}, \vec{y}) \leq C_4(\vec{y}, \vec{y}), \\ \forall \vec{y} \in E^n, \|\vec{y}\| &\neq 0, C_i > 0, i = \overline{1,4} \quad (0) \end{aligned} \quad (1.3)$$

$$\text{Кроме того, потребуем, что } P_{i,j}(x), q_{i,j}(x), f_i(x) \in Q^{(0)}[-1,1], \quad (1.4)$$

т.е. элементы матриц $P_1(x)$, $Q(x)$ и вектора $\vec{f}(x)$ суть кусочно-непрерывные на $[-1; 1]$ функции.

Пусть $\omega_{h_i} = \{-1 = x_{-N} < x_{-N+1} < \dots < x_0 < x_1 < \dots < x_N = 1\}$ неравномерная на $[-1;1]$ сетка. Узлы и шаг сетки определяются по формулам:

$$\begin{aligned} h_i &= x_i - x_{i-1} = \frac{2}{N}(1 - (i - 0,5)/N), \\ x_i &= \text{sign}(x_i) \sum_{p=1}^i h_p = \text{sign}(x_i) \frac{2i}{N}(1 - i/2N), \quad i = \overline{-N, N}. \end{aligned} \quad (1.5)$$

Определим шаблонные матричные функции $V_j^i(x)$, $j = \overline{1,2}$; $i = \overline{-N+1, N-1}$, как решения задач Коши:

$$\begin{aligned} L^{(P,Q)} V_j^i(x) &= \Theta, \quad x_{i-1} < x < x_{i+1}, \quad j = \overline{1,2}, \\ V_1^i(x_{i-1}) &= \delta_{i,-N+1} E, \quad P(x) \frac{dV_1^i(x)}{dx} \Big|_{x=x_{i-1}} = (1 - \delta_{i,-N+1}) E, \\ V_2^i(x_{i+1}) &= \delta_{i,N-1} E, \quad P(x) \frac{dV_2^i(x)}{dx} \Big|_{x=x_{i+1}} = (1 - \delta_{i,N-1}) E, \quad i = \overline{-N+1, N-1}. \end{aligned} \quad (1.6)$$

где Θ – матрица с нулевыми элементами, E – единичная матрица, $\delta_{i,j}$ – символ Кронекера.

2. Точная схема.

Определение. Точной трехточечной разностной схемой (ТТРС) для задачи (1.1), (1.2) назовем разностную схему вида

$$\begin{aligned} \vec{y}_i &= A_i [P(\cdot), Q(\cdot)] \vec{y}_{i+1} + B_i [P(\cdot), Q(\cdot)] \vec{y}_{i-1} + \vec{F}_i [P(\cdot), Q(\cdot), \vec{f}(\cdot)], \\ B_{-N+1} \vec{y}_{-N} &= A_{N-1} \vec{y} = \vec{0}, \quad i = \overline{-N+1, N-1}. \end{aligned} \quad (2.1)$$

где элементы матричных коэффициентов A_i , B_i и вектора \vec{F}_i являются функционалами, зависящими от $P(x)$, $Q(x)$, $\vec{f}(x)$, когда x изменяется на отрезке

$[x_{i-1}, x_{i+1}]$, причем выполняются условия $\vec{y}_i = \vec{u}(x_i)$, $i = \overline{-N+1, N-1}$ и, кроме того оператор $\vec{F}_i [P(\cdot), Q(\cdot), \vec{f}(\cdot)]$ является линейным по третьему аргументу.

Пусть выполнены условия (1.3), (1.4), тогда ТТРС для задачи (1.1), (1.2) существует и может быть представлена в виде $(A\vec{u}_{\vec{x}})_{x,i} - D_i \vec{u}_i + \frac{1}{h_i} (A_i - B_i) \vec{u}_{\vec{x},i} = \vec{F}_i$, $i = \overline{-N+1, N-1}$.

$$B_{-N+1} \vec{u}_{\bar{x}, N+1} = \vec{0}, \quad A_N \vec{u}_{\bar{x}, N-1} = 0. \quad (2.2)$$

где $h_i = x_i - x_{i-1}$, $h_i = 0.5(h_i + h_{i+1})$, $A_{i+1} = [h_{i+1}^{-1} \bar{V}_2^i(x_i)]^{-1}$,

$$B_i = [h_{i+1}^{-1} \bar{V}_1^i(x_i)]^{-1}, \quad D_i = \hat{T}^i(Q), \quad \vec{F}_i = \hat{T}^i(\vec{f}),$$

$$\hat{T}^i(W) = \frac{1}{h_i} \left\{ [V_1^{-i}(x)]^{-1} \int_{x_{i-1}}^{x_i} \bar{V}_1^i(\eta) W(\eta) d\eta + [V_2^{-i}(x)]^{-1} * \int_{x_i}^{x_{i+1}} \bar{V}_2^i(\eta) W(\eta) d\eta \right\}$$

3. Усеченные разностные схемы. Точность усеченных схем.

Нахождение матричных решений $V_j^i(x)$ в явном виде в общем случае не предоставляется возможным, поэтому на отрезке $[x_{i-1}, x_{i+1}]$ введем локальную систему координат: $x = x_i + sh^*$, $s = (x - x_i)/h^*$

$$\text{где } h^* = \begin{cases} h_i & \text{при } x \in [x_{i-1}, x_i], \\ h_{i+1} & \text{при } x \in [x_i, x_{i+1}]. \end{cases}$$

Тогда исходный отрезок преобразуется в отрезок $[-1; 1]$, точке $s=0$ будет соответствовать точка $x=x_i$.

Положим

$$\bar{V}_j^i(x) = V_j^i(x_i + sh_i) = \begin{cases} h_i \alpha^i(s, h_i), & i = \overline{-N+2, N-1}, \\ \alpha^{-N+1}(s, h_{-N+1}), & i = -N+1. \end{cases}$$

$$\bar{V}_2^i(x) = V_2^i(x_i + sh_i) = \begin{cases} h_{i+1} \beta^i(s, h_i), & i = \overline{-N+1, N-2}, \\ \beta^i(s, h_{N-1}), & i = N-1. \end{cases}$$

Шаблонные матричные функции $\alpha^i(s, h)$, $\beta^i(s, h)$ являются решениями соответствующих задач Коши для V_1^i и V_2^i . Эти решения будем искать в виде.

$$\alpha^i(s, h) = \sum_{k=0}^{\infty} h_i^{2k} \alpha_k^i(s), \quad \beta^i(s, h_{i+1}) = \sum_{k=0}^{\infty} h_{i+1}^{2k} \beta_k^i(s) \quad (3.1)$$

Если в формулах (3.1) вместо $\alpha^i(s, h)$, $\beta^i(s, h_{i+1})$ положить

$$\alpha^m(s, h_i) = \sum_{k=0}^m h_i^{2k} \alpha_k^i(s), \quad \beta^m(s, h_i) = \sum_{k=0}^m h_{i+1}^{2k} \beta_k^i(s),$$

то вместо точной схемы (2.2) получаем разностную схему вида

$$(A^m \vec{y}_{\bar{x}})_{x_i} - D^m_{i-1} \vec{y}_i + \frac{1}{h_i} (A^m_{i-1} B^m_{i-1}) \vec{y}_{\bar{x}, i} = \vec{F}^m_{i-1}, \quad i = \overline{-N+1, N-1}$$

$$B^m_{-N+1} \vec{y}_{\bar{x}, -N+1} = A^m_N \vec{y}_{\bar{x}, N-1} = \vec{0}, \quad i = \overline{-N+1, N-1}. \quad (3.3)$$

где $A^m_{i+1} = [\beta^m(0, h_{i+1})]^{-1}$, $B^m_i = [\alpha^m(0, h_i)]^{-1}$,

$$D^m_{i-1} = T^m(\tilde{Q}(s)), \quad \vec{F}^m_{i-1} = T(\vec{f}(s)),$$

$$T^m(\tilde{W}(s)) = [\alpha^m(0, h_i)] \int_{-1}^s \alpha^m(\xi, h_i) \tilde{W}(\xi) d\xi + [\beta^m(0, h_{i+1})]^{-1} \int_s^1 \beta^m(\xi, h_{i+1}) \tilde{W}(\xi) d\xi,$$

$$\tilde{W}(s) = W(x_i + sh^*). \quad (3.4)$$

Трехточечную разностную схему (3.3), (3.4) в дальнейшем будем называть усеченной разностной схемой m -го ранга для задачи (1.1), (1.2) в случае неравномерной сетки.

Теорема 1. Пусть выполнены условия (1.3) и (1.4) и матрицы $P^{-1}(x)$, $Q(x)$ непрерывны по Гельдеру со степенью μ ($0 < \mu \leq 1$). Тогда существует такое h_0 ($h_0 > 0$), что при $0 < h_* \leq h_0$ усеченная разностная схема m -го ранга (3.3) имеет точность $O(N^{-(2m+2\mu)})$ т.е.

справедливы неравенства

$$\|\vec{u} - \vec{y}\|_{V_{h_i}} \leq C N^{-(2m+2\mu)} (1 + \|\vec{y}\|_{V_{h_i}}) \quad (3.5)$$

где V_{h_i} - разностный аналог пространства V в случае неравномерной сетки .

$$(\vec{u}, \vec{v})_{V_{h_i}} = \left[(1 - x^2)^{\frac{1}{2}} \vec{u}_{\bar{x}}, \vec{v}_{\bar{x}} \right]_{h_i} + (\vec{u}, \vec{v})_{h_i}$$

$$\|\vec{v}\|_{V_{h_i}} = \left((\vec{u}, \vec{v})_{V_{h_i}} \right)^{1/2}$$

ЛИТЕРАТУРА:

1. Авдеев А. Д. О матричных дифференциальных уравнениях второго порядка. Дифференциальные уравнения , 1977 г. , т 13 №4. с 579-591
2. Багмут Г.И. Разностные схемы высокого порядка точности для сингулярных линейных обыкновенных уравнений второго порядка .Дисс.....канд. физ. –мат . наук. М. 1971 г, 135 с.
3. Лужных В. М., Макаров И. Л., Хамроев Ю.Ю. Точные и усеченные разностные схемы для краевых задач в случае систем обыкновенных дифференциальных уравнений с вырождением Вычислительная и прикладная математика., Киев 1983 г . №51. С3-13.
4. Макаров И. Л., Хамроев Ю.Ю. Вариационно - разностных схемы высокого порядка точности для векторных задач Штурма-Лиувилля с вырождением в случае системы обыкновенных дифференциальных уравнений второго порядка. Ташкент, Изд.АН. УзССР.№75, 1984 г. С.27-28
5. Самарский А.А. Теория разностных схем. М., Наука 1977 г. 656 с.
6. Тихонов А.Н. , Самарский А.А.-ЖВМ и МФ 1961 , т.1, №1.
7. Тихонов А.Н. , Самарский А.А.-ЖВМ и МФ 1961 , т.1, №3.
8. Хамроев Ю.Ю. Вопросы вычисл. и прикл. математики., № 74 , Ташкент , 1984.

SHAXSNING INDIVIDUAL-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARINI METODOLOGIYASI

Otabek Botirov

*Farg'ona viloyati Rishton tumani 6- umumiy o'rta ta'lim maktabi
amaliyotchi psixologi*

Anotasiya: *Xalqimizning milliy ongi, milliy g'ururi, milliy iftixori o'sib, ma'naviy dunyosi kundan kunga boyib bormoqda. Bu esa mustaqil davlatimizning ma'naviy asosini yanada mustahkamlashga imkoniyat yaratib bermoqda. Lekin bundan ma'naviyat sohasida hech qanday muammo yo'q degan xulosani chiqarib bo'lmaydi. Bugungi kunda erkin fuqaro ma'naviyati, ozod shaxsni shakllantirish masalasi oldimizda turgan eng dolzarb vazifadir. "Boshqacha qilib aytganda, - deydi Prezidentimiz – o'z kuchi va imkoniyatlariga tayanadigan, atrofda sodir bo'layotgan voqea va hodisalarga mustaqil munosabat bilan yondoshadigan, ayni zamonda shaxsiy manfaatlarni mamlakat va xalq manfaatlari bilan uyg'un holda ko'radigan, erkin jihatdan barkamol insonlarni tarbiyalashimiz kerak".*

Dunyo miqyosidagi hozirgi ijtimoiy-siyosiy hayot kishilik jamiyati taraqqiyotining ayni bosqichi shunday o'ziga xos xususiyatga egaki, unda harbiy qudrat emas, balki shaxsning psixologik xususiyatlari, intellektual salohiyat, aql-idrok, fikrlash, yangi texnika va texnologiyalar hal qiluvchi ahamiyat kasb-etadi. Yoshlarni mustahkam irodali qilib tarbiyalash, mustaqil ijodiy fikrlashga o'rgatish tufayli ular kelgusida o'z oldilarida vujudga kelishi kutiladigan muammolarni ijodiy ravishda hal qilish orqali xalq xo'jaligining rivojlanishiga, Respublikamizning ilg'or texnologiyali jahon davlatlari qatoridan munosib o'rin egallashiga hissa qo'shishga erishish mumkin.

Ma'lumki, shaxs va uning o'ziga xosligi, individualligi muammosi hozirga qadar umumiy psixologiya, differensial psixologiya, shaxs psixologiyasi kabi fanlarning bahs-bop va qiziqarli mavzusi sifatida ahamiyat kasb etmoqda. Bizningcha, individuallik shaxsning xulq-atvor sifatleri, xarakter sifatleri va ularning dinamikasi, oliy nerv sistemasi va uning namoyon bo'lish xususiyatlari kabi masalalarni mazmunan ifodalab, shaxsni tadqiq etishning o'ziga xos yondoshuvini nazarda tutadi. Individuallik tushunchasi lotincha so'zdan olingan bo'lib, «individuum» ya'ni «bo'linmas» degan ma'noni anglatadi. Individuallik har bir insonning o'ziga xos psixik xususiyatli ko'rinishi bo'lib, u o'zining xayoti va faoliyati davomida shaxsda sub'ekt sifatida ishtirok etadi va ijtimoiy- tarixiy madaniyatni rivojlantirish uchun xizmat qiladi. U inson psixikasining betakror qobiliyati va extiyojining o'sishida bir butunlik va yagonalik jarayonlari orqali aniqlanadi. Faqatgina faoliyat jarayonida u jonli narsalar bilan munosabatga kirishish tufayli shakllanib boradi. Aynan individuallik madaniyatning qaytarilmas ifodalovchisi (tarqatuvchisi) bo'lib qoladi.

Munosabatga kirishish uchun zarur bo'lgan vositalar qatoriga predmetni, forma (shakl)larni, tilni, bilimni, aqlni va boshqalarni kiritish mumkin. Shaxsning ana shu jixatlari uning individualligini ko'rsatadi.

Insoni to'raliligicha o'rganishda 3 ta manbani ajratish mumkin. Ulardan biri falsafadagi *dialektik-materialistik* tizimlash prinsiplaridir. U xar bir xodisani qandaydir integral butunlikdan, uni ichidagi ko'plab elementlar orqali – shartli qandaydir tizim xosil qiluvchi funksiya bilan bog'langan deb o'rgangan.

Inson haqidagi ta'limotni boshqa bir manbai boshqa aralash fanlarning yutuqlari edi: bioximiya, psixofiziologiya, sotsialpsixologiya. Bu tadqiqotlarda individuallikning xususiyatlari o'rganilib, boshqa alohida fanlarda bunchalik to'liq yoritilmaydi. Bu tadqiqotlar natijasida yangi tizimli qarash va umumiy nazariya yordamida tartiblararo aloqada har qanday reduksionizmni tushuntirishga yordam berdi. Misol uchun: Differensial psixologiyada, psixofiziologiyada insonning psixik xususiyatlarini, asab tizimi xususiyatlaridan ajratish yoki sotsial psixologiyada shaxs xususiyatlarini; shaxslararo munosabatlardan ajratish kabilar.

Va nihoyat individuallikning integral tadqintegralik qotlashning 3 chi manbai – umumiy amaliyotni talab qilishdir. Inson individualigiga taluqli bo'lgan barcha Amaliy masalalarni hal qilishda samatik xilma-xillikni nerv fiziologik, umumiy psixologik va sotsial psixologik individua xususiyatlarni va ularning o'zaro bog'liqligini inobatga olish kerak.

Insonning yuqori ierarxik darajasi va shaxslararo munosabatlar tipik hamda sotsial – tipik darajalaribor. Sotsial – tipik shaxsiy xususiyatlari va shaxslararo munosabatlar sotsial qonuniyatlar rivojlanishiga asoslanadi. Shaxsning sotsial tiplari va individual integral xarakteristikasining bog'liqligi ikki taraflamadir.

Birinchidan shaxsning sotsial tipik xususiyatlari inson faoliyatida integral individuallik orqali amalga oshadi. Uning yaqqol ko'rinishini biz faoliyatdagi individual stilda ko'rishimiz mumkin. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, individual stil barcha kerakli darajalardagi individual xususiyatlarga asoslanadi: asab tizimi xususiyatlari, temperament, shaxs xususiyatlari, sotsial status. Shu ma'noda individual uslub individuallikning integral xarakteristikasini tushuntiradi.

Individual uslub peshqadam ishchilarda, bilimga chanqoq o'quvchilarda yaxshi ko'rinadi. Faqat aktiv munosabatlar orqali inson faoliyati uslubini yaratadi va shu orqali individullikni integralligini mos kelishi, kelmasligini aniqlaydi.

Ikkinchidan individuallik ierarxik darajasi sotsial-tipik sharoitlarsiz vujudga kelmaydi. Bioximik individuallikda qondagi steroitlarni ko'payib ketishi iqtisodiy va siyosiy xayotdagi sotsial – tipik stresli xolatlar bilan bog'liqdir. SHuning uchun individual integrallik xar xil sotsial tiplarga bog'liqdir.

Biz asab tizimiga va temperament xususiyatlariga tegishli xususiyatlarni taqqosladik. Ular 22 ta sovet va xorijiy tadqiqotchilar tomonidan olingan. (B.M. Teplov, V.D.Nebilitsen, B.G.Ananev, Ayzenk – Grel laboratoriyalaridan olingan.) Ular 30ta asab tizimi xususiyatlariga tegishli ko'rsatkichlarni va **37 ta temperament** xususiyatlariga ko'rsatkichlarni o'z ichiga olishgan. Biz asab tizimi xamda temperament xususiyatlari orasida ko'plab bog'liqliklarni aniqladik. Masalan qo'zg'alish kuchini xavotirlanish boshqaradi u asab jarayonlarini qo'zg'alishi va me'yorlashgan kuchi bilan bog'liq. Boshqa taraflama qo'zg'alish kuchini xavotirlanish xam, reaktivlik xam , ekstroversiya-introversiya

xam boshqaradi. Shunday qilib asab tizimi xususiyatlari (neyrodinamik) va temperament xususiyatlari (psixodinamik) individuallik xar xil ierarxik darajalarga qarashlidir.

A.D.Erashenko tadqiqotlarida shaxs xususiyatlari va sotsial status bog'liqligini o'rgangan.

Ko'rib chiqilgan faktlardan quyidgicha xulosa chiqarish mumkin. 1) individuallik integral xususiyatlar orasida xama katta tizimlardagidek matematik tiplar mavjud. 2) Xususiyatlar xar xil individual integrallardagi ierarxik darajaga taluqlidir: a) asab tizimiga (neyrodinamik), b) temperamentga (psixodinamik), v) shaxslikka, g) guruxdagi va kollektivlardagi sotsial muxitga.

V.D.Nibilitsin va *V.M.Rusalov* tadqintegrallardagi asab tizimining oddiy elektroeksefalografik faktor strukturasi aniqlangan.

V.V.Belous ishlarida temperamentning oddiy faktorli strukturasi aniqlangan. *Kettel* ko'magida ko'plab tadqiqotlarda shaxs xususiyatlari M simptommiexs xususiyatlari aniqlangan. Ierarxik darajalar ko'pqirralik kriteriyasiga qarabgina emas boshqa kriteriyalarda ham aniqlanadi. Quyi ierarxik darajani biz yuqori daraja qismi qarash mumkin.

P.K.Anoxin asab tizimida neyronli darajani, neyronlar populyasiyasi darajasini aniqlagan. Yoki *B.G.Ananev* fikricha quyi ierarxik daraja yuqorisiga qaraganda genetik yoki funksional taraflama qaralib birlamchi xisoblangan.

Individual integral darajadagi biz ajratgan xususiyatni, shaxsning neyrodinamik, psixodinamik xususiyatlari va sotsial statuslari Bilan taqoslab bir-birisiz bo'lmaydi deb aytolmaymiz. Bir darajaga xos xususiyatni boshqa bir daraja xususiyatlaridan chiqarib olamaymiz.

Faqatgina asab tizimi xususiyatlaridan kelib chiqib, temperament xususiyatini aytolmaymiz. Shaxs xususiyatini temperament xususiyatini o'rganish orqali xam to'liq aytolmaymiz.

Ko'p ahamiyatli aloqalar natijasida ierarxik darajalarda ma'lum bir ochiqlik va yopiqlik darajasiga erishadi. *L.Bertalanfi* va *R.Eshbi* lar aytishicha bunaqa katta tizimlar ob'ektiv sharoitimiz o'zgaruvchanligini va ko'plab o'zini rivojlantirish va o'zaroboshqarishni ta'minlabberadi. Qaysidir ierarxik darajadagi bir xil xususiyatlar o'zgarib turuvchi aloqa yoki sharoitlardan boshqa darajalar Bilan xar – xil funksiyalarni bajarishi mumkin.

Shunday qilib har – xil xususiyatlar o'rtasida kompensator munosabatlari o'rnatiladi. Ko'p yillik differensial psixofiziologiya ishlarida biz insonni asab tizimi tipii xususiyatlari va faoliyatga bo'lgan munosabatida, faoliyatning individual stil tipologiyasiga asosalanadi. Agar inson unchalik effektiv bo'lmagan va uning tipologik xususiyatliga to'g'ri kelmaydigan operatsiyalar tizimini qo'llasa bunda asab tizimi xususiyatini faoliyatga va faoliyat ijobiy munosabatni ta'sirlari orasida kelishmovchilikni yuzaga keltiradi. Asab tizimi faoliyati faoliyatga ijobiy munosabatni amalga oshirishga to'siq bo'lib qoladi. Agar operiyasiyalar tizimi tipologik xususiyatlarga mos, to'g'ri kelsa unda shaxsning ijobiy yo'nalganligi faoliyatda amalga oshiriladi va bu asab tizimining umumiy tiplari xususiyatda kuzatiladi.

Asosiy natijalar shuni ko'rsatadiki konstatirlashgan eksperimentda agar ko'plab tekshiriluvchilarda faoliyatning individual stili bo'lmasa unda har-xil darajalardagi xususiyatlarni statistik ahamiyati o'zaro moslashadi.

Misol: maktab yoshidagi psixodinamik xavotirdagi bola kollektiv roli o'yinlarini qiziqishiga xos o'yinlardan o'zini olib qochadi. Katta maktab yoshidagi bolalarda psixodinamik muloqotiga kirisholmaslik (introversiya) faoliyatda kollektivga yo'nganliklikni unchalik rivojlanmaganlik asosida kelib chiqadi. Psixodinamik muloqotsizlikni va kollektivlikni yo'nalganligi o'rtasidagi ziddiyatni insonlar o'rtasidagi muloqot orqali xal etish talab qilinadi. Faoliyatdagi individual stil roli faqatgina har-xil darajalarni o'zgaritishini ta'minlabgina qolmay ularni gormonizatsiya tarafiga o'zgarishni xam ta'minlaydi. Individual stilni egallash *gormanik individuallikni* rivojlantirishga asos bo'ladi.

Shaxs rivojlanishidagi va individual integrallikdagi faoliyat rolini taqqoslab *ikkiga* ajratishimiz mumkin. SHaxs rivojlanishi faoliyat maqsadi asosida amalga oshadi.

Konkret sotsial vaziyatlar va ob'ektiv talablar asosida faoliyatning yangi maqsadi vujudga kelib, ular o'z navbatida shaxsni yangidanshakllanishini aniqlaydi. SHuning uchun shaxsni rivojlanishini asosiy muammosi bu maqsadlarni determinatsiyasidir. Bu orada individualning integralligini rivojlanishi faoliyatining operiyasional qismiga asoslanadi. SHuning uchun bu erda asosiy muammo faoliyatdagi operiyasional qismini determinatsiyasidir.

Bundan tashqari boshqa farqlar ham mavjud. Faoliyatdagi yangi maqsadlarni roli natijasida shaxs xususiyatlarining yangi tizimi vujudga keladi. Ma'lum bir rollar tizimi operatsiyalar o'zgarishi natijasida individual integral xususiyatlari garmoniziyasialashadi.

Har-xil operatsiyalar qo'shilishi va ma'lum bir aloqalar yordamida individual stilni xarakterlashda, yangi faoliyatdagi har-xil kompensator munosabatlari xosil bo'ladi. Ular har - xil individual xususiyatdarga tayanadi. Misol: muloqtga kirishishga qiynaladigan bolaga muloqotga asoslangan vazifa berilsa, uning kommunikativ faoliyatidagi salbiy taraflari yuqori maxsuldorlik va kontrol faoliyatlari bilan kompensatsiyalanadi. Shuning uchun individual stilni eallash insonlarda faoliyatdagi bir-xil ob'ektiv talablardanam optimal yuqori maxsuldorlikni ta'minlaydi ular individual xususiyatlari har-xil bo'lsayam.

Individual stilni o'zlashtirish natijaida yuqori maxsuldorlikka erishish faoliyatni sotsial baholash va o'z navbatida sotsial statusda aks ettiriladi.

Integral individuallikni rivojlanishda bir-xil xususiyatlar o'zgarmasdan qolib, faqat ular orasidagi aloqalar o'zgaradi va shaxs rivojlanishini o'zgarib turishini ta'minlaydi. Shaxsning yangidan shakllanishii integral individuallik asosida mustaxkamlangan xususiyatlarda vujudga keladi.

Individual integrallikni rivojlanishi shaxsni yangilanishini ta'minlovchi omildir.

Faoliyatdagi individual stil va faoliyatni operatsional qismi o'qitish va o'qish o'zini boyitish jarayonida shakllanadi. Shuning uchun u xamisha insonlarga bir xil ta'luqli emas. Ko'plab tadqintegralqotlarda biz maktabgacha yoshlardagi individual stilni konstruktiv faoliyatda shakllantirdik roli o'yinlarda arifmetik masalalarni xal etishda ijtimoiy ishlarda va boshqalarda. Lekin o'zini o'qitish ya'ni rivojlanish va o'qish individual stilni

o'zlashtirishga kerakli omillar xolos. G.E. *Dikopolskiy* va E.V. *Shtimmer* tajribalarida bolalarni o'qitish jarayonida ular 2 ta har – xil individual stilni egalashgan va ularni vaziyatlarda yaxshi qo'llay olishgan. Lekin ularga yangi masalalarda o'rganilgan stillardan birini qo'llashni aytishganida, ularni tanlovchi asab tizimini tipidagi individual xususiyatlarga tayangan xolda amalga oshirgan. Faoliyatning determinatsiyalashgan operatsional qismini asosiy faktori bo'lib, individual xususiyatlar o'rtasida ikki ahamiyatli tushunchalarga tayanadi. Bir tarafdin operatsiya tizimi insonning individual xususiyatidan kelib chiqadi. Ikkinchi tarafdin individual tizimni o'zlashtirish natijasida har – xil darajalardagi individual xususiyatlar o'rtasidagi aloqalar xarakterli operatsiyalar o'zgaradi.

L.I.Bojovich konsepsiyasida har bir ontogeniz bosqichida sotsial vaziyatlar asosida faoliyatning yangi maqsadi va motivlari vujudga keladi. Ular o'z navbatida shaxsni yangidan xosil qiluvchi determinatsiya tizimi xususiyatlarini anglatadi, tushuntiradi.

Shunday qilib operatsiyalar tizimi yangi individual xususiyatlarni emas, mavjud bo'lgan xususiyatlar o'rtasidagi yangi aloqalarni xosil qiladi. Ya'ni individuallikning har xil ierarxik darajalari xususiyatlari asosida xosil qiladi. Ko'p darajali determinatsiya natijisida individual stil garmoniya xosil qiladi, ya'ni har-xil individuallik darajalarini birlashtiradi. I.X.Pikalov tadqiqotlarida katta maktab yoshidagilarda individual stilni o'zlashtirishda psixodinamik muloqotsizlik sotsial muloqotni egallash qiyinligini ijobiy kollektivlik yo'nalganligi disgarmonlashtirgan. SHuning uchun ijtimoiy ishlarda aktiv qatnashish kollektivlik yo'nalganligida emas, muloqotmandlikning psixodinomikasida ijobiy qaralgan. Individual stilni izlashtirgandan so'ng o'zaro bog'langanlik umuman teskari xarakterni aks etirdi, bunda esa individual xususiyatlarning garamanizatsiya jarayoni ko'rinda boshlanadi.

Inson individualligi qotib qolgan emas, balki u ijtimoiy-tarixiy rivojlanish xarakteriga ega. Bizga antropologiya fanidan ma'lumki, dastlab inson «*homo sapiens*» ko'rinishida bo'lgan. U ham o'z individualligini qobiliyati va extiyojlaridan kelib chiqqan xolda rivojlantirgan. Inson avlodi qoldirgan belgilarga nisbatan ham ijtimoiy jamiyatga shaxs individual munosabatini bildirish mumkin. Bola dunyoga kelar ekan u odamlar orasida yashaydi, o'zaro munosabatga kirishadi. Yangi tug'ilgan bolani biz individ sifatida ko'rish imkoniyatiga egamiz. Bola tashqi ta'sirlar yordami bilan o'zining individualligiga ega bo'la boshlaydi. Bulardan kelib chiqqan xolda inson individualligiga quyidagicha ta'rif berish mumkin: **Insoning idividualligi** – bu kishining individual rivojlanish sharoiti va turg'un omillarining birligini qamrab oluvchi ko'p o'lchovli va ko'p darajali bog'lanishlar, aloqalar sistemasidan iborat.

«*Homo sapiens*»- odamning yagonaligi, noyob ekanligi, boshqa jonzotlardan sifat jixatdan farq qilishini anglatadi. Olimlar odamning boshqa mavjudotlarning eng oliysidan ham oliy ekanligini ta'kidlaydilar. Rus olimi B.F.Porshnev o'zining asarida odamning maymundan kelib chiqmaganligini isbot etgan. Ya'ni odam azaldan odam bo'lgan, lekin u muayyan davrlarda xuddi hayvonlardek kun kechirgan. Ya'ni avtorning fikriga ko'ra har bir turning buta sifat o'z ildizi mavjud. Bir necha million yillar davomida shakllanib hozirgi xolatga kelgan.

Shunday bo'lishi bilan birga inson individualligi psixologik jixatdan; birinchidan har bir kishining ichki dunyosi o'ziga xosligi, qaytarilmasligi, yagonaligi bilan ajralib turadi.

Ikkinchidan inson ichki dunyosi yaxlitligi, tugallanganligi bilan ajralib turadi, ya'ni yaxshi, yomon, olim, noshud, ikkichi va xokozo.

Faylaso'flar va psixologlar inson shaxsi ma'lum chegaralarga ega bo'lgan bir mamlakatdir deb ta'kidlaydilar.

Umumiy psixologiyada deyarli hamma psixologik jarayonlar tilga olinadi, lekin inson, guruxlar, irqalar o'rtasidagi tafovutlar xaqida so'z yuritilmaydi. Xayotda esa odam bilan odam o'rtasidagi farqlarning borligi ularning ruxiyatida ham farqlar mavjudligidan dalolat beradi. Insonda psixika bor, shaxs bor. Shaxs ijtimoiy borliq. Psixika esa odamning o'zigagina xos bo'lgan xususiyatdir. Shaxs asosan ijtimoiy mazmun bilan sug'orilgan. Inson bolasi ijtimoiy bo'lmagan muhitda shaxsga aylanmaydi, lekin psixikaga egaligicha qolaveradi. Ammo shaxsning shakllanishida psixika asos bo'lib xizmat qiladi. Psixik xususiyatlar asosan irsiy xisoblanadi. Demak, individuallikning shakllanishiga ham irsiy, ham ijtimoiy omillar ta'sir etadi.

Emotsional nuqtai nazardan olib qaralganda shaxs faoliyatida dastlab biologik motivlar ustunlik qilgan, filogenetik taraqqiyot jarayonida esa asta- sekinlik bilan psixologik xususiyatlar shakllangan. Ya'ni biologik extiyojlar ijtimoiy extiyojlarga aylanib boradi.

Ontogenezda individual tabiiy qonuniyatlar xayot jarayonida sekin – asta ijtimoiy psixologik motiv, extiyojlarga aylanadi, va nixoyat bola o'zining ijtimoiy muhitida shakllanadi va shu muhit maxsuliga ega bo'ladi.

Individual farqlar muammosiga birinchi ilmiy yondoshuvga nazar solsak, individuallik «Men» tushunchasining paydo bo'lishi bilan boshlanadi. «Men» tasavvurining paydo bo'lishi odamlar o'rtasida tafovutlarning paydo bo'lganligidan dalolat beradi. Masalan: ibtidoiy odamlar o'zining kuchi bilan boshqalardan farq qilishini xis etgan va buni boshqalarga tan oldirishga harakat qilgan. Bugungi kunda kishining o'z-o'zini anglashi, «Men» ni bilishi davr talabi. O'zligini bilgan kishigina xayotda doim oldinda, muvaffaqiyatga erishib boradi. O'zligini anglagan odam o'ziga qiyoslab boshqalarga baxo bera oladi.

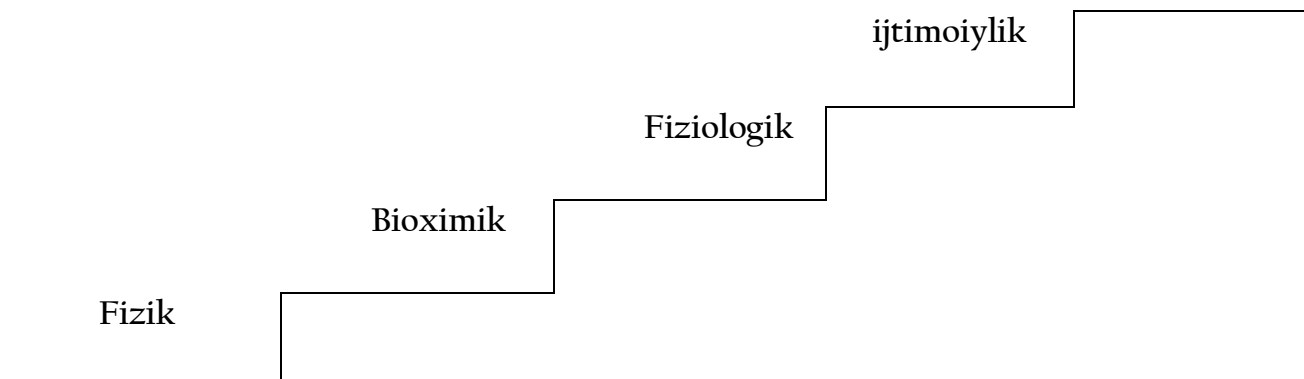
Odamlarga nom qo'yish «shamol», «tosh» individual farqlardan kelib chiqqan, ya'ni shamoldek kuchli, toshdek mustaxkam va xokozo. Frensis Galton «Irsiy daxo» nomli asarini 1969 yilda chop ettirgan va shundan keyin Londonda individual farqlarni o'rganadigan laboratoriyani tashkil etgan.

F.Galton ko'zning o'tkirligi, harakatlar tezligi va zexnni o'lchaydigan testlar yaratgan va taxlil qilgan. U juda ko'plab tajribalar o'tkazib, ma'lumotlar to'plagan va ularni qiyoslab odamlarning ba'zilari aqlan zaif bo'lishi, ba'zilari aksincha aqlan o'tkir bo'lishini, ayrim kishilar ko'zining o'tkirligi, yoki asab tizimining kuchlilik bilan farq qilishini aniqlagan.

Emil Krepilin odamlarni farqlovchi xususiyatlarni 3 ga ajratgan; zexn, asab, ko'z o'tkirligi.

Individuallik qanday tuzilishga ega?

Individuallikning tarkibiy qismlari sifatida quyidagi shajarani ko'rsatish mumkin.

Bu kompleks (ko'pqirrali) shajara yaxlitlanganda individuallik vujudga keladi.

Inson individualligining etilishiga, rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi omillarning ko'pqirraliligini xisobga olgan xolda V.S. Merlin bu tushunchani aniqroq ifodalash uchun «integral individuallik» atamasini kiritdi. Syu bilan birga u individuallik tushunchasida barcha tabiiy va ijtimoiy xususiyatlar integratsiyasini ko'rsatib o'tdi. Bunday yondoshishga ko'ra, inson individualligi bu uzluksiz tashqi va ichki o'zgarishlar sharoitida o'z yaxlitligi va o'z-o'ziga o'xshashlikni saqlab qoluvchi, yakka bita odamning aloxida turmush shakli (tarzi) bo'lib, u turmush tarzi doirasida muxtor sifatida, yakka va betakror biosistema (tabiiy-ijtimoiy tuzilma) tariqasida yashaydi va sa'yi-harakat qiladi. Bu borada V.M.Bexterevning bir fikrini eslab o'tish joizdir; «SHaxs har doim va har erda biosotsial sharoitlarning maxsulidir».²⁹

Inson integral individualligining rivojlanishi, shakllanishi va etilishining mexanizmlarini ochish, shuningdek shu mexanizmlarni boshqarish uchun insonni tashkil qiluvchi barcha tarkibiy qismlar qanday o'zaro harakat, ta'sir qiladi, vositalanadi, o'zgaradi va integrallanishini bilishni talab qiladi. Bu fundamental vazifa nafaqat inson integral individualligining determinantlari hamma kompleksini chuqur, ko'pbosqichli, abstrakt analiz qilishni nazarda tutmasdan, balki inson individual xatti-harakati, xulq-atvorini tashkil qiluvchilari va tarkiblari o'rtasidagi turg'un qonuniyatlarning o'zaro aloqalarini izlashga yo'naltirilgan, ular o'rtasidagi o'zaro sa'iy-harakat xususiyatini konkret eksperimental tadqiqotlar asosida ochishni ham nazarda tutadi. Tabiiyki, bu kompleks vazifa insonni o'rganuvchi genetika, antropologiya, psixologiyadan tortib, to siyosiy iqtisod, falsafagacha bo'lgan ko'pgina fanlarning birgalikdagi izlanishlari bilan xal qilinishi mumkin. Bu muammo xal qilinishida B.M.Teplov, V.D.Nebilitsinlarning fikricha katta ilmiy yo'nalish - differensial psixofiziologiyaga berilishi kerak. Uning tadqiqot predmetini rasmiy (formal) sxematik (timsoliy) darajasida, ikkita aylananing kesishgan qismi sifatida tasavvur qilish mumkin. Ulardan biri bizdagi psixikaning individual variatsiyalari xaqidagi bilimlarimiz

bo'lsa, ikkinchisi esa keng ma'nodagi inson biologik tuzilishining individual variatsiyalar yuzasidan bilimlarimiz simvoli ko'rinishida qabul qilish maqsadga muvofiqdir.

XULOSA

1. Individuallik muammosi psixologiyada keng ko'lamda o'rganadigan masalalar sarasiga kiradiki, uning metodologik asosi yetarlicha shakllangan.

2. Individuallikka daxldor rasmiy dinamik xususiyatlarni o'rganish so'rovnomalari psixologiyada yetarlicha yaratilgan bo'lib, ularning tatbiq etish imkoniyatlarini to'g'ri tashkil etish psixologlar kasbiy kompetentligi bilan belgilanadi.

3. Individuallikni rasmiy dinamik xususiyatlarini o'rganish so'rovnomalari orqali insonlarning bir-biridan differentsiatsiya qilish turli xil darajalai mulohazalarni shakllantirishga imkon beradi.

4. Rasmiy dinamiklikni xususiyatlarni baholash so'rovnomalarida asab tizimining xususiyatlari orqali baholash, asb tizimining ham tabiiy, ham ijtimoiy omillarga bog'liq jihatlarni aks ettirish tabiatiga ega.

5. So'rovnoma shakllari o'rtasidagi korrelyasion bog'lilikni aniqlaganda 56 ijobiy bog'lanish kuzatildi. Bundan ko'rinadiki talabala jamiyatning eng faol qatlami bo'lganligi va ontogenetik taraqqiyotning ustuvor darajasini aks ettirganlar.

6. Talaba yigilarning qo'zg'aluvlik shkalasi bilan harakatchanlik kuchi ($r=0,451$) o'rtasida ijobiy korrelyasion munosabatlar aniqlandi. Talabalarning bunday xususiyatlari tormozlanishning bilan quzg'aluvchanlikni uyg'unlashuvi tufayli har xil vaziyatlarda ham o'zini tartibga solishi bilan umumiy natijalarga mosligini ta'minladi. O'z navbatida talaba yigitlarning asab tizimidagi qo'zg'aluvchanlik kuchining haddan ortib ketishi oqibatida, muvozanatlashuv kuchining izdan chiqishi ham umumiy natijaning xossasi ekandir ($r=0,426$).

7. Talaba qizlarda ham harakatchanlik kuchidagi o'sishga erishish oqibatida muvozanatlashuvning ham o'sishiga sabab bo'lar ekan ($r=0,654$). Bu umumiy, talaba yigitlarning ko'rsatkichlar bilan adekvat ekanligini guvohi bo'lish mumkin.

8. Tekshiriluvchilarning individual-dinamik xususiyatlarni o'rganishga xizmat qiluvchi so'rovnomalarning shkalalari bir biri bilan o'zaro ijobiy korrelyatsion bog'lanishlarni o'zida aks ettira olgan.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ananov.B.G O problemax sovremennogo chelovekoznaniya.
2. Merlin V.S Ocherk teorie temperamenta.2-e izd. Perm, 1973.
3. Belous V.V. Problema tipa temperamenta v sovremennoy diferensialnoy Psi: Fiziologii.-Psixol 1981.
4. Rusalov V.M. O prirode temperamenta I ego meste v struktura individualni;svoystv cheloveka. Vop psixologiya, 1985, № 1, c. 19-32.
5. Rusalov V.M. Biologicheskie osnove individualno-psixologicheskix razlichniy 1979.Teploe B.M

6. A.I.Rasulov, Individuallikning rasmiy-dinamik xususiyatlarini o'rganish so'rovnomasi

THE ROLE OF SOCIO-ECONOMIC AND POLITICAL FACTORS IN THE
DEVELOPMENT OF MILITARY ACTIVITY IN THE ARAL SEA REGION.

Satimov Bahodir Mangliboy ogli

Қўлёзма ҳуқуқида 94:355(575.1)

Teacher of the Department of History of UrSU

In Central Asia, including the Aral Sea region, the emergence of the first weapons, the roots of the history of armaments in general, is a little-studied issue, which is only briefly reflected in the literature on military work. The current conclusion is that since the Stone Age, [1] people have used weapons not only for hunting but also for self-defense [2]. It was also concluded that "the true history of martial arts and armaments begins with the advent of the bow and arrow" [3].

In our opinion, without denying these ideas, however, weapons invented in the Stone Age (handguns, cutting stone weapons, spearheads, arrows and bows) are, by their very nature, means of obtaining food available in nature, mainly labor and hunting weapons. as the assimilation of the plant world was used in the hunting processes of wild animals, i.e. it was not created before in order to attack man. In this regard, an article on armaments and military conflicts in the Stone Age describes the stone as a military weapon, such as an ax, spear and bow, which appeared in the Neolithic period eight thousand years ago [4]. But the ax is known to have been created as a tool of labor before. Therefore, weapons invented at different stages of primitive history (Paleolithic, Neolithic, Mesolithic periods) were used primarily in the economic spheres of man. It is also possible that he used bows and arrows, spears and axes during clashes between tribes. Such conflicts have arisen as a result of actions such as violating the territorial boundaries of the tribes, establishing settlements, using other people's lands for gathering and hunting purposes, killing or capturing members of other tribes. Therefore, in the process of development of the arms and armaments sector, socio-economic factors played an important role. Archaeological evidence suggests that in the history of mankind there was a need to protect against external invasions, according to archeological evidence, the first defensive structures, guava and stone walls, earthen mounds. Such hiding places were used by people to protect their lives and property. A brief review of these cases on the example of the ancient history of Central Asia will help to reveal the issues of military activity and the formation of the defense system in the Aral Sea region.

Simultaneously with the emergence of seed communities in the region in the Late Paleolithic period, the emergence of hut-shaped settlements, the Stone Age was one of the greatest inventions of man [5]. Since then, migratory hunters have begun to live in seasonal habitats. In the later Mesolithic period, teams of hunters and hunters conquered large areas, including the Ustyurt and Kyzylkum deserts [6]. But no location similar to the shelter has been identified. As an example, the monuments discovered on the borders of the Aral Sea Ustyurt consisted of sites intended for short-term use [7]. In such intermediate spaces,

hunters distributed bait and processed bones and skin with stone tools [8]. It was natural for hunters, armed with bows and spears with sharp stone and bone tips, invented during this period, to follow in the footsteps of herds of wild animals and meet similar groups of nomadic hunters. It was not uncommon for competition to arise between different groups of hunters in times of economic need arising from economic interests and the acquisition of more prey. But it is a difficult task to solve this problem based on archeological data. Also, these data do not reveal the processes of mutual struggle and conflict for the acquisition of existing water resources and raw material deposits, rich in flora and fauna in areas within the needs of different communities. In order to reconstruct them, specialists usually turn to the knowledge accumulated in the field of ethnography. It is also important to study the "primitive defense system" in archeology.

Settlements surrounded by defensive walls first appeared about 10,000 years ago in the Palestinian territories, then between the Ikkedarya and Southeast Asia Minor [9]. This process coincided with the transition in the ancient East from farming and hunting to forms of production - farming and animal husbandry. For example, the 1.5-meter-thick defensive walls of the Jericho settlement in Palestine are made of stone, the Neolithic Asia Minor and Ikkidarya range (Mesopotamia) defensive walls (2 m thick) are made of raw brick, and the front walls are surrounded by a trench [10].

The emergence of defensive walls was marked by the emergence of surplus production as a result of the development of new industries and industrial relations, and the need to build fortifications in densely populated areas. The settlements in the first center of Central Asian arable farming (Joytun culture, VI-V millennia BC) are not surrounded by defensive walls. They are relatively small, and the remains of 20-30 one-room Neolithic dwellings built of mud beams from some settlements have been identified [11].

In the Aral Sea Basin (Akchadarya River basin of the Amu Darya), in the interior Kyzylkum borders and in the lower Zarafshan region, unlike the southern Joytun culture settlements, Neolithic Kaltaminor hunter-gatherer, fisherman and fisherman communities did not use mud huts to build their local settlements. Members of the tribal community lived in large huts with thatched roofs and wooden pillars [12]. In such huts, the social-structural system is clearly expressed in the spaces, that is, the members of the community live together in a common dwelling with a large central hearth. Their quantity determined the size of the hut. Such houses are formed under the influence of environmental, economic and social factors [10].

However, no traces of defensive trenches or ditches were found in the area around the huts. This indicates that there is no political factor influencing the development of the defense system. Other reasons include the relative proximity of related seed communities and the diversity of wildlife in the area, and the abundance of fish in edible root crops and fish ponds is likely to be less likely to cause competition and conflict. In the south of Central Asia in the Eneolithic period (IV millennium BC, southwest of Turkmenistan) settlements are surrounded by cotton walls. Their thickness was 0.5 meters, and such walls were a barrier to predators and possibly enemies [13].

Copper axes and daggers, spearheads, double-edged knives, and round nuclei made of clay and sun-dried were also found at the sites [14]. They are designed to shoot from a sledgehammer. The presence of weapons marks the beginning of the first process of militarization in the agrarian society. Due to the uneven economic and cultural development of the tribes in different natural and geographical conditions, even during the development of the Bronze Age Tozabogyob culture in the Aral Sea (mid and second half of the second millennium BC) in the Khorezm oasis and lower Syrdarya lands were not built defense structures. The settlements of the Tozabogyob period were located along the branches of the Akchadarya river, close to each other, and consisted mainly of 5-10 semi-basement settlements [15]. According to the researchers, the fact that the defensive walls in the oasis have not been built indicates that there is no need to protect them from external invasions [16].

In our opinion, this conclusion is controversial. During the Bronze Age, cattle-breeding tribes spread across the Aral Sea. They also knew the field of agriculture. Occupying comfortable pastures was of great importance among the herdsmen. Archaeological excavations have uncovered rare bronze weapons, but they also include large sickle-shaped blades with bow arrowheads and twisted ends. It is also worth noting the discovery of a stone mold adapted for casting a bronze spearhead length of 24 cm, which was also used in the manufacture of bronze bullet tips from stone molds [15].

The lands of the Aral Sea are geographically located on the southern borders of a large region, starting from the lower Volga and covering the steppe and forest-steppe regions of the southeastern Urals, Central Kazakhstan and Western Siberia.

In the late third and early second millennia, an ancient culture called Arkaim-Sintashta flourished in the Southern Urals. The owners of this culture raised cattle and small cattle. Horse breeding played an important role in their economic life. These herdsmen, with their farming skills, lived in round and rectangular castles. The defensive walls are made of wood and clay [17].

Two-wheeled light chariots were found in five graves of the Sintashta burial mounds, 2 to 7 horses were buried in other graves, and separate horses, cows, bulls and small cattle were sacrificed at the burials [18]. Numerous weapons were found in the tombs, including bronze axes, spearheads, knives, stone and bronze arrowheads, and a stone hammer [17]. Horse-drawn chariots were used not only to guard pastures and protect herds, but also in military marches using offensive weapons. This evidence indicates that the emergence of specialized offensive and defensive weapons in the pastoral society, in contrast to hunting weapons, the rise of the status of fighters and leaders due to the development of military equipment and the beginning of the militarization process.

Simultaneously with the Arkaim-Sintashta culture, the Margiyana-Bactrian civilization emerged in the south, and the first cities and state systems developed. The construction techniques of military fortifications were highly developed, and separate castles, fortified temples, and palaces were built [19]. The walls are of the most important importance in the defense system, and compared to the Eneolithic period they were built as the main battle frontier, far from a simple barrier function. The defensive structures are

surrounded by two or three additional rows of walls, and the fortifications are reinforced with a maze, round and right-angled towers, and some with a trench [20].

Armament is a separate topic, and the Bronze Age in Margiyana and Bactria testifies to the high level of development of this field and the development of specialized military professions (armaments). The results of the analysis of the production technology of bronze weapons show that the makers of metal tools were well aware of the properties of bronze. Therefore, the correct technological order of processing of weapons has been developed [21].

This issue was considered as a separate topic on the example of Central Asian Eneolithic and Bronze Age artifacts [22]. Weapons found in Margiyana and Bactria - most of the weapons - battle axes, spears and arrowheads, and daggers make up a group of bronze-cast weapons. The blacksmiths treated them specially. The weapons also include flint bows and stone hammers. Like others, they were also used as defensive and offensive weapons.

In conclusion, it should be noted that in the Aral Sea region, as in other regions, at different stages of the Stone Age, primitive communities invented sharp sticks and stones, spears, and then bows and arrows. These weapons have played an important role in human economic activity.

REFERENCES:

1. From the history of military work in Uzbekistan (From ancient times to the present) / Editor-in-Chief D.Kh. Ziyaeva. – Tashkent: Sharq, 2012. - p. - 6.
2. Sobirov Q. Rural and urban defense structures of Khorezm. – Tashkent: Fan, 2009. - P.155.
3. Eshov B. Ancient and medieval martial arts of the peoples of Central Asia // Ancient statehood and urbanization. - Tashkent: Mumtoz soz, 2010.– . p 205.
4. Anikovich M.V., Timofeev V.I. Voorujenie i voorujennyye konflikty v kamennom veke // Voennaya archeologiya. - SPB., 1998. - p. 20-22 p
5. Abdullaev O. Primitive community system and the history of the first statehood in Central Asia. - Tashkent: Lesson press, 2019. – p 123.
6. Bizhanov. E.B. Mesolithic and Neolithic monuments of the North-Western Ustyurt // Archeology of the Aral Sea. Issue 1. - Tashkent, 1982. - p.14-37; Kholmatov N.U. Mesolithic of the lower Zarafshan // IMCU. Issue 31. - Samarkand, 2000. - p. - 25-34.
7. Bizhanov E.B. Stone Age of Ustyurt: Author's abstract of a diss ... Doctor of Historical Sciences. - Nukus: KKO AN RUz, 1996. - 40 p.
8. Avizova A.K. Trasological analysis of the tools of labor of the southeastern Ustyurt // Archeology of the Aral Sea region. Issue. VI. - Nukus, 2003. - P.17-20.
9. Mellart J. Ancient civilizations of the Middle East / Translated from English. E.V. Antonova. - M.: Nauka, 1982. p. 14-49.
10. Masson V.M. Economy and social structure of ancient societies.– L.: Nauka, 1976.– P. 139.

11. Masson V.M. Settlement of Jeyhun // MIA No. 180. - L.: science, 1971. - P. 78-79.
12. Tolstov S.P. Kadimgi Khorazm madaniyatini izlab...B.78.; Gulyamov.Ya.G., Islamov U., Askarov A. Primitive culture and the emergence of irrigated agriculture in the lower reaches of the Zarafshan -Tashkent: Fan, 1966. - P. 28-29; Vinogradov A.V. Ancient hunters and fishermen of the Central Asian Mesopotamia // Tr.KhAEE.T.XII.– P.49, fig. 59.
13. Khlopin I.N. Eneolithic of the South-West of Central Asia // Central Asia in the Age of Stone and Bronze.– M.–L.: Nauka, 1966.– P. 96-99. Masson, V.M.
15. Itina M.A. The history of the steppe tribes of the Southern Aral Sea (II-beginning of the I millennium BC // Proceedings of the KhAEEE. T.X.–M., 1977.– P.45.
16. Matyakubov X. History of the Bronze Age and the Early Iron Age of Khorezm oasis. – Tashkent, 2017.–p. 104.
- Zdanovich G.B., Zdanovich D.G., Kupriyanova E.V., Kirillov A.K. Arkaim and "Country of cities". Archaeological essays. - Chelyabinsk: "Crocus", 2003.
18. Gening V.F., Ashikhmina L.I. Bronze Age burial ground on the Sintashta River // AO 1974.–M.: Nauka, 1975. P–144-147.
19. Askarov A. Ancient agricultural culture of the Bronze Age in the south of Uzbekistan. - Tashkent Fan, 1977. - 232 p.; Yousha muallif. South Uzbek center of the ancient Bactrian civilization // Ancient civilizations of the East. - Tashkent: Fan, 1986. - P. 44-54; Sarianidi V.I. Ancient farmers of Afghanistan. - M.: Nauka, 1977-171s.; ŷsha muallif. Antiquities of the country of Margush. – Ashgabat: Ylym, 1990.–316 p.; ŷsha muallif. Long before Zarathushtra. –M.: Old Garden, 2010.–200 p.; Massimov I.S. New studies of the monuments of the Bronze Age on the Murgab // Ancient civilizations of the East. - Tashkent: Fan, 1986. - P. 171-181.
20. Mammadov M. Ancient architecture of Bactria and Margiana. Ashgabat, 2003, P. 6-63.
21. Sarianidi V.I. Ancient farmers of Afghanistan. - M.: Nauka - p. 72-73.
22. Kuzmina E.E. Metal products of the Eneolithic and Bronze Age of Central Asia // Code of archaeological sources. - M., 1966.

GULZORNING HAQIQIY "QIROLI" BO'LGAN GUL.

Xayitova Nargiza Urol qizi

Xidoyatullayev Asliddin Ne'matillo o'g'li

Jizzax davlat pedagogika instituti Aniq va tabiiy fanlarni o'qitish metodikasi (Biologiya)
mutaxassisligi 1-kurs magistranti.

Annotatsiya: Suvsarguldoshlar (Savsargullilar oilasi)ga, *Gladiolus* (*Gladiolas*) turkumga mansub tugunak piyozli ko'p yillik, manzarali o'simliklari sifatida yetishtiriladigan tabiiy va gibrid turlar guruhiga bo'linadi. Ular O'rta yer dengizi havzasi, tropik Afrika, Janubiy Afrika va Osiyoda tarqalgan.

Taksonomik jihatdan u asosan Afrikaning janubida kelib chiqish markazida joylashgan 220 dan ortiq turlardan iborat.

Kalit so'zlar: Suvsarguldoshlar oilasi, piyozcha (*lampochka*), tugunakli o'simliklar, vaginal, qobiq va poya.

Gladiolus gullarining o'ziga xosligini har qanday inson bir qarashda uni gulzorning haqiqiy "qiroli" deb bilish uchun etarli. XIX-asrda boshlangan seleksiya nafaqat o'tgan asrda davom ettirildi, balki genetika sohasi tufayli yanada kuchli rivojlanishiga zamin yaratdi. Shu sababli, asrning o'rtalarida malum bo'lgan navlarni tasniflash uchun juda muvaffaqiyatli urinish amalga oshirildi.

Olimlarning to'plagan malumotlariga ko'ra, gulchilik muxlislari ixtiyorida *gladiolus*ning besh mingdan ortiq asl navlari bor, ularning o'ziga xos gullashi va nomlari har qanday inson tasavvurni hayratda qoldiradi va tajribasiz tomoshabinni ta'riflab bo'lmaydigan darajada quvontiradi.

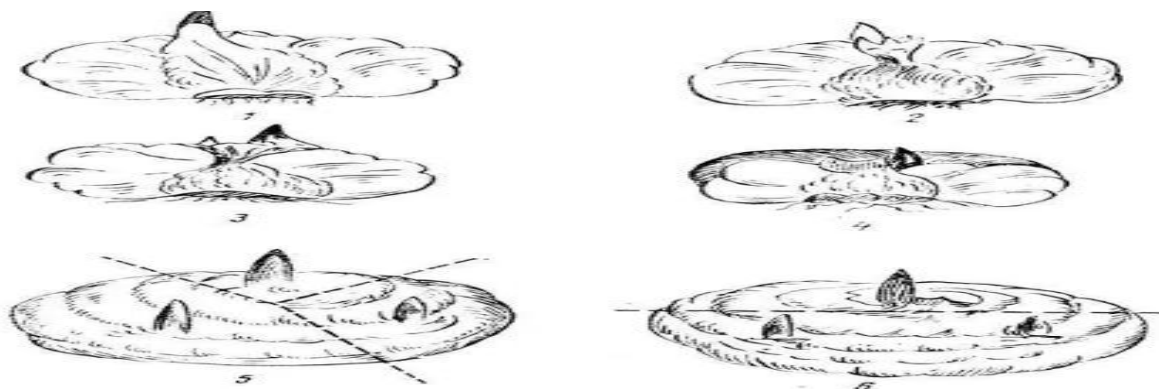
Gladiolus guli asosan piyozidan (*lampochkalaridan*) ko'payadi. *Gladiolus*lar qumoq tuproqli, o'g'itlangan, serquyosh, shamollardan himoya qilingan joyda yaxshi o'sadi. O'simlikni o'tqazish uchun suv to'xtamaydigan, qumoq va qumloq tuproqli yer tanlanadi. *Gladiolus* piyozlari (*lampochkalari*) ekilishi oldidan uning quruq yupqa po'sti olib tashlanadi. Shundan keyin piyozchlari sovuq suvda yuvib, quritiladi. Bu piyozchalar kurakchada ochilgan uyachalarga yoki egatchaga ekiladi. Buning uchun uyachalarga eng avvalo ozroq qum solinadi. Uyaga va egatlarga qo'yilgan piyozchalar (*lampochkalar*) seroziq tuproq bilan ko'miladi. Piyoz 10–12 sm chuqurlikda ko'miladi.

Gladiolus piyochalarining (*lampochkalar*) morfologik o'lchamlari. (Ya'ni piyochalarining (*lampochkalar*) bo'yi, eni; endospermning bo'yi, eni; murtakning bo'yi, eni uzunligini aniqlanib va jadvalga joylashtirilgan). Tashqi tomondan yumaloq, biroz yassilangan, butun yuzasi bo'ylab mayda truffle konfeti kabi. Ularda bitta gul kurtaklari bor, *lampochkaning* pastki qismi esa kichikdir.

Ekish uchun o'rta lampalar - ikki, uch yil. Tennis to'pidan bir oz kattaroq, biroz yassilangan, bir nechta gul kurtaklari bor, pastki qismi bir xil o'lchamida.

piyozchasini ng bo'yi	piyozchasinin g eni	kurtagining bo'yi	kurtagining eni
2 sm	5 sm	1,5 sm	1 sm

Gladiolus o'simligining yetishtirish agrotexnikasi bosqichlari.

Ekishdan oldin tuproqni chuqur qazishni oldini olish muhim omilardan sanaladi chunki chuqur qazilgan tuproqda zararli organizmlar sporalari chuqur yerga kirib ketadi va u yer ostida zararsizlantiriladi. Ekishdan oldin lampochkani tekshiring, lat yegan bo'lsa siz kutgan natijani bermaydi. Gul ekishda oldin bog ' va dala hovlisidan begona o'tlarni olib tashlash, tuproq sug'orilgan yani malum namlikka ega bo'lishi kerak. O'z vaqtida oziqlantirish o'simlik himoya xususiyatlarini oshiradi.

Tuproqni yumshatish va begona o'tlarni tozalash sug'orishdan keyin ham amalga oshirish kerak, chunki gladiolus kislorodni yaxshi ko'radi, bu jarayondan so'ng ildizlarga faol ravishda kislarod yetkazib beriladi. Zarur bo'lganda, begona o'tlar har 7-10 kunda bir marta tozalash amalga oshiriladi. Bog'ning birinchi kunlari har kuni sug'orilishi kerak, qurg'oqchilik bo'lsa, o'simliklarni har kuni kechqurun sug'orish bilan ta'minlash tavsiya etiladi va barglarni sug'orish gladiolus bilan to'sqinlik qilmaydi. Vaqti-vaqti bilan yomg'ir yog'sa, har 4 kunda bir marta sug'orish o'rinli bo'ladi. O'simliklar bilan xandaqqa suv quyung, faqat yo'lakni sug'oring! Shunday qilib, suv haddan tashqari to'yingan holda ildiz sohasidagi tuproqni optimal darajada namlaydi.

Gladioluslar o'g'itlangan qumoq tuproqli, serquyosh, shamollardan himoya qilingan yerda yaxshi o'sadi. O'simlikni o'tqazish uchun suv to'xtamaydigan, qumoq va qumloq tuproqli yer tanlanadim va gladiolus piyozchalarini (lampochkalar) tuproqqa joylab biogumus solinadi. 16 kun deganda unib chiqdi.

Gladiolus poyalari bitta, tekis, shoxlanmaydi, balandligi 50-160 sm ga etadi.

Poya barglari soni 4 yoki 5 ta bo'ladi. Gladiolusning barglari mutonosib bo'lib, bir xil tekislikda joylashgan, turg'un, xiphoid yoki chiziqli, ularning uzunligi har xil ko'rinishda bo'ladi. Barglardagi tomirlar parallel, yoysimon. Barglarning

rangi yashil, agar mum qoplamasi bo'lsa, ular mavimsi-yashil bo'lishi mumkin. Barglardagi ko'p miqdorda mehanik to'qimaning sklerenxima hujayralari tarkibi ularni yanada mustahkam qiladi.

Gladiolusning uch xil barglari bor: vaginal, qobiq va poya. Barglarning uzunligi 50 dan 140 sm gacha, kengligi esa 2 dan 9,5 sm gacha bo'lishi mumkin. Uygongan kurtak uyg'onganidan keyin dastlabki vaginal barglarining rivojlanishi boshlanadi. Bu vaginal barglar ochiq quvurli xossaga ega, bargning pastki qismi kengroq bo'ladi, vaginal barglar asosan himoya vazifasini bajaradi. Gullarning o'lchami 4,5 dan 26 sm gacha o'zgarishi mumkin. 1 tupida 7-13 tagacha gul bo'ladi.

Gladiolus piyozchalari avgust-sentabr oylarida yer ostidan kavlab olinadi, mayda lampochkalarini ehtiyotkorlik bilan ajratib olish kerak. Olingan lampochkalarni margansofkali suvda yuvib, salqin honada quritilib, yashiklarga joylab salqin honalarga qoyiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. S.M.Mahkamov, M.U.Usubboyev va A.I.Nuritdinova. —Tayyor dori turlari texnologiyasi fanidan darslik 1991-yil.
2. Vvedenskiy.A.I. O'zbekiston florasini V-tom –Toshkent, 1961.
3. Haydarov Q.H. Hojimatov Q.H O'zbekiston o'simliklari - Toshkent, 1976.
4. Prator.O.P, Nabiyev.M.M. O'zbekiston yuksak o'simliklarning zamonaviy tizimi –Toshkent, 2007.
5. L.T.Ikromov va M.A.Tojiyev, dotsentlar T.Mirxaitov va Z.A.Yuldashevlar muallifligida «Toksikologik kimyo» darsligi . 2010-yil
6. O'quv metodik qo'llanmalardan
7. www.ziyo.net.uz

ЭКОНОМИЯ ЗА СЧЕТ КОМПЕНСАЦИИ РЕАКТИВНОЙ МОЩНОСТИ В СЕТИ

Давлетов Икрам, Хакимов Немат, Ахмедов Мунисбек

Ургенчский государственный университет Технического факультета

Преподаватели кафедры межфакультетских общетехнических наук

Хамраев Оғабек

Ургенчский государственный университет, Технического факультета 5310700 - студент 2 курса кафедры электротехники, электромеханики и электротехнологии

Сегодня эффективное использование электроэнергии является одной из самых актуальных проблем. Мы знаем, что компенсация реактивной мощности используется для экономии энергии. Этот вопрос особенно актуален для крупных промышленных предприятий. Следует отметить, что Постановлением Президента Республики Узбекистана №ПП-2343 от 5 мая 2015 года поставлена задача по снижению энергопотребления в экономике и социальной сфере, внедрению энергосберегающих технологий и систем. В рамках постановления в последние годы были предприняты комплексные меры по обеспечению энергоэффективности в экономической и социальной сферах страны. Ученые всего мира проводят множество исследований по этой проблеме, разрабатывают новые энергосберегающие технологии и устройства.

Одним из наиболее эффективных способов снижения энергопотребления сети является использование устройств, автоматически компенсирующих реактивную мощность.

Реактивная мощность — это мощность, вырабатываемая потребителем для создания крутящего момента электромагнитных полей и двигателей. [1-2]

Коэффициент мощности является важным показателем использования всей мощности, вырабатываемой генератором переменного тока $\cos\phi$. Когда $\cos\phi < 1$, генератор должен генерировать большее напряжение и ток, чем активная мощность. Например, если активная мощность в сети 1000 кВт и $\cos\phi = 0,8$, то общая мощность равна:

$$S = \frac{P}{\cos\phi} = \frac{1000}{0.8} = 1250 \text{кВА}$$

Предположим, что в этом случае активная мощность равна 100 кВт, а сила тока равна 10 А. Однако, чтобы генератор вышел на полную мощность, он должен генерировать 125 кВт.

$$S = 125 * 10 = 1250 \text{кВА}$$

В настоящее время на практике соединяются Участки электрических сетей с реактивным сопротивлением, применяемые последовательно и параллельно участкам с активным сопротивлением. [2]

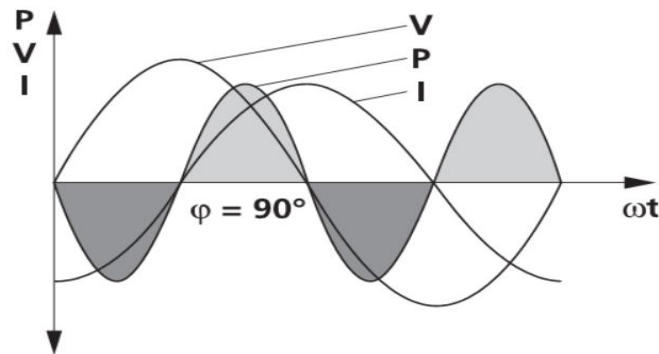

Рисунок 1. Напряжение, ток и мощность только под действием реактивной нагрузки ($\varphi=90^0$).

В данной работе мы ориентируемся на результаты эксперимента, проведенного на примере асинхронного электродвигателя мощностью 315 кВт ($\cos\varphi = 0,91$) в 14 кабинах водопроводно-канализационного цеха «Кунградский содовый завод». Первоначально были определены коэффициент мощности электродвигателя, его реактивная и активная мощности, а также величина тока и напряжения на входе и выходе, а также спроектировано соответствующее устройство компенсации реактивной мощности. В результате было создано и установлено в схему компенсирующее устройство, подходящее для исследуемого асинхронного электродвигателя. В табл. 1 приведены результаты исследования изменения тока в цепи асинхронного электродвигателя мощностью 315 кВт с компенсирующим устройством и без него.

Таблица 1

№	Состояние устройства АКРМ	I ₁	I ₂	I ₃	I _{Средний}		ΔI
Результат первого эксперимента	Значение тока при не подключенном устройстве АКРМ	458А	460А	456А	458А		30А
	Значение тока при подключенном устройстве АКРМ	429А	425А	430А		428А	
Результат второго эксперимента	Значение тока при не подключенном устройстве АКРМ	460А	457А	454А	457А		35А
	Значение тока при подключенном устройстве АКРМ	422А	422А	423А		422А	
Результат третьего эксперимента	Значение тока при не подключенном устройстве АКРМ	455А	456А	456А	456А		34А
	Значение тока при подключенном устройстве АКРМ	423А	422А	422А		422А	

Как видно из таблицы, сила тока при не подключенном к цепи приборе АКРМ исследовалась в трех точках (I_1, I_2, I_3) и составила в среднем 457А. Ток изучался в трех точках (I_1, I_2, I_3) даже после подключения прибора АКРМ. При этом значение тока составило 424А. Это означает, что значение тока снижается до 33А. На рис. 2 показано уменьшение тока после подключения устройства АКРМ к асинхронному электродвигателю.

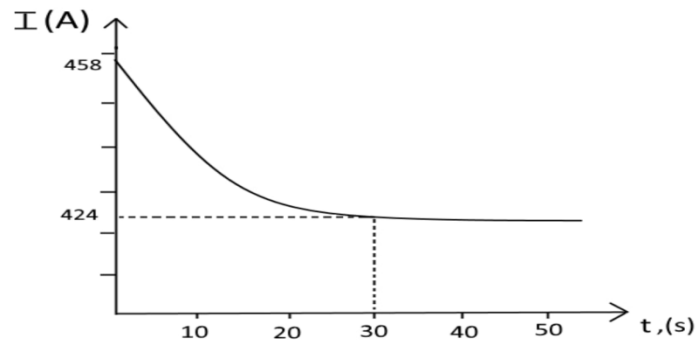

Рисунок 2. Текущие изменения с течением времени.

Исходя из вышеизложенного, согласно регламенту инспекции «Уздавэнергозорат», активная мощность в трехфазной цепи переменного тока может быть рассчитана как значения активной и полной мощности при не подключенном устройстве АКРМ (P_1, S_1) и при АКРМ подключен (P_2, S_2).

$$P_1 = \sqrt{3} U_L I_L \cos\phi = 1.71 \cdot 397 \text{В} \cdot 457 \text{А} \cdot 0.91 = 282,3 \text{кВт}$$

$$P_2 = \sqrt{3} U_L I_L \cos\phi = 1.71 \cdot 397 \text{В} \cdot 424 \text{А} \cdot 0.98 = 282,0 \text{кВт}$$

$$S_1 = \sqrt{3} U_L I_L = 1.71 \cdot 397 \text{В} \cdot 457 \text{А} = 310,2 \text{кВА}$$

$$S_2 = \sqrt{3} U_L I_L = 1.71 \cdot 397 \text{В} \cdot 424 \text{А} = 287,8 \text{кВА}$$

$$\Delta S = 310,2 - 287,8 = 22,4 \text{кВА}$$

Определим реактивную мощность из следующего выражения:

$$Q_{\text{кВар}} = \sqrt{(S_2 \text{кВА} - P_2 \text{кВт})^2} = \sqrt{96224,04 \text{кВА} - 79636,84 \text{кВт}} = \sqrt{16587,2 \text{кВА}} = 128,79 \text{кВар}$$

Разница между электр $\Delta S = 22,4 \text{кВА}$ и ФИК $\eta = 22,4/315 = 7,1\%$ от общей мощности после подключения АКРМ Это показывает, что устройство АКРМ сэкономило 7,1% электроэнергии. Это значит за год:

Реактивная энергия $Q_{\text{кВар}} = 9,15 \text{кВар} \times 19,5 \text{ сум} \times 24 \text{ часа} \times 333 \text{ дня} = 1\,425\,051,56 \text{ сум}$, активная энергия $P_{\text{кВт}} = 21,95 \text{ кВт} \times 450 \text{ сум} \times 24 \text{ часа} \times 333 \text{ дня} = 78\,940\,980 \text{ сум}$ экономим. Это означает, что если устройство установлено на заводе-изготовителе, оно может окупиться за два месяца. Расчеты показывают, что это устройство позволяет экономить активную энергию на 21,95 кВт, а реактивную мощность компенсировать на 9,15 кВар. Это делает устройство энергоэффективным и экономичным.

Все вышеперечисленное является основной причиной, по которой энергосбытовые компании требуют от потребителей снижения доли реактивной

мощности в сети. Как решение этой проблемы компенсация реактивной мощности является важным и необходимым условием экономичной и надежной работы системы электроснабжения предприятия. На 3 рисовании представлена рекомендуемая схема установки устройства АКРМ в системах электроснабжения.

Как видно из рисунка, в применяемых на практически системах электроснабжения характеристики электроэнергии, вырабатываемой в генераторе, изменяются в 3-х точках сети до поступления к потребителю, т.е. от электрогенератора в первую низковольтную цепь Tr-1 в диапазоне от Tr-2 до высоковольтной катушки и в диапазоне непосредственно от потребителя. Следовательно, можно эффективно компенсировать реактивную мощность, устанавливая устройства АКРМ на участках электросети с индуктивно подключенными устройствами. Целесообразно установить 3-точечное компенсирующее устройство для отдачи полной энергии потребителю без чрезмерных потерь.

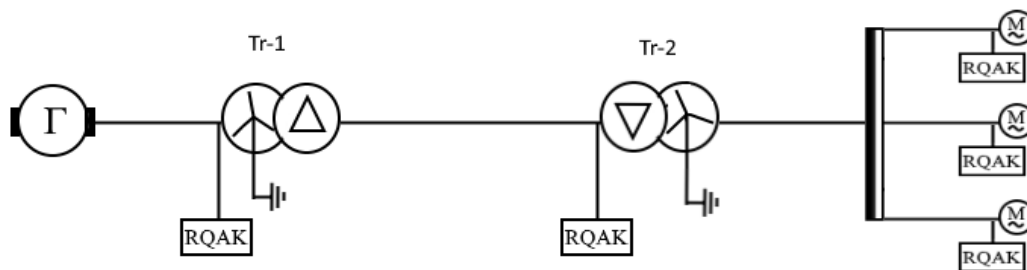

Рисунок 3. Рекомендуемая схема установки устройства АКРМ системах электроснабжения.

Грамотная компенсация реактивной мощности снижает общие затраты на электроэнергию и тепловые потери тока. Продлевает срок службы элементов распределительной сети (линии электропередач, трансформаторы и распределительные устройства и т. д.) за счет снижения нагрузки на них. Также снижает уровень высших гармоник, возникающих при использовании некоторых типов устройств, устраняет помехи в сети, уменьшает разность фаз. Предоставляет возможности для повышения надежности и эффективности сетей распределения электроэнергии.

В настоящее время компенсация реактивной мощности является важным фактором, позволяющим решить проблему энергосбережения практически на любом предприятии. По оценкам ведущих специалистов, доля энергоресурсов, особенно электроэнергии, в себестоимости продукции составляет 30-40%. Компенсация реактивной мощности является ключом к решению проблемы энергосбережения. Соответственно, при компенсации реактивной мощности (с помощью АКРМ-автоматически управляемых конденсаторных блоков) снижается потребляемый от сети ток на 7-35% в зависимости от $\cos\phi$ а также нагрев проводников и износ изоляции.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1.Ершов С.В., Поздновский В.В.. Система компенсации реактивной мощности для участка сети промышленных предприятий. Известия ТулГУ. Технические науки. 2012. Вып. 12. Ч. 3,

2.Баламетов А.Б., Мусаханова Г.С., Халилов Э.Д. Исследование решения задачи оптимизации режимов электрических сетей по напряжению и реактивной мощности методом последовательной линеаризации и линейного программирования. Электричество. 2003. №3.

RAQAMLI IQTISODIYOTNI RIVOJLANISH SHAROITIDA SANOAT
KORXONALARINI MOLIYAVIY BOSHQARUV SHAKLLARI

Andijon iqtisodiyot va qurulish instituti

Iqtisod va qurulish fakulteti

Abdujabborov Islomiddin Asadillo o'g'li

Andijon iqtisodiyot va qurulish instituti

Buxgalteriya hisobi va audit 07-20 guruh talabasi

Abdullaxodiyeva Mohinur Umidjon qizi

Andijon iqtisodiyot va qurulish instituti

Buxgalteriya hisobi va audit 23-21 guruh talabasi

Vahobjonova Mushtariy Dilshodjon qizi

Andijon iqtisodiyot va qurulish instituti

Buxgalteriya hisobi va audit 07-20 guruh talabasi

Annnotatsiya: Ushbu maqola orqali raqamli iqtisodiyotni rivojantirishva korxonalarining moliyaviy boshqaruvi hamda hozir zamonaviy iqtisodiyot sharoitida sanoat korxonasi faoliyatining asosi foyda olish va raqobatbardosh o'rnini shakllantirish hisoblanishi haqida tushunchaga ega bo'lasiz. Shuningdek bozor talabiga samarali javob berish, qolaversa iqtisodiyotning real sektorining raqamli iqtisodiyoti sharoitlari, sanoatkorxonalar rivojlanish maqsadlariga erishish uchun kerak moliyani progressiv va moslashuvchan tarzda samarali boshqarish mavjud resurslardan foydalanish, yuqori sifatli yakuniy mahsulot ishlab chiqarish omillari bilan tanishib chiqasiz.

Kalit so'zlar: moliyaviy menejment, sanoat korxonasi, raqamli iqtisodiyot, samarali foydalanish, istiqbolli yo'l, texnologik innovatsiyalar, muvozanatli rivojlanish, ilmiy tadqiqot, resurs, dasturiy ta'minot.

Zamonaviy iqtisodiyotni boshqarishda moliyaviy boshqaruvini samarali amalga oshirish bu raqobatbardoshlikni oshirishga qaratilgan korxonalar raqamli iqtisodiyoti va uning faoliyatni rentabelligini oshirish, korxonalar faoliyatini boshqarishning muvofiqshartiruvchi modelini amalga oshirishda istiqbolli yo'l hisoblanadi.

Bu jarayon bir necha bosqichlarni o'z ichiga olgan dasturlarda amalga oshirilishi kerak. Bozor iqtisodiyotida moliyaviy resurslardan samarali foydalanish, daromad va xarajatlar, ehtiyoj haqidagi dolzarb ma'lumotlar faoliyat natijalarini tezkor baholashni amalga oshirish korxonalar, shuningdek uning tarkibiy bo'linmalarini o'z ichiga oladi.

Birinchi navbatda - axborot to'plash, raqobatbardosh bozor monitoring tartibga solishga qaratilgan korxonalar boshqaruvini ta'minlash boshqaruv tizimlari va ularning samaradorligini nazorat qilish; (birinchi bosqich moliyaviy-iqtisodiy faoliyat samaradorligini nazorat qilishni amalga oshirish)

Ikkinchi navbatda - ko'rsatkichlar tizimini tanlash, amalga oshirilayotgan jarayonni nazorat qilish, daraja va daraja bo'yicha farqlashda ahamiyatlilik, nisbiy, moslashuv shakliga buyurtma berish orqali amalga oshirish;

Uchinchi navbatda - ko'rsatkichlarni guruhlash va amalga oshirish moliyaviy-iqtisodiy rivojlanish zaxiralarini guruhli baholash; to'lov qobiliyatini, aktivlarning likvidligini, xavfsizligini hisobga olgan holda o'z mablag'lari, texnologik samaradorligi, operatsion va sanoat korxonasi moliyaviy faoliyatini amalga oshirish

To'rtinchi navbatda - diagnostika va daraja va sifat monitoringini o'z ichiga oladi mavjud salohiyatning muvozanatli talablariga muvofiqligi o'zaro ta'sir darajasini aniqlashga asoslangan rivojlanish va faoliyatning moliyaviy-iqtisodiy holatini amalga oshiradi;

Beshinchi navbatda - boshqaruv qarori talab qilinadi va muvozanatli rivojlanish uchun moliyaviy-iqtisodiy strategiyani belgilashda sanoat korxonasi o'rnini va moliyaviy munosabatlar tizimida axborotning ahamiyatini oshirish bu sanoat korxonasi, uning iqtisodiy rivojlanishdagi o'rnini asosiy tushuncha sifatida o'zgartirish axborotni qayta ishlab chiqarishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Mahsulotlarni, dinamik iqtisodiy rivojlanish nuqtai nazaridan joylashtirish davriy inqiroz hodisalariga qaramay, jamiyat shakllanadi, ilmiy tadqiqotning alohida yo'nalishining paydo bo'lishi uchun shart-sharoitlar va moliyaviy boshqaruv jarayonlarini axborot bilan ta'minlash imkoniyatlari vujudga keladi va bu jarayon iqtisodiy sohada makro va mikro darajada amalga oshiriladi.

Ta'riflarning kengligi va talqinlarning xilma-xilligini istiqbolli tushuntirish mumkin. Hozirgi iqtisodiy o'zgarishlar va dinamik axborot texnologiyalari sohasidagi o'zgarishlar, amaliy muhit va ilmiy hamjamiyat tushunarli darajada yetkazib berishi mumkin. Istiqbolli, umumiy foydalanish uchun va hozirgi vaqtda keng qo'llanilib kelayotgan "raqamli iqtisodiyot" tushunchasini qo'llash joriy iqtisodiy tartibning qaysi samaradorligini aniqlashda axborotning muhim o'rnini ustunlik qiladi. Ishlab chiqarish sohasidagi korxonalar tomonidan mavjud resurslardan foydalanish tovarlar va xizmatlar, shuningdek, raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish va axborotni qayta ishlash, uzatish va saqlash samarali yechim bo'ladi. Sanoat korxonasi raqamli iqtisodiyotini o'rganish muammosini faollashtirish hamda tajriba almashish sohasida amalga oshiriladigan iqtisodiy munosabatlar, va ilmiy-texnikaviy axborotni tarqatish va ulardan foydalanishda raqamli axborot texnologiyalarini qo'llash va iqtisodiy normalardan foydalanish orqali iqtisodiy sohani yana bir pog'ona yuqoriga olib chiqish mumkinligini isbotlaydi.

Ushbu yo'nalishdagi tadqiqotlarning muhimligi yirik texnologik innovatsiyalar va mamlakat iqtisodiy tizimini, shuningdek, faoliyat ko'rsatayotgan tadbirkorlik sub'ektlarining iqtisodiyotini qolaversa tovarlar va xizmatlar bozorlarini o'zgartirish uchun yaqqol turtki bo'ladi. Sanoat korxonalar o'zgaruvchan sharoitda faol ishlashga majbur tizim hisoblanadi. Ularning eng muhim qismi va tayanchi joylashtirilgan raqamli iqtisodiyot hisoblanadi. Zamonaviy iqtisodiyotda raqobatbardoshlik, operatsion, taktik va strategik sharoitlarda o'zgaruvchan darajalari hamda voqelik korxonalar faoliyatini doimiy ravishda faol moslashtirishni talab qiladi.

Raqamli iqtisodiyot ichki iqtisodiyotning barcha tarmoqlarini o'zgartiradi va ijtimoiy tuzilma, tovarlar va xizmatlar ishlab chiqarish, savdo, ta'lim, transport jarayonlari, moliyaviy xizmatlar, sog'liqni saqlash, davlat va boshqaruv, ommaviy axborot vositalari faoliyati yuritishi uy xo'jaliklari va boshqalarni o'z ichiga jamlaydi. Bu odamlar va tashkilotlarning o'zgarishi turlicha faoliyat sohalari, raqamli texnologiyalarning

imkoniyatlarini yaratadi g'oyalarning paydo bo'lishi va tarqalishi, innovatsiyalar va yangi texnologiyalar yaratish va amalga oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Raqamli iqtisodiyot imkoniyatlarini faollashtiradigan algoritmlar juda ko'p. Raqamli axborot texnologiyalari va real iqtisodiy jarayonlar davlatlar, bozorlar va sanoat va boshqa korxonalar darajasida ularning aksariyati panoramali integratsiyani talab qiladi. Raqamli iqtisodiyotning faol rivojlanishi bilan bir qatorda axborot bozorining iqtisodiy, ijtimoiy majmui sifatida rivojlanishi jarayonda shakllangan tartibga soluvchi talablar va munosabatlar vositachilar va iste'molchilar o'rtasida axborot mahsulotlari va xizmatlarini sotib olish va uzatish ishlab chiqaruvchilar, tomodan amalga oshiriladi.ⁱ

Axborot texnologiyalaridan foydalanishni oshirish axborot sanoati, uning iqtisodiyotdagi o'rnini sezilarli darajada oshmoqda. Mamlakatlarda sanoat va umumiy ishlab chiqarish tobora murakkablashib bormoqda va esa qimmatli bilim talab qiladi. Aholi orasida axborot texnologiyalari bilan bog'liq bo'lgan ish juda tez sur'atda o'sib bormoqda. Korxonalarini axborotlashtirish uchun eng muhim rag'batlantirish bu dasturiy ta'minotdir. Jamiyat yangidan foydalanish imkoniyatini oshirish, axborotning progressiv rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Sohani yaratishda tadbirkorlik sezilarli darajada oshadi va dasturiy mahsulotlar va texnologiyalarni joriy etish tobora ortib boradi. Mamlakatda axborot sohasi imkoniyatlarini rivojlantirish juda muhim, biroq shuni inobatga olish kerakki axborot texnologiyalarining sezilarli orqada qolishiga e'tibor o'tgan asrning 90-yillarda, davrda ilmiy-ishlab chiqarish asoslarining eskirganligi, samarali iqtisodiy islohotlarning kamligi, faol marketing va reklamaning yo'qligi, tashqi ishlab chiqaruvchilar, rivojlanishda jiddiy orqada qolishga olib keldi.

Raqamli iqtisodiyot va umuman axborot sohasini rivojlantirish nafaqat sanoat, ishlab chiqarish va o'zgarishlarga olib keldi. Ortiqcha mahsulot va milliy daromad manbalari, balki tovar va xizmatlarning turli bozorlarida rivojlanishda katta o'zgarishlar bo'ldi. Bu bo'lishi mumkin bo'lgan raqobatning bir turini shakllantirishga olib keldi. Ya'ni "mega-raqobat", ba'zan "giper-raqobat" deb ataladi. Bu raqobat muhiti bo'lib, u dinamik, tezkorligi bilan ajralib turadi va raqobatdosh korxonalar va tashkilotlarning fundamental harakatlari hisoblanadi.ⁱⁱ

Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish sharoitida amaliy axborot texnologiyalari faoliyatining ayrim sohalarini individuallashtirish muhim omil hisoblanadi. Tadbirkorlik subyektlari darajasida raqamli texnologiyalar sanoat korxonalariga amalga oshirish imkonini beradi. Xo'jalik faoliyatini rivojlantirishning istiqbolli yo'llari, amalga oshirish korporativ muhandislik, ishlab chiqarish va biznesni ratsionalizatsiya qilish jarayonlarida amalga oshadi va tahlil qilinadi. Sanoat korxonalarining ishlab chiqarish jarayonlariga kiritilgan, moliyaviy boshqaruv samaradorligi ko'rsatkichlarini oshirish va korporativ imkoniyatlar, sifatli logistika faoliyatini, mahsulotlarning raqobatbardoshligini ta'minlash bosh vazifaga aylanadi.

Ish faoliyatini yaxshilashning asosiy komponenti sifatida axborot texnologiyalarining sanoat korxonalarini boshqarishga ta'sirini oshirish doimiy izlanish va foydalanish usullarini ishlab chiqishni talab qiladi. Ko'pincha sanoat faoliyati amaliyotida korxonalarda funktsional va boshqaruv muammolarini ko'rish mumkin. Mahalliyashtirish va

muammolarni hal qilish uchun sifatli va zaruriy o'zgarishlar tobora qiyinroq "kundalik" vositalarga aylanadi.ⁱⁱⁱ

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, korxonalarining moliyaviy boshqaruvi hamda hozir zamonaviy iqtisodiyot sharoitida sanoat korxonasi faoliyatining asosi foyda olish va raqobatbardosh obro'ni shakllantirish hisoblanadi. Bozor talabiga samarali javob berish, qolaversa iqtisodiyotning real sektorining raqamli iqtisodiyoti sharoitlari, sanoat korxonasi rivojlanish maqsadlariga erishish uchun kerak moliyani progressiv va moslashuvchan tarzda samarali boshqarish mavjud resurslardan foydalanish, yuqori sifatli yakuniy mahsulot ishlab chiqarish omillari bilan samarali natijaga erishish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Flek M.B., Ugnich E.A. Raqamli iqtisodiyotdagi korxonasi resurslarini boshqarish modeli / PJSC Rostvertol, Don shtati Texnika universiteti: 2017. S. 481-508.
2. Dobrynin A.P., Chernix K.Yu., Kupriyanovskiy V.P., Kupriyanovskiy P.V., Sinyagov S.A. Raqamli iqtisodiyot - samarali bo'lishning turli usullari texnologiyalarni qo'llash (BIM, PLM, CAD, IOT, Smart City, BIG DATA va boshqalar) // ArcReview 2015.
3. Qalmakova N.A. Aylanma mablag'larni operativ boshqarish sanoat korxonasi. Chelyabinsk, 2010 yil.
4. Kolodnyaya G.V. Kompaniyaning faoliyatining xususiyatlari axborot iqtisodiyoti. [Elektron resurs] Kirish rejimi: <https://www.econ.msu.ru/ext/lib/CategoryRazdel%206.pdf>

УЎТ:577.475

**ТУЯБЎҒИЗ СУВ ОМБОРИНИ ФОСФОР БИРИКМАЛАРИ БИЛАН
ИФЛОСЛАНИШИ ВА УЛАРНИ СУВ ЎТЛАРИ ТАРКИБИ ВА МИҚДОРИГА
ТАЪСИРИ**

Исмоилходжаев Б.Ш

"ТИҚХММИ" МТУ "Экология ва СРБ" кафедраси профессори.

Ч.Йўлдошева

"ТИҚХММИ" МТУ "Экология ва СРБ" кафедраси ассистенти.

*И.Исраилов - "ТИҚХММИ" МТУ "Экология ва СРБ" кафедраси стажор
ўқитувчиси.*

Abstract: Мақолада Тошкент вилоятида жойлашган Туябўғиз сув омбори сув ресурсларини фосфор бирикмалари билан ифлосланиши ва ифлосланиш даражаларини йил фаслларига боғлиқ ҳолда ўзгариши, бунда айниқса ёз ойларида фосфор бирикмалари миқдори максимал даражада ташиқил этар экан. Бундан ташқари, туябўғиз сув омборида учрайдиган сув ўтлари таркиби ўрганилган бўлиб, бунда асосан кўк яшил ва яшил сув ўтлари бўлимига кирувчи сув ўтлар турлари қилиши аниқланди. Сув ўтлари таркиби ҳам фосфор бирикмалари таъсирида йил фаслларига боғлиқ ҳолда ўзгариш ҳолатлари кузатилди ва фосфор бирикмаларидан сув ўти турлари ва миқдорига кўпроқ таъсир қилиши исботланди.

Кириш

Ҳозирги вақтда Республикамизда турли саноат тармоқларининг кенг кўламда ривожланиши, аҳоли турар жойларининг кўплаб қурилиши, янги шаҳарчаларнинг пайдо бўлиши тоза чучук сувга бўлган эҳтиёжни янада оширмоқда. Шунинг учун мавжуд сув ресурсларидан зарур вақтда фойдаланиш мақсадида дарёларга тўғонлар қурилиб, ер майдонларини суғориш ва аҳолини сув билан таъминлаш каби муаммолар ҳал қилинмоқда. Шу ўринда сув омборларини ҳам аҳамияти катта бўлиб улар захира сув ресурслари вазифасини бажаради. Сув омборлари сувининг таркиби дарё сувлари, атмосфера ёғинлари ва оқова сувлар таркибидан тубдан фарқ қилади. Сув омборлари сувининг ўзига хослиги шундаки, уларнинг юза сатҳи сув миқдорига нисбатан катта бўлади. Шунинг учун улардаги сув тез минераллашиб, шўрланиш даражаси ортиб боради. Бунга сабаб сувда микроскопик ўсимликларнинг ривожланиши, сувнинг органик моддалар билан бойиши натижасида водород сульфиднинг пайдо бўлиши ҳамда сувда эриган кислород миқдорини камайиб кетишидир.

Тадқиқот объекти: Тошкент вилоятида жойлашган Туябўғиз сув омбори.

Долзарблиги: Маълумки, Тошкент вилоятида учта йирик - Чорвоқ, Оҳангарон ва Туябўғиз сув омборлари бўлиб, улар Тошкент вилояти саноат корхоналари, қишлоқ хўжалиги ва аҳолини бутун йил давомида тоза чучук сув билан таъминлашда жуда

муҳим рол ўйнайди. Чорвоқ ва Оҳангарон сув омборлари тоғолди ҳудудларда жойлашганлиги сабабли антропоген таъсирга кам учрайди Туябўғиз сув омбори эса Оҳангарон дарёсининг ўрта қисмида жойлашганлиги сабабли аксинча кучли антропоген таъсир остида ҳисобланади. Бу сув омборидаги сувни сифатига дарёнинг юқори қисмида жойлашган Ангрен-Оҳангарон-Олмалиқ агросаноат ҳудудидаги саноат корхоналари ва Оҳангарон водийсидаги қишлоқ хўжалиги оқова сувлари кучли таъсир кўрсатади ва бу эса ўз навбатида Туябўғиз сув омбори сув сифати дарёнинг қуйи қисмида жойлашган ҳудудларни сув таъминотида салбий роль ўйнайди. Юқоридагиларни ҳисобга олганда Туябўғиз сув омборидаги сув сифатини ўзгаришини ва уни сув ўтлари таркиби ва миқдорига таъсирини ўрганиш муҳим ва долзарб вазифалардан бири ҳисобланади (1)

Мақсади: Шуларни ҳисобга олиб биз, Тошкент вилоятидаги Туябўғиз сув омборидаги сувни фосфор бирикмалари билан ифлосланиш даражаларини ва уларни сув омборида тарқалган сув ҳолатини кўрсатувчи яъни индикатори ҳисобланган микроскопик сув ўтларини таркибига ва миқдорига таъсирини ўрганишни режалаштирдик.

Бизга маълумки, Туябўғиз сув омбори Тошкент вилоятининг Пискент туманида жойлашган бўлиб, сиғими 250 млн. м³, майдони эса 19,8 км² ни ташкил этади. Туябўғиз сув омбори учун асосий сув манбаси Оҳангарон дарёси ҳисобланади. Тоғлардаги ирмоқларни қўшилишидан ҳосил бўлган дарё Оҳангарон водийсида жойлашган йирик саноат марказлари – Ангрен, Оҳангарон ва Олмалиқ шаҳарлари орқали оқиб ўтади. Бу шаҳарлардаги саноат оқова сувлари дарё сувини ифлослайди. Оҳангарон дарёси учун оғир металллар билан ифлосланиш хос бўлиб, бу асосан металлургия ва бошқа корхоналар таъсирида содир бўлади. Дарё сувининг ифлосланиши Туябўғиз сув омборининг ифлосланишига ҳам сабаб бўлади (1)

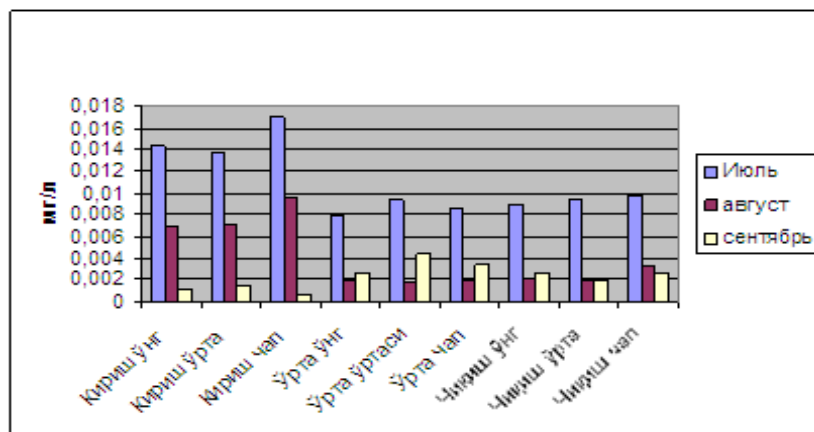
Туябўғиз сув омборининг гидрокимёвий режимига Оҳангарон ҳамда Бурғалик дарё оқимларининг гидрокимёвий режими ҳамда Тошкент канали ва Ғайрат коллекторининг оқова сувлари тўғридан тўғри таъсир қилади. Шунини айтиб ўтиш керакки, сув омборидаги сув оқимини Оҳангарон дарёси мартдан июнгача бўлган даврда ташкил қилади. Қолган ойларда устки оқим деярли бўлмайди. Оҳангарон дарёсининг сув оқими сув омборига йирик шағалли заррачалар оқими билан келади. Бу сув омборларининг минерализация динамикасига, ион таркибига, газ режимига, биогеоэлементлар ва органик моддалар динамикасига таъсир кўрсатади. (2)

Туябўғиз сув омборининг ўртача йиллик минерализацияси Оҳангарон дарёсига нисбатан деярли 60 мг/дм³ га кўп. Бурғалик дарёсига нисбатан эса 100 мг/дм³ кам ва 305 мг/дм³ ни ташкил қилади. Сувнинг ўртача йиллик минерализацияси йилнинг сувличилигига ва сув омборининг эксплуатациясига боғлиқ ва кўп сувли йилда 223 мг/дм³ дан кам сувли йилда 428 мг/дм³ гача ўзгаради. Сув омборининг сув массасидаги тузларнинг ички йиллик динамикаси сув алмашишига ва Оҳангарон дарёсининг ички йиллик тақсимланишига боғлиқ. Баҳорда Оҳангарон дарёсининг суви

кўпайганда минерализацияси камайди ва июнда минимал миқдорга етади ва тузларнинг максимум миқдори декабрга тўғри келади. (3)

Сув омборининг сувида асосий ионлардан гидрокарбанат ва кальций ионлари кўп бўлиб, уларнинг ўртача кўп йиллик концентрацияси 134,4 мг/дм³ (52,6%) ва 48,8 мг/дм³ (58,4%),ни ташкил этади. Бошқа ионларнинг концентрацияси қуйидагича: Mg²⁺-11,2 мг/дм³ (22,0 %), Na⁺ K⁺ - 20,5 мг/дм³ (19,6%), SO₄-74,6 мг/дм³ (37,1%), Cl⁻ - 15,3 мг/дм³ (10,3%) ташкил этади.

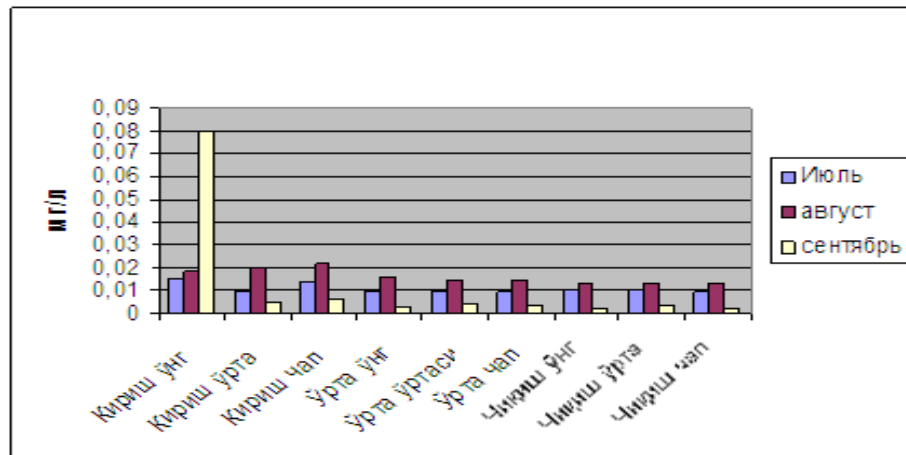
Сув сифатини аниқлаш мониторингида биз сув омборини яна бир кўп ифлослайдиган элементлардан бири фосфор ионлардан бўлган аммоний, нитритлар ва нитратлар ионлари миқдорларини аниқланишни мақсад қилиб қўйдик. Биз фосфор шакллари аниқлаш учун сув омбори сувидан намуна олишда махсус намуна олиш ускуналаридан фойдаландик. Намуналар сув омборининг бир неча жойидан (кириш, ўртаси ва чиқишдан) олиниб, олинган намуналар ифлосланишни олдини олиш мақсадида пластмасса идишларга солинди ва лабораторияга таҳлил учун юборилди. Сув ўтларини аниқлаш учун намуна олиш чуқурлиги талабга ва сув объекти чуқурлигига кўра танланди. Намуналар батометрларда олиниб батометрга махсус шиша идиш ўрнатилиб, идишга сувдан олиниб, ундаги фитопланктонлар дархол ўрганиш учун лабораторияга юборилди. Сув ўтларини тур таркиби Киселев усули бўйича умумий миқдори планктон сеткаларидан ўтказилиб ва уни қуритиб тортиш орқали аниқланди. (4) Сувдаги нитритлар, нитратлар концентрациясини Грисс реактиви билан, аммоний иони Несслер реактиви билан спекрофотометрия усулида аниқланди.(5)

1-Чизма. Туябўғиз сув омборининг аммоний билан ифлосланиши

Олиб борилган тажриба натижаларини шуни кўрсатдики, (1- чизма) Туябўғиз сув омбори сувидаги аммоний миқдори асосан кириш қисмида юкори бўлиб, бу аммонийнинг асосий манбаси сув омборига келаётган сув оқимлари эканлигини билдиради. Сув омборига келаётган сувни аммоний иони билан ифлосланишини айниқса киришни чап қисмида июль ойларида максимал даражада эканлиги аниқланди. Бунга сабаб, ушбу ойда омборга келаётган сувни антропоген таъсирга кўпроқ учраганлиги сабаб бўлиши мумкин. Кейинги август ойида салбий таъсирини

бироз камайганлигини кузатиш мумкин. Сентябрь ойида таъсирларни сезиларли даражада камайгани аниқланган. Ушбу ойида аммоний киришда ҳам кам миқдорда бўлиб, ўрталарига келганда аммоний миқдорини бир оз кўпайганлигини кузатиш мумкин. Бунга сабаб, сув омборида ўсимликлардаги органик бирикмаларнинг парчаланиши натижасида аммоний бирикмаларини ҳосил бўлишидир.

2- Чизма. Туябўғиз сув омборининг нитритлар билан ифлосланиши

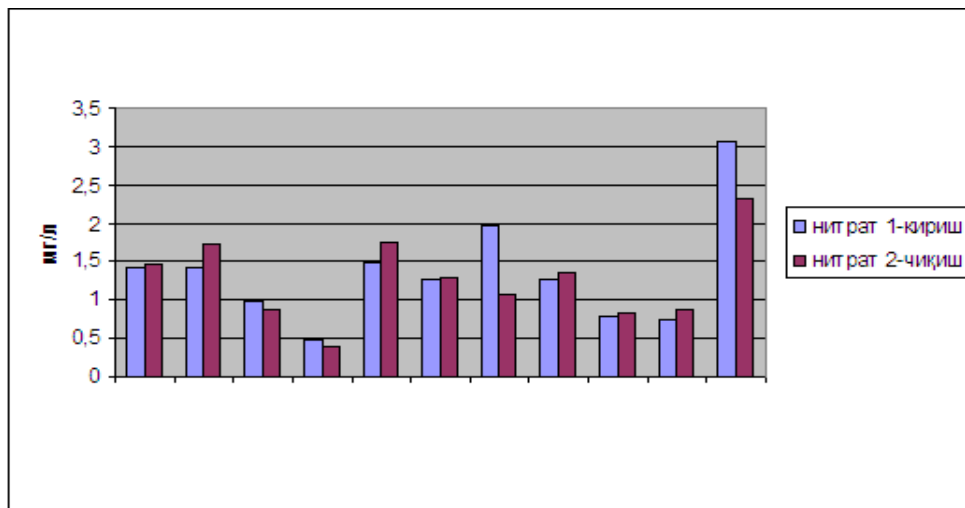
Нитрит ионлари ҳам аммоний ионига ўхшаш сув омборининг кириш қисмида лекин аммонийга тескари киришни чап қисмида эмас, балки ўнг қисмида максимал даражада ифлосланиш кузатилди. Сув омборининг Нитрит иони билан ифлосланиш ёз ойларида эмас, балки сентябр ойида энг кўп миқдорда кириши аниқланди. Лекин кириш қисмидан сўнг, ўрта ва чиқиш қисмига келганда сувдаги нитрит ионларини миқдорини кескин камайганлигини кузатиш мумкин, бунга сабаб, сувдаги планктон сув ўтларини нитритни озика сифатида фойдаланиши сабаб бўлиши мумкин. (2-Чизма)

Туябўғиз сув омборида баъзи ҳолларда нитритларнинг йиллик ўртача концентрацияси рухсат этилган концентрация (РЭК) дан юқори бўлган. Нитрат ионларини миқдори Туябўғиз сув омборига киришида эса РЭК дан паст концентрацияда бўлиши кузатилган. Бунга сабаб, агросаноат оқова сувларида асосан нитрит ионлари бўлиши ва бор нитрат ионларни ҳам планктон сув ўтларини озика сифатида биринчи навбатда ўзлаштириш хусусияти бўлиши мумкин. (6)

Адабиётларда келтирилишича, планктон сув ўтлари фосфор шаклларини ичида нитритли ва фосфор бирикмаларини кўпроқ ўзлаштириш хусусиятига эга бўлиб, фосфорни аммоний шаклини ўзлаштириш учун эса сув ўтлари хужайраларида кўшимча энергия талаб қилинади, чунки фосфорни нитрит шаклига ўтказиш учун аввал аммиак шаклига ўтказилади ва кейин нитрит редуктаза ферменти ёрдамида нитритга айлантиради. Сув омборини нитрат ионлари билан ифлосланиш натижалари шуни кўрсатдики, ушбу ионни миқдори 3.1 дан ошмаслигини ва бу рухсат этилган концентрациядан 3 баробар камлигини кўрсатмоқда. Нитрат иони ҳам сув омборига кириш қисмида кўп бўлиб, ўрта ва чиқиш қисмларига бориб, камайганлигини кузатиш мумкин. Аммоний ионига ўхшаш ёз фаслининг июнь ойида

максимал даражада эканлиги аниқланди. Август ва сентябр ойларида нитрат иони нисбатан камайган.

Демак, сув омборига кираётган сув таркибида аммоний, нитрит ва нитрат ионлари турлича миқдорда бўлиб, ёз ойларида максимал миқдорда бўлиши ва куз ойларида ҳамда сув омборининг ўрта ва чиқиш қисмларига бориб, концентрациясини камайиш ҳоллари кузатилди.

3- Чизма. Туябўғиз сув омборининг нитратлар билан ифлосланиши

Сув омборидаги юқоридаги ионларни миқдорини ушбу сувда тарқалган сув ўтларини таркиби ва миқдорига таъсирини ҳам ўргандик. Сув омборида тарқалган сув ўтларини сифати ва миқдорини аниқлаш учун намуна олиш нуқталари танланиб, июль ойида сув ўтлари энг кўп тарқалган вақтда умумий миқдорда бта намуна олиб келинди ва уларда 108 та турли бўлимга мансуб сув ўтлари аниқланди, яъни кўк яшил (Cyanophyta) - 19 тур, диатом (Bacillariophyta) - 65 тур, яшил (Chlorophyta) - 18 тур, динофит (Dinophyta) - 6 тур. Фитопланктонлар тур таркиби I жадвалда келтирилган.

Фитопланктонлар таркибида доминантлик қилувчи тур асосан продуцентлар бўлиб улар ичида энг ривожлангани ва турлилик даражаси юқориси диатом сув ўтлари, сўнг кўк-яшил ва яшил сув ўтлари ҳамда катта бўлмаган миқдорий кўрсаткич динофит сув ўтларида бўлганлиги аниқланди. (1-жадвал).

Туябўғиз сув омбори ўрганилаётган худудларидаги фитопланктонлар таксономик тузилиши.

ТАКСОН	№ 1	№2	№3	№4	№5	№6
CYANOPHYTA	11	И	16	9	14	8
BACILLARIOPHYTA	26	60	35	22	21	12
DINOPHYTA	5	4	5	5	5	4
CHLOROPHYTA	15	9	11	11	14	10
	57	84	67	47	54	34

Кўк-яшил сув ўтлари (Cyanophyta) бўлимидан 19 тури аниқланди, яъни умумий тур миқдорининг 17,59% ни ташкил этади ва асосан шўрроқ сувларда яшовчи

Microcystis, Dactylococopsis, Gomposphaeria, Oscillatoria, Phormidium, Lyngbya формалари аниқланган. Кўк-яшил сув ўтлари миқдорий кўрсаткичи $3025,0 \cdot 10$ кл/л дан $5437,500 \cdot 10$ кл/л гача атрофида. кўк-яшил сув ўтларининг энг кам миқдорий ривожланиш кўрсаткичи № 5 (сув омборидан чиқиш қисмида юза қисмида) намунада аниқланди, биомасса $0,10503$ мг/мл ни ташкил этди. (2-жадвал).

Туябўғиз сув омбори ўрганилаётган майдонлари намуналари фитопланктонлари ичида диатом сув ўтлари (Bacillariophyta) таксономик хилма-хилликка кўра доминантлик қилади (60,19%) ва қуйидаги турлари мавжудлиги кузатилди: *Melosira, Cyclotella, Synedra, Achnanthes, Denticula, Gomphonema, Gyrosigma, Navicula, Nitzschia*, уларнинг кўпчилиги бир вақтнинг ўзида эвтрофир сув манбаларига хос, ўсимлик детритига ёпишган биотоплар билан тавсифланади {*Synedra tabulata, Navicula cryptocephala* унинг вариацияси билан, *Entomoneis paludosa, Nitzschia palea*). Диатом сув ўтлари миқдорий кўрсаткичи $518,750 \cdot 10$ кл/л дан $1862,500 \cdot 10$ кл/л.гача, биомассаси мос равишда - $0,25341$ мг/мл дан $1,42431$ мг/мл (2-жадвал).

Яшил сув ўтлари (Chlorophyta) ўрганилган майдонларда кам ривожланган - 16,67% (18 тур) ва қуйидаги турлари кузатилган *Ankistrodesmus, Oocystis, Chlorococcus, Chlorella, Chlamidomonas, Tetraedron, Cosmarium, Coelastrum, Scenedesmus* уларнинг баъзилари галофил сув ўтлари (*Oocystis borgii, Scenedesmus quadricauda, Cosmarium formulosum* ва б.). Яшил сув ўтларининг сони $656,250 \cdot 10^3$ кл/л дан $5431,250 \cdot 10^3$ кл/л гача, биомассаси мос равишда $0,18893$ мг/мл дан $1,53101$ мг/мл гача. (2-жадвал) Динофит сув ўтлари (Dinophyta) (5,55%) № 1, 2 намуналарда кўпроқ аниқланди ва улар қуйидаги оилаларга дахлдор *Peridinium, Glenodium, Ceratium*. Пирофит сув ўтлари миқдорий кўрсаткичи $106,250 \cdot 10$ кл/л дан $731,250 \cdot 10$ кл/л.гача, охириги биомасса мос равишда - $0,14009$ мг/мл дан $1,34124$ мг/мл (2-жадвал)гача.

Туябўғиз сув омборидаги фитопланктонлар миқдори 2-жадвал

ТАКСОН	№1	№2	№3	№4	№5	№6
СЯАНОРНУТА	5437,500 0,19278	5000,0 0,14069	5118,750 0,15464	3087,500 0,10661	3025,0 0,10503	4818,750 0,42775
ВАСИЛЛАРИОРНУТА	1162,500 0,53985	1862,500 1,42431	1318,750 0,72000	518,750 0,25484	918,750 0,30461	850,0 0,25341
ДИНОРНУТА	731,250 1,34124	162,500 0,22130	106,250 0,14009	162,500 0,21200	125,0 0,17663	131,250 0,17295
СНЛОРОРНУТА	5431,250 1,53101	2737,500 0,82201	1268,750 0,37746	656,250 0,18893	1581,250 0,49921	1206,250 0,42966
числ-ть (кл* 10) / биомасса (мг/мл)	12762,500 3,60488	9762,500 2,60831	7812,500 1,3929	4424,500 0,76238	5650,0 1,08548	7006,500 1,28377

Натижалар: Демак, Туябўғиз сув омбори сувининг сифатига Ангрен, Оҳангарон, Олмалик саноат корхоналарининг оқова сувлари ва қишлоқ хўжалиги коллектор-дренаж сувларини таъсир қилиши натижасида сув омборига фосфор бирикмалари билан ифлосланиши рўй бериб, сув омборининг кириш қисмида ёз ойларида нисбатан

юқори бўлиши кузатилди. Сув омборидаги фитопланктонларни миқдорий ва сифат кўрсаткичлари тахлили натижалари шуни кўрсатдики ёз ойларида Туябўғиз сув омборида учрайдиган фитопланктонлар асосан 4та бўлимга мансуб бўлиб, булар кўк-яшил, диатом, яшил динофит микроскопик сув ўтлари ва улар ичидан даминант ролни диатом сув ўтлари ўйнади. Фитопланктонлар экологик хоссаларини тахлил қилинганда диатом сув ўтлари минерализацияси юқори бўлган чучук, шўрроқ ва шўр сувларда ҳам яшай олиши аниқланди.

Хулоса: Фитопланктонларни миқдорий ва сифат кўрсаткичлари тахлили натижалари асосида хулоса қиладиган бўлсак Ёз ойларида туябўғиз сув омборларида учрайдиган фитопланктонлар булар кўк-яшил, диатом, яшил и динофит микроскопик сув ўтлари экан ва улар ичидан асосий ролни изланиш даври давомида диатом сув ўтлари ўйнади.

Фитопланктонларни экологик хоссаларини тахлил қилганимизла диатом сув ўтлари минерализацияси юқори бўлган чучук, шўрроқ ва шўр сувларда ҳам яшай олиши аниқланди. Ҳамда ёз ойларида фосфор шакллари ушбу сув ўтларига озика бўлишини хулоса қилиш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасида атроф табиий муҳит муҳофазаси ва табиий ресурслардан фойдаланишнинг ҳолати тўғрисида МИЛЛИЙ МАЪРУЗА. Тошкент – 2016 131 б
2. Никаноров А.М. Гидрохимия. - Л. Гидрометеиздат., 1989.- С. 233-236
3. Правила по технике безопасности при производстве наблюдений и работ на сети Госкомгидромета. Гидрометеиздат 1983г - 312 с
4. Киселев. Определатель водорослей Ленинград 1969г -214с
5. Ежегодные данные о качестве поверхностных вод суши 2007г. Том IV. УзГидромет, Ташкент 2018г
6. Комплексные оценки качества поверхностных вод. /Под ред.
7. ГОСТ 17.1.5.04-81. Охрана природы. Гидросфера. Приборы и устройства для отбора, первичной обработки и хранения проб природных вод. Общие технические условия
8. Руководство по химическому анализу поверхностных вод суши (под ред. А.Д. Семенова). – Ленинград, Гидрометеиздат, 1999. – С. 539
9. РД 52.24.403-2007. Массовая концентрация кальция в водах. Методика выполнения измерений титриметрическим методом с трилоном Б. Ростов-на-Дону. Гидрохимический институт. 2015.
10. РД 52.24.486-95 Методические указания. Методика выполнения измерений массовой концентрации аммиак и ионов аммония в водах фотометрическим методом с реактивом Несслера. Ростов-на-Дону. Гидрохимический институт. 2015.

11. Рамазонов О. Практические занятия по почвоведению. Ташкент, ТИИМ, 2005. Е.В. Аринушкина. Руководство по химическому анализу почв. – Изд-во МГУ.-2019.-486с.
12. Shoturaev, B. S., & Nasibov, B. R. (2022). Study Of Efficiency Of Water And Energy Resources In Growing Agricultural Crops Through Drop Irrigation. In The Example Of Amarant Crop. *Texas Journal of Agriculture and Biological Sciences*, 5, 54-58.
13. Muzafarov, S. M., Tursunov, O., Kodirov, D., Togaev, B. K., Balitskiy, V. E., Babayev, A. G., ... & Allenova, I. V. (2020, December). Features of streamer form of corona discharge in respect to electric gas purification. In *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science* (Vol. 614, No. 1, p. 012050). IOP Publishing.
14. Egamberdiev, N. B., Sharipjonova, Z., Nasibov, B., Khomidov, A. O., Alimova, M. I., & Abdumalikov, A. A. (2021). Biological treatment of industrial and domestic wastewater of a brewery in Uzbekistan. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 264, p. 01055). EDP Sciences.
15. Alimova, M. I., Egamberdiev, N. B., Nasibov, B. R., & Razzakov, R. I. (2021). Sustainable Waste Management in the Republic of Uzbekistan. *Design Engineering*, 12124-12129.
16. Sh, I. B., & Nasibov, B. R. (2022). Influence of algae on fur growth, development, physiological condition and fur quality. *Texas Journal of Agriculture and Biological Sciences*, 5, 67-70.
17. Насибов, Б. Р. У. (2021). ИҚЛИМ ЎЗГАРИШИ ШАРОИТИДА ШОХИМАРДОНСОЙ ДАРЁСИ ҲАВЗАСИДА СУВ РЕСУРСЛАРИНИНГ ЎЗГАРИШИ ВА УЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎЛЛАРИ. *ЖУРНАЛ АГРОПРОЦЕССИНГ*, 3(2).
18. Alimdjanov, A. A., Karimov, A. K., & Nasibov, B. R. (2020). INADEQUACY OF CURRENT WATER USE PLANNING AT THE LEVEL OF WATER USERS AND WUAS. *Irrigation and Melioration*, 2020(4), 12-18.

BO'LAJAK MUTAXASSISLARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING METODOLOGIK ASOSLARI

Mamajonov Shuhratjon Askarovich

Farg'ona davlat universiteti dotsenti, pedagogika fanlari nomzodi,

Shokirova Mushtariybegim Shuxratjon qizi

Farg'ona davlat universiteti 4-bosqich talabasi

Jahonda ta'lim tizimi islohoti davomida pedagogik va axborot texnologiyalari rivojlanishidagi tub burilish kerakli ma'lumotlarni mustaqil topish, muammolarni ajratish va ularni ratsional hal etish yo'llarini izlash, olingan bilimlarni tahlil qilish va ularni yangi masalalarni yechishda qo'llashni bilishda amalga oshirilgan. Tayyor bilimlarni o'zlashtirish maqsad bo'lib qolmasdan, balki mutaxassisni tayyorlashda yordamchi vositalardan biri bo'lib qolishi kerak. Shunday qilib, zamonaviy jamiyatga mustaqil, tanqidiy fikr yurituvchi, vujudga kelgan muammolarni ijodiy hal etishni biladigan va shu bilan birga o'z- o'zini ta'minlash ko'nikmasiga ega bo'lgan shaxs kerak.

"Kompetensiya" va "kompetentlilik" tushunchalarini farqlashda A.V.Xutorskiyning fikri diqqatga sazovor. "Kompetensiya"– predmet va jarayonlarning ma'lum doirasiga nisbatan shakllanuvchi shaxsning o'zaro bog'liq bo'lgan sifatlari (bilimlar, qobiliyatlar, malaka va ko'nikmalar, faoliyat usullari) majmuasi bo'lib, ularga nisbatan sifatli va samarali ta'sir ko'rsatish demakdir. Kompetentlilik – kishi tomonidan mos kompetensiyaga ega bo'lishni anglatib, o'z ichiga shaxsning unga va faoliyat predmetiga nisbatan muloqotini ham qamrab oladi.[14, 58].

Ko'rinadiki, "kompetentlilik" psixologiya va pedagogikaga oid adabiyotlarda professional faoliyatning ma'lum turlari bilan bog'liq sifatlarga ega bo'lishni bildiradi. S.I.Ojegovning izohli lug'atida "xabardorlik, bilganlik, biror sohada obro'-e'tibor qozonish"ni anglatadi[9, 234]. Shuningdek, L.Xell va D.Zigler kompetentlilikka "psixosotsiologik sifat bo'lib, kuch va ishonchni bildiruvchi, o'z ishining muvaffaqiyatli va foydali ekanligidan kelib chiqqan tuyg'u bo'lib, insonga uning atrofida qilishi bilan hamkorlikda samarali harakat qilishi mumkinligini anglatadi",[15, 209] deya ta'rif berganlar.

Edinburg universiteti (Shotlandiya) professori, psixologiya fanlari doktori Djon Raven, kompetentlilikka o'ziga xos "muayyan sohada aniq konkret harakatlarni samarali bajarish uchun zarur bo'lgan va tor mutaxassislikka oid bilimlar, alohida aniq malaka va ko'nikma, fikrlash usullari, shuningdek, qilgan harakatlari uchun javobgarlikni tushunishni qamrab olgan o'ziga xos qobiliyat", [11, 6] deb ta'rif beradi.

N.A.Muslimov va boshqalar kompetentlilikni quyidagicha ta'rifladilar: "...faoliyatda nazariy bilimlardan samarali foydalanish, yuqori darajadagi kasbiy malaka, mahorat va iqtidorni namoyon eta olish" [7, 93].

M.T.Axmedova esa kompetentlilik deganda, "shaxsning biror-bir sohadan xabardorlik, shu sohani bilish darajasi" tushunilishini, ta'kidlagan[2, 84].

"Rus tilining izohli lug'ati"da S.I.Ojegov va N.YU.SHvedovalar quyidagicha ta'rif keltiradilar: "kompetensiya – bu ma'lum shaxsning etarli darajada xabardor bo'lgan savollari doirasi"[10, 261].

I.A.Zimnyaya kompetentlikni "insonning ijtimoiy-kasbiy faoliyati bilan bog'liq bo'lgan bilimlar hamda insonning aqliy va shaxs xususiyatlariga asoslangan tajriba" deb belgilaydi, "kompetensiya" tushunchasiga esa "qo'llanilmagan", "yashirin", "potensial" zaxira deb qaraydi [5, 34].

V.N.Vvedenskiy esa "kompetentlik - bu ma'lum shaxsga oid tavsif, kompetensiya esa - konkret kasbiy yoki funksional tavsiflarning majmuasi"dir, deb yozadi [4, 51].

Taniqli amerikalik tadqiqotchi R.Meyers kompetentlik tushunchasi deganda, "nafaqat ma'lum faoliyatga oid kategoriyalarga mos kelishlikni, balki shakllangan ko'nikmalarni ishlab chiqarish jarayonida namoyon qilishni" ham nazarda tutadi [3, 15].

Shu bilan birga ilmiy-metodik adabiyotlarda kompetensiyaning turlicha integratsion tavsiflari beriladi. Bular:

- insonning mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga qodirligi, hamkorlikda biror qarorni qabul qila olish bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy kompetensiyalar;
- jamiyat hayotini tartibga soluvchiva muvofiqlik his-tuyg'ularini tarqalishiga to'sqinlik qilishga undovchi, shuningdek, insonning boshqa madaniyat, til va din vakillari bo'lgan insonlar bilan hamkorlikda yashashga tayyorligini o'ziga xos tarzda anglashiga yordam beruvchi kompetensiyalar;
- ayniqsa zamonaviy ijtimoiy hayot va kasbiy faoliyatda muhim bo'lgan, insonning yozma va og'zaki muloqot qilish malakasini egallaganligini belgilovchi kompetensiyalar;
- yangi texnologiyalarni egallashni ustuvor talab deb belgilayotgan informatsion jamiyatning vujudga kelishi bilan bog'liq kompetensiyalar;
- insonning butun umri davomida nafaqat tanlagan kasbi, shuningdek, shaxsiy va ijtimoiy hayot bilan bog'liq bilimlarni uzluksiz o'zlashtirib borishini ta'minlovchi kompetensiyalar.

J.Raven tadqiqotlarida kompetensiya "aksariyati mustaqil bo'lgan, ko'plab komponentlardan tashkil topgan, ... ba'zi komponentlar ko'proq kognitiv sohaga, boshqalari esa - hissiy xususiyatga oid, ... ushbu komponentlar samarali xulq, fe'l-atvorning tarkibiy qismi sifatida bir-birlarini almashtirishi mumkin"ligi aytilgan [11, 115].

YU.E.Rahimovanning ta'kidlashicha, "Kasbiy kompetentlik - bu integrativ tavsif bo'lib, tizimlashtirilgan bilim, ko'nikma, malaka hamda shaxsga oid fazilatlarini ifodalaydi, ular bozor sharoitida raqobatbardosh bo'lish imkonini beradi" [12, 36].

"Bitiruvchini tayyorlash modeli nafaqat bitiruvchining bilim, ko'nikma va malakalar tizimi bilan belgilanuvchi kasbiy kvalifikatsiyasini, shuningdek, zamonaviy xalqaro amaliyotda tayanch kompetensiyalar deb tavsiflanuvchi shaxsga oid sifatlar va tizimli shakllantirilgan universal mahorat va qobiliyatlarni ham o'z ichiga oladi" [1, 63].

Demak, "kasbiy kompetentlik - mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, malakalarning egallanishi va ularni amalda yuqori darajada qo'llay olinishi" dir [8, 4].

Sohaning yetakchi tadqiqotchilaridan biri A.S.Kosogovanning fikricha, pedagogik nuqtai nazardan "o'qituvchining kasbiy kompetentligi - bu, tajriba, nazariy bilimlar, amaliy malakalar va muhim ahamiyatli shaxsiy sifatlar integratsiyasi asosida shakllangan murakkab individual-psixologik tuzilma bo'lib, o'qituvchining pedagogik faoliyatni to'laqonli bajarishga tayyorligini anglatadi" [6, 24].

Kasbiy kompetentlikning ushbu ta'rifining uning tizimli tuzilmasidan darak beradi. Bu tuzilma tajribada amalga oshirilgan, shaxsga oid tegishli sifatlar asosida shakllanadigan kompetensiyalardan tarkib topadi.

Taniqli tadqiqotchi K.V.Shaposhnikov kasbiy kompetentlik deganda, mutaxassisning o'z kasbiy faoliyatini amalga oshirayotganda muhim va samarali qarorlarni qabul qilishga tayyorligi va layoqatini tushunadi. U shuningdek, "kasbiy kompetentlik integrallashtirilgan bilim, mahorat va tajribalarning majmui sifatida tavsiflanadi, shu bilan birga, insonga o'rab turgan olam bilan hamkorlikda kasbiy faoliyatni samarali loyihalashtirish va amalga oshirish imkoniyatini beruvchi sub'ektiv, kasbiy kompetentlikning ko'rsatkichlari asosida esa mutaxassisning dolzarb va potensial tavsifi yotishi mumkin" deb ta'kidlaydi [16, 26].

O'z navbatida kasbiy-pedagogik kompetentlik o'qituvchining o'ziga xos kasbiy-shaxsiy tavsifi hisoblanib, "uning kasbiy faoliyati sifatini, doimiy o'zgarib turuvchi kasbiy vaziyatlarda mustaqil, adekvat, mas'uliyat bilan o'ziga xos harakat qilish qobiliyatini, o'z-o'ziga baho berish va o'z kamoloti uchun tayyorligini ifodalaydi. Kasbiy-pedagogik kompetentlik pedagogning kasbiy faolligida namoyon bo'lib, uni pedagogik faoliyatning sub'ekti sifatida tavsiflash imkonini beradi" [15, 12].

Xulosa qilib aytganda, hozirgi davrda ta'lim samaradorligini oshirish, mutaxassislarning kasbiy kompetentlik darajasini rivojlantirish, pedagog kadrlarni innovatsion faoliyatga yo'naltirish, oliy ta'lim muassasalaridagi o'quv jarayoniga innovatsion ta'lim va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini tatbiq etish, ilg'or xorijiy tajribalarni o'zlashtirish va maqsadli yo'naltirish oliy ta'lim tizimini modernizatsiyalashdagi dolzarb vazifalar sifatida qarash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Азизходжаева Н.Н. Формирование профессиональных компетенций будущих специалистов. Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития. Вып. 12. Ч.1. СПб, 2014. – 63 с.
2. Ахмедова М. Т. Педагогик компетентлик - Т.: Низомий номидаги ТДПУ, 2016. - 84 бет.
3. Development and implementing local educational standards / Ed. by Meyers R. ERIC. – Clearing House on Assessment and Evaluation, 1998. – P. 15.
4. Введенский В.Н. Моделирование профессиональной компетентности педагога // Педагогика, 2003. – №10. – 51 с.
5. Зимняя И.А. Ключевые компетенции - новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. – 2003. – № 5. – С. 34.
6. Косогова А.С. Личностный и карьерный рост студента в контексте воспитания // Высшее образование в России. – 2005.–№12.–С. 24.
7. Муслимов Н.А., Усмонбоева М.Х., Сайфуров Д.М., Тўраев А.Б. Педагогик компетентлик ва креативлик асослари – Тошкент, 2015. – 93 б.
8. Мусурмонова О. Юқори синф ўқувчилари маънавий маданиятини ривожлантиришнинг педагогик асослари: Пед. фан. док... дис. – Тошкент: 1993. – 4 б.

9. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка: 100 000 слов и фразеологических выражений // Российская академия наук. Институт русского языка им. В.В. Виноградова. – 4-е изд., дополненное. – М.: А ТЕМП, 2007. – С. 234
10. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. 80000 слов и фразеологических выражений.–4-е изд., дополненное, - М.: Азбуковник, 1999. – 261 с.
11. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация Пер. с англ. В.И. Белопольского. – М.: Когито-Центр, 2002. – 115 с.
12. Рахимова Ю.Э. Формирование профессиональной компетентности учащихся медицинского колледжа: Дисс. ... канд. пед. наук. – Ташкент, 2012. – 36 с.
13. Хуторской А.В. Дидактическая эвристика. Теория и технология креативного обучения– М.: Изд-во МГУ, 2003. – С. 58.
14. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. — СПб.: Питер, 1999. – 209 с.
15. Чанышева Г.Г. Формирование и развитие коммуникативных способностей будущих юристов: Дис.... докт. пед. наук : Казань, 2005. – С. 12.
16. Шапошников К.В. Контекстный подход в процессе формирования профессиональной компетентности будущих лингвистов-переводчиков: Автореф. дисс... канд.пед.наук – Йошкар-Ола, 2006 – С. 26.
17. Askarovich, M. S., Qizi, O. N. B., & Kizi, M. I. B. (2021). FORMATION OF PROFESSIONAL-PEDAGOGICAL COMPETENCES OF FUTURE TEACHERS OF CHEMISTRY. Вестник науки и образования, (6-3 (109)), 28-31.
18. Askarovich, M. S., Uljaevna, U. O., & Inomjohnovna, O. N. (2020). Applying case study-method in teaching chemistry. Проблемы современной науки и образования, (3 (148)), 62-64.
19. Ахмедов, Б. А. (2020). Сиддиков Бахтиёр Саидкулович, Джалалов Бахромжон Бегмурзаевич МОДЕРНИЗАЦИЯ ОБРАЗОВАНИЯ-ОСНОВНОЙ ФАКТОР В ФОРМИРОВАНИИ ИННОВАЦИОННОЙ КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ. Academy, 9, 60.
20. Ахмедов, Б. А., Сиддиков, Б. С., & Джалалов, Б. Б. (2020). МОДЕРНИЗАЦИЯ ОБРАЗОВАНИЯ-ОСНОВНОЙ ФАКТОР В ФОРМИРОВАНИИ ИННОВАЦИОННОЙ КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ. Academy, (9 (60)), 20-22.
21. Джалалов, Б. Б. (2018). РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА. In INTERNATIONAL SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION (pp. 53-55).
22. Джалалов, Б. Б. (2019). ВАЖНЫЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ. In EUROPEAN RESEARCH: INNOVATION IN SCIENCE, EDUCATION AND TECHNOLOGY (pp. 43-44).

23. Джалалов, Б. Б. (2022). ВО 'LAJAK O 'QITUVCHILARNING INNOVATSION KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISHDA SMART-TA'LIMNING IMKONIYATLARI. УЧИТЕЛЬ, 3(4).

24. Мамажонов, Ш. А., & Кизи, О. Н. Б. (2019). Формирование профессиональной компетенции преподавателя химии. Вестник науки и образования, (19-2 (73)), 31-33.

MA'NAVIYAT VA MA'RIFAT BINOSINI INTERYER DIZAYNINI ZAMON TALABLARI ASOSIDA TASHKIL ETISH.

Xudoyberdiyev Dostonbek Rustambek o'g'li

O'zbekiston Respublikasi badiiy akademiyasi

Kamoliddin Behzod nomidagi milliy rassomlik va

dizayn instituti magistratura talabasi

Annotatsiya: *Interer dizayneri kasbi jamiyatimizning rivojlanishi va sanoat jarayonlarining rivojlanishi natijasida paydo bo'lgan murakkab arxitekturaning natijasi sifatida qaraladi. Bizga berilgan makondan samarali foydalanishga intilish, foydalanuvchilarga qulaylik va funktsional dizayn zamonaviy interyer dizayni kasbining rivojlanishiga turtki bo'ldi desak mubolag'a bo'lmaydi. Bu atama Buyuk Britaniyada kamroq tarqalgan bo'lib, bu yerda interyer dizayni kasbi hali ham tartibga solinmagan edi va, shuning uchun, qat'iy aytganda, bu hali rasmiy ravishda kasb emas edi. Keyinchalik esa bu holatlar o'zgarishga uchragan. Interer dizayneri kasbi ichki bezatish rolidan alohida va ajralib turadi, bu atama AQShda keng tarqalgan va kasb sifatida ommalashgan.*

Kalit so'zlar: *Interyer dizayni, ma'naviyat, stil, arxitektura uslublari, interyerda stil, chet el amaliy Skandinaviya uslubi, Art Deco uslubi, futurizm.*

Interyer dizayni - bu dizaynning odamlar o'rtasida qulaylik va estetik jihatdan yoqimli shovqinni ta'minlash uchun binolarning ichki qismiga qaratilgan bo'limi hisoblanib, bir so'z bilan aytganda go'zallik demakdir. Interer dizayni badiiy va sanoat dizaynini birlashtirgan holda ish yuridati. Dizayner xonadagi ishlarni optimallashtirishni amalga oshiradi, katta xonalarda navigatsiyani yaxshilaydi, ixtisoslashtirilgan xonalarning dizaynini ishlab chiqadi (masalan, ovoz yozish tadqiqoti, kino tahrirlash, fotografiya;) umumiy qilib aytganda yanada zamonaviylashtiradi. Dizayner xonaning tartibi, yorug'lik, shamollatish tizimlari, akustikadan boshlab, ichki dizaynning butun jarayonini boshqaradi; devorlarni bezash; va mebelni joylashtirish va navigatsiya belgilarini o'rnatish bilan yakunlanadi.

Ma'naviyat- ma'rifat markazlarini loyihalashda zamonaviy stillardan ham foydalanmog'imiz zarurdir. Keling mana shu stil so'ziga ham alohida to'xtalib o'tsak.

Stil (stilo, stylus, stylus - lot. stilus, boshqa yunoncha stolosdan stylus) - bronza tayoqcha yordamida, uchi mum bilan qoplangan planshetga matn yozish uchun ishlatilgan. Yozilgan narsalarni o'chirish uchun qarama-qarshi uchi tekis qilib qo'yilgan.

Barchamizga malumkin, muayyan davr va yo'nalishdagi san'atni yoki san'atkorning individual uslubini g'oyaviy mazmun va badiiy shaklga nisbatan tavsiflovchi xususiyatlar majmuidir. Arxitekturada Roman, Gotika, Barokko, Rokoko uslublari mavjud. Bu uslublar bizgacha asrlar davomida shakllanib yetib kelgan.

Interyerda stil - maxsus qoidalarga muvofiq makonning o'ziga xos dizayni deya ataladi va qo'llaniladi. Umumiy konsepsiya pardoqlash materiallari, dekor elementlari, mebellar joylashuvi, ranglar mosligi, xona dizayni va hatto tartibni tanlashni belgilaydigan vosita sanaladi. Uning tashqi ko'rinishini aniqlash, ichki uslublar uy egasining o'ziga xosligini ochib berishga, uning shaxsiy imtiyozlarini tushunishga yordam beradi. Har bir uslub

stilizatsion ichki dizayning tayyor ish sxemasi. Interyerning barcha uslublarini shartli ravishda to'rt guruhga bo'lish mumkin: zamonaviy, klassik, etnik, aralash.

Chet el amaliy Skandinaviya uslubi har bir kvadrat metrni behuda sarflamaydi, yorug'lik diapazoni tufayli bo'shliqni vizual ravishda kengaytiradi va yorug'lik bilan to'ldiradi bu esa ayni ko'zlangan maqsadlardan biri hisoblanadi. Skandinaviya interyerining asosi quidagilar hisoblanadi. Ular: ochiq ranglar, tabiiy materiallar, lakonik mebel va shimoliy dekorativ elementlardir. Bunday elementlar tufayli bu uslub boshqa uslublardan farq qiladi. Bundan tashqari, Skandinaviya uslubi funktsionallik, oddiy geometriya va toza chiziqlarga asoslangan bo'lib o'z jozibasiga ega.

Shu bilan birga AQSHda paydo bo'lgan zamonaviy uslub haqida so'z ketar ekan. Dastlab u eski keng binolarni tartibga solish uchun ishlatilgan edi. Yana bir uslub Endi loft uslubida, asosan, turar-joy va jamoat joylari jihozlangan edi. Uslub ochiq keng xonalar, qo'pol qoplamalar, jigarrang soyalar va rangli aksanlar qo'shilgan monoxrom ranglar bilan ajralib turadi va o'zgacha muhitni tashkil etadi. Ammo Loftni qo'pol, sovuq va yoqimsiz uslub sifatida qabul qilmaslik kerak, malakali yondashuv bilan u juda samimiy va qulay bo'ladi albatta bunga erishish uchun sabr hamda mehnat qilish lozim. To'g'ri bajarilgan loft uslubidagi ichki makon hech qachon odamga noqulaylik tug'dirmaydi aksincha hotirjamlik kabi o'zgacha his beradi. Uning elementlari: tokchalar, javonlar, yoritish moslamalari, armaturalar hisoblanadi.

Art Deco uslubi o'ziga xos uslublardan biri sanalib shakllantiruvchi asosiy element ekspressiv bezaklardir. Ko'pincha dekorda siz quyoshga o'xshash shakllarni topishingiz mumkin va o'cha hislarni beradi. Bu uslub odatda Qandilga alohida e'tibor beriladi, chunki u kompozitsiyaning markazida eng muhim rol o'ynaydi. Uning sof shaklida minimalizm kamdan-kam uchraydi: funktsionallik odatda susayadi. Ammo bu ko'pchilik zamonaviy uslublar uchun asosdir. U o'tmish va hozirgi zamon muhitini uyg'unlashtirib, shakl va ranglarning ta'riflab bo'lmaydigan uyg'unligini yaratadi.

Yana bir o'ziga xos uslublardan biri Futurizm hisoblanib, "Futurizm" so'zi inglizcha "kelajak" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "kelajak" deb tarjima qilinadi va o'z nomi bilan ham ajralib turadi. Bunday o'zgacha san'at harakati 1910-1920-yillarda tashkil etilgan. Uslub birinchi Italiya va Rossiyada tashkil etilgan hamda qo'llanilgan. Unda makonni joylashtirish va shakliga ham katta ahamiyat berilgan. Bunday sinchikovlik esa o'z sohasida o'sishga turtki bo'ladi. Ko'pgina individual elementlar orasida iloji boricha ko'rinadigan bo'lish uchun geometrik chiziqlar faol ravishda ishtirok etadi o'z ta'sirini ko'rsatmay o'tmaydi. Ushbu uslub nafaqat interyerning rivojlanishiga katta hissa qo'shdi, balki rassomchilik, arxitektura va adabiyotga ham ta'sir ko'rsata oldi, albatta bu esa taxsinga sazovvardir. Futuristik yo'nalishning interyer g'oyalar ijodkorligi bilan ajralib turadigan eksklyuziv dizaynga egaligi, uni amalga oshirish uchun innovatsion materiallar bilan birgalikda maxsus texnologiyalar qo'llaniladi va maqsadga manashu asnodan erishiladi.

Futurizm uslubidagi interyerning asosiy belgilari: Assimetrik shakllar hisoblanadi va bu shakllarsiz ushbu yo'nalishni ta'savvur qilib bo'lmaydi. Xonalarning tartibi esa turli yo'nalishdagi tuzilmalarga eksklyuziv shakl berishga asoslanganligini ko'rishimiz mumkindir. Butun bir interyer ma'lum bir kosmik yo'nalishi bo'lishi kerak huddi bir yo'l kabi. Mana shu kabi boshqa ko'plab uslublar interyer dizaynlarida ishlatiladi va ko'zni quvontiradigan darajada tashkillashtiriladi.

Ma'naviyat markazlarini yuqori texnologiyalar minimal dekoratsiyadan foydalangan holda ishlab chiqishimiz lozim. Dizaynning muhim komponenti bu erkin harakat qilishingiz uchun katta maydonning mavjudligidir. Shunday ekan klub binolarini qarovsiz ahvoldaligini oldini olish va shu katta binolarni davlatga, jamiyatga qolaversa jamiyatimiz a'zolariga xizmat qilishi uchun ularni ma'naviyat markazlariga aylantirishimiz zarur.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2019-yil 3-maydagi PQ-4307-son qarori ijrosini ta'minlash, shuningdek, yoshlarni mustaqil hayotga dunyoqarashi keng, faol fuqarolar etib tarbiyalash maqsadida Vazirlar Mahkamasi karor qilgan. Mazkur qaror quidagilarni o'z ichiga olgan;

- Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasi (keyingi o'rinlarda Konsepsiya deb ataladi)
- Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini amalga oshirish chora-tadbirlari rejasini (keyingi o'rinlarda Chora-tadbirlar rejasini deb ataladi)
- Konsepsiya va Chora-tadbirlar rejasini amalga oshirishning ustuvor yo'nalishlari etib belgilansin:

- 2017 — 2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida nazarda tutilgan aholi, ayniqsa yoshlar tarbiyasi bilan bog'liq vazifalarni samarali amalga oshirish, ularni tinch-osoyshta hayot uchun eng zarur tayanch kompetensiyalar bilan ta'minlash;

- ma'naviy tarbiyani baholashning ilmiy asoslangan indikatorlarini ishlab chiqish;
- tarbiya jarayonida uzluksizlik, uzviylik tamoyillariga tayangan holda avvalo, onaning homiladorlik davrini to'g'ri tashkil etish, go'daklar va bolalarni ma'naviy tarbiyalash bo'yicha asosiy yo'nalishlarni belgilash;

- yoshlarda Vatanga sadoqat, tadbirkorlik, irodalilik, mafkuraviy immunitet, mehr-oqibatlik, mas'uliyatlik, bag'rikenglik, huquqiy madaniyat, innovatsion fikrlash, mehnatsevarlik kabi muhim fazilatlarini bolalikdan boshlab bosqichma-bosqich shakllantirish;

- homiladorlik davridan boshlab 30 yoshgacha davom etadigan uzluksiz ma'naviy tarbiyani amalga oshirishda ota-ona, tarbiyachi, o'qituvchi, uzluksiz ta'lim muassasalari va mahalla jamoatchiligining o'zaro samarali hamkorligi mexanizmini ishlab chiqish va hayotga joriy etish;

- aholining farzand tarbiyasi bo'yicha bilimlarini, pedagogik madaniyatini oshirish, fuqarolarni uzluksiz ma'naviy tarbiyaning jahon tajribasida sinovdan o'tgan samarali pedagogik texnologiyalari, usullari va amalga oshirish shakllari bilan muntazam tanishtirib borish;

- ommaviy axborot vositalari, shu jumladan, Internet jahon axborot tarmog'i orqali tarqatilayotgan g'arazli axborotlar, odob-axloqni yemiruvchi illatlar, yoshlarni zalolatga boshlovchi buzg'unchi g'oyalarga karshi sog'lom dunyokarashni shakllantirish;

- uzluksiz ma'naviy tarbiyani tashkil etishda davlat tashkilotlari, fuqarolik jamiyati institutlari, ommaviy axborot vositalari va xususiy sektorning hamkorligini samarali yo'lga qo'yish.

Respublika Ma'naviyat va ma'rifat markazi Chora-tadbirlar rejasini bajarish yuzasidan vazirliklar, idoralar va boshqa tashkilotlarning faoliyatini muvofiqlashtirish hamda uning o'z vaqtida va sifatli bajarilishi yuzasidan tizimli monitoring olib borilishini ta'minlasin.

Mazkur qarorning bajarilishini nazorat qilish O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Yoshlar siyosati, madaniyat, ma'naviyat, ommaviy axborot vositalari, ijodiy va jamoat tashkilotlari masalalari kotibiyatiga yuklansin deyilgan.

Ushbu qarorlarni amalga oshirish barchamizning zimmamizda. Mana shu qaror asosida ham klublarni ma'naviyat markazlariga aylantirishimiz juda o'rinlidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 26 maydagi "Madaniyat va san'at sohasining jamiyat hayotidagi o'rni va ta'sirini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6000 sonli Farmoni. <https://lex.uz/docs/-4829149>;
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 16 avgustdagi «2018-2019 yillarda turizm sohasini rivojlantiri bo'yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to'g'risida» gi PF-3217 sonli Farmoni. <https://lex.uz/docs/3311817>;
3. Birinchi prezidentimiz Islom Karimov. Asarlar. 1-jild. O'zbekiston - milliy Istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura;
4. TURAR JOY VA JAMOAT BINOLARINI LOYIHALASHNING TIPOLOGIK ASOSLARI 1997 yil 29 avgust. X.M. Ubaydullayev, M.M. Inog'omova.

УДК: 611.37-611.637

**СУРУНКАЛИ АЛКОГОЛ ИНТОКСИКАЦИЯСИДА КАЛАМУШЛАРНИНГ
ТАНА ВАЗНИ КЎРСАТКИЧИ ВА ПРОСТАТА БЕЗИ АНАТОМИК
ПАРАМЕТРЛАРИНИНГ МОРФОМЕТРИК ТАҲЛИЛИ**

Раджабов А.Б

Бухоро давлат тиббиёт институти

Аннотация: Мақолада кечки постнатал онтогенез даврида ва сурункали алкоголизмда эркак каламушлар тана вазни кўрсаткичи ва простата безининг анатомик параметрларининг ўсиши ва ривожланиши кузатилди. Олиб борилган тадқиқотларга асосланиб тана вазни ва простата безининг органометрик кўрсаткичларининг (вазни, қалинлиги, кенглиги, узунлиги) ўсиш суръатлари аниқланди, вазн коэффициентлари ва ўртача кунлик тана вазни ортишининг таҳлили ўтказилди.

Эркак каламушларнинг тана вазни ва простата бези биометрик кўрсаткичларининг ўзгариши кечки постнатал онтогенез даврида ва сурункали алкоголизмда тўлқинсимон характерга эга эканлиги аниқланди. Бунда контрол гуруҳда тана вазни, простата оғирлиги, қалинлиги, эни ва узунлигининг энг юқориги ўсиш кўрсаткичлари ривожланишининг 6-чи ойида кузатилди. Постнатал онтогенезнинг барча даврларида простата безининг узунлиги доимо эни ва қалинлигидан баланд кўрсаткичига эгаллиги қайд этилди. 9 ойликан бошлаб безнинг кундаланг ўлчами аъзонинг узунасига бўлган ва олдинги орқа ўлчамларидан баландлиги аниқланди.

Сурункали алкоголизмга учраган каламушларда контролга нисбатдан барча ёшга доир гуруҳларда тана вазни етишимовчилиги, простата безининг оғирлиги, қалинлиги, эни ва узунлик кўрсаткичлари пасайиши кузатилди. Бу ҳолат айниқса 3 ойлик ва 1,5 ёшарлик каламушларда яққол намоён бўлди.

Калит сўзлар: каламуш простата бези, постнатал онтогенез, органометрик кўрсаткичлар, сурункали алкоголизм

**МОРФОМЕТРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ВЕСОВОГО ПОКАЗАТЕЛЯ ТЕЛА И
АНАТОМИЧЕСКИХ ПАРАМЕТРОВ ПРОСТАТЫ КРЫС ПРИ
ХРОНИЧЕСКОЙ АЛКОГОЛЬНОЙ ИНТОКСИКАЦИИ**

Раджабов А.Б

Бухарский государственный медицинский институт

Аннотация: В статье прослежено развитие и рост весового показателя тела и анатомических параметров простаты крыс-самцов на протяжении позднего постнатального онтогенеза и при хроническом алкоголизме. На основании проведённого исследования установлены темпы роста веса тела и органометрических

параметров простаты крыс (масса, толщина, ширина, длина), произведён анализ массового коэффициента и среднего ежедневного прироста массы тела.

Достоверно установлено, что изменение массы тела и биометрических показателей предстательной железы крыс-самцов на протяжении постнатального онтогенеза и при хроническом алкоголизме носит скачкообразный характер. При этом в контроле наибольший темп прироста массы тела, веса, толщины, ширины и длины простаты отмечен у крыс 6-месячного возраста. На всех этапах постнатального онтогенеза длина простаты всегда больше ширины и толщины, причём с 9-месячного возраста поперечный размер железы начинает преобладать над продольными и передне-задними размерами.

У крыс с хроническим алкоголизмом по сравнению с контролем, во всех возрастных группах наблюдается дефицит массы тела и уменьшение веса, толщины, ширины и длины простаты, наиболее это выражено у 3-месячных и полугодовалых животных.

Ключевые слова: простата крыс, постнатальный онтогенез, органомерические показатели, хронический алкоголизм

COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF BODY WEIGHT AND BIOMETRIC PARAMETERS OF THE PROSTATE OF MALE RATS IN POSTNATAL ONTOGENESIS AND IN CHRONIC ALCOHOLISM

Radjabov A.B

Bukhara State Medical Institute

Resume: The article traces the development and growth of body weight and anatomical parameters of the prostate in male rats during late postnatal ontogenesis and in chronic alcoholism. On the basis of the study, the growth rates of body weight and organometric parameters of the rat prostate (mass, thickness, width, length) were established, the mass coefficient and the average daily weight gain were analyzed.

It has been reliably established that the change in body weight and biometric parameters of the prostate gland of male rats during postnatal ontogenesis and in chronic alcoholism is of a spasmodic nature. At the same time, in the control, the highest rate of increase in body weight, weight, thickness, width, and length of the prostate was noted in 6-month-old rats. At all stages of postnatal ontogenesis, the length of the prostate is always greater than the width and thickness, and from the age of 9 months, the transverse size of the gland begins to prevail over the longitudinal and anterior-posterior dimensions.

In rats with chronic alcoholism, in comparison with the control, in all age groups, there is a lack of body weight and a decrease in the weight, thickness, width, and length of the prostate, this is most pronounced in 3-month-old and 1.5-year-old animals.

Keywords: rat prostate, postnatal ontogenesis, organometric parameters, chronic alcoholism

XX-чи асрнинг ўрталаридан бошлаб экспериментал тадқиқотларда қўлланилиши бўйича лаборатор ҳайвонлар орасида оқ каламушлар биринчи ўринда туради [6,7,9].

Тадқиқотнинг муҳим жиҳати аксарият ҳолларда тана вазнига қараб ёшни белгилашдир. Тана вазнининг ўзгариши организмнинг физиологик ҳолатида намоён бўлади. Айрим муаллифларнинг илмий тадқиқотларида постнатал онтогенезда оқ каламушларнинг тана оғирлиги ҳақидаги маълумотлар келтирилган, аммо бу кўрсаткичлар онтогенезнинг маълум бир даврини ўз ичига олган бўлиб, бутун постнатал онтогенез давомида унинг ўсиши ва ривожланишига доир маълумотлар келтирилмаган [5,8,10,11].

Алкогол энг кенг тарқалган токсик ксенобиотиклардан биридир. Дунё бўйлаб спиртли ичимликларни истеъмол қилиш ҳар йили 3 миллион кишининг ўлимига сабаб бўлади, бу барча ўлимларнинг 5,3% ни ташкил этади. Алкогол касаллик ва жароҳатлар умумий глобал юқининг 5,1% ни ташкил қилади [2].

Мавжуд адабиётларда этанолнинг лаборатор ҳайвонлари турли органлари ва тизимларига патологик таъсири бўйича етарли миқдордаги экспериментал тадқиқотлар мавжуд. Алкогол организмга ҳам маҳаллий, ҳам тизимли патологик таъсир кўрсатиши мумкин. Этанол захарланишига энг заиф бўлган органларга бош мия, жигар, буйрақлар ва ўпкалар киради [1,4,12].

Шуни таъкидлаш керакки, мавжуд адабиётларда биз простата безининг ёшга доир органометрик ўзгаришларини, шунингдек сурункали алкоголь захарланишида комплекс тадқиқотлар бўйича ҳисоботларни топмадик. Ҳозирга қадар спиртли ичимликлардан захарланишнинг репродуктив органларига, хусусан, простата безининг шаклланиши ва морфологик ҳолатига таъсири ноаниқлигича қолмоқда.

Шу муносабат билан сурункали алкоголизм шароитида ҳайвонларда динамикада тана вазни ва простата безининг морфометрик кўрсаткичларини ўрганиш назарий ва амалий тиббиёт учун шубҳасиз қизиқиш уйғотади.

Тадқиқот мақсади: Постнатал онтогенез ва сурункали алкоголизмда каламушлар тана вазни, ҳамда простата безининг органометрик кўрсаткичлари ривожланиши ва ўсишини қиёсий таҳлил қилиш.

Тадқиқот материал ва усуллари: Тадқиқот 3,6,9,12,18 ойлик 110 та оқ эркак каламушларда ўтказилди. Ҳайвонларни сақлаш ва улар билан барча манипуляциялар халқаро стандартлар ва умуртқали лаборатория ҳайвонлари билан ишлаш қоидаларига мувофиқ олиб борилди. 10 та экспериментал гуруҳлар тузилди: 1– назорат гуруҳи, 3 ойлик (n=12); 2 – назорат гуруҳи, 6 ойлик (n =14); 3 – назорат гуруҳи, 9 ойлик (n =12); 4 – назорат гуруҳи, 12 ойлик (n =10); 5 – назорат гуруҳи, 18 ойлик (n =10); 6 – экспериментал гуруҳ, ёши 3 ойлик (n =12); 7–экспериментал гуруҳ, ёши 6 ойлик (n =12); 8 – экспериментал гуруҳ, ёши 9 ойлик (n =8); 9 – чи – экспериментал гуруҳ, ёши 12 ойлик (n =10); 10 – экспериментал гуруҳ, ёши 18 ойлик (n =10). Назорат ва экспериментал гуруҳдаги каламушлар ичимлик суви, экин илдиэлари ва донли маҳсулотлар билан озиқлантирилди.

Экспериментал гуруҳларда сурункали алкоголь захарланишни моделлаштириш мақсадида 40 % ли этанол эритмасидан фойдаланган ҳолда ҳайвонларни мажбурий алкоғолизация қилиш амалиёти бажарилди. Эритма кўрсатилган мудатдан олдин 1 ой давомида тана вазнининг 1 кг / 7 гр. умумий дозасида кунига 1 марта металл зонд ёрдамида интрагастрал юборилди. Назорат ҳайвонлари интрагастрал равишда тенг миқдорда 0,9% NaCl эритмасини олдилар. Тегишли ҳужжатлар билан тасдиқланган коидаларга мувофиқ каламушлар эфир наркоз остида декапитация йўли билан тажрибадан чиқарилди [3].

Ундан олдин каламушларнинг тана вазни ўлчанди. Қорин бўшлиғини очгандан сўнг, простата беши қуриб қолмаслиги мақсадида нам ҳолатда олинди ва аъзо оғирлиги, узунлиги, кенглиги, қалинлиги ўлчанди. Каламушлар тана ва простата безининг оғирлиги JW-1 ($e = 0,02$ г) Асом Inc. (Жанубий Корея) электрон тарозисида аниқланди, узунлиги, кенглиги ва қалинлиги эса миллиметрли лента ёрдамида ўлчанди. Оғирлик коэффициентлари $AB = \text{Аъзо вазни (г)} / \text{тана вазни (г)} \times 100\%$ формуласи бўйича ҳисоблаб чиқилди.

Математик таҳлил STTGRAPH 5.1 дастурининг имкониятларидан фойдаланган ҳолда тўғридан-тўғри Ехсел 7.0 умумий маълумотлар матрицасида амалга оширилди, стандарт оғиш кўрсаткичлари ва репрезентативлик хатоликлари аниқланди.

Тадқиқот натижалари:

Тадқиқот натижаси шуни кўрсатадики, ювенил ёшда (3 ойлик) тана вазни 104,1 дан 117,1 граммгача, ўртача $110,68 \pm 1,2$ граммни ташкил қилади. 6 ойлик каламушларда тана вазни 204,4 дан 225,4 граммгача, ўртача $213,07 \pm 1,72$ граммни ташкил этади. Ўсиш кўрсаткичи суръати 92,5%, ўртача кунлик ўсиш 1,1% ни ташкил қилади. Ҳаётнинг 9-ойлигида тана вазни 280,4 дан 296,7 граммгача, ўртача $289,01 \pm 1,5$ ни ташкил қилади. Ўсиш суръати 35,64%, кунлик вазн ортиши 1,1%. Ҳаётининг биринчи йилида каламушларнинг вазни 303,4-325,4 грамм, ўртача $315,37 \pm 2,38$ граммни ташкил этади. Ўсиш суръати - 9,12%, ўртача кунлик вазн ортиши - 1,1%. Кексалик даврида (18 ой) каламушларнинг вазни 318,7 дан 351,4 граммгача, ўртача $335,08 \pm 3,53$ граммни ташкил қилади. Ўсиш суръати - 6,25%, кунлик вазн ортиши - 0,56%.

Экспериментал гуруҳда сурункали алкоғолизмга чалинган 3 ойлик каламушларда тананинг вазн кўрсаткичи 65,2 дан 83,4 граммгача, ўртача $75,56 \pm 1,67$ граммни ташкил қилади. 3 ойлик назорат гуруҳига нисбатан тана вазни 31,73% га камаяди. Экспериментал гуруҳ каламушлари ривожланишининг 6-ойлигида тана вазни 182,1 дан 203,8 граммгача, ўртача $192,46 \pm 2,0$ ни ташкил қилади. Назорат гуруҳининг худди шу ёши билан солиштирганда тана оғирлиги 9,67% га камаяди. Ўртача кунлик вазн ортиши 1,1% ни ташкил қилади. Экспериментал гуруҳнинг 9 ойлик каламушларида тана вазни 235,6-256,1 грамм оралиғида, ўртача $245,22 \pm 2,73$ граммни ташкил қилади. 9 ойлик назорат каламушлари билан солиштирганда, тана вазн кўрсаткичи 15,5% га камаяди. Кунлик вазн ортиши 0,59% ни ташкил қилади. Тажрибанинг 12-ойлигида тана вазни 267,7 дан 289,1 граммгача, ўртача - $278,67 \pm 2,31$ граммни ташкил этади. Назорат

гуруҳи билан солиштирганда, вазн оғирлиги 11,63% га камаяди, кунлик вазн ортиши 1,1% ни ташкил қилади. 18 ойлик экспериментал каламушларда тана вазни 253,8 дан 298,6 граммгача, ўртача $267,0 \pm 4,83$ граммни ташкил қилади. Худди шу ёшдаги назорат билан солиштирганда, бу кўрсаткич 20,32% га камаяди. Ўртача кунлик вазн ортиши 0,56% га камаяди.

Аниқланишича, ювенил даврда простата безининг вазни 0,26-0,39 грамм, ўртача $0,34 \pm 0,001$ граммни ташкил қилади. Масса коэффициенти 0,21% ни ташкил қилади. 6 ойлик ёш каламушларда простата безининг оғирлиги 0,31 дан 0,83 граммгача, ўртача $0,60 \pm 0,04$ граммни ташкил этади. Ўсиш суръати - 76,5%, масса коэффициенти - 0,28%. Ривожланишнинг 9-ойлигида простата безининг вазни 0,66 дан 1,09 граммгача, ўртача $0,91 \pm 0,04$ граммни ташкил қилади. Аъзо оғирлигининг ўсиш тезлиги - 51,7%, масса коэффициенти - 0,31%. Ҳаётнинг 1-чи йилига келиб, аъзо вазни 0,86 дан 1,34 граммгача, ўртача $1,12 \pm 0,05$ граммни ташкил қилади. Ўсиш суръати - 23,1%, масса коэффициенти - 0,36%. Бир ярим ёшда простата массаси 0,96 дан 1,65 граммгача, ўртача $1,23 \pm 0,07$ ни ташкил қилади. Ўсиш суръати - 9,8%, оғирлик коэффициенти - 0,37%.

Экспериментда 3-ойлик каламушларда простата вазни 0,10 дан 0,28 граммгача, ўртача $0,20 \pm 0,02$ граммни ташкил қилади. Назорат гуруҳи билан солиштирганда безнинг оғирлиги 70,0% га камаяди, бу ҳолда масса коэффициенти 0,26% ни ташкил этади. Эксперимент гуруҳидаги 6 ойлик каламушларнинг простата оғирлиги 0,18 дан 0,63 граммгача, ўртача $0,45 \pm 0,04$ граммни ташкил қилади. Худди шу ёшдаги назорат гуруҳи билан солиштирганда простата безининг вазни 33,3% га камаяди, масса коэффициенти 0,23% ни ташкил этади. Ривожланишнинг 9-ойида простата массаси 0,61 дан 1,04 граммгача, ўртача $0,85 \pm 0,06$ граммни ташкил қилади. Назорат гуруҳи билан солиштирганда безнинг оғирлиги 7,1% га камаяди, масса коэффициенти 0,35% ни ташкил қилади. Эксперимент гуруҳида бир ёшли каламушларда простата оғирлиги 0,80-1,27 грамм оралиғида булиб, ўртача $1,03 \pm 0,05$ граммни ташкил қилади. Худди шу ёшдаги назорат гуруҳи билан солиштирилганда безнинг оғирлиги 8,74 марта камаяди. Масса коэффициенти 0,37% га тенг. 18-ойлик каламушларда простата массаси 0,61 дан 1,1 граммгача, ўртача $0,80 \pm 0,05$ граммни ташкил қилади. Назорат гуруҳи билан солиштирганда безнинг оғирлиги 53,8% га камаяди, масса коэффициенти 0,24% га тенг.

Аниқланишича, 3-ойлик каламушларда простата қалинлиги 4 дан 6 мм гача ўзгариб туради, ўртача - $5,0 \pm 0,18$ мм. 6 ойлик каламушларда простата қалинлиги 5-8 мм оралиғида, ўртача $6,7 \pm 0,25$ мм. Ўсиш суръати 34,0 фоизни ташкил этади. 9-ойлигида эса қалинлиги 6-8 мм, ўртача $7,5 \pm 0,18$ мм. Ўсиш суръати 11,9 фоизни ташкил этади. Ҳаётининг 1-чи йили охирига келиб, простата қалинлиги 6 дан 9 мм гача, ўртача $7,9 \pm 0,32$ мм. Ўсиш суръати 23,1 фоизни ташкил этади. 18-ойликдаги каламушларда простата безининг қалинлиги 7-10 мм оралиғида бўлиб, ўртача $8,4 \pm 0,32$ мм. Ўсиш суръати 9,8 фоизни ташкил этади.

3 ойлик каламушларда простата безининг қалинлиги 3-5 мм оралиғида, ўртача - $4,0 \pm 0,18$ мм. Назорат гуруҳининг худди шу ёши билан солиштирганда, у 20,0% га камайди. Эксперимент гуруҳидаги каламушларда 6 ойликда абзонинг қалинлиги 4-6 мм, ўртача $5,7 \pm 0,18$ мм. Назорат гуруҳи билан солиштирганда, у 14,9% га камаяди. Тажрибадаги 9 ойлик каламушларда абзо қалинлиги 5 дан 7 мм гача, ўртача $6,5 \pm 0,27$ мм гача ўзгариб туради. Худди шу ёшдаги назорат гуруҳи билан солиштирганда қалинлиги 13,3% га камайди. Тажриба гуруҳидагиларнинг 1-чи йилида простата қалинлиги 6-8 мм, ўртача $7,0 \pm 0,22$ мм. Назорат гуруҳи билан солиштирганда у 11,4% га камаяди. 18 ойлик тажриба гуруҳидаги каламушларда простата қалинлиги 6-8 мм оралиғида, ўртача $7,1 \pm 0,22$ мм. Худди шу ёшдаги назорат гуруҳидагилар билан солиштирганда, абзонинг бу кўрсаткичи 15,5% га камаяди.

Тадқиқот натижалари шуни кўрсатдики, ривожланишнинг 3-ойлигида абзо кенглиги 5 дан 7 мм гача, ўртача $6,2 \pm 0,18$ ни ташкил қилади. 6 ойлик каламушларда простата безининг кенглиги 7-10 мм, ўртача $8,9 \pm 0,25$ мм ни ташкил қилади. Ўсиш суръати 43,5 фоизни ташкил этади. 9-ойига келиб простата безининг кенглиги 12 дан 18 мм гача, ўртача $15,0 \pm 0,55$ мм ни ташкил қилади. Абзо кенглигининг ўсиш тезлиги 68,55% ни ташкил қилади. Бир ёшли каламушларда абзонинг кенглиги 14 дан 18 мм гача, ўртача $16,1 \pm 0,43$ мм. Ўсиш суръати 7,3 фоизни ташкил этади. 18 ойлигида простата безининг кенглиги 16 дан 20 мм гача, ўртача $17,4 \pm 0,43$ мм. Ўсиш суръати 8,1 фоизни ташкил этади.

3 ойлик каламушларда ўтказилган тажрибада простата безининг кенглиги 4 дан 6 мм гача, ўртача $5,1 \pm 0,18$ мм. Худди шу ёшдаги назорат гуруҳидагилар билан солиштирганда, у 17,7% га камаяди. 6 ойлигида абзо кенглиги 7 дан 11 мм гача, ўртача $8,1 \pm 0,37$ мм. Назорат гуруҳи билан солиштирилганда 9,0% га камаяди. Тажрибанинг 9-ойига келиб простата безининг кенглиги 11 дан 17 мм гача, ўртача $13,4 \pm 0,8$ мм ни ташкил қилади. Назорат гуруҳидагилар билан солиштирганда, у 10,6% га камаяди. 12 ойлик тажриба гуруҳидаги каламушларда простата безининг кенглиги 13 дан 18 мм гача, ўртача $15,2 \pm 0,54$ мм ни ташкил қилади. Назорат гуруҳи билан солиштирганда абзонинг кенглиги 5,6% га камайди. Тажрибада ривожланишнинг 18-ойлигида простата безининг кенглиги 12-17 мм оралиғида, ўртача $14,4 \pm 0,54$ мм. Худди шу ёшдаги назорат гуруҳидагилар билан солиштирилганда, у 17,2% га камаяди.

Ривожланишнинг 3-ойлигида абзонинг узунлиги 8 дан 11 мм гача оралиғида бўлиши аниқланди, ўртача $10,1 \pm 0,28$ мм. 6 ойлик каламушларда простата безининг узунлиги 10 дан 15 мм гача, ўртача $13,0 \pm 0,41$ мм. Ўсиш суръати 28,7 фоизни ташкил этади. Ривожланишнинг 9-ойида простата безининг узунлиги 11 дан 16 мм гача, ўртача $14,1 \pm 0,46$ мм. Ўсиш суръати 8,5% ни ташкил қилади. 12 ойлик каламушларда простата узунлиги 13 дан 17 мм гача, ўртача $15,2 \pm 0,43$ мм ни ташкил қилади. Ўсиш суръати 7,8 фоизни ташкил этади. Ривожланишнинг 18-ойида простата безининг узунлиги 14 дан 18 мм гача, ўртача $16,1 \pm 0,43$ мм. Абзо узунлигининг ўсиш тезлиги 5,9% ни ташкил қилади.

3 ойлик каламушларда ўтказилган тажрибада простата узунлиги 6-9 мм оралиғида, ўртача $7,9 \pm 0,28$ мм ташкил этади. Худди шу ёшдаги назорат гуруҳидагилар билан солиштирилганда, аъзо узунлиги 21,8% га камаяди. Экспериментал гуруҳнинг 6 ойлик каламушларида простата узунлиги 7 дан 13 мм гача, ўртача $11,0 \pm 0,55$ мм. Назорат гуруҳидагилар билан солиштирилганда простата узунлиги 15,4% га қисқаради. Тажрибадаги 9 ойлик каламушларда аъзонинг узунлиги 10 дан 15 мм гача, ўртача $12,2 \pm 0,67$ мм. Назорат гуруҳидагилар билан солиштирилганда, безнинг бу кўрсаткичи 13,4% га камаяди. Экспериментал гуруҳнинг 12 ойлик каламушларида безнинг узунлиги 11 дан 16 мм гача, ўртача $13,9 \pm 0,54$ мм ни ташкил қилади. Назорат гуруҳидагилар билан солиштирилганда, у 8,6% га камаяди. Тажрибадаги 1,5 ёшли каламушларда простата узунлиги 11 дан 15 мм гача, ўртача $13,0 \pm 0,43$ мм ни ташкил қилади. Худди шу ёшдаги назорат гуруҳидагилар билан солиштирилганда безнинг узунлиги 19,3% га камаяди.

Хулоса: Кечки постнатал онтогенез даврида тана вазни, простата оғирлиги, қалинлиги, кенглиги ва узунлигининг энг катта ўсиши 6 ойлик эркак каламушларда кузатилади, кейин туғруқдан кейинги онтогенез тугагунга қадар ўсиш тезлиги аста-секин пасаяди. Постнатал онтогенезнинг барча босқичларида простата безининг узунлиги доимо кенглиги ва қалинлигидан каттароқ бўлади ва 9 ойликдан бошлаб безнинг кўндаланг ўлчами бўйлама ва олд-орқа ўлчовлардан устун кела бошлайди.

Бир ёшга тўлгунга қадар, каламушлар ўртача кунлик вазн ортишининг бир хил қийматини кўрсатди, 18-ойга келиб бу кўрсаткич 2 баравар камаяди. Постнатал онтогенез даврида аъзонинг оғирлик коэффициенти 18 ойликка қадар аста-секин ўсиб боради.

Сурункали алкоголизмга учраган каламушларда, назорат гуруҳидагилар билан солиштирилганда, барча ёш гуруҳларида тана вазнининг етишмаслиги ва простата безининг вазни, қалинлиги, кенглиги ва узунлигининг пасайиши кузатилади, бу 3 ойлик ва 1,5 ёшли ҳайвонларда яққол намоён бўлди.

Тажрибада ўртача кунлик вазн ортиши назорат гуруҳи билан солиштирилганда кўзга қуринайдиган ўзгаришларга дуч келмайди. 18 ойлик даври бундан истисно бўлиб, бу кўрсаткич салбий қийматга эга бўлиб, ўсиш ўрнига пасайиш кузатилади. Сурункали алкоголизмга учраган каламушларда оғирлик коэффициенти кўрсаткичи назорат гуруҳига нисбатан 6 ва 12 ойликларда пасаяди, бошқа ёш гуруҳларида бироз ўсиш кузатилади.

Шундай қилиб, кечки постнатал онтогенезда ва сурункали алкоголизмда тананинг вазн кўрсаткичи ва простата биометрик кўрсаткичларининг ўсиш жараёни нотекис кечади ва бу ҳолат организмнинг анатоми – физиологик ва ёшга доир хусусиятлари билан чамбарчас боғлиқ.

АДАБИЁТЛАР:

1. Вовченко А.Ф. Структурно-функциональные изменения сердца, легких, печени и почек при хронической алкогольной интоксикации. Автореф. канд. биол. наук. - 2017 год. Астрахань. – С. 15.
2. Информационный бюллетень ВОЗ. Алкоголь [Электронный ресурс] // Всемирная организация здравоохранения. – Сентябрь, 2018. URL: <https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/alcohol>.
3. Использование лабораторных животных в токсикологическом эксперименте: методические рекомендации. Под ред. Сидорова П.И. Архангельск. 2002; 15.
4. Камолов Х.Ё. Морфологическая характеристика легкого при хроническом алкоголизме // Журнал «Новый день в медицине». – 2021. - №2 (34). – С. 235-237 бет
5. Красникова Е. С. И др. Изучение динамики массы тела и внутренних органов лабораторных крыс при экспериментальной инфекции вирусом лейкоза крупного рогатого скота// Ветеринария сегодня. – 2021. -№ 2 (37). – С. 121–127. DOI: 10.29326/2304-196X-2021-2-37-121-127
6. Малинин М.Л. и др. Половые различия по биохимическим показателям крови у разных видов лабораторных животных // Известия Саратовского университета. – 2008. – Т.8, вып.1. – С. 51-54.
7. Ноздрачев А.Д., Поляков Е.Л. Анатомия крысы (Лабораторные животные) / СПб. Издательство «Лань», 2001. 464 с.
8. Райкова К. А., Авдеева О. С., Гавриченко Е. П. Масса внутренних органов как критерий возрастных изменений// Бюллетень медицинских интернет-конференций. – 2020. - № 10 (1). – С. 24. ID: 2020-01-6-T-18847
9. Hofstetter J., Suckow M.A., Hickman D.L. Morphophysiology. Chapter 4 in book: The laboratory rat. Edited by Suckow M.A., Weisbroth S.H., Franklin C.L. Elsevier Academic Press, USA. -2006. – pp. 929.
10. Hudelson K.S. Exotic companion medicine handbook for veterinarians. Zoological education network. 2008.
11. Radjabov A.B. (2022). Growth dynamics of the body weight index and anatomical parameters of the prostate of male rats during postnatal ontogenesis// British Medical Journal, - Volume-2 (1). - P. 278-283
12. Xamroyev X. N. The morphofunctional changes in internal organs during alcohol intoxication// EUROPEAN JOURNAL OF MODERN MEDICINE AND PRACTICE, 2022. - Vol. 2 No. 2. - P. 9 -11

MUSTAQILLIK YILLARIDA O‘ZBEKISTON TO‘QIMACHILIK
SANOATINING RIVOJLANISHI.

Toirjonova Malohatxon Baxtiyorjon qizi

Farg‘ona sanoat va xizmat ko‘rsatish texnikumi talabalari

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston to‘qimachilik sanoatida ilgor horijiy texnologiyalar «O‘zbekengilsanoat» tizimidagi mavjud qo‘shma korxonalar haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: korxonalar, firma, Zucker Myuller, gazlama, Beninger, paxta, ip, dastgoh.

THE DEVELOPMENT OF THE TEXTILE INDUSTRY OF UZBEKISTAN IN
THE YEARS OF INDEPENDENCE.

Annotation: This article provides information on existing joint ventures in the Uzbekengilsanoat system of advanced foreign technologies in the textile industry of Uzbekistan.

Keywords: enterprises, firm, Zucker Müller, fabric, Beninger, cotton, yarn, machine.

Kirish. O‘zbekiston to‘qimachilik sanoatida ilg‘or horijiy texnologiyalar "O‘zbekistonning horijiy mamlakatlar bilan hamkorlik aloqalari tobora rivojlanib bormoqda. Mamlakatimiz iqtisodiyotiga kiritilayotgan sarmoya hajmi oshib, chet ellik sheriklar bilan birgalikda barpo etilayotgan qo‘shma korxonalar soni ko‘paymoqda. Jumladan, 29 - aprel 1996 - yil 116 - sonli Vazirlar Mahkamasining "Yengil va Mahalliy sanoatga davlat yordami to‘g‘risidagi, 27 - iyun 1997 - yil 326 - sonli, "O‘zbekyengilsanoat uyushmasi bilan chet el kompaniyalarining qo‘shma loyihalarini joriy etish to‘g‘risida"gi qarorlari, yangi quvvatlarni yaratish, yangi qo‘shma korxonalarining ko‘rilishini tugatish, mavjud korxonalariga yangi texnika va texnologiya keltirishdagi asosiy dastur bo‘lib keldi. Bu qarorlarni bajarishda chet el investitsiyasini jalb etish asosiy omil edi. Natijada O‘zbekistonga 1996- y. - 81,4 mln. AQSh dollari, 1997 y. - 90,1 mln., 1998 yilda esa 119,5 mln. AQSh dollari hajmida chet el investitsiyasini keltirildi. Bulardan tashqari 1995- 97 yillarda to‘qimachilik sanoatining rivojlanishiga o‘z manbalarimizdan 58 mln. AQSh dollari sarflandi. [1-5]

Asosiy qism.

Chet el ilgor to‘qimachilik texnologiyasi 1993-94 yillarda Buxoro ip gazlamalar ishlab chiqarish birlashmasiga (hozirgi "Buxoroteks" H,J) birinchilar qatorida keltirildi. Shveysariyani "Riter" firmasining avtomatik yigiruv tizimi, "Beninger" firmasining tandalash mashinasi, Olmoniyaning "Zukker Myuller" firmasi ohorlash mashinasi, Shveysariyaning "Zul‘cer Ryutti" firmasidan sochiq bob gazlama ishlab chiqaruvchi yuqori unumli to‘quv dastgohlari o‘rnatildi. Bu texnologiyalar ishlab chiqarish unumdorligini oshiribgina

qolmasdan, mahsulot sifatini dunyo bozoridagi mahsulotlar bilan raqobat qila olishini ta'minlanadi.

1995 - 1999 yillarda O'zbekistonda faoliyat qilayotgan qo'shma korxonalar, ularning investitsiya hajmi va ishlab chiqarish quvvatlari keltirilgan. Jadval tahdididan ko'rinib turibdiki, chet el investitsiya hajmi bo'yicha eng ko'pi Janubiy Koreyaning "Qabul" kompaniyasini — 186 mln. AQSH dollarini tashkil etadi. Chiqariladigan mahsulotlarini paxta tolasidan yigirilgan ip, ip gazlamalar va boshqalar tashkil etadi. [2-10]

Namangan viloyati Kosonsoy shahridagi "Kosonsoy Tikmen" qo'shma korxonasi ishga tushishi bilan O'zbekistonda ilk bor jun va himiyaviy tolalar aralashmasidan kostyum hamda paltobob gazlamalar, shu tolalardan jun choyshab va qo'lda to'qiladigan gilamlar uchun yigirilgan ip ishlab chiqariladi.

Bu korxonada texnologiyasi ham noyob bo'lib, eng yuqori sifatli jun va himiyaviy tolalar aralashmasidan, yuqori sifatli ingichka yigirilgan ip ishlab chiqariladi. Ulardan esa qimmatbaho kostyumbob gazlamalar tuqiladi.

Ingichka yigirilgan ip ishlab chiqarishda hosil bo'lgan chiqindi kalta tolalarni dag'al jun tolalari va ikkilamchi qayta ishlangan xom ashyoning aralashmalaridan apparat tizimida yigirilgan yugon ip ishlab chiqariladi. Bu iplardan esa paltobob va jun choyshablar to'qiladi.

"Kosonsoy Tikmen" qo'shma korxonasi ip yigiruv, ip pishituv, to'quvchilik va pardozlash jarayonlarida eng zamonaviy jun tolalarini qayta ishlashga mo'ljallangan dunyodagi mashhur firmalarning jihozlari o'rnatilgan. Shveysariyaning "Riter" firmasi yigiruv tizimi, "Avtokoner" qayta o'rash avtomatlari, "Beninger" firmasining tandalash, Belgiyaning "Pikanol" firmasi to'quv dastgohlari o'rnatilgan. Dastgohlarning aksariyati shahsiy kompyuter bilan jihozlangan bo'lib, ular orqali texnologik jarayon markazdan boshqariladi. To'quv dastgohiga o'rnatilgan Jakkard mashinasining elektron qurilmasi dastgohda ishlab chiqarilayotgan to'qima naqshining o'rniga yaigisini ishlab chiqarish imkonini bergan. Eski dastgohdarni yangi naqsh ishlab chiqarishga qayta tayyorlash uchun bir ishchi bir oyga yaqin vaqt sarf etardi.[1-20]

1999 yil 1 dekabr kuni "Qabul-O'zbek Ko" O'zbekiston -Janubiy Koreya qo'shma korxonasi qarashli mazkur ulkan ishlab chiqarish majmuining rasmiy ochilish marosimi bo'ldi. Unda mamlakatimiz Prezidenti qatnashdi va MA'RUZA qildi.

Davlatimiz rahbari bu yil yurtimizda ko'plab inshootlar bunyod etilganligini mamnuniyat bilan qayd etar ekan, ular orasida Janubiy Koreyaning "Qabul tekstile" kompaniyasi bilan hamkorlikda barpo qilingan mazkur ishlab chiqarish korxonasi alohida o'rin tutishini takidlagi.

Mustaqillik yillarida yengil sanoat mamlakatimiz makroiqtisodiy kompleksida mustahkam o'rin egalladi.

Chet el investitsiyalari va zamonaviy texnologiyalarni keng jalb etish, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik yangilash, kichik biznes va xususiy

tadbirkorlikni rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan samarali loyihalar ishlab chiqarish sohasida yuqori ko'rsatkichlarga erishishni ta'minlayotir.

Mustaqillik yillarida tarmoqqa 2,5 milliard dollardan ortiq sarmoya jalb etilib, 200 dan ziyod yirik investitsiya loyihasi hayotga tatbiq etildi. "O'zbekyengilsanoat" aksiyadorlik jamiyati korxonalari tomonidan qiymati 31 trillion so'mlikdan ziyod sanoat mahsulotlari, 13 trillion so'mlikdan ortiq xalq iste'moli tovarlari ishlab chiqarildi. Korxonalarda paxta kalava va gazlama, to'qimachilik matolari, tikuvchilik va paypoq buyumlari, ip kalava, tayyor kiyimlar bilan birga tibbiyot uchun mo'ljallangan mahsulotlar va maxsus kiyimlar ham ishlab chiqarilmoqda.

"O'zbekyengilsanoat" aksiyadorlik jamiyatida joriy yilning 9 oyida sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi 18,5 foiz, xalq iste'moli tovarlari ishlab chiqarish 23 foizga o'sdi.

Bugungi kunda jamiyat tarkibiga zamonaviy texnika bilan ta'minlangan 380 dan ortiq to'qimachilik, tikuvchilik va trikotaj, shuningdek, shoyi mahsulotlari ishlab chiqaradigan korxonalar kiradi. Ularning qariyb 360 tasi kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektidir.

Ushbu korxonalar ip kalavadan tortib tayyor buyumgacha bo'lgan keng turdagi mahsulotlarni ichki va tashqi bozorga yetkazib bermoqda. Zamonaviy dizayn va yuqori sifat ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar raqobatbardoshligini ta'minlab, ularning xalqaro bozorda munosib o'rin egallashi uchun imkoniyat bermoqda. [1-6]

Rivojlanishning asosiy omillaridan biri ishlab chiqariladigan mahsulotning jahon bozoriga eksport qilinishidir, deydi "O'zbekyengilsanoat" aksiyadorlik jamiyati boshqarma boshlig'i o'rinbosari Avaz Muhiddinov. – Ayni paytda jamiyat korxonalari o'z mahsulotlarini dunyoning 60 dan ziyod mamlakatiga eksport qilmoqda.

"O'zbekyengilsanoat" aksiyadorlik jamiyati ma'lumotlariga ko'ra, shu yilning o'tgan uch choragida sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi 2,7 trillion so'mdan ortgan, xalq iste'moli tovarlari ishlab chiqarish esa 1,2 trillion so'mni tashkil qilgan. Ayni paytda ip va gazlama, trikotaj mato va undan tayyorlangan buyumlar, noto'qima materiallar, xom ipak kabi asosiy turdagi mahsulotlar ishlab chiqarish hajmi o'sdi.

Bugungi kunda ishlab chiqarishni modernizatsiyalash, texnik va texnologik yangilash, mamlakatimizda ishlab chiqarilgan mahsulotlarni xalqaro bozorlarga chiqarish, innovatsion loyihalarni amalga oshirish uchun xalqaro hamkorlikni mustahkamlash va xorijiy sheriklarni jalb etish "O'zbekyengilsanoat" aksiyadorlik jamiyatining muhim vazifalaridan biridir. Bularning barchasi mamlakatimiz yengil sanoatini sifat jihatidan yangi darajaga ko'tarish imkonini beradi.

Mamlakatimizda bu sohani yanada rivojlantirish maqsadida sifat o'zgarishlarini ta'minlashga qaratilgan islohotlar olib borilmoqda. Jumladan, to'xtab qolgan eski ip-yigiruv kombinatlari o'rniga zamonaviy texnologiyalar bilan jihozlangan xorijiy va qo'shma korxonalar tashkil etilmoqda. Ko'plab tarmoq korxonalari modernizatsiya qilindi, ularda jahon andozalari darajasidagi raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarilishi yo'lga

qo'yildi. Tarmoqda faoliyat ko'rsatayotgan korxonalarni qo'llab-quvvatlash maqsadida berilgan imtiyoz va preferensiyalar ularning tashqi bozorda mustahkam o'rin egallashiga imkon yaratmoqda. [2-10]

"Asaka textile production" korxonasida bo'yalgan ip kalava, "Indorama Kokand textile" qo'shma korxonasida ip kalava ishlab chiqarishning to'rtinchi bosqichi, "Jizzax grant textile" korxonasida paypoq mahsulotlari ishlab chiqarish kabi yangi quvvatlar foydalanishga topshirilgani buning yaqqol dalilidir. Shuningdek, "Uztex Toshkent" va "Humo to'qimachi" korxonalarini modernizatsiya qilish ishlari yakuniga yetkazildi.

Tarmoqda sport mahsulotlari ishlab chiqarishga alohida e'tibor berilmoqda. Bugungi kunda 57 korxonada 60 dan ortiq turdagi sport buyumlari ishlab chiqarilayotir.

Chet el investitsiyalarini jalb etish, yangi qo'shma korxonalar tashkil qilish va mavjud ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish mamlakatimiz yengil sanoatini rivojlantirish imkonini bermoqda. Joriy yilning o'tgan davrida sohaga 153,7 million AQSh dollari jalb qilindi. Buning samarasida 25 investitsiyaviy loyiha amalga oshirilib, 2 mingdan ortiq yangi ish o'rni yaratildi.

Paxta tolasini chuqur qayta ishlashni yo'lga qo'yish orqali yurtimizda yengil sanoat tarmog'ini yanada rivojlantirish bo'yicha tegishli dasturlar ishlab chiqilayotir. Jumladan, yurtimizda qabul qilingan 2015-2019 yillarda ishlab chiqarishni tarkibiy o'zgartirish, modernizatsiya va diversifikatsiya qilish dasturi asosida to'qimachilik sanoatida umumiy qiymati qariyb bir milliard dollarga teng bo'lgan 77 muhim loyiha amalga oshirilmoqda.

Tarmoqni yanada rivojlantirish maqsadida 2017-2021yillarda to'qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatida umumiy qiymati 2,2 milliard dollardan ortiq bo'lgan 140 loyiha amalga oshirilishi ko'zda tutilmoqda.

Joriy yilda qiymati 90 million dollarga teng 25 yangi sanoat korxonasi ishga tushirildi.

Yengil sanoat korxonalari mahsulot eksportini kengaytirishga alohida e'tibor qaratmoqda. Shu yilning o'tgan 9 oyida eksport hajmi 767,3 million dollarni tashkil etdi. Bu o'tgan yilning shu davriga nisbatan 17,9 foiz ko'pdir. O'tgan davrda eksport qiluvchi korxonalar soni 38 taga ko'payib, 250 taga yetdi. [1-15]

Xulosa.

Bugungi kunda jamiyat korxonalari eksport qilinayotgan tayyor mahsulotlar turini kengaytirish borasida faol ish olib bormoqda. Xususan, tarmoq korxonalari eksporti tarkibiga olachipor, zich tayyorlangan va bambukli ip, tayyor to'quv-trikotaj buyumlarining yangi modellari, yotoqxon va oshxona choyshablari, yorliqlar, poplin, satin va paxmoq gazlamalar, bolalar ko'ylagi va boshqa yangi turdagi mahsulotlar kiritildi. Bozor talablari inobatga olingan holda, tikuvchilik-trikotaj buyumlari turi yangilandi. Bugungi kunda umumiy eksport hajmida yuqori qo'shimcha qiymatga ega mahsulotlar ulushi 42 foizni tashkil etmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. E. Olimboev, Sh.R. Davirov «O'zbekiston to'qimachilik sanoati mahsulotlari va ularni ishlab chiqarish texnologiyasi», Toshkent, 2002.
2. M.T. Budnikov, Sh.R. Marasulov «Paxta, kimyoviy tolalarni yigirish» 1-kism, 1979.
3. Khakimova, K. R., Madaminova, S. S., Yokubov, S. S., & Berdaliyeva, Y. K. (2022). SOME TECHNOLOGICAL ISSUES OF USING GIS IN MAPPING OF IRRIGATED LANDS. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(4), 226-233.
4. Shavkat o'g'li, Y. S., Zuxriddinovna, M. S., & Qizi, O. D. S. (2022). ARC Create an Agricultural Card in GIS and Panorama Applications. *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF THEORETICAL & APPLIED SCIENCES*, 3(6), 429-434.
5. Shavkat o'g'li, Y. S., Zuxriddinovna, M. S., & Shuxratbek qizi Olimova, D. (2022). RAQAMLI TASVIRLARNI QAYTA ISHLASH VA QAYTA ISHLASHNI TOIFALASHTIRISH. *INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM*, 2(18), 425-429.
6. Shavkat o'g'li, Y. S. (2022). QISHLOQ XO 'JALIK KARTALARINI YARATISHDAGI GEODEZIK ISHLAR. *THEORY AND ANALYTICAL ASPECTS OF RECENT RESEARCH*, 1(5), 460-466.
7. Абдукадилова, М. А., & ўғли Ёкубов, Ш. Ш. (2022, May). ЭЛЕКТРОН РАҚАМЛИ ХАРИТАЛАРДАГИ КОНТУРЛАР ЧЕГАРАСИ УЛАРНИ МАЙДОН (ПОЛИГОН) КЎРИНИШДА ЧИЗИШНИНГ ARCGIS ДАСТУРИЙ ТАЪМИНОТИ ОРҚАЛИ АВТОМАТЛАШГАН УСУЛИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ. In *INTERNATIONAL CONFERENCES ON LEARNING AND TEACHING* (Vol. 1, No. 8, pp. 133-136).
8. Arabboevna, A. M., & Shavkat o'g'li, Y. S. (2022). The Use of Geoinformation Systems in the Study of the Land Fund of Household and Dekhkan Farms. *Texas Journal of Multidisciplinary Studies*, 8, 163-164.
9. Ахмедов, Б. М., & ўғли Ёкубов, Ш. Ш. (2022, May). КАДАСТР СЌМКАСИНИ БАЖАРИШ УЧУН ТОПОГРАФИК АСОСЛАР. In *INTERNATIONAL CONFERENCES ON LEARNING AND TEACHING* (Vol. 1, No. 8, pp. 287-291).
10. Abduraxmonov, A. A. (2022, May). DAVLAT YER KADASTRIDA GIS TEXNALOGIYALARIDAN FOYDALANISH. In *INTERNATIONAL CONFERENCES ON LEARNING AND TEACHING* (Vol. 1, No. 8, pp. 228-233).
11. Ogli, Y. S. S., & O'G'Li, A. P. A. (2022). KOSMIK MA'LUMOTLAR YORDAMIDA YER TUZISH LOYIHA ISHLARINI OLIB BORISH. *Ta'lim fidoyilari*, 25(5), 23-25.
12. Berdaliyeva, Y. X. (2022, April). Gis Dasturlari Yordamida Geografik Asos Qatlamlarini Joylashtirish Va Ularni Boshqarish. In *International Conferences On Learning And Teaching* (Vol. 1, No. 6, pp. 312-314).

13. Arabboyevna, A. M. (2022). Biological Activity of Typical Irrigated Gray Soils. CENTRAL ASIAN JOURNAL OF THEORETICAL & APPLIED SCIENCES, 3(6), 285-289.
14. Хакимова, К. Р., Абдукадирова, М. А., & Абдухалилов, Б. К. (2019). РАЗРАБОТКА ИННОВАЦИОННЫХ МЕТОДОВ В КАРТОГРАФИЧЕСКОМ ОПИСАНИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО СОСТОЯНИЯ. Актуальная наука, (11), 34-38.
15. Хакимова, К. Р., Абдукадирова, М. А., & Абдухалилов, Б. К. (2019). РАЗРАБОТКА ТЕМАТИЧЕСКИХ СЛОЕВ НА ОСНОВЕ СОВРЕМЕННЫХ ГИС-ПРОГРАММ КАРТ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО АТЛАСА. Актуальная наука, (11), 39-43.
16. Mirzaakbarovna, M. S., & Sultanbayevich, T. N. (2021). Wood Processing For Construction. The American Journal of Applied sciences, 3(05), 186-189.
17. Мирзабабаева, С. М., & Мирзаахмедова, Ў. А. (2022, April). ДРЕВЕСИНЫ И СТРОИТЕЛЬСТВОv. In INTERNATIONAL CONFERENCES ON LEARNING AND TEACHING (Vol. 1, No. 6, pp. 96-101).
18. Ilmidinovich, K. S. (2021). The methodologies of learning english vocabulary among foreign language learners. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 11(4), 501-505.
19. Ilmidinovich, K. S. (2020). Methods Of Teaching English To Young Learners. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 2(11), 65-69.
20. Arabboyevna, A. M. (2022). Biological Activity of Typical Irrigated Gray Soils. CENTRAL ASIAN JOURNAL OF THEORETICAL & APPLIED SCIENCES, 3(6), 285-289.

ADAPTIV SPORT O'YINLARINI (VOLEYBOL) O'QITISH METODIKASIDA
SITSBOL O'YINLARIDA HUJUM ZARBASI VA HUJUM BO'YICHA TAKTIK
KO'RSATMALARI

L.T.Davlatova

O'zDJTSU AJTvaS kafedrası katta o'qituvchisi

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы повышения подвижности спортсменов за счет использования ряда специальных упражнений для обучения и отработки техники движений в методике обучения адаптивным видам спорта (волейбол), атакующему удару и тактике нападения в бейсболе.

Научно обоснована роль и значение конкретных упражнений в развитии техники движений в рамках продолжительности того или иного движения.

Ключевые слова: адаптивный, ампутиационный, фазовый, стандартный, вертикальный, комбинированный, технический, инновационный, траектория, ситсбол

Annotatsiya: Mazkur maqolada adaptiv sport o'yinlarini (voleybol) o'qitish metodikasida sitsbol o'yinlarida hujum zarbasi va hujum bo'yicha taktik ko'rsatmalar o'qitish metodikasida harakat uslublarini o'rgatish va rivojlantirish bo'yicha bir qancha maxsus mashqlar yordamida sportchilarni harakat imkoniyatlarini oshirish masalalari yoritib berilgan.

Ma'lum bir harakatlarni bajarish davomiyligi doirasida harakat uslublarini bajarish texnikasini rivojlantirishda maxsus mashqlarning roli va ahamiyati ilmiy asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: adaptiv, amputatsiya, faza, standart, vertikal, kombinatsiya, texnik, innovatsion, traektoriya, sitsbol

Dolzarbligi. Mamlakatimizda paralimpiya sporti sohasida amalga oshirilib kelayotgan tizim orqali bugungi kunda nufuzli xalqaro maydonlarda Vatanimiz bayrog'ini baland ko'tarib kelayotgan mashhur sportchilar yetishib chiqmoqda. Eng muhimi, ushbu musobaqalar yoshlarimizni ommaviy tarzda sportga, sog'lom turmush tarziga oshno qilish vositasiga aylanmoqda.

Jismoniy imkoniyati cheklangan va nogironligi bo'lgan shaxslarga sport bilan shug'ullanish uchun zarur shart-sharoitlar yaratish, ularning xalqaro sport maydonlarida munosib ishtirok etishini ta'minlash va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash maqsadida, bugungi kunda aholining barcha qatlamini jismoniy tarbiya va ommaviy sport bilan qamrab olish, mamlakatimizning barcha hududida jismoniy tarbiya va ommaviy sport inson va oila hayotidagi muhim ahamiyati, uning jismoniy va ma'naviy sog'lomlik yetuklikning asosiy shartlaridan biri ekanligini faol targ'ib etish, yoshlarga o'z qobiliyat va iste'dodlarini ro'yobga chiqarishlari uchun zarur shart-sharoitlar yaratish, ular orasidan sport sohasida alohida iqtidor egalarini saralab olish va maqsadli tayyorlash tizimini takomillashtirish kabi masalalar tizimidagi muammolarni bartaraf etish borasida bir qator tashvqot va targ'ibot ishlari amalga oshirilib kelinmoqda.

Mashg’ulotda harakat texnikasi va usullari. Hujumda: - o’yinchi gavdasining old tomonidagi to’pga zarba berish uchun sharoit yaratuvchi vaziyatni egallaydi;

- to’p to’r ustidan maqbul balandlikda uchib o’tishi lozim, toki to’siqni chetlab o’tsin;
- zarbani raqib maydonchasidagi bo’sh joylarga yoki himoyada kuchsiz bo’lgan o’yinchilarga yo’naltirish;
- bir kishilik to’siq qo’yishda yo’nalishni emas, to’pni to’sish;
- o’z vaqtida, vaziyatga qarab, qanday to’siq qo’yishni (bir kishilikmi yoki ikki kishilikmi) yoki ikki kishilik to’siqda kim to’pga to’siq qo’yishini hal qilib olish;
- boshqa o’yinchilarning to’siqni qanday qo’yishlariga e’tibor berish;

Maydonda himoya:

- gavdaga yaqin uchub kelgan to’pni imkon bo’lsa, ikki qo’llab urib yuborish;
- himoyadagi harakatlarda to’pga qo’l tekkizishning o’zi kamlik qiladi, uni faol ravishda o’yinga kiritishga urinish;
- to’p polga tegmagunicha uni yo’qotilgan deb hisoblamaslik;
- yengil qabul qilinadigan to’plarni yuqoridan raqibga uzatishga intilish;
- uzatishdan so’ng darhol o’z joyiga qaytish.

To’pni o’yinga kiritish bo’yicha taktik ko’rsatmalar.

To’pni o’yinga kiritish zarbasining aniq va bexato bo’lishi, ayniqsa, jamoa uchun tang holat yuzaga kelgan paytda kuchli zarbadan ko’ra muhimroqdir.

To’pni o’yinga kiritish zarbasi:

- maydonchani raqibga qarashli tomonida to’r yaqinidagi, yon yoki old chiziq yaqinidagi bo’sh joylarga;
- himoyada kuchsizroq bo’lgan o’yinchilar zonasiga;
- endigina almashtirilgan o’yinchilarga;
- bundan avval xato qilgan o’yinchilarga yo’naltirilishi lozim.

To’pni o’yinga kiritish zarbasi turini, to’p trayektoriyasini (baland, past, qisqa, uzun) o’zgartirish, tashqi sharoitlardan foydalanish yo’li bilan raqib jamoasida ishonchsizlik hosil qilish mumkin.

Sitsbol va o’tirib o’ynaladigan voleybol mashg’ulotlari jarayonida sportchilarda koordinatsiya bilan bog’liq sifatlar rivojlanadi, bu markaziy asab tizimi, harakar apparati, vegetativ tizimlar va hokazolar faoliyatiga ijobiy ta’sir ko’rsatadi.

Voleybol va sitsbol bilan shug’ullanganda rivojlanuvchi asosiy koordinativ sifatlar

Koordinativ sifatlar	O’yinda ishtirok etish va undagi ahamiyat
Reaksiya	Kutilgan va kutilmagan qo’zg’atishlarga harakatlarning tez boshlanishi (uzatish, to’siq qo’yish)
Tabaqalashtirish	O’yindagi harakatlarda (uzatishlar, to’pni o’yinga kiritish) kuch, vaqt va makon o’lchamlarining aniq muvofiqligi)
Mo’ljal olish	O’zining va boshqalarning vaziyatlarini aniq bilib olish (raqiblar, sheriklar, to’p, to’r, maydon chiziqlari)
Harakatlarning bog’liqligi (zanjiri)	To’p bilan va to’psiz harakat qismlari va harakat majmuasining makondagi – vaqtdagi – dinamik koordinatsiyasi
Qayta qurish	Texnikani sharoitga moslab qurish; har xil sharoitlarda alohida va majmual

	harakatlarni bajarish; vaziyatning qarshi tipi; rejalashtirilgan, lekin bajarilmagan harakatlarni o'zgartirish va nazorat qilish; zarur to'g'ri harakatni saralab olishda servariantlik va turli-tumanlik
Muvozanat	Burilish, tez harakatlanish, uzatish, himoyadan keyin muvozanatni saqlash
Ritmga solish	Masofa – vaqt – kuch orasidagi maqbul nisbat

Adaptiv sport o'yinlari (voleybol) o'qirish metodikasida harakat uslublarini takomillashtirish samaradorligiga erishishda faollikni oshirish uchun muhim bo'lgan individual yondoshish va maxsus mashqlarni qo'llash orqali erishiladi.

Mashg'uloti jarayonida harakatlar ikkita bosqichda amalga oshiriladi:

Birinchi bosqichda asosiy e'tibor qo'llarning to'g'ri joylashishiga, ayniqsa barmoqlar va qo'llarning to'p bilan ishlash paytidagi holatiga qaratiladi. 2.Ikkinchi bosqichida raqib to'pni aniq tashlaganida, qo'llar va barmoqlarning harakatlarini to'liq muvofiqlashtirishga qaratilgan mashqlar qo'llanilishi orqali namoyon etiladi.

Adaptiv sport o'yinlari (voleybol) o'qirish metodikasida bunday mashqlar o'rganish paytida asosiy mashqlar hisoblanadi. Ular mashqlarni o'zlashtirgandan keyingina maxsus mashqlarga o'tadilar, bunda to'pni uzatish o'yinda bo'lgani kabi amalga oshiriladi.

To'g'ridan-to'g'ri va yon tomondan zarbalarni amalga oshirish harakat uslubi. Adaptiv sport o'yinlari (voleybol) o'qirish metodikasida texnik usullar turlicha bo'lib, to'g'ridan-to'g'ri va yon tomondan zarbalarni amalga oshirishda harakatni bajarish asosan yon hujumning samarali usuli hisoblanadi, bunda to'p to'r ustidan o'tib keyingi maydonga aniq tushishi zarur bo'lgan zaruriy holat harakatidir. Asosiy va eng keng tarqalgan usul - bu harakatda to'g'ridan-to'g'ri hujum qilish harakatidir. Bu zarbali harakatdan keyin to'pning yo'nalishi voleybolchining harakat yo'nalishiga to'g'ri keladi.

Adaptiv sport o'yinlari (voleybol) o'qirish metodikasida to'pni o'yinga tashlash holat harakatlarini bajarishda asosiy e'tibor kerakli harakatlarni tanlashga qaratiladi. O'yinchining to'rga qarab harakatlanishi to'pning traektoriyasiga bog'liq: traektoriya qanchalik baland bo'lsa, harakat tezligi shunchalik past bo'ladi yoki aksincha.

Xulosa. Adaptiv sport o'yinlarini (voleybol) o'qitish metodikasida sitsbol o'yinlarida hujum zarbasi va hujum bo'yicha taktik ko'rsatmalar va voleybolda harakat uslublarini takomillashtirish samaradorligiga erishishda faollikni oshirish uchun muhim bo'lgan individual yondoshish va maxsus mashqlarni qo'llash orqali erishiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Саломов Р. С., Миржамолов М. Х. Жисмоний имконияти чекланган ўқувчиларнинг спорт машғулотларига мослашиши. Ўқув услубий қўлланма. – 2014.
2. М. Х. Миржамолов, Р. Ф. Одилов, Н. Ю. Валиева, Д. Б. Бахтиёров МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ КООРДИНАЦИИ ДВИЖЕНИЙ У СТУДЕНТОВ С НАРУШЕНИЯМИ ЗРЕНИЯ // Scientific progress. 2022. №1. URL:

3. Lola Tilapovna Davlatova JISMONIY TARBIYA VA SPORTDA SOG'LOMLASHTIRISH TEXNOLOGIYALARINING DOLZARBLIGI VA AHAMIYATI // Scientific progress. 2021. №8. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/jismoniy-tarbiya-va-sportda-sog-lomlashtirish-texnologiyalarining-dolzarbligi-va-ahamiyati> (дата обращения: 14.06.2022).

4. ТАЯНЧ-ҲАРАКАТ АППАРАТИ ШИКАСТЛАНГАН ЮҚОРИ МАЛАКАЛИ УЛОҚТИРУВЧИЛАРНИ ЮКЛАМАЛАРИНИ ТАҚСИМЛАШ ВА МАШҒУЛОТ РЕЖАЛАРИНИ ИШЛАБ ЧИҚИШ Собирова Л.Б., Абдиев Ш.А. Фан-Спортга. 2021. № 8. С. 35-38.

5. РИО-ДЕ ЖАНЕЙРО ШАҲРИДА БЎЛИБ ЎТГАН XV ВА ТОКИОДА БЎЛИБ ЎТГАН XVI ПАРАЛИМПИАДА ЎЙИНЛАРИ ТАҲЛИЛИ Миржамолов М.Х. Фан-Спортга. 2021. № 6. С. 11-13.

6. М. Х. Миржамолов ТАЯНЧ – ҲАРАКАТ АЪЗОЛАРИ ШИКАСТЛАНГАН ЎҚУВЧИЛАРДА МУСКУЛ ФАОЛИЯТИНИНГ БУЗИЛИШ ТАРТИБИ УЧУН ФУНКЦИОНАЛ ТИЗИМ ДИНАМИКАСИ // Scientific progress. 2021. №8. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tayanch-arakat-azolari-shikastlangan-uvchilarda-muskul-faoliyatining-buzilish-tartibi-uchun-funksional-tizim-dinamikasi> (дата обращения: 14.06.2022).

7. Sherali Hoshimovich G'Ofurov QISQA MASOFAGA YUGURUVCHI SPORTCHILARNI MASHG'ULOTLARINI RIVOJLANTIRISHNING USULLARI // Scientific progress. 2021. №8. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/qisqa-masofaga-yuguruvchi-sportchilarni-mashg-ulotlarini-rivojlantirishning-usullari> (дата обращения: 14.06.2022).

8. БОЛАЛАР ВА ЎСМИРЛАР СПОРТ МАКТАБЛАРИДА БОШЛАНГИЧ ТАЙЁРЛОВ ГУРУҲИДА ШУҒУЛЛАНУВЧИ ЕНГИЛ АТЛЕТИКАЧИЛАР МАШҒУЛОТЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ Гофуров Ш.Х. Фан-Спортга. 2020. № 5. С. 38-40.

9. ОБОСНОВАНИЕ ЭФФЕКТИВНЫХ СРЕДСТВ ЮНЫХ ДЗЮДОИСТОВ НА ЭТАПЕ НАЧАЛЬНОЙ СПОРТИВНОЙ СПЕЦИАЛИЗАЦИИ Дадабаев О.Ж., Собирова Л.Б. В сборнике: Актуальные проблемы совершенствования системы непрерывного физкультурного образования. Сборник материалов V Международной научно-практической конференции. Грозный, 2021. С. 71-78.

10. Lola Tilapovna Davlatova ADAPTIV SPORT O'YINLARINI (VOLEYBOL) O'QITISH METODIKASIDA HARAKAT USLUBLARI VA QOIDALARI // Scientific progress. 2022. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/adaptiv-sport-o-yinlarini-volleybol-o-qitish-metodikasida-harakat-uslublari-va-qoidalari> (дата обращения: 14.06.2022).

11. Sherali Hoshimovich G'Ofurov, Dilshod Baxtiyor O'G'Li Baxtiyorov, Umid Abdugaforovich Saidov МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARNI YENGIL АТЛЕТИКА MASHQLARI ORQALI MASHG'ULOTLARINI TASHKIL ETISH // Scientific progress.

2022. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/maktabgacha-yoshdagi-bolalarni-yengil-atletika-mashqlari-orqali-mashg-ulotlarini-tashkil-etish> (дата обращения: 14.06.2022).

12. Миржамолов М. Х., Юнусов С. А., Светличная Н. К. Паралимпия тарихи ва ўйин қоидалари. Ўқув-услубий қўлланма. Тошкент //Т.: Илмий техника ахборот-пресс. – 2019. – С. 13-14.

13. РИО-ДЕ ЖАНЕЙРО ШАҲРИДА БЎЛИБ ЎТГАН XV ВА ТОКИОДА БЎЛИБ ЎТГАН XVI ПАРАЛИМПИА УЙИНЛАРИ ТАҲЛИЛИ Миржамолов М.Х. Фан-Спортга. 2021. № 6. С. 11-13.

14. Лайло Бахромовна Собирова, Шохсанам Бахромовна Собирова АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРИ ПОДГОТОВКЕ СПЕЦИАЛИСТОВ ПО СИНХРОННОМУ ПЛАВАНИЮ // Scientific progress. 2021. №8. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/aktualnye-problemy-pri-podgotovke-spetsialistov-po-sinhronnomu-plavaniyu> (дата обращения: 14.06.2022).

15. ОБОСНОВАНИЕ ЭФФЕКТИВНЫХ СРЕДСТВ ЮНЫХ ДЗЮДОИСТОВ НА ЭТАПЕ НАЧАЛЬНОЙ СПОРТИВНОЙ СПЕЦИАЛИЗАЦИИ Дадабаев О.Ж., Собирова Л.Б. В сборнике: Актуальные проблемы совершенствования системы непрерывного физкультурного образования. Сборник материалов V Международной научно-практической конференции. Грозный, 2021. С. 71-78.

BANOKAT-SHOHRUXIYA – TOSHKENT VOXASINING YIRIK SHAHAR
MARKAZI

Karimov A
O'zMU magistranti

Toshkent viloyati Oqqo'rg'on tumani S.Segizboyev qishloq fuqarolari yig'ini hududida Sirdaryoning o'ng sohilida, Ohangaron (Iloq) daryosining Sirdaryoga qo'shilish joyidagi karvon yo'li yoqasida bir zamonlar gullab-yashnagan Shohruxiya shahri xarobalari saqlanib qolgan. Ushbu shaharga Amir Temur hukmronligi davrida asos solingan. Lekin bu shaharning o'rnida dastlab boshqa shahar mavjud bo'lgan. U ilk o'rta asrlarda Banokat nomi bilan atalgan.

Yodgorlikda dastlab 1876-yil o'kashunoslar D.K.Zatsepin va N.Pandusovlar tomonidan tekshirish ishlari olib borilgan. XIX asrning oxirlarida Turkiston xavaskor arxeologlar to'garagi a'zolari Ye.T.Smirnov va I.A.Belyayevlar qisman qazishma ishlarini amalga oshirishgan. 1923-yili I.A.Kastanye tashrif buyurib, yodgorlik to'g'risida ma'lumotlar yozib qoldirgan.¹

Yodgorlikda dastlabki arxeologik qazishma ishlari O'zR FA Arxeologiya instituti xodimlari tomonidan 1973-1974 yillar olib borilib, 1978-1998 yillarda davom ettirilgan.² 2002-yilda O'zR FA Arxeologiya instituti va Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti "Vatan tarixi" kafedrasi bilan hamkorlikda qazishma ishlari davom ettirilgan. Ilmiy tadqiqot ishlari 2004-2006-yillarda Temuriylar tarixi davlat muzeyi tomonidan tashkil etilgan.³

Taxminlarga ko'ra shaharga dastlab milodiy I asrda qang'arlar tomonidan asos solingan. Dastlab uning mudofaa devorlari bo'lmagan. Atrofidagi daryo, shuningdek jarliklar tabiiy mudofaa vositasi rolini o'tagan. Ilk o'rta asrlarda (V-VI asrlar) burjli mustahkam mudofaa devori bilan o'ralgan. Banokat hududi 22 ga bo'lib, arki taxminan 1 ga ni egallagan. Keyinchalik XII-XIII asr boshlarida kengayib 140 ga ni tashkil etgan.

Shohruxiya o'rta asrlar davri sharq shaharlari uchun xos ark, shahriston va rabot qismlaridan iborat bo'lib, ular Sirdaryoga shimoldan oqib quyiladigan qadimgi tabiiy soylar bilan ajralib turadi.⁴

Sirdaryoning qayrilgan baland joyida o'z davrida kvadrat shaklga ega bo'lgan (tomonlari 600×600 m.) shahriston daryoga nisbatan 25m balandlikda joylashgan. Uning janubi-g'arbiy qismidagi eng baland joyda ark o'rin olgan.

¹ Кухна Шаркия шахри//Тошкент археологияси Т., 2011. Б 34-36.

²Буряков.Ю.Ф. Генезис и этапы развития городской культуры Ташкентского оазиса Т., "Фан" 1982 -С. 43-44, он же. Древний и средневековый город Восточного Мавераннахра Т., "Фан", 1990. -С 78-99.

³Кухна Шаркия шахри//Тошкент археологияси.Т.,2011 Б 34-36

⁴Буряков.Ю.Ф. Канка и Шахрухия. Древние города Чача и Илака на Велоком шелковом пути. Т., 2011. -С.

Shahristonning shimoliy burchagida kirish darvozoning o'rne saqlanib qolgan. Shahristonning baland joyidagi madaniy qatlamning qalindigi 14 metrdan ortiq bo'lgan. Hozirgi paytda ko'hna shaharning dastlabki shakllangan qismini Sirdaryo toshqinining yuvib borishi davomida janubi-g'arbiy burchagida joylashgan arki butunlay nobud bo'lgan. Mavjud arxeologik ma'lumotlarga ko'ra manzilgoh I asrda shaharga aylangan.¹ Ko'hna shahar Buyuk Ipak yo'lida, Sirdaryo kechuvida joylashgan. Xalqaro Savdo yo'li faoliyat yuritib boshlagan davrida daryo kechuvida aholi manzilgohi shakllanishi tabiiy edi.

Ko'hna shaharning ark va shahristin qismlari yaxshi o'rganilmagan. Arxeologiya qazishma ishlari asosan rabot qismida hunarmandlar mashallasida olib borilib, IX – XII, XV asrlarga oid hunarmandchilik ishlab chiqarish inshootlari va temuriylar davri mudofaa devorlari o'rganilgan.

Ko'hna shahar tarixiga oid ma'lumotlar o'rta asrlar davriga oid. O'rta asrlar davri arab ma'lumotlarida keltirilgan ma'lumotlarga ko'ra, Banokat Chochdagi ikkinchi yirik shahar Shuturkent maydoniga tenglashtiriladi. Shaharning asosiy bozorlari rabodda joylashgan. Bozor yaqinida jome masjidi bo'lgan. Muqaddasiyning ta'kidlashicha, Banokat mudofaa devorlariga ega bo'lmagan, chunki uning aholisi juda erksevar bo'lib, bo'ysunmas ruhga ega bo'lgan.

Qoraxoniylar davrida Banokat mustaqil viloyatning poytaxti shahri sifatida faoliyat yuritadi. XIII asrlar boshlarida Banokat shahri mo'g'ullar bosqini natijasida tushkunlikka uchraydi. Manbalarda keltirilishicha shahar to'rt kunlik qamaldan so'ng mo'g'ullarning qo'shinari tomonidan vayron qilinadi.²

Sohibqiron Amir Temur buyrug'i bilan 1392-yilda shahar qayta tiklanib, Shohruxiya nomi bilan yuritila boshlaydi. Bu davrda Shohruxiya Amir Temur davlatining muhim strategik ahamiyatga ega bo'lgan yirik shahar markaziga aylanadi. Shahar mamlakatning shimolidagi istehkomi bo'lib, shimoliy hududlarga amalga oshiriladigan harbiy yurishlar mana shu yerdan boshlangan.

¹ Древний и средневековый город Восточного Мавераннахра Т., "Фан", 1990. -С 78-80.

² Буряков Ю.Ф. Историческая топография древних городов Ташкентского оазиса (историко-археологический очерк Чача-лака). Ташкент, 1975. -С. 30.

Amir Temurning Xitoyga qilgan yurishi davomida vafot etgandan so'ng uning mayiti bir kun davomida Shohruxiyada saqlangan ekan. Mirzo Ulug'bek davrida ham Shohruxiya mamlakatning sharqidagi eng muhim chegara qal'a hisoblangan. 1502-yil Shayboniylar tomonidan egallangan va ularning Toshkent mulki tarkibiga kiritilgan. Shohruxiyada odatda valiahd shahzoda noib bo'lgan, chunonchi Suyunchxo'jaxon vafotidan so'ng taxtga o'g'li, Shohruxiya hokimi Keldi Muhammad o'tirgan.

Shohruxiyaning iqtisodiy, harbiy-ma'muriy mavqei XVII asr oxirigacha baland bo'lgan. Lekin XVIII asr birinchi yarmidagi o'zaro ichki kurushlar va jung'orlar xujumi natijasida tanazzulga uchragan.

Ma'lum muddatli inqirozlar bilan sal kam yigirma asr davomida faoliyat yuritib, voxaning yirik shahar markazlaridan biri bo'lgan Banokat-Shohruxiya nafaqat Toshkent qolaversa, butun Markaziy Osiyo tarixida muhim o'rin tutgan shaharlardan biri bo'lgan.

¹ Буряков Ю.Ф. По древним караваным путям Ташкентского оазиса Т., "Фан", 1978. -С 16.

BO'LAJAK TASVIRIY SAN'AT O'QITUVCHILARIDA KASBIY-GRAFIK KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHNING METODOLOGIK ASOSLARI

Bahodirov Bunyod Bahodirovich

Farg'ona davlat universiteti 1-bosqich magistranti

Jahonda globallashuv va integratsiya jarayonlari jadallashib borayotgan hozirgi sharoitda tasviriy san'at o'qituvchisining axborot-kommunikatsiya kompetensiyalarini rivojlantirish orqali kasbiy grafik kompetentligini takomillashtirishga ehtiyoj kuchaymoqda. Shu bois YUNESKO ning "O'qituvchilar AKT kompetentligining tarkibiy tuzilmasi", "Barcha ta'lim uchun malakali o'qituvchilar" strategik loyihalarida belgilangan me'yorlar va xalqaro standartlarga asoslanib, 3D o'lchamdagi raqamli texnologiyalarni qo'llash, AKT bilan samarali ishlash ko'nikmalari va kasbiy grafik kompetentlikni rivojlantirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Jahon amaliyotida tasviriy san'at o'qituvchisining kasbiy-grafik kompetentligini rivojlantirishda grafik bilimlar, ob'ektlarning funksional va konstruktiv o'ziga xosligini bilishga asoslangan ko'nikma va malakalar (kompetensiyalar)ni samarali qo'llash, grafik kasbiy yo'nalganlik va faoliyat tajribasi, grafik axborot texnologiyalari bo'yicha erkin ijodkorlik muhitini yaratish, muvaffaqiyatli kasbiy-pedagogik faoliyat, uning ahamiyati va muayyan san'at masalalarga munosabat, tasviriy san'at o'qituvchisi yo'l qo'yadigan xatolarning oldini olishga qaratilgan korreksion mashqlar tizimi alohida ahamiyatga ega. Shu jihatdan oliy ta'lim muassasalarida tasviriy san'at yo'nalishida o'qituvchilar tayyorlaydigan davlat talim standartlari, malaka talablari, o'quv dasturlarida konstruktorlik, ishlab chiqarish texnologik va kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirish jarayonida kasbiy grafik kompetentlikni rivojlantirishning ilmiy asoslangan tizimini ishlab chiqishni taqozo etadi.

Mamlakatimizda tasviriy san'at ta'limi samaradorligini oshirish bo'yicha keng qamrovli ishlar olib borilib, ta'lim mazmunini loyihalash, kasbiy grafik kompetensiyalarni tuzilmalarga ajratish, o'qitishning yangi metodik modellarini yaratish va ularni ta'lim amaliyotida qo'llashga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Ta'lim mazmunini modernizatsiyalash sharoitida bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilaridan kasbiy grafik bilim, ko'nikma va malakalarni egallash va ularni ta'lim jarayonida qo'llash talab etiladi.

Oliy malakali mutaxassislar tayyorlash va rivojlantirish jarayoni qonuniyatlari va tendensiyalari, bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy pedagogik faoliyatga tayyorlash muammolari R.X.Djurayev, A.R.Xodjaboyev, N.A.Muslimov, Sh.S.Sharipov, Q.T.Olimov, O'.Q.Tolipov, M.B.Urazova, R.G.Isyanov, N.N.Azixxodjaeva, D.O.Himmataliyev, J.A.Hamidov, O.A.Qo'ysinov, B.A.Nazarova, Sh.N.Muslimov kabilar tomonidan o'rganilgan.

MDH mamlakatlari olimlari L.V.Antropova, I.R.Absalyamova, V.I.Baydenko, I.E.Bryakova, V.P.Bespalko, A.A.Verbitskiy, A.D.Grigorev, I.F.Isaev, E.F.Zeer, L.V.Kolyasnikova, S.N.Mironenko, A.V.Xutorskoy, V.A.Slastyonin va boshqalar kasbiy kompetentlikni shakllantirishning ilmiy-nazariy asoslari bo'yicha izlanishlar olib borgan.

E.P.Vox, G.A.Galenyuk, S.V.Jilich, G.M.Klochkova, T.K.Musalimov, T.P.Petlina, A.V.Petuxova, N.V.Fedotova, A.Abduraxmonov, I.R.Absalyamova, D.F.Ko'chkarova, Sh.K.Murodov, U.A.Nasritdinova, T.Rixsiyoyev, D.C.Saidahmedova, S.S.Saydaliyev, A.K.Xamraqulov, Ch.T.Shokirovalarning ilmiy ishlarida bo'lajak mutaxassislarining aynan grafik tayyorgarligi va grafik-konstruktorlik kompetentligini rivojlantirish muammolari tadqiq etilgan.

Xorijlik olimlar Anjela Stof, Benjamin Blum, Brayan Kol, Drapeau Patti, Jaslin Golberg, Merriembar Jeron pedagoglarning kasbiy tayyorgarligi, kompetentligi va kasbiy-pedagogik salohiyatini rivojlantirish muammolariga doir tadqiqotlar olib borgan[4, 6].

"Kompetentlilik" psixologiya va pedagogikaga oid adabiyotlarda professional faoliyatning ma'lum turlari bilan bog'liq sifatlarga ega bo'lishni bildiradi. S.I.Ojegovning izohli lug'atida "xabardorlik, bilganlik, biror sohada obro'-e'tibor qozonish"ni anglatadi[6, 234]. Shuningdek, L.Xell va D.Zigler kompetentlilikka "psixosotsiologik sifat bo'lib, kuch va ishonchni bildiruvchi, o'z ishining muvaffaqiyatli va foydali ekanligidan kelib chiqqan tuyg'u bo'lib, insonga uning atrofida bilganlari bilan hamkorlikda samarali harakat qilishi mumkinligini anglatadi",[8, 209] deya ta'rif berganlar.

N.A.Muslimov va boshqalar kompetentlilikni quyidagicha ta'rifladilar: "...faoliyatda nazariy bilimlardan samarali foydalanish, yuqori darajadagi kasbiy malaka, mahorat va iqtidorni namoyon eta olish" [3, 93].

Yu.E.Rahimovning ta'kidlashicha, "Kasbiy kompetentlilik – bu integrativ tavsif bo'lib, tizimlashtirilgan bilim, ko'nikma, malaka hamda shaxsga oid fazilatlarni ifodalaydi, ular bozor sharoitida raqobatbardosh bo'lish imkonini beradi" [7, 36].

"Bitiruvchini tayyorlash modeli nafaqat bitiruvchining bilim, ko'nikma va malakalar tizimi bilan belgilanuvchi kasbiy kvalifikatsiyasini, shuningdek, zamonaviy xalqaro amaliyotda tayanch kompetensiyalar deb tavsiflanuvchi shaxsga oid sifatlar va tizimli shakllantirilgan universal mahorat va qobiliyatlarni ham o'z ichiga oladi"[1, 63].

Demak, "kasbiy kompetentlilik– mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, malakalarning egallanishi va ularni amalda yuqori darajada qo'llay olinishi" dir[9, 4].

Sohaning yetakchi tadqiqotchilaridan biri A.S.Kosogovning fikricha, pedagogik nuqtai nazardan "o'qituvchining kasbiy kompetentligi – bu, tajriba, nazariy bilimlar, amaliy malakalar va muhim ahamiyatli shaxsiy sifatlar integratsiyasi asosida shakllangan murakkab individual-psixologik tuzilma bo'lib, o'qituvchining pedagogik faoliyatni to'laqonli bajarishga tayyorligini anglatadi" [2, 24].

Kasbiy kompetentlilikning ushbu ta'rifi uning tizimli tuzilmasidan darak beradi. Bu tuzilma tajribada amalga oshirilgan, shaxsga oid tegishli sifatlar asosida shakllanadigan kompetensiyalardan tarkib topadi.

Taniqli tadqiqotchi K.V.Shaposhnikov kasbiy kompetentlilik deganda, mutaxassisning o'z kasbiy faoliyatini amalga oshirayotganda muhim va samarali qarorlarni qabul qilishga tayyorligi va layoqatini tushunadi. U shuningdek, "kasbiy kompetentlilik integrallashtirilgan bilim, mahorat va tajribalarning majmui sifatida tavsiflanadi, shu bilan birga, insonga o'rab turgan olam bilan hamkorlikda kasbiy faoliyatni samarali

loyihalashtirish va amalga oshirish imkoniyatini beruvchi sub'ektiv, kasbiy kompetentlikning ko'rsatkichlari asosida esa mutaxassisning dolzarb va potensial tavsifi yotishi mumkin" deb ta'kidlaydi [9, 26].

O'z navbatida kasbiy-pedagogik kompetentlik o'qituvchining o'ziga xos kasbiy-shaxsiy tavsifi hisoblanib, "uning kasbiy faoliyati sifatini, doimiy o'zgarib turuvchi kasbiy vaziyatlarda mustaqil, adekvat, mas'uliyat bilan o'ziga xos harakat qilish qobiliyatini, o'z-o'ziga baho berish va o'z kamoloti uchun tayyorligini ifodalaydi. Kasbiy-pedagogik kompetentlik pedagogning kasbiy faolligida namoyon bo'lib, uni pedagogik faoliyatning sub'ekti sifatida tavsiflash imkonini beradi"[8, 12].

Kasbiy grafik kompetentlik – bo'lajak mutaxassisning tegishli ta'lim yo'nalishi bo'yicha nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalar, ta'lim jarayonida orttirilgan shaxsiy hamda kasbiy sifatlarga egaligi va kasbiy faoliyatda ularni to'la namoyon eta olishga tayyorligi[4, 11].

Hozirgi sharoitda tasviriy san'at yo'nalishi bitiruvchilaridan quyidagi sifatlar talab qilinadi: tasviriy san'at va pedagogik bilimlarni tahlil qilish, yangi nostandart g'oyalarni ilgari surish, zamonaviy ishlab chiqarish va maktab talablariga javob beradigan shart-sharoitlar, metod va vositalar, innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish.

Xulosa qilib aytganda, bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarida kasbiy-grafik kompetentlikni rivojlantirish, ularni innovatsion faoliyatga yo'naltirish, o'quv jarayoniga innovatsion ta'lim va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini tatbiq etish, ilg'or tajribalarni o'zlashtirish va maqsadli yo'naltirish ta'lim tizimini modernizatsiyalashdagi dolzarb vazifalar sifatida qaraladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Азизходжаева Н.Н. Формирование профессиональных компетенций будущих специалистов. Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития. Вып. 12. Ч.1. СПб, 2014. – 63 с.
2. Косогова А.С. Личностный и карьерный рост студента в контексте воспитания // Высшее образование в России. – 2005.–№12.–С. 24.
3. Муслимов Н.А., Усмонбоева М.Х., Сайфуров Д.М., Тўраев А.Б. Педагогик компетентлик ва креативлик асослари – Тошкент, 2015. – 93 б.
4. Муслимов Ш.Н. Бўлажак технологик таълим ўқитувчиларининг касбий график компетентлигини ривожлантириш методикасини такомиллаштириш: п.ф.б.ф.д. (PhD) диссер.автореф. –Т.: 2020. – Б. 11.
5. Мусурмонова О. Юқори синф ўқувчилари маънавий маданиятини ривожлантиришнинг педагогик асослари: Пед. фан. док... дис. – Тошкент: 1993. – 4 б.
6. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка: 100 000 слов и фразеологических выражений // Российская академия наук. Институт русского языка им. В.В. Виноградова. – 4-е изд., дополненное. – М.: А ТЕМП, 2007. – С. 234

7. Рахимова Ю.Э. Формирование профессиональной компетентности учащихся медицинского колледжа: Дисс. ... канд. пед. наук. – Ташкент, 2012. – 36 с.
8. Чанышева Г.Г. Формирование и развитие коммуникативных способностей будущих юристов: Дис.... докт. пед. наук : Казань, 2005. – С. 12.
9. Шапошников К.В. Контекстный подход в процессе формирования профессиональной компетентности будущих лингвистов-переводчиков: Автореф. дисс... канд.пед.наук – Йошкар-Ола, 2006 – С. 26.
10. Begmurzayevich, D. B. (2022). BO 'LAJAK BOSHLANG 'ICH SINF O 'QITUVCHILARIDA REFLEKSIV MADANIYATNI RIVOJLANTIRISHNING METODOLOGIK ASOSLARI. INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL, 3(6), 154-160.
11. <https://cyberleninka.ru/article/n/bo-lajak-chizmachilik-o-qituvchilarning-grafik-kompetentligini-muhandislik-kompyuter-grafikasi-asosida-shakllantirish-metodikasi/viewer>
12. Siddikov, B., & Djalalov, B. (2020, December). MODERNIZATION OF EDUCATION-THE FUTURE INNOVATIVE COMPETENCE OF TEACHERS AS A MAIN FACTOR OF FORMATION. In Конференции.
13. Siddiqov, B. S., & Mexmonaliyev, S. N. (2022). PEDAGOGIK AMALIYOTNING BO 'LAJAK O 'QITUVCHINING KASBIY TAYYORGARLIK FAOLIYATIDA TUTGAN O 'RNI. Academic research in educational sciences, 3(1), 10-16.
14. Tuychieva, I. (2015). The concept of pedagogical innovation in modern education. The Advanced Science Journal, 87-90.
15. Tuychiyeva, I. I. (2017). Question of Using Linguo-cultural Material for Learning Native Tongue in Professional Colleges. Eastern European Scientific Journal, (4), 84-88.
16. Urinova, N., & Abdullaeva, N. (2020). Opportunities for formulating research skills for higher education students. Молодой ученый, (11), 193-195.
17. Ахмедов, Б. А. (2020). Сиддиков Бахтиёр Саидкулович, Джалалов Бахромжон Бегмурзаевич МОДЕРНИЗАЦИЯ ОБРАЗОВАНИЯ-ОСНОВНОЙ ФАКТОР В ФОРМИРОВАНИИ ИННОВАЦИОННОЙ КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ. Academy, 9, 60.
18. Ахмедов, Б. А., Сиддиков, Б. С., & Джалалов, Б. Б. (2020). МОДЕРНИЗАЦИЯ ОБРАЗОВАНИЯ-ОСНОВНОЙ ФАКТОР В ФОРМИРОВАНИИ ИННОВАЦИОННОЙ КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ. Academy, (9 (60)), 20-22.
19. Джалалов Б.Б. (2016). МЕСТО И РОЛЬ ВОЗДЕЙСТВИЯ ВОСПИТАНИЯ В ПОВЫШЕНИИ ОБЩЕСТВЕННОЙ АКТИВНОСТИ УЧАЩИХСЯ. Ученый XXI века, (5-1 (18)), 38-41.
20. Джалалов, Б. Б. (2018). РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА. In INTERNATIONAL

SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION (pp. 53-55).

21. Джалалов, Б. Б. (2019). ВАЖНЫЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ. In EUROPEAN RESEARCH: INNOVATION IN SCIENCE, EDUCATION AND TECHNOLOGY (pp. 43-44).

22. Джалалов, Б. Б. (2022). ВО ‘LAJAK O ‘QITUVCHILARNING INNOVATSION KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISHDA SMART-TA’LIMNING IMKONIYATLARI. УЧИТЕЛЬ, 3(4).

23. Ибрагимова, Ш. (2022). ВО ‘LAJAK BOSHLANG ‘ICH SINFI O ‘QITUVCHILARIDA METODIK KOMPETENTLIKNI SHAKLLANTIRISH-PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA. УЧИТЕЛЬ, 3(4).

24. Мирзахамдамовна, Қ. Б. (2022). БЎЛАЖАК ТАСВИРИЙ САЊЪАТ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИ МАКТАБ ЎҚУВЧИЛАРИДА БАДИИЙ ТАФАККУРНИ ШАКЛЛАНТИРИШГА ТАЙЁРЛАШ ШАКЛ ВА ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ. INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL, 3(5), 185-198.

DEVELOPING THE SOCIAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS

Mehmonaliev Shodibek Navfal's son

Master of Fergana State University

Yuldasheva Dildorakhon Jamoldinovna

District of Uzbekistan School 19 Mother tongue and literature teacher

Abstract: *This article discusses the main functions of social competence, such as adaptation, social orientation, the combination of personal and social experiences, the philosophical, socio-political, religious, national-spiritual, pedagogical-psychological factors of developing the social competence of future teachers.*

Keywords: *social competence, social orientation, social activity, talent, ability, worldview.*

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING IJTIMOY KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH

Mehmonaliev Shodibek Navfal o'g'li

Farg'ona davlat universiteti magistri

Yuldasheva Dildoraxon Jamoldinovna

O'zbekiston tumani 19-maktab Ona tili va adabiyot o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ijtimoiy kompetentsiyaning moslashuv, ijtimoiy yo'nalish, shaxsiy va ijtimoiy tajribalarning uyg'unligi, ijtimoiy kompetentsiyani rivojlantirishning falsafiy, ijtimoiy-siyosiy, diniy, milliy-ma'naviy, pedagogik-psixologik omillari kabi asosiy funksiyalari muhokama qilinadi. kelajak o'qituvchilari.*

Kalit so'zlar: *ijtimoiy kompetentsiya, ijtimoiy yo'nalish, ijtimoiy faollik, iste'dod, qobiliyat, dunyoqarash.*

РАЗВИТИЕ СОЦИАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Мехмоналиев Шодибек Навфал сын

магистр Ферганского государственного университета

Юлдашева Дилдорахон Джамолдиновна

район Узбекистана Школа 19 Учитель родного языка и литературы

Аннотация: *В данной статье рассматриваются основные функции социальной компетентности, такие как адаптация, социальная направленность, сочетание личностного и социального опыта, философские, общественно-политические, религиозные, национально-духовные, педагогико-психологические факторы развития социальной компетентности личности. будущие учителя.*

Ключевые слова: *социальная компетентность, социальная направленность, социальная активность, талант, способность, мировоззрение.*

Introduction: Being able to withstand strong competition, which is a priority in the labor market in the context of market relations, requires every specialist to have professional competence, to constantly increase it.

Main part: Among the main functions of social competence are concepts such as adaptation, social orientation, the combination of personal and social experiences. The level of social competence of an individual plays an important role in the process of interaction and organization of activities.

At the same time, according to the results of research conducted by psychologists, the formation of the level of social competence in people plays a special role in the process of adaptation of citizens to the new social conditions of globalization. Ecological, political, ideological, social changes not only determine the development of social thinking, but also affect people's self-awareness, life values, personal problems.

This puts before the science of psychology the task of creating programs aimed at increasing the level of a person's competence in solving problems related to socialization, social adaptation. In our view, this task is especially relevant to the work of teachers, who are responsible not only for themselves, but also for the formation of students as a harmoniously developed person.

Social competence plays an important role among the various forms of psychological competence that modern psychology studies. It also reflects the creative features of man as a subject of social interaction, cooperation. Mechanisms of formation of competent social behavior of the subject, tendencies of manifestation, motivation, interest in the content are characterized, first of all, by the influence of the nature of the "human-society" interaction on social development[6].

Philosophical, socio-political, religious, national-spiritual, pedagogical-psychological factors of development of social competence of future teachers can be specified. In particular, the Action Strategy for the further development of Uzbekistan in 2017-2021 covers aspects of the development of social competence[1].

Psychological factors are analyzed in relation to the intellectual, emotional and motivational spheres and include motive, purpose, emotions, personality traits. Pedagogical factors include national education, educational paradigms, communication, information culture, preparation for socialization.

The development of social competence of future teachers should be based on the following factors:

- high level of self-awareness;
- citizenship, self-esteem, self-esteem, discipline, integrity;
- attention to spiritual values;
- a sense of independence and responsibility in decision-making;
- free choice of the content of life activities;

- kindness, goodness; altruism, patience, endurance, humility;
- striving for peace, good neighborliness, understanding of national and universal values;
- the need for knowledge and deep understanding of self-awareness, beauty, reflection, communication and the meaning of life;
- autonomy of the inner world, integrity; advanced skills;
- the need for activity-changing scientific knowledge, skills, abilities, intellect, institution, creative life;
- knowledge of the basics of economics;
- diligence, thrift;
- learning foreign languages;
- knowledge of national and religious traditions;
- healthy lifestyle;
- physical recovery;
- aesthetic taste, good deeds;
- cleanliness, beautification of the environment and ensuring the well-being of the family; erudition, competence;
- Entrepreneurship, competitiveness, management skills;
- Entrepreneurship;
- ability to think creatively, know the history, culture of different peoples, etc[3].

Therefore, in the development of a person's social competence, his individuality is manifested. Social competence in students of higher education institutions is developed through their socio-political, labor, cognitive processes, daily lifestyle, a certain amount of knowledge and the acquisition of moral norms in society.

The social competence of future teachers is reflected in the ability to set goals, work with a high level of energy, courage, enthusiasm and work to achieve them. In-depth knowledge, sufficient qualifications, requires a free place in the life of society and work with high results.

The development of social competence is the development of a future specialist who can meet many needs with skill and entrepreneurship[8].

This is closely related to the fight against harmful and alien ideas, those who harm the environment, the prevention of social, mental, economic conditions that negatively affect members of society, fostering the qualities of stability and peace.

To develop an integral part of the way of life based on the development of social competence, the development of people useful to the state and society, their involvement in maintaining peace, focusing their activities on the interests of the people, meaningful leisure, building a strong, just, legal and democratic society. One of the main tasks of higher education institutions is to carry out the tasks of educating in the spirit of[4].

The development of social competence of future teachers, in turn, required the identification of criteria that guarantee the effectiveness of this process. These criteria are: the degree of formation of ideological, spiritual perceptions that characterize the level of awareness of social competence; the degree of acquisition of practical professional skills as

a necessary component of social competence; level of development of social competence motivation; independence and initiative, ingenuity, the level of development of entrepreneurship, etc[9].

Kindness, responsiveness to others as indicators of the level of development of social competence in future teachers; initiative in public affairs; competence in social tasks; caring for family members; the existence of an understanding and aspiration for independence; ability to plan future activities and act according to plan; demonstration of perseverance in the implementation of the established; it is possible to determine the ability to self-monitor, analyze and evaluate their own work[5].

Responsibility is one of the criteria for the development of social competence, in which the student develops a sense of responsibility, the ability to fully understand the benefits of the product for himself and others. A responsible student can always plan his work carefully, anticipate its causes and consequences, and be able to mobilize all his strength and potential to achieve the desired result[7].

In the development of social competence is understood a system of views, imagination, feelings and beliefs formed by approaching the environment, establishing social relations, expressing their attitude to socio-psychological phenomena, understanding the content of national values, gaining in-depth knowledge, getting acquainted with the essence of ideas and theories.

The organization of social activities of students implies the formation of a system of knowledge, talents, skills, worldviews, personal values of the organizers of the educational process. The formation of this system is directly related to the activities of teachers, the use of socio-pedagogical, general pedagogical technologies, the development of its module, the implementation of interactive methods play an important role[2].

Conclusion: In short, an integrated system for the development of social competence in students of higher education institutions - a system of training; content, the formation of the person in the process of professional training from the first year; specific proposals in this regard; Method of identification - based on the experience of a teacher of higher education, it is necessary to develop a model of socio-pedagogical adaptation based on a modern, systematic approach to the development of social competence in the context of modernization, covering the stages of the main tool-educational process.

REFERENCES:

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PF-4947 of February 7, 2017 "On the Strategy of actions for further development of the Republic of Uzbekistan" // Collection of Legislation of the Republic of Uzbekistan, 2017, No. 6, Article 70.
2. Anderson, J. (1988). Communication competency in the small group. In R. Cathcart & L. Samovar (Eds.), Small group communication, A reader. Dubuque, IA: Wm. Brown.
3. Lyaudis V. Ya. Formation of uchebnyy deyatelnosti students. - M., 1989.

4. Malkovskaya, T.N. Vospitanie sotsialnoy aktivnosti starshix podrostkov / T.N. Malkovskaya. - L., 1974. - 383 p.
5. Raven Dj. Competence in modern society: development, development and realization./Dj.Raven M.: Kogito-center, 2002. –396 s.
6. Rodermel T. A. The phenomenon of competence in modern education: sociocultural aspect. Diss.kand. filosof.nauk. –Tomsk, 2011. - 168p.
7. Speranskiy, V.I. Sotsialnaya otvetstvennost lichnosti. Sushchnost i osobennosti formirovaniya / V.I. Speranskiy. - M., 1987. - 402 p.
8. Zimnyaya I.A.Klyuchevye kompetentsii - novaya paradigma rezultata obrazovaniya // Vysshee obrazovanie segodnya. 2003. – №5. – S.12-13.
9. Каримова, М. (2021). Мутахассисни касбий тайёрлаш жараёнини моделлаштириш. Общество и инновации, 2(8/S), 274-282.
10. B. S. Siddiqov, & Sh. N. Mexmonaliyev (2022). PEDAGOGIK AMALIYOTNING BO‘LAJAK O‘QITUVCHINING KASBIY TAYYORGARLIK FAOLIYATIDA TUTGAN O‘RNI. Academic research in educational sciences, 3 (1), 10-16. doi: 10.24412/2181-1385-2022-1-10-16
11. Baydjanov, B. (2021). Compatibility of new renaissance pedagogy and jadid enlighteners' views on education and information security. International peer-reviewed online conference on theme: "Mahmudkhoja Behbudiy and the press of jadids". (1). <https://doi.org/10.47100/conferences.vli1.916>
12. Baydjanov, B. (2021). Language and education integration - information security as one of the important factors of supply. "Actual problems and solutions of modern philology". Collection of materials of the international online conference. (2). <https://doi.org/10.47100/vli2.302>
13. Baydjanov, B. (2021). Protection from the threat of harmful information that negatively affects the physical and mental development of students as a pedagogical problem. "Innovative technologies in sports and physical education of the younger generation". Collection of materials of the international online conference. (1). <https://doi.org/10.47100/vli1.71>
14. Ibragimova, S., & Ismoilova, Z. (2020). BOLAJAK BOSHLANGICH SINF OQITUVCHILARINING METODIK KOMPITENTLIGINI SHAKLLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA. Academic research in educational sciences, (4), 347-351.
15. Khaitboevich, B.B. (2020). Some features of protection of students from the threat of harmful information in the educational process. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 8 (10), Part II, 69-72. <http://www.idpublications.org/wp-content/uploads/2020/10/Full-Paper-some-features-of-protection-of-students-from-the-threat-of-harmful.pdf>
16. Makhmutovna, T. K., & Ibragimovna, T. I. (2020). Specific features of the pedagogical process focused on increasing the social activity of youth. Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR), 9, 6.

NEVROLOGIK VA RUHIY KASALLIKLAR PARVARISHI.

Usmonova Nigora

Farg'ona tibbiyot kolleji terapiya fani o'qituvchisi

Annotasiya: Hozirgi kunda nevrologik va ruhiy kasalliklar bilan og'riqan bemorlar parvarish qilishga muhtoj bo'lib qolmoqda. Biz bu mavzuni echimini toppish maqsadida qisqacha ma'lumot berishga harakat qildik.

Kalit so'zlar: Abstenensiya, depresiya, gallyutinasiya, isteriya, nevrasteniya, Epilepsiya

Asab ruhiy buzilishlarning bir necha turi qayt qilinadi. Bulardan bir xayoliylik, vasvasa, galyutsinatsiya, dipritsiya, nevrasteniya, epilepsiya, esipastlik, ruhan asab kasalliklarining asosiy sabablari. Agar bolaning ota-onasi ko'p spirtli ichimliklar iste'mol qilsa, narkotik qabul qilsa, bola tug'ilayotgan vaqtda yoki hayot davomida biror xil shikastlanish olsa, avlod-ajdodida ruhiy kasalliklar bo'lsa.

Ruhiy kasalliklarga qilinadigan parvarish xususiyatlari uchta asosiy omilga bog'liq. 1) ruhiy kasalliklarning aqldan ozgan, ya'ni qilgan ishi uchun javob bermaydigan bo'lishiga; 2) birdan psixomotor qo'zg'alish boshlanib, o'z-o'zini o'ldirishga, ya'ni tabiatan jamiyatga zarar bo'lib, bemorlarning o'z hamda atrofdagi kishilarga qarshi qaratilgan hatti-harakatlarni qilishga moyil bo'lishiga; 3) aksari qimirlamasdan turib olib ovqatdan bo'yin tovlashiga, o'z uddasidan o'zi chiqa olmasligi, o'ziga-o'zi qaray olmasligiga bog'liqdir.

Nevropolik kasallarga qilinadigan parvarish xususiyatlari sezgi va harakat doirasining buzilishini: falajlar paydo bo'lishini, yuta olmay qolishini va alohida yo'l tutishga majbur etuvchi boshqa potologik o'zgarishlar paydo bo'lishini belgilab beradigan kasallik harakatlariga bog'liqdir.

Abstenensiya (xumorlik) morfin, kokain, alkogol va boshqalar singari narkotiklarni uzoq iste'mol qilish batamom to'xtatib qo'yilgandan keyin birgalikda ruhiy va somatonevrologik o'zgarishlardir. Abstenensiya bo'shashi, terlash, qayt qilish, ich surishi, qo'llar qaltirashi, bo'g'imlar o'g'rihi, hansirash, yurak o'ynashi, uyqusizlik bilan xarakterlanadi. Abstenensiya holatida bemorlar xafa-gazak ahvolga tushib bo'shashib qoladigan, yoki aksincha besaranjomlanib tajang bo'lib ketadi. Og'ir abstenensiya sindromi tajovuskorlik bilan o'tishi mumkin. Bemorlar o'zini qiynab turgan xumorlik azobidan qutulib, yengil tortish davrida har qanday qilib bo'lsa ham narkotik olib, o'ziga yuborish uchun ko'pincha yig'laydi, o'zini kasalga solib ko'rsatishga harakat qiladi.

Abstenensiya davri 14 kungacha davom etadi. Yurak faoliyati keskin susayib ketishining oldini olish maqsadida tibbiyot hamshirasi shu vaqt davomida puls va arterial bosimni har kuni kuzatib turadi.

Vasvasa- bemor xayolida o'zini taqib qiladi deb bilgan kishilarga tashlanish, to'satdan bir xil harakatlar qilish o'z-o'zini o'ldirashga urinadi. Bir ish qilib baxtsiz hodisa ro'y berishi mumkin. Bemor indamas bo'lib, ovqatlanishdan bosh tortadi, savolga javob berishdan qo'rqadi.

Gallyutinasiya- bunda bemor qulog'iga yo'q ovozlari eshitiladi, ko'ziga yo'q manzaralar ko'rinadi, haqiqatda bo'lmagan his tuyg'ular seziladi. Bemor kamgap bo'lib, yolg'izlikka intiladi. Bemor dahshatli manzaralarni ko'rmaslik, ovozlarni eshitmaslik uchun boshi va quloqlarini ko'rpaga berkitib oladi. Nimalarnidir qidiradi, ovqatni iskab ko'radi, birdaniga atrofdagilarga tashlanadi, dori darmondan bosh tortishi ovqat yemasligi mumkin.

Depresiya- bemorning kayfi ruhiyati doim past bo'lib, ko'nglini g'am va xavotirlik bosishi bilan xarakterlanadi. Ko'ngli xira bo'lib, o'zini jinoyat qilganlikda ayblaydi, kasal o'zini-o'zi o'ldirish payiga tushadi. Bemorda o'z joniga qasd qilish mayillari tug'iladi. Derazalarni sindiradi, har xil narsalarni yutib yuboradi, dorilarni ichadi, boshini devorga uradi, kiyim kechaklarni yirtib, o'zini bug'ishga urinadi.

NEVROZLAR

(Isteriya, nevrasteniya, bir xayollik) eson-omon o'tib ketadigan kasalliklar gruppasi bo'lib, oliy nerv faoliyatining vaqtincha (qaytar tartibda) buzilib turishidan kelib chiqadi. Nevrozlar psixikaga zarar yetkazuvchi vaj sabablar (psixogeniyalar) oqibati o'laroq paydo bo'ladi. Nevrozlar jumlasiga isteriya, nevrasteniya va bir xayollik holatlaridan bo'ladigan nevroz kiradi.

NEVRASTENIYA- uzoq vaqt zo'r his-hayajonlar ta'sirida bo'lish yoki jismonan zo'riqib yurish natijasidir. Nevrasteniya ko'pincha ichki yoki yuqumli kasalliklar vaqtida yoki intoksikatsiyalar mahalida paydo bo'ladi. Odamning serzarda va besaranjomligi bilan bir qatorda salga charchab, darmoni qurib qoladigan bo'lishi nevrosteniya uchun xarakterlidir. Bemorlar uyquasi yomonligidan ortiqcha qo'zg'aluvchan, salga yig'layveradigan bo'lib qolganidan boshida odatda ambulatoriyada davolash qilinadi. Bir xayollik.

Bu shunday bir holatki, bunda bemorda uning o'z istagidan tashqari g'ayri ixtiyoriy su'ratda potologik o'y fikrlar, mayl va harakatlar paydo bo'ladi, ayni vaqtda bemor ularning be'mani harakatlari ekanligini yaxshi bilib turadi. Masalan, bemorda hech xayoldan ketmaydigan poyezd tagiga tashlanish istagi paydo bo'ladi, baland joydan yiqilib tushaman, tanosil kasalliklarini yuqtirib olaman, to'satdan o'lib qolaman degan vahima ko'ngliga tugilib qoladi. Ko'ngilga tugilib qolgan vahimalar ko'pincha "Himoya" xarakteriga ega bo'lgan ish harakatlari bilan birga davom etib boradi, masalan bemor o'ziga kasal yuqtirib olmasligi uchun, hadeb kuniga bir necha o'n marotalab qo'llarini yuvaveradi, shuningdek bemorlar o'zlari istamagan holda har xil xatti-harakatlarni qilaveradi. Masalan, qo'llarini bir-biriga ishqalab, boshini uyoq-buyoqqa buraveradi.

ISTERIYA

Isteriya psixikada, sezgi va harakat sferalarida ro'y beradigan qaytar o'zgarishlar bo'lib, odatda ruhiy shikastlanish natijasida yuzaga keladi. Isteriyaning ko'rinishlaridan biri isteriya tutqanoq'idir, buni ipilipsiya tutqanoq'idan farq qilish muhim. Isteriya tutqanoq'i psixikaga ozor berib, uni shikastlaydigan biror vaj natijasida to'satdan tutib qoladi. Tutqanoq tutishi, shiddatli harakat reaksiyasi boshlanishi bilan xarakterlanadi- bemorlar yerga yotib olib, gir-gir aylanadi, sochlarini yuladi, kamalakdek bukilib oladi, dod solib baqiradi, harakatlari tabiatan suniy yasama bo'ladi.

Epelipsiyadan farq qilib, isteriyada kasallar o'zini yerga tashlaganida badani lat yemaydi, tonik va klonik talvasalar fazasida ixtiyordan tashqari siyib qo'yish, tilni tishlab olish hodisalari bo'lmaydi.

Isteriya tutib qolganida bemorni boshqalardan ajratib qo'yish zarur toki xonada bir-ikki kishi qoladigan bo'lsin. Bemor atrofidagi sharoit tinch bo'lishi, odamlar yugur-yugur qilmasligi, xavotirlikka tushmasligi va bemorga qo'shilib hamdardlik qilmasligi kerak. Tutqanoq hozir bosilib qoladi deb qattiq ovoz bilan bir necha marta takrorlash mumkin. Odam to'plaganida tutqanoq, odatda kuchayadi va cho'zilib ketadi. Kuchli tashqi ta'surot-og'riq, sovuq ta'suroti (sovuq suv), qattiq ovoz tufayli tutqanoq to'satdan bosilib qolishi mumkin. Tutqanoq bir necha minutdan bir necha soatgacha davom etadi. Tutqanoq cho'zilib ketaganida 1 ml 2,5% li aminazin eritmasini unga 1 ml kordiamin va 1 ml demedrol qo'shib yoki 2 ml (10 ml) diazepam (seduksen) ni muskullar orasiga yuborish mumkin.

EPILEPSIYA

Epilepsiya –har xil tutqanoqlar va shaxsning o'ziga xos bir tarzda o'zgarib qolishi (odamning bachkana, shilqim, yovuz bo'lib qolishi) bilan o'tadigan kasallik. Epilepsiyaning hammadan ko'p uchraydigan ko'rinishi katta talvasa tutqanog'idir. Tutqanoq tonik fazadan boshlanadi-bemor o'zidan ketib, tonik talvasa holatiga yiqilib tushadi- muskullar tonusi keskin kuchyagan, boshi orqasiga tortib ketgan, jag'lari qisilib qolgan bo'ladi. Bu faza 20-30 sekund davom etadi, so'ngra klonik fazaga o'tadi. Ustma-ust tutib turadigan ana shunday tutqanoqlar paytida odatdagi epileptik tutqanoqqa qarshi o'laroq darrov tutqanoqlarni bartaraf etish kerak bo'ladi. buning uchun venaga yoki muskullar orasiga 2-6 ml 0,5% li diazepam (seduksen) eritmasi yuboriladi, yo bo'lmasa 50-100 ml 3-6% li xlor-gidrat eritmasi klizma qilinadi.

MANIAKAL-DEPRESSIV PSIXOZ (MDP)

MDP ro'y-rost ifodalangan depressiya, maniya fazalari ko'rinishida yoki navbalashib boradigan maniakal hamda depressiv xurujlar ko'rinishida o'tadi. Bemorlarga parvarish xususiyatlari ruhiy o'zgarishlar xarakteriga bog'liq bo'ladi. Xurujlar orsidagi mahallarda tibbiyot hamshirasining vazifasi quvvatlab boruvchi terapiya vositalarining vaqtida qabul qilinishi kuzatib borishdan iborat. Xurujlarning oldini olish uchun so'nggi vaqtlarda litiy tuzlarni (karbonati yoki oksibutiratini) uzoq vaqt qabul qilib turish tavsiya etilmoqda. Bunda qondagi litiy konsentratsiyasi har ikki to'rt haftada, standart usulda tekshirilib turiladi.

ADABIYOTLAR:

1. Tibbiyot hamshiralari spravochniki .P. Poliyev. Toshkent 1980 y.

**ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ВОДНО-СОЛЕВОГО
РЕЖИМА ОРОШАЕМЫХ ПОЧВ КАРАКАЛПАКСТАНА ПРИ
ОБОСНОВАНИИ ДРЕНАЖА**

Джуманазарова Алтынгиль Тенгеловна

к.т. н., доцент

Толепова Шаригуль Балтамуратовна,

к.т.н.

Каракалпакский институт сельского хозяйства и агротехнологии

Узбекистан, Республика Каракалпакстан, г. Нукус

Аннотация: *Анализ процессов переноса солей и влаги в междуренье под влиянием орошения и дренажа показывает, что снижение затрат воды на регулирование водно-солевого режима может быть достигнуто за счет опреснения верхнего слоя грунтовых вод, а величина солевыноса из глубоких водоносных слоев определяется глубиной влияния дренажа и может регулироваться.*

Ключевые слова: *минерализация, грунтовые воды, междуренное расстояние, дренаж, орошение, засоление земель, параметры дренажа, регулирование выноса солей, водно-солевой режим.*

**BASIC PRINCIPLES OF REGULATION OF THE WATER-SALT REGIME OF
IRRIGATED SOILS OF KARAKALPAKSTAN IN THE JUSTIFICATION OF
DRAINAGE**

Dzhumanazarova Altingul Tengelovna

Candidate of Technical Sciences

Tolepova Sharigul Baltamuratovna,

Candidate of Technical Sciences

Karakalpak Institute of agriculture and agrotechnologies

Uzbekistan, Republic of Karakalpakstan, Nukus

Annotation: *The analysis of the processes of salt and moisture transfer in the interfluvium under the influence of irrigation and drainage shows that the reduction of water costs for regulating the water-salt regime can be achieved by desalination of the upper layer of groundwater, and the volume of salt removal from deep aquifers is determined by the depth of drainage and can be regulated.*

Keywords: *mineralization, groundwater, wind distance, drainage, irrigation, land salinization, drainage parameters, regulation of salt removal, water-salt regime.*

Для низовьев Амударьи, в условиях исчерпания водных ресурсов и при повторяющихся дефицитах воды, необходимо сформулировать общие

технологические принципы регулирования водно-солевого режима в таких условиях, так как это будет определять все инженерно-технические параметры дренажа, которые должны существенно отличаться от параметров дренажа, традиционно принятых проектировщиками или рекомендованных в условиях низовьев Амударьи. Это положение хорошо иллюстрирует анализ проектирования, строительства и эксплуатации дренажа в Каракалпакстане.

В низовьях р. Амударьи имеется достаточно большой опыт строительства и эксплуатации коллекторно-дренажной сети. Как было показано выше, протяженность КДС составляет сейчас 19837 км или 32,8 м/га. При этом, дренажем обеспечено только 368 тыс. га, на остальной площади необходимо строительство КДС. Однако, даже на площади обеспеченной дренажем, наблюдается засоление почв на площади свыше 85 % орошаемых земель. Очень часто рост засоления земель объясняется резким снижением средств, выделяемых в последние десятилетия на эксплуатацию КДС. Однако, материалы солевых съемок Гипрозема, проектных институтов, литературные данные свидетельствуют о том, что засоление земель в Каракалпакстане началось еще в советское время. Площади сильно- и средnezасоленных земель увеличились с 38,5 % в 1970 до 58,4 % в 1985 г., несмотря на то что удельная протяженность дренажа за это время удвоилась. Последующее ухудшение технического состояния КДС, плохая эксплуатация, низкий уровень земледелия, переходный период реструктуризации сельского хозяйства, лишь только закрепили начавшийся процесс реставрации засоления и близкий уровень залегания грунтовых вод [1,3].

В Каракалпакстане кроме строительства открытой КДС, имеется определенный опыт строительства закрытого горизонтального дренажа (ЗГД). Результаты обследования состояния построенного ЗГД на орошаемых землях Республики Каракалпакстан показывают следующее:

- в большинстве случаев там, где построен ЗГД, не достигнуты проектные дренажные модули, что вызвано его низкой работоспособностью;
- обнаружены факты несоответствия отдельных проектных параметров особенностям местных условий, т.е. ввиду большой глубины заложения дрен, не обеспечен свободный отток дренажного стока в водоприемник в результате несоответствия сопрягающихся участков;
- низкое качество строительных работ и неудовлетворительный уровень эксплуатации.

Кроме этого, существовали ошибки в инженерных решениях, положенных в основу проектов закрытого горизонтального дренажа, обеспечивающих неудачу этих проектов:

- УГВ приняты на основе глубин грунтовых вод, апробированных на лессовых грунтах Голодной степи и без учета минерализации грунтовых вод и свойств аллювиальных грунтов;

- глубина заложения должна была выбираться, не исходя из опыта Голодной степи, а исходя из глубин водоприемников Каракалпакстана;
- слабая фильтрационная устойчивость откосов коллекторов требовала других технических решений, связанных с повышением их устойчивости.

Нормы осушения, применявшиеся во многих проектах по Узбекистану, имеют несколько иной подход. В табл.1. приведены нормы осушения согласно «Методике оросительных норм САГВХ».

Таблица 1.

Нормы осушения для условий Узбекистана по САГВХ

№ п/п	Механический состав	УГВ (м)
1	Песчаные	1,8-2,0
2	Супесчаные	2,2-2,4
3	Легко и средне суглинистые (пылеватые)	2,6-2,8
4	Среднесуглинистые (плотные)	2,2-2,4
5	Тяжелосуглинистые, глинистые	1,8-2,0

При таких глубинах грунтовые воды обычно бывают сильноминерализованными при высокой оросительной норме воды хорошего качества. Однако, при невысокой минерализации грунтовых вод, такой подход приводит не только к большим затратам материально-технических средств на понижение грунтовых вод, но и значительному увеличению оросительных норм. Поэтому необходимость совершенствования нормы осушения в зависимости от минерализации грунтовых вод и механического состава почвогрунтов в Каракалпакстане была замечена давно, и некоторые исследования продолжили их уточнение. Однако, в современных условиях дефицита воды в отдельные месяцы вегетационного периода повторяются и продолжение уточнения не всегда можно выполнять.

Принятые в республике методы регулирования солевого режима дренажем основаны на снижении уровня грунтовых вод до уровней, при которых практически прекращается подпитывание корнеобитаемого слоя вне зависимости от минерализации грунтовых вод, что требует увеличения вододачи в вегетационный период.

Многочисленные полевые опыты свидетельствуют о достаточно сильной зависимости оросительной нормы от глубины залегания грунтовых вод (табл. 2).

Таблица 2.

Значения нормы водопотребления и коэффициента снижения норм водопотребления при разных УГВ

УГВ	Расчетное	Коэффициент	М ₀ при
-----	-----------	-------------	--------------------

	испарение из грунтовых вод "И _г "	снижения водо-потребления "α"	M = 5000	M = 6000	M = 7000
0,5	1150	0,11	550	660	770
1,0	950	0,26	1300	1560	1820
1,5	750	0,42	2000	2900	
2,0	520	0,6	3000	3600	4200
2,5	320	0,75	3750	4500	5250
3,0	180	0,86	4300	5160	6020

Из полученных данных видно, что чем выше находится УГВ и меньше поливная норма «М», тем меньше норма водопотребления, т.е. снижение УГВ (рис.1.) вызывает увеличение потребности растений в воде, при проектной глубине 2,5-3,0 м. происходит увеличение оросительной нормы на 40 %.

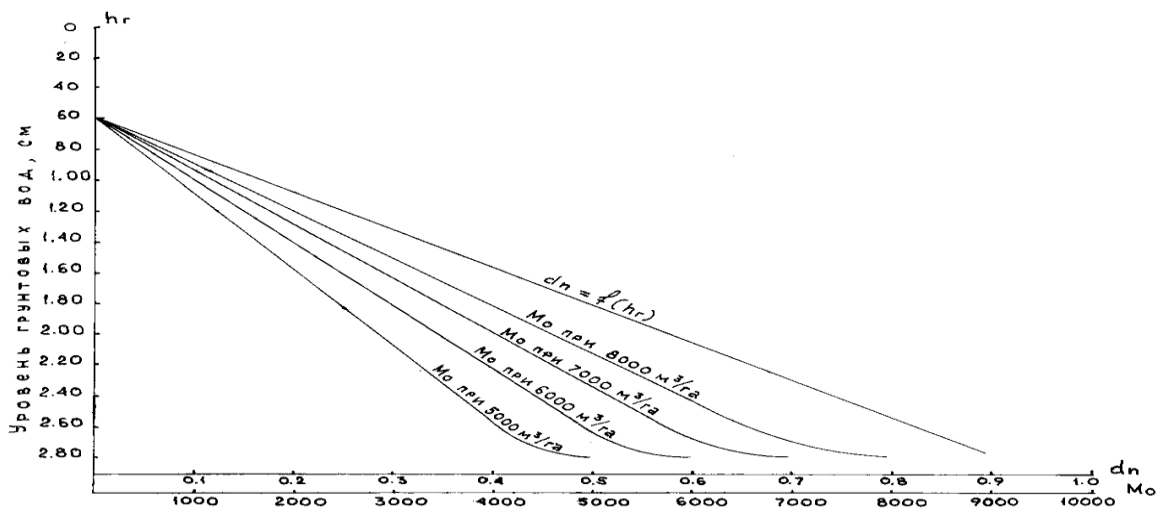

Рис. 1. Коэффициент снижения и нормы водопотребления при различных УГВ

Именно данные этих опытов кладутся в основу гидромодульного районирования, согласно которому величина водоподачи определяется глубиной залегания грунтовых вод.

В водохозяйственных условиях Каракалпакстана, где значительная часть орошаемых земель расположена в дельте Амударьи и в отдельные периоды ощущается нехватка воды, в целях рационального использования водных ресурсов важно учитывать это обстоятельство при составлении планов водопользования.

Оптимальная глубина залегания УГВ зависит от минерализации грунтовых вод и интенсивности испарения. Основную роль в соленакоплений в почвах в условиях Республики Каракалпакстан играет минерализация грунтовых вод при глубине залегания от 1,5 до 2,5 м. Существуют определенные противоречия в таких приемах регулирования засоления с существующими правилами водораспределения на орошаемых землях. В республике, да и во всем регионе бассейна Аральского моря, на

староорошаемых землях вододеление основывается на несколько иной схеме вододеления. Все известные режимы орошения, положенные в основу водораспределения, предполагают создание непромывного режима в вегетационный период и проведение затем промывок на засоленных землях в осенне-зимний период [4]. Поэтому, схемы регулирования солевого режима, основанные на значительном понижении УГВ (до критических глубин) и требующие в связи с этим увеличения водоподачи в вегетацию, находятся в противоречии с принятыми правилами водораспределения в условиях истощения водных ресурсов и нескольких независимых государств, особенно в условиях часто повторяющихся дефицитов воды. Недостаток оросительной воды и невозможность подпитки со стороны грунтовых вод приводит к ущербу урожая от недостатка влаги.

В зарубежной практике проектирования дренажа подходы к выбору параметров дренажа, главным образом нормы осушения, существенно отличаются от принятых в советское время и реализованы сейчас в республике. Хотя уровни грунтовых вод выбираются исходя из их расхода в зону аэрации, эта глубина уточняется в зависимости от минерализации грунтовых вод и расхода грунтовых вод, поступающего в корнеобитаемый слой. Для невысокой минерализации верхнего слоя грунтовых вод глубина залегания их должна быть такой, чтобы расход грунтовых вод в корнеобитаемый слой не превышал 1 мм/сут, а при высокой минерализации - не более 0,5 мм/сут. Для расхода грунтовых вод в зависимости от их глубины построены кривые расхода грунтовых вод в корнеобитаемый слой в зависимости от механического состава и однородности почвенного профиля [5]. Для грунтовых вод повышенной минерализации УГВ должен составлять по этим представлениям 1,5-2 м.

Кроме того, при мелиорации засоленных земель широко используется концепция промывной доли L.R., т.е. та доля оросительной воды, которая должна пройти через корнеобитаемый слой сверх эвапотранспирации для поддержания определенного содержания солей в корнеобитаемом слое. В этом случае, засоленность почвы зависит не от глубины залегания УГВ на орошаемом поле, а от величины дренажного стока и промывной доли в зависимости от минерализации грунтовых вод. Глубина УГВ будет влиять на засоление почв только в том случае, если восходящий капиллярный подъем грунтовых вод в корнеобитаемый слой не подавляется промывной долей.

Только при отсутствии промывной доли будет существовать функциональная зависимость засоления почв от уровня грунтовых вод и их минерализации. Поэтому при определении путей снижения засоления почв выбор величины понижения уровней грунтовых вод должен сопровождаться необходимостью создания промывного режима орошения или соответствующего доле промывного режима орошения дренажного стока [3].

Несмотря на определенные различия в рассмотренных подходах к мелиорации засоленных земель, детальное их рассмотрение показывает существование общей тенденции, заключающейся в снижении уровней грунтовых вод для уменьшения

питания корнеобитаемого слоя за счет капиллярного подтока со стороны грунтовых вод, что, собственно говоря, и определяет параметры дренажа. Однако в условиях низовьев Амударьи представления о мелиорации засоленных земель путем понижения грунтовых вод с помощью глубокого дренажа требуют существенной корректировки, поскольку они принципиально не обоснованы по следующим причинам:

1. Как было показано выше, истощение водных ресурсов в бассейне Амударьи привело к возникновению часто повторяющихся дефицитов водных ресурсов, различных по глубине и длительности, причем наиболее острые дефициты воды наблюдаются в низовьях Амударьи, главным образом, в вегетацию. Ожидать на перспективу увеличения или даже стабилизации водных ресурсов не приходится [4]. Пути и направления преодоления последствий дефицита воды при орошении рассматриваются во многих работах, и многие из них рекомендуются и могут быть применены в условиях Каракалпакстана. Однако, мелиорация засоленных земель с помощью дренажа в условиях дефицита водных ресурсов в вегетационный период практически не рассматривалась не только в Узбекистане, но и в общемировой практике [5].

2. Исторически сложилось так, что водные ресурсы на орошение в Средней Азии, в том числе и в Каракалпакстане, распределяются в соответствии с гидромодульными районами. Для глубокого залегания УГВ в вегетацию на орошение подается вода, количество которой примерно соответствует водопотреблению растений, т.е. осуществляется непромывной режим орошения. При близком УГВ, количество подаваемой воды в вегетацию уменьшается на расход грунтовой воды, поступающей в корнеобитаемый слой за счет капиллярного подтока. В условиях дефицита оросительной воды при близком их залегании недостаток водопотребления может компенсироваться за счет расширенного использования растениями подземных вод. Накопление солей компенсируется вымывом солей за счет осенне-зимних или весенних промывок. В этих условиях борьба с засолением земель на основе увеличения глубины залегания грунтовых вод до критических уровней или близких к нему, приведет к необходимости увеличения оросительных норм в вегетацию в 1,5–2 раза. Кроме того, снижение УГВ с целью снижения засоления почв в период дефицита водных ресурсов вызывает риск увеличения ущерба урожайности сельхозкультур из-за недостатка оросительной воды. Однако, в условиях дефицита водных ресурсов или их истощения в бассейне Амударьи возрастание требований на воду и увеличение вододачи, вызванное снижением УГВ, не может быть реализовано, даже при реконструкции ГМС, в условиях нескольких независимых государств, принимающих решение о распределении ограниченных водных ресурсов.

3. В сложившихся геополитических условиях и водохозяйственной обстановке в бассейне Амударьи, учитывая практическую невозможность увеличения вододачи в вегетационный период в существующее время и в обозримом будущем, и даже возможные дефициты воды в отдельные периоды, глубина залегания УГВ при

проектировании мероприятий по рассолению должна определяться исходя из других принципов:

- глубина залегания грунтовых вод должна быть такой, при которой накопление солей за вегетационный период в корнеобитаемом слое не превышало бы тех пределов содержания солей в почве, при которых начинаются ощутимые ущербы урожая. Накопление солей в корнеобитаемой зоне в вегетационный период из-за расширенного использования грунтовых вод должно ликвидироваться за счет эксплуатационных мероприятий в невегетационный период. Это, прежде всего, осенне-зимние промывки и влагозарядковые поливы. В осенне-зимний период, как правило, не наблюдается дефицита водных ресурсов;

- задачей дренажа в этих условиях является поддержание того уровня грунтовых вод, при котором в вегетацию темпы накопления солей не приводили к ущербу урожая, в невегетационный период дренаж должен обеспечить эффективную промывку земель.

Наконец, есть ещё очень важная задача дренажа - это опреснение верхнего слоя грунтовых вод за счет промывок. Дефицит воды в вегетационный период, различной глубины и продолжительности при таком подборе дренажа не будет оказывать серьёзного влияния на урожай за счет расширенного использования грунтовых вод для подпитывания корнеобитаемого слоя.

Анализ распределения дефицита воды показывает, что в осенне-зимний период и весной, когда дефицит воды практически отсутствует, реставрация засоления может быть ликвидирована за счет осенне-зимних эксплуатационных мероприятий.

Такая схема регулирования водно-солевого режима орошаемых почв Каракалпакстана не противоречит существующим правилам водораспределения в Центральноазиатском регионе. Кроме этого, учитывая водохозяйственные особенности, основой определения параметров дренажа в условиях, когда грунтовые воды используются на обеспечение части водопотребления растений, является следующее:

- нахождение общего объема накопления солей в корнеобитаемом слое в вегетационный период;

- определение требуемого объема промывок для удаления накопленных солей в невегетационный период.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Джуманазарова А.Т. Джаксымуратов К., Бекмуратов А., Алланазаров Б., Отепов П. Использование пресных подземных вод Кегейлийского месторождения. Международный журнал. "Экономика и социум" №12(91) 2021. стр 975-981. <https://readera.org/140262530>

2. Djaksymuratov K., Dzhumanazarova A., Kurbaniyazova B. Changes in the regime and use of fresh groundwater in the Southern Aral Sea region. Solid State Technology, Vol. 63 №6 (2020). subscription@solidstatetechnology.us, <http://solidstatetechnology.us/index.php/JSST/article/view/7188>

3. Толепова Ш. Автореферат диссертации «Выбор оптимальных параметров дренажа и вопросы реконструкции коллекторов в Республике Каракалпакстан». Ташкент 2009.

4. Толепова Ш. и др. Современное состояние коллекторно-дренажных систем Республики Каракалпакстан // Журнал Министерства Народного Образования РУз, Сов. Мин. РК, Нукусского ГосПИ, Госкомприроды. - Нукус: Каракалпакстан, 2004. - С. 89-91.

5. Толепова Ш.Б. Проблемы соленакопления в низовьях Амударьи // Экология и водное хозяйство. - Баку, 2005. - № 5. - С. 76-80.

O'QUVCHILARNI MUSTAQIL FIKRLASHGA YO'NALTIRISHDA
BAHOLASHNING YANGICHA YONDASHUVI VA UNING SAMARASI.

Umaraliyev Humoyun Abdulahad o'g'li

Chirchiq davlat pedagogika instituti Gumanitar fanlar fakulteti

3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Jamiyatni nurli kelajak sari yetaklash ham, tubanlik qa'riga tortish ham odamning qo'lida. Shuning uchun ham jamiyat a'zolari, ayniqsa, o'sib kelayotgan avlodning ma'naviy kamoloti bugungi kunda o'ta dolzarb masalaga aylangan. Shunday ekan, ushbu maqolada o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatishning yangicha yondashuvlar haqida so'z boradi.

Аннотация: Человеку предстоит вести общество к светлому будущему и к пропасти. Вот почему вопрос духовной зрелости членов общества, особенно подрастающего поколения, стал сегодня очень важным. Поэтому в данной статье рассматриваются новые подходы к обучению студентов самостоятельному мышлению.

Absract: It is up to man to lead society to a brighter future and to the abyss. That is why the spiritual maturity of the members of the society, especially the younger generation, has become a very important issue today. Therefore, this article discusses new approaches to teaching students to think independently.

Kalit so'zlar: kadrlar tayyorlash, yosh avlod, tafakkur, milliy pedagogika, mustaqil fikrlash, ta'lim konsepiyasi

Zamonaviy ta'limni tashkil etishga qo'yiladigan muhim talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga yetishishdir. Qisqa vaqt orasida muayyan nazariy bilimlarni o'quvchilarga yetkazib berish, ularda ma'lum faoliyat yuzasidan ko'nikma va malakalarni hosil qilish, shuningdek, o'quvchilar faoliyatini nazorat qilish, ular tomonidan egallangan bilim, ko'nikma hamda malakalar darajasini baholash o'qituvchidan yuksak pedagogik mahorat hamda ta'lim jarayoniga nisbatan yangicha yondashuvni talab etadi.

«Ta'lim to'g'risida»gi qonun va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" asosida ta'lim-tarbiya sohasidagi islohatlar va ta'limning yangi modeli amalga oshib borsa, mamlakatimizda juda katta o'zgarishlar sodir bo'lishi mumkinligini quyidagicha ko'rsatish mumkin. Agar bu islohotni muvaffaqiyatli ravishda amalga oshira olsak, tez orada biz hayotimizda ijobiy ma'nodagi «portlash effekti» ga, ya'ni uning samarasiga erishamiz. Bu samara natijasida esa quyidagilar yuz berishi nazarda tutiladi:

Birinchidan, ta'lim qonuni va Milliy dasturimizda nazarda tutilgan vazifalar to'liq amalga oshgan taqdirda ular ijtimoiy-siyosiy iqlimga ijobiy ta'sir qiladi va natijada mamlakatimizda mavjud muhit butunlay o'zgaradi. Ikkinchidan, ta'limning yangi modeli ishga tushgach, insonning hayotda o'z o'rnini topish jarayoni tezlashadi.

Uchinchidan, ta'limning yangi modeli jamiyatda mustaqil fikrlovchi erkin shaxsning shakllanishiga olib keladi. To'rtinchidan, ta'limning yangi modeli jamiyatimizning potensial kuchlarini ro'yobga chiqarishda katta ahamiyat kasb etadi, har bir inson o'zining qobiliyat, iste'dodini ishga sola oladi.

Beshinchidan, fuqarolik jamiyati qurilishi ta'minlanadi, model vositasida dunyodan munosib o'rin olishga, o'zbek nomini yanada keng tarannum etishga erishiladi. Ajdodlarimiz ta'kidlagan «portlash effekti»ga yetib borish yo'lida uchraydigan qiyinchiliklarni yengib o'tib borish va ularni hal etish masalalari faqat o'qituvchi-pedagoglarninggina vazifasi bo'lib qolmasdan, balki jamiyatimizni to'liq pedagoglashtirish muammosini ijtimoiy buyurtma sifatida keltirib chiqaradi. Har bir fuqaro tarbiyashunoslik asoslari bilan tanishishi, yangi pedagogik vosita, usul va texnologiyalar bilan ta'minlanishi hozirgi kun talabidir.

Bugungi kunda ona tili va adabiyot fanini o'qitishda o'quvchilarning muhim bilim, ko'nikma, malakalar, ya'ni xususiy kompetensiyalarni shakllantirish, balki hayotiy ko'nikmalarini ham rivojlantirish muhim masala bo'lib qolmoqda.

Ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarda umumta'lim fanlariga oid xususiy va hayotiy ko'nikmalarni ya'ni kompetensiyalarni shakllantirishda zamonaviy va axborot texnologiyalarini qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi. Shunday ekan, ta'lim-tarbiya berishda o'qitishning qanday shaklda tashkil axborot texnologiyalarini mos tarzda tanlay olishimiz hamda samarali foydalanishimiz lozim.

O'quvchini fanga bo'lgan qiziqishini orttirish va darsning rang-barangligini ta'minlash maqsadida baholashning bir nechta usullarini yuzaga keltirish mumkin. Masalan;

- o'quvchining faoliyatini o'quvchilar guruhi tomonidan baholanishi;
- o'quvchi o'zining bilim, ko'nikma va malakalariga o'zi munosabat bildirishi;
- o'quvchining faoliyatiga tanlangan shaxslar yoki o'qituvchining munosabat bildirishi

kabi

Shuningdek, o'quvchi turli tadbirlardagi ishtiroki, tanlovlardagi ishtiroki va egallagan o'rni, ijodkorligi, tashabbuskorligi, ijtimoiy va ma'naviy dunyoqarashi uchun ham alohida-alohida baholanishi mumkin.

Baholashning noana'naviy usullari o'quvchini turli faoliyat bilan mashg'ul bo'lishga undaydi hamda uning faoliyatini kengaytiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Yo'ldoshev Q. Adabiyot o'qitishning ilmiy-nazariy asoslari,-T., "O'qituvchi", 1996.
2. Sayidahmedov N., Didaktik jarayon loyihasining interfaol metodlari,- T., 1999.
3. Shodiyeva Q. Nutq o'stirish, _T., "O'qituvchi", 2008.
4. Books.google.co.uz
5. Library.ziyonet.uz
6. Reja.tdpu.uz
7. Lex.uz

O'ZBEK XALQINING BOY BADIY MEROSI, UNING JAHON SAN'ATI
TARIXIDAGI O'RNI.

Xayitova Naima Xalilovna

Samarqand shahar 42-umumiy o'rta ta'lim maktabi direktorining O'quv va tarbiyaviy ishlari
bo'yicha o'rinbosari

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbek xalqining boy badiiy merosi, uning jahon san'ati tarixidagi o'rni, taraqqiyot bosqichlari va zamonaviy yo'nalishlarini chuqur o'rganish hamda rivojlanish istiqbollari belgilash, milliy g'oyaga mos tadqiqotlarni amalga oshirish shu kunning dolzarb vazifalaridan hisoblanib kelinishi tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: kulolchilik, qishloq, naqsh, sopol, rang.

**БОГАТОЕ ХУДОЖЕСТВЕННОЕ НАСЛЕДИЕ УЗБЕКСКОГО НАРОДА,
ЕГО МЕСТО В ИСТОРИИ МИРОВОГО ИСКУССТВА.**

Аннотация: В этой статье рассматриваются богатое художественное наследие узбекского народа, его место в истории мирового искусства, этапы развития и современные тенденции, а также определение перспектив развития, исследование в соответствии с национальной идеей.

Ключевые слова: гончарство, село, узор, керамика, цвет.

**THE RICH ARTISTIC HERITAGE OF THE UZBEK PEOPLE, ITS PLACE IN
THE HISTORY OF WORLD ART.**

Annotation: The article examines the rich artistic heritage of the Uzbek people, its place in the history of world art, stages of development and modern trends, as well as the definition of development prospects, research in accordance with the national idea.

Key words: potter, village, pattern, ceramics, color.

O'zbek xalqining boy badiiy merosi, uning jahon san'ati tarixidagi o'rni, taraqqiyot bosqichlari va zamonaviy yo'nalishlarini chuqur o'rganish hamda rivojlanish istiqbollari belgilash, milliy g'oyaga mos tadqiqotlarni amalga oshirish shu kunning dolzarb vazifalaridan hisoblanadi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ham yurtimizdagi ko'plab sohalarida bo'lgani kabi, mamlakatimizdagi ma'naviyat va ma'rifat, madaniyat va shu qatori san'at sohalariga ham alohida e'tibor berib, ezgu bunyodkorlik g'oyalarini amalga oshirishga butun xalqimizni da'vat etmoqdalar. Davlat miqyosdagi katta majlislarda san'atni yoshlarimiz tarbiyasida muhim ahamiyatga ega ekanligini, inson kamoloti va millat ravnaqining asosiy omili ekanligini, milliy san'at, hunarmandchilik va tasviriy san'at turlari

rivojida ijodkor rassomlarimiz, ustalarimiz, san'atkorlarimizning qilgan ulkan ishlari katta ma'naviy jasorat, buyuk qahramonlik ekanligini alohida ta'kidlab o'tmoqdalar.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev: "Bizning havas qilsa arziydigan buyuk tariximiz bor. Havas qilsa arziydigan ulug' ajdodlarimiz bor. Havas qilsa arziydigan beqiyos boyliklarimiz bor. Va men ishonaman, nasib etsa, havas qilsa arziydigan buyuk kelajagimiz, buyuk adabiyotimiz va san'atimiz ham albatta bo'ladi." Har qaysi xalq yoki millatning tafakkuri, turmush tarzi, ma'naviy qarashlari o'z-o'zidan, bo'sh joyda shakllanib qolmaydi. Ularning vujudga kelishi va rivojlanishida aniq tarixiy, tabiiy va ijtimoiy omillar asos bo'ladi. Ota-bobolarimiz ruhiy olamining tomir-ildizlari aynan shu ma'naviy zaminda, tarixda ham, bugun ham barchaning havasini tortib kelayotgan oliyjanob fazilatlar asosida shakllangan. Xalq amaliy san'ati insonlarda badiiy didni o'stirish bilan bir qatorda ularda borliqni idrok etish madaniyatini va ularga nisbatan estetik munosabatni shakllantirishga xizmat qiladi. U insonlarning badiiy mayllarini amaliy jihatdan to'g'ri yo'naltirish, keyinchalik uy jihozlari, kiyim-kechaklarga to'g'ri munosabatda bo'lishiga, qadimgi va hozirgi zamon amaliy bezak san'ati asarlarining estetik mohiyatini tushunib yetishga ko'maklashadi. Bu san'at dastgoh san'atidan o'zining bevosita xalq ehtiyojlariga moslanganligi bilan farq qiladi va inson hayotida ishlatiladigan buyumlarning mazmuni bilan bog'lanadi. Amaliy bezak san'atida hayotdagi mavjud narsalar (masalan, gullar, hayotiy lavhalar va hokazolar) aks etadi. Lekin, ular mustaqil xususiyatga ega bo'lmasdan, ma'lum bir buyum mazmuni va shakli bilan bog'lanib, uni bezashga xizmat qiladi. Amaliy san'at buyumlari birmuncha erkin-ijodkor tafakkuri maxsuli sifatida yaratiladi va u tevarak-atrofga fayz kiritishga qaratilgan bo'ladi. Xalq amaliy san'ati juda qadim zamonda paydo bo'lib, xalq hunarmandchiligi tarzida rivojlanib san'atning eng qadimgi rivoj topgan va barhayot turi bo'lib kelgan. Quroqchilik shunday san'atki, u qadimiy tarixga va an'anaga ega. Mato qoldiqlaridan ishlangan qo'l mehnatining barchasi tejamkorlikning yorqin ifodasidir, turli matolardan foydalanish esa uyimizdagi tartiblilikni saqlaydi. Inson hamisha mehnat va go'zallikni qadrlaydi. Aynan bu qo'l mehnati asosida yaratilgan san'at turi dastlab kambag'allar orasida paydo bo'ldi, mato bo'laklari orqali ular uy ro'zg'ori uchun kerakli yangi buyumlarni yarata boshladilar, chunki u paytlarda chiroyli va sifatli matolar juda qimmat va kamyob bo'lgan. Turli rang va shakldagi mato parchalaridan bezakli buyum hosil qilinadi. Masalan, ko'rpa, ko'rpacha, yostiq, gilamchalar va boshqalardir. Davrlar mobaynida mato bo'laklarini birlashtirib tikish xalq orasida ommalashdi, keyin esa qo'l mehnati sifatida hunarmandchilikning bir turi darajasiga ko'tarildi. Ba'zi manbalarda aytilishicha, quroq hunarining ilk namunasi eramizdan avvalgi 980 yili qadimgi Misr davlatida topilgan. Qovulgan buyumlar fragmenti Skif qo'rg'onlari harobalaridan topilgan. Qohiradagi Bulat muzeyida o'hu terisi parchalaridan bir xil rangda quroq qilib tikilgan bo'lak namunasi saqlanadi. Eramizdan avvalgi IV-IX asrlarda "mingta Budda xarami"ga tashrif buyurgan ziyoratchilar o'z kiyimlaridan parcha tashlab ketganlar. Xaram xizmatchilari qoldirilgan kiyim parchalaridan ziyoratchilarni eslatuvchi gilam tikkanlar. Bunday gilam 1920-yilda arxeolog Artur Shteyn tomonidan topilgan. Bu tenggi yo'q manzarali gilam Petsam ibodatxonasida (XIV asr) saqlanmoqda. Bu gilam Sharqning go'zal ranglari va sexrli Vizantiya naqshlari bilan bezatilgan. Yevropada

esa qovulgan matolar 800 yil avval paydo bo'lgan. XVIII asrgacha qovushdan ko'p qavatli kiyimlarni birlashtirishda foydalanilgan. Qovulgan ko'rpa va yopinchiqlar asosan Fransiya janubi va Angliyada keng tarqalgan. Yengil sanoatning rivojlanishi, matolarning ko'plab ishlab chiqarilishi natijasida quroqchilik hunariga bo'lgan e'tibor bir oz pasaygan edi. Bugunga kelib bunday buyumlarga yana qiziqish ortib bormoqda. Bu buyumlar endilikda nafaqat matolarni iqtisod qilish maqsadida, balki san'at darajasida qayta tiklandi. Quoroqchilik hunari bo'yicha har yili ko'rgazmalar tashkil qilinadi. Unda turli xil ro'mollar, sumkalar, ko'rpalar, choyshablar, yostiq jildlari, dasturxonlar, hatto oyoq kiyimlar ham namoyish qilinadi.

Shu jumladan, O'zbekiston hududida qadimdan shakllangan, jahonga mashhur nafis san'atlar maktablarining noyob an'analarini avaylab asrash, o'rganish, boyitib borish, milliy tasviriy, amaliy, miniatyura san'atining nodir durdonalarini dunyoga olib chiqish va targ'ib qilish, nafis san'atlar sohasidagi ilmiy izlanishlarni ishlab chiqarishga tatbiq etish, zamon talablariga mos badiiy ta'lim tizimini barpo etish, yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash, akademik ilmiy tadqiqot ishlarini takomillashtirish maqsadida O'zbekiston Badiiy Akademiyasi tashkil etildi (1997-yil 23-yanvar). "Xalq badiiy hunarmandchiliklarini va amaliy san'atini yanada rivojlantirishni davlat yo'li bilan qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi (1997-yil 31-mart) qaror milliy madaniyatni rivojlantirishda xalq badiiy hunarmandchiligi va Amaliy san'atning ahamiyatini oshirish, qo'lda ishlanadigan yuksak badiiy buyumlarni tayyorlash asriy an'analarini va o'ziga xos turlarini qayta tiklash hamda xalq hunarmandlariga davlat tomonidan madad ko'rsatishda muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekistonda quoroqchilik qadimdan ma'lum bo'lib, o'ziga xos xususiyat va an'analarga boy. O'rta asrlarda Alisher Navoiyning "Nasomiy ul-muhabbat" devonida, Imom G'azzoliyning (U hijriy 450-505-yillar, milodiy 1058-1111-yillarda yashab o'tgan. Tus shahrida tug'ilgan.) "Kimyo-i saodat" (Ruh haqiqati) hamda Husayn Vois Koshifiy (1440-yil Xurosonda tug'ilib, 1505-yil vafot etgan) asarlarida "muraqqa" (quoroq to'n, janda) avliyo yoki darveshlar kiyimi sifatida eslatib o'tilgan. O'rta asr tasavvuf namoyondalari ko'pincha muraqqa yoki unga yaqin kiyimlarda tasvirlanganlar. Yuqoridagi dalillardan ko'rinib turibdiki, quoroq san'ati yurtimizda XI-XII asrlarda ham mavjud bo'lib, kamida to'qqiz asrlik tarixga ega.

Ayrim adabiyotlarda mamlakatda iqtisodiy inqiroz yuzaga kelgan vaqtda ochlikdan qiynalgan xalq ro'zg'or qilish uchun quoroq tikishga majbur bo'lgan deb yozilgan. Ammo, insonlarni quoroq tikishga undagan asosiy kuch – bu ularning ijodkorlikka, yangilik va go'zallik yaratishga, o'z ijodiy qobiliyatini va yaratuvchanlik mahoratini yorqin tarzda ifodalashga bo'lgan intilishidir. Qadimdan yurtimiz ayollari tomonidan quoroqlarning turfa xil shakllari yaratilgan va ularni qo'llab kundalik hayotda ishlatish uchun ajoyib buyumlar tikilgan. Hech bir o'zbek xonadoni yo'qki quoroq uslubida yaratilgan amaliy san'at namunalaridan foydalanmasa. Xalqimiz xonadonlarida bunday buyumlarning bo'lishi va foydalanilishi o'ziga xos an'ana hisoblanadi. Chunki quoroq namunalarining har biri yaxshi niyat va ezgu istaklar ramzidir. Masalan, qadimdan yurtimizda har bir qiz turmushga chiqishi oldidan kelinlik sepi uchun o'z qo'llari bilan quoroq san'atidan foydalangan holda buyumlar tikishi lozim bo'lgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sh.Mirziyoyev. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent: O'zbekiston, 2016-yil.
2. Sh.Mirziyoyev. 2017-yil 3-avgust kunidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining mamlakatimiz ijodkor ziyolilari vakillari bilan uchrashuvda so'zlagan nutqidan.
3. Sh.Mirziyoyev. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: O'zbekiston, 2017-yil.

AJDODLARGA MUNOSIB AVLOD TARBIYALAY OLYAPMIZMI?

Abdikadirova Farida Khasanovna

Xorazm viloyati Gurlan tumani 30-maktabning

Ona tili va adabiyot fani o`qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ajdodlarimizga munosib farzand tarbiyalash haqida, o`sb borayotgan yosh avlodga to`g`ri yo`nalish berish haqida, o`quvchilar ajdodlarga munosib ruhda tarbiya olishi uchun nimalar qilish kerakligi haqida so`z boradi.

Kalit so`zlar: ajdodlarimiz, avlodlarimiz, ta`lim-tarbiya, bilim, intilish, qiziqish, qiziqtirish, o`quvchi, tarbiya, o`qituvchi, kelajagimiz, mustahkamlash, poydevor.

Yomon yoki bilimsiz o`uvchi bo`lmaydi. O`sha o`quvchini tarbiyalamagan yoki bilim bermagan, qiziqishini uyg`ota olmagan o`qituvchi bo`lishi mumkin. Bugungacha buyuk ajdodlarimiz Al-Xorazmiy, AL-Bruniy, Abu Ali ibn Sino, Mirzo Ulug`bek, Alisher Navoiy ajdodlarimiz deb maqtanishni odat qilganmiz. Xo`sh, ushbu ajdodlarimizga munosib avlod tarbiyalay olyapmizmi? Yoki o`quvchilarimiz buyuk ajdodlarimizga munosib avlodmi?

Hozirgi kungacha bir paytlar jahon-ahlini lol qoldirgan buyuk ajdodlarimiz kabi avlodni tarbiyalashga qodirmizmi? Yoki kelajakda o`quvchilarimiz orasida yuqori intellektli o`quvchilarni yetishtirishda nima halaqit bermoqda?

Ushbu maqolamda bu boradagi kamchiliklarimiz va kelajakda qilinishi lozim bo`lgan masalalarga o`z fikr-mulohazamni yoritmoqchiman. Mening nazarimda birinchi navbatda tarbiyalanuvchilar hamda o`quvchilarda, talabalarda mendan buyuk chiqmasa kerak degan fikrini faqat sendan va albatta sendan chiqadi- deb o`sb kelayotgan yosh avlod ongiga singdirishimiz kerak.

Ta`lim-tarbiya mustahkam poydevor bo`lmog`i lozim. Endi savol tug`iladi bunday poydevorni qanday quramiz? Birinchidan, ta`lim-tarbiyaning negizi tub negizni maktabgacha ya`lim muassasalaridan boshlash kerak. Sababi 5yoshgacha bola umri davomida o`rganadigan narsalarni 70% ni o`zlashtiradi. "Bilim poydevorini qanchalik mustahkam qo`ysak, bino yillar, asrlar davomidasayqallanib olamga ko`rk berib turadi. Buning uchun maktabgacha ta`lim muassasalarni jahon andozalariga mos tarzda ta`mirlashimiz va milliy ruhda tayyorlangan ta`lim-tarbiyaga oid ko`rgazma, video, audio ta`limiy muloqotlardan foydalangan holda tarbiya berish lozim.

Ikkinchidan esa umumiy o`rta ta`lim va akademik litsey o`quvchilari bilim, ko`nikma va malakasini rivolantirishga qaratilgan chora-tadbirlar ishlab chiqish lozim.

Insoniyat rivoji, xalq, millat ravnaqi, ma`naviy takomili va yuksalishi ilm-u ma`rifatning yuqori cho`qqiga yetganligidan dalolatdir. Bu esa, o`sha millat, xalq, davlat va jamiyat tamaddunining yuksak darajasini belgilovchi muhim mezondir. Inchunin, yuksak tamaddunga ega millatning ildizi ma`rifat chashmasiga to`yingan, tanasi bilim, mevasi esa yetuklik, barkamollik, komillikdir. O`zbek xalqi ana shunday ma`rifat chashmasidan

oziqlangan, ildizi baquvvat, tarixda bir nechta renessans davrini boshlab bergan va dunyo tamadduniga ko'plab daholarni yetishtirgan millatdir.

Buyuklar qoldirgan chashma shu qadar pok va takrorlanmaski, undan ichganing sari mudom bu chashmaga intilaverasan. Intilganing sari o'zingda komillik, yetuklik, ezgulik kasb etib boraverasan. Darhaqiqat, bugungi avlod ham ajdodlar qoldirgan ana shu ma'rifat chashmasiga intilib yashashi va ular merosini chuqur o'rgangan holda tadqiq etishi va bu asosida, jamiyat ma'naviy yuksalishiga xizmat qilishi lozim. Buyuk faqih Burhonuddin Marg'inoniyning "Hidoya" asari qimmatli manbalardan bo'lib, necha asrdan buyon fiqh ilmiga oid izchil va mukammal qo'llanma sifatida o'qib kelingan. Mazkur asar bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan holda, islom huquqiga oid qimmatli manba sifatida soha mutaxassisleri tomonidan huquq va majburiyatlarni belgilashda muayyan darajada asos bo'lib xizmat qilmoqda.

Ta'kidlash lozimki, "Hidoya" asari jami 6 jilddan iborat bo'lib, 2 jildi to'liq va mukammal holda joriy alifboda nashr etildi. Olimlar tomonidan asarning qolgan 4 jildini nashr etish ustida izlanishlar olib borilmoqda. Bu albatta, bizga boy merosimizdan bahramand bo'lish, ma'naviy kamolotimiz yo'lida istifoda etish imkonini beradi.

Yoki arab tili grammatikasini chuqur o'rganib, arablarga o'z tilidan saboq bergan va "Xorazm faxri", "Arab va g'ayri arablar ustoz" degan yuksak nomlarga sazovor bo'lgan Mahmud Zamaxshariy faoliyati ham o'ziga xos va arab tilshunosligini o'rganishda alohida o'ringa ega. Zamaxshariy tafsir, hadis, adabiyot, fiqh ilmlari bo'yicha ham bebaho asarlar yaratgan yirik olimdir. Ayniqsa, mashhur "al Kashshof" asari dunyoning islom oliy dargohlarida Qur'on tafsiriga oid muhim darslik sifatida o'qitib kelinadi.

Binobarin, olimning arab tilshunosligi va grammatikasi hamda Qur'onni o'rganishga doir qarashlari o'z ma'rifiy ahamiyatini yo'qotmagan holda, bugungi kunda ko'plab yangi-yangi tadqiqotlarni yuzaga keltirmoqda.

Shuningdek, insonni komillik sari intilishiga va jamiyatda halol, pok, kamtarin bo'lishga, hamisha ezgu ishlar qilishga chorlab kelgan tasavvuf ta'limoti ham ezgu g'oyalari bilan jamiyat ma'naviy rivojiga beqiyos hissa qo'shib kelgan. Bugun yetti pir sifatida e'tirof etilayotgan avliyo zotlar amaliy faoliyatida ilm-u irfon nurini ko'ramiz.

Chunonchi, Xojagon tariqati asoschisi, orif zot Abduxoliq G'ijduvoni irfoniy qarashlari orqali yuksak insoniy sifatlarni, umuminsoniy g'oyalarni o'z asar va o'gitlarida ilgari surgan. Xususan, alloma "Vasiyatnoma" risolasida, "Ey, farzand! Men senga barcha holatlarda ilm, adab va taqvoda bo'lishingni vasiyat qilaman! O'tgan ulamolarning izidan yurishing lozim. Ahli sunnat va jamoatning mulozimi bo'l!", deya komillik va yetuklikka chaqiradi.

Xalqni ilm-ma'rifatli qilish, san'at va madaniyatni rivojlantirish, nashr ishlarini kengaytirish, turli davlatlar bilan ilmiy-ma'rifiy aloqalarni yanada kuchaytirish, eng muhimi, ta'lim-tarbiya masalalariga alohida e'tibor berib, o'z asarlari, she'rlari orqali ma'rifatga chorlagan buyuk ma'rifatparvarlarimizning amaliy faoliyati va tinimsiz sa'y-harakatlari beqiyosdir.

Umuman olganda, har bir davrda bo'lgani kabi bugungi kunda ham allomalar ilmiy merosini tadqiq etish, sodda va tushunarli qilib xalqqa yetkazish, ayniqsa, yoshlar ong-u shuuriga ma'rifiy jihatlarni singdirish olimlar zimmasiga katta mas'uliyat yuklaydi.

Bu borada, yunon olimi Aristotelning "Vatan taqdirini yoshlar tarbiyasi hal qiladi" degan so'zlari negizida ham ulkan ma'no mujassam. Shubhasiz, yoshlar ertangi kun egalari, ular qanchalik barkamol bo'lsa, jamiyat shunchalik taraqqiy etadi.

Bugungi avlod ham ajdodlarga munosib voris bo'lgan holda turli fan sohalarini bilishlari, ilm sirlarini chuqur egallashlari, ma'rifatli, intellektual salohiyatli, keng dunyoqarash va mustaqil fikrga ega shaxs bo'lishlarini globallashuv jarayonlari taqozo etadi.

Zero, allomalar merosi bebaho ma'naviy boylik, bilim duriga limmo-lim xazinadirki, bu ilm-u irfon injulariga to'la xazina bizni hamisha tarbiyalaydi va ulug' ajdodlarga munosib avlod sifatida buyuk maqsadlar, ulkan ishlarni amalga oshirishga undaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. Umumiy pedagogika O.Koldibekovanning umumiy tahriri ostida. – Toshkent:2013.
2. Mavlanova R.A va boshqalar Pedagogika-T.: O`qituvchi 2001
3. Tursunov.I.Nishonaliyev U. Pedagogika ko`rki. T O`qituvchi 1997

BUGUNGI KUNDA ZOOLOGIYA FANINING OLDIGA QO'YGAN MAQSAD VAZIFALARI

Aliboyeva Nigora Abdullayevna
Ichki ishlar vazirligining ixtisoslashtirilgan
maktab internati biologiya o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Zoologiya – hayvonlarni o'rganadigan fanligi haqida, Zoologiya – eng qadimiy fanligi haqida, Hayvonlar tabiatda va inson faoliyatida katta ahamiyatga ega ekanligi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: zoologiya, hayvon, organizm, fan, tabiat, inson, faoliyat, tuzilish, maqsad, vazifa, ko'payish, urug'lanish.

Zoologiya – hayvonlarni o'rganadigan fan. Zoologiya (zoon – hayvon, logos – fan) – hayvonlarning tuzilishi, hayot kechirishi, ko'payishi va rivojlanishini o'rganadigan fan. Hayvonlarning xilma-xilligi va tarqalishi, tabiatda va inson hayotidagi ahamiyati, kelib chiqishini o'rganish zoologiyaning vazifasiga kiradi. Zoologiya bir qancha fanlardan tarkib topgan. Ulardan bir guruhi hayvonlarning tuzilishi, ko'payishi, rivojlanishi, yer yuzida tarqalishini, boshqalari alohida guruhlarini o'rganadi. Zoologiya – eng qadimiy fan. Zoologiyaga oid eng qadimgi asarlarni eramizdan 4 asr oldin buyuk yunon olimi Arastu yozgan. Uning asarlarida 500 ga yaqin hayvon turiga tavsif berilgan. 16–17-asrlarda yashagan golland olimi Anton Levenguk mikroskopda ko'rinadigan hayvonlarni kashf etgan. Shved olimi Karl Linney 18-asrda hayvonlarni tur, urug', turkum va sinflarga ajratib o'rganishni taklif etgan. Ingliz olimi Ch. Darvin 19-asr o'rtalarida hayvonlarni o'rganish orqali o'zining olamshumul evolyutsion ta'limotini yaratdi. Zoologiya tibbiyot, chorvachilik va xalq xo'jaligining boshqa sohalari bilan bog'liq. Zoologiya fanining rivojlanishiga o'zbekistonlik olimlar ham katta hissa qo'shishgan. D. N. Kashkarov birinchilar qatorida hayvonlar ekologiyasini o'rganishni boshlab berdi. L. M. Isayev va P. F. Borovskiy olib borgan tadqiqotlar O'rta Osiyoda rishta, bezgak parazit va leyshmaniya kabi xavfli parazit hayvonlarning tugatilishi uchun asos bo'ldi. T. Z. Zohidov, O. P. Bogdanov va boshqa olimlar umurtqali hayvonlarni; A. M. Muhammadiyev, V. V. Yaxontov, A. T. To'laganov, J. A. Azimov, M. A. Sultonov, S. N. Alimuhamedov umurtqasiz hayvonlarni o'rganishgan. Hayvonlarning xilma-xilligi va yashash muhiti. Yer yuzida hayvonlarning 2 mln ga yaqin turi tarqalgan. Quruqlik, havo, tuproq, suv havzalari hayvonlar uchun asosiy yashash muhiti hisoblanadi. Parazit hayvonlar uchun esa odam, hayvon va o'simlik organizmi yashash muhiti bo'ladi. Hayvonlarning tuzilishi va hayot kechirishi xususiyatlari muayyan muhitga moslashgan. Masalan, suv hayvonlarining gavdasi suyri shaklda, oyoqlari eshkakka aylangan. Quruqlikda yashovchi hayvonlarning tanasi yapaloq, oyoqlari yaxshi rivojlangan bo'ladi. Yashash muhiti tarkibiy qismlarini tashkil etuvchi namlik, harorat, yorug'lik va boshqalar ekologik omillar deyiladi. Hayvonlarning gavda o'lchami har xil bo'ladi (1-rasm). Ular qatorida og'irligi 150 tonnaga yetadigan gigant kitlardan tortib faqat mikroskopda

ko'rinadigan, uzunligi millimetrning o'ndan bir, hatto yuzdan bir ulushiga teng keladigan turlari ham bor. Hayvonlarning ahamiyati. Hayvonlar tabiatda va inson faoliyatida katta ahamiyatga ega. Ko'pchilik hayvonlar yashil o'simliklar bilan oziqlanadi. Ular o'txo'r hayvonlar deyiladi. Boshqa hayvonlarni yeydigan hayvonlar yirtqich; odam, boshqa hayvon va o'simlik to'qimalarida yashaydigan hayvonlar esa parazit hisoblanadi. O'txo'r hayvonlar o'simliklar va ularning qoldiqlarini maydalab, chirishini tezlashtiradi. Ular faoliyati tufayli o'simlik uchun zarur bo'lgan mineral moddalar to'planadi; tuproq unumdorligi oshadi. Hayvonlar orasida hayvonlar murdasi, organik qoldiqlar va mikroorganizmlarni suvdan filtrlab oziqlanadigan turlari ko'p uchraydi. Bunday hayvonlar tabiiy sanitarlar deyiladi. Ular yer yuzini va suv havzalarini ifloslanishdan saqlaydi. Uy hayvonlari faqat go'sht va sut beribgina qolmasdan, sanoat uchun mo'yna, ipak va boshqa mahsulotlar ham beradi. Arilar, kapalaklar o'simliklarni changlatib, ular hosildorligini oshirishga yordam beradi. Hasharotxo'r va yirtqich hayvonlar, qushlar, ko'rshapalaklar, baqalar o'rmon va qishloq xo'jalik zararkunandalarini qirib, foyda keltiradi. Hayvonlar orasida odamlar, chorva mollari va o'simliklarga ziyon keltiradigan turlari ham ko'p uchraydi. Qon so'ruvchi hasharotlar va kanalar parazitlik qilish bilan birga, o'lat, terlama, bezgak kasalliklarini tarqatadi. Atoqli vatandoshimiz Abu Ali ibn Sino o'zining «Tib qonunlari» asarida kasallik paydo qiladigan hayvonlardan saqlanish haqida yozib qoldirgan.

Hayvonlarni muhofaza qilish. Odamlar qadimdan yovvoyi hayvonlarni ovlashgan; ularning go'shti, terisi va boshqa mahsulotlaridan foydalanishgan; hayvonlarni qo'lga o'rgatishgan; ulardan uy qo'riqchisi va ishchi kuchi sifatida foydalanishgan. Keyinchalik aholi sonining ortib borishi, ov qurollarining tobora takomillashuvi, hayvonlar uchun zarur bo'lgan tabiiy sharoitning buzilishi ta'sirida Yevropa turi (qoramollar nasl boshi), tarpan (otlar nasl boshi), Stellerov sigiri (dengiz hayvoni) yo'q bo'lib ketdi; Prjevalskiy oti, zubr, bizon, jayron, xongul kabi hayvonlar uchun qirilib ketish xavfi tug'ildi. Bu hol hayvonlar va ular yashaydigan muhitni muhofaza qilishni talab etadi. Respublikamiz hududida noyob va soni kamayib borayotgan hayvonlarni asrab qolish va ko'paytirish maqsadida Badayto'qay, Qizilqum, Zarafshon, Surxon va Hisor davlat qo'riqxonalari, Chotqol biosfera qo'riqxonasi, bir qancha milliy bog'lar va buyurtma qo'riqxonalar tashkil etilgan. O'zbekiston Respublikasi «Qizil kitobi»ning so'nggi 2016-yilgi nashriga noyob va soni kamayib borayotgan hayvonlarning 205 turi kiritilgan.

Zoologiya fanining asosiy o'rganadigan obyekt va predmeti – Hayvonot dunyosidir. Shuning uchun zoologiya fanining maqsadi va vazifalari – hayvonot dunyosini planetamizda tutgan o'rni, biosfera va insoniyat hayotidagi ahamiyatini o'rganishdan iboratdir.

Eramizdan bir yarim mlyard yilcha muqaddam eng sodda shaklda paydo bo'lgan va uzoq davrlar mobaynida murakkab takomillanish jarayonlari asosida rivojlanib, hozirgi davrda yer planetasining deyarli hamma qismini egallagan hayvonlar dunyosi nihoyatda xilma-xildir.

Hozirgi zamon biologiya faniga asos solgan CH.Darvin evolyusion ta'limotining vujudga kelishi (1859 y.) ilmiy materialistik zoologiya fanining rivojlanishiga sabab bo'ldi. Chunki bu ta'limot "hayvon va o'simliklarning turlarini bir-birlari bilan bog'lanmagan holda

yakka-yakka xudo tomonidan yaratilganligi haqidagi dunyo-qarashlarga qattiq zarba berdi va biologiyani to'liq ilmiy asosga qo'ydi".XIX asrning ikkinchi yarmi ilmiy materialistik zoologiyaning rivojlanish davri bo'ldi.

Hayvonlarning tuzilishi va individ (embrion) rivojlanishini Morfologiya fani tekshiradi.Morfologiya o'z navbatida anatomiya, gistologiya, sitologiya, embriologiya, qiyosiy anatomiya, qiyosiy embriologiya, molekulyar biologiya kabi qator fanlarga ajraladi.

Sistematika – hayvonot dunyosining sistematik takson guruhlari va ularning o'zaro qarindoshlik munosabatlarini o'rganadi.

Filogeniya – har bir guruh vakillari o'rtasidagi o'zaro o'xshashliklarni, embrion taraqqiyoti hamda ularning qadimgi (paleontologik) avlodlarning tuzilish hususiyatlari asosida turlarning kelib chiqishi va tarixiy rivojlanishi masalasini o'rganadi.

Paleozoologiya - hayvonlarning toshga aylangan qadimgi qazilma avlodlari va ular bilan hozirgi guruhlar o'rtasidagi qarindoshlik (filogenetik) munosabatlarni o'rganish bilan shug'ullanadi.

Ekologiya - hayvon organizmlarini, ular yashab turgan organik muhit (o'simlik va boshqa hayvon turlari) va noorganik muhit o'rtasidagi munosabatlar, moslanishini o'rganadi.

Odamzod hayotining dastlabki rivojlanishi, hayvonot dunyosi bilan mustahkam bog'langan holda borgan. Turli arxeologik qazilmalar odamzodning rivojlanishi va hayotida turli xil hayvonlar katta o'rin tutganligidan dalolat beradi. Odamzod ibtidoiy rivojlanish davrlarida turli xil umurtqasizlar, baliqlar va sut emizuvchi hayvonlarni ovlab hayot kechirgan bo'lsa, keyinchalik ba'zi sut emizuvchi hayvonlarni o'ziga o'rgatib, xonakilashtira borgan.

F. Engelsning ko'rsatishicha mazkur hodisa, ya'ni hayvonot mahsuloti (go'sht, hayvon oqsili)dan foydalanish insonning shakllanishida ahamiyatga ega bo'lgan. Shuning uchun ham qadimgi davr odamlarida bir qancha hayvonlarning tuzilishi, hayoti hatto ularning o'zaro munosabatlari va xulq-atvori to'g'risidagi ma'lumotlar to'plana borganligi aniqlangan.

Zoologiya qisqacha ifoda etganda, hayvonlar to'g'risidagi fandır, aslida esa u hayvonlar dunyosining xilma-xilligi, tuzilishi, hayoti, sistematik guruhlari o'zaro qarindoshlik munosabatlari va kelib chiqishi (filogeniyasi) hamda geografik tarqalishi to'g'risidagi fandır. (grekcha, Zoo - "hayvon", Logos - "fan").

Eramizdan bir mlyard yilcha muqaddam eng sodda shaklda paydo bo'lgan va uzoq davrlar mobaynida murakkab takomillanish jarayonlari asosida rivojlanib, hozirgi davrda yer planetasining deyarli hamma qismini egallagan hayvonlar dunyosi nihoyatda xilma-xildir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

- 1.Amirqulov N. Umumiy ekologiya. Toshkent, 2002 y.
- 2.Baratov P. Tabiatni muhofaza qilish. Toshkent, 1991 y.

3.Mavlonov O. Zoologiya. 7 sinf darslik. Toshkent, 2005 y.

4.To`raqulov Yo.H. va boshqalar. Umumiy biologiya. Toshkent, 1996 y.

5.Hamdamov I.H. Tabiat ilmining zamonaviy konsepsiyasi. Ma`ruza matni. Samarqand, 2000 y.

6.Hamdamov I.H. va boshqalar. Табиий фанлар zamonaviy konsepsiyasi. Тошкент, 2007 y.

НЕОБХОДИМОСТЬ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА ПЕРЕДОВЫМИ ПЕДАГОГИЧЕСКИМИ ТЕХНОЛОГИЯМИ

Негматова Навруза Нодировна

*Самаркандский филиал Ташкентского
государственного аграрного университета, ассистент*

Аннотация: *В современных условиях при подготовке высококвалифицированных кадров целесообразно проводить обучение на основе современных систем и новых педагогических технологий. Суть новых педагогических технологий заключается в том, что учебный процесс спланирован и реализован так, что гарантирует достижение поставленных целей. На самом деле, процент успешного обучения зависит от правильного проектирования, организации и реализации процесса обучения.*

Ключевые слова: *проектирование, приоритет, интересы личности, кадры, педагогические и информационные технологий, инновация*

В настоящее время, когда наше государство неуклонно движется к построению демократического государства, основанного на верховенстве закона и справедливом гражданском обществе, система образования была радикально реформирована, а интересы личности и образование стали приоритетом в социальной политике государства. Необходимость обеспечения образовательного процесса передовыми педагогическими технологиями также является одним из условий реализации Национальной программы подготовки кадров. Поэтому мы придерживаемся исторического подхода к изучению возникновения и развития этого педагогического феномена.

Президент Республики Ш.М. Мирзиёев на XIV заседании Олий Мажлиса подчеркнул необходимость "контроля за своевременной разработкой и внедрением новых учебников, современных педагогических и информационных технологий" (7). Ученые и педагоги сегодня должны серьезно заниматься разработкой передовых педагогических технологий, и они несут ответственность за эту работу. Этому направлению уделяется внимание и за рубежом. Требованием времени является постоянное оснащение профессоров и преподавателей, работающих в системе высшего (среднего специального, профессионального, школьного) образования в стране, с новой системой знаний о передовых педагогических и информационных технологиях. Сегодня педагогическая технология как отдельный предмет включена в учебные планы высших и средних специальных учебных заведений.

В современных условиях при подготовке высококвалифицированных кадров целесообразно проводить обучение на основе современных систем и новых педагогических технологий. Суть новых педагогических технологий заключается в том, что учебный процесс спланирован и реализован так, что гарантирует достижение

поставленных целей. На самом деле, процент успешного обучения зависит от правильного проектирования, организации и реализации процесса обучения (1).

При проектировании образовательного процесса необходимо правильное определение содержания обучения, цели обучения, ожидаемых результатов, правильный выбор методов обучения, форм и инструментов, заранее разработать четкие критерии оценки знаний, навыков и умений учащихся.

Современные педагогические технологии имеют свою теорию, связанную с педагогикой и другими научными достижениями; она в первую очередь направлена на построение учебного процесса на научной основе; создает основу для совместной деятельности преподавателей и студентов на основе широкого использования носителей информации, дидактических материалов, активных методов обучения(3). В будущем, как реальный двигатель развития образования, это окажет положительное влияние на обновление педагогической деятельности, оптимальное построение учебного процесса, формирование свободного мышления, тяга к знаниям, верность Отечеству.

Развитие современного образования привело к появлению нового направления - инновационная педагогика». Термин "инновационная педагогика" и специальные исследования появились в Западной Европе и США (60-е годы). Инновационная деятельность изучается в работах О.Н. Гоноболина, В.А. Сластенина, Н.В. Кузьмина, А.И. Щерванов и других (4).

Растет интерес к использованию интерактивных методов, инновационных технологий, педагогических и информационных технологий в образовательном процессе, к обучению студентов самостоятельно искать знания, самостоятельно анализировать и даже делать собственные выводы. В этом процессе учитель создает условия для развития, формирования, приобретения и воспитания личности. В процессе обучения студент становится ключевой фигурой. Поэтому роль и место современных методов обучения - интерактивных методов, инновационных технологий в подготовке квалифицированных специалистов в области высшего образования огромны(2). В то же время знания, опыт и интерактивные методы преподавания, технологии и навыки преподавания гарантируют, что учащиеся будут обладают глубокими знаниями и зрелыми навыками.

Инновационные технологии - это инновации и изменения в педагогическом процессе и в деятельности преподавателей и студентов, реализация которой основана на всестороннем использовании интерактивных методов. Интерактивные методы включают коллективное мышление, то есть методы педагогического воздействия, которые являются неотъемлемой частью содержания образования. Особенностью этих методов является то, что они осуществляются только через взаимодействие преподавателей и студентов (6). Процесс такого педагогического сотрудничества имеет свои особенности, которые включают:

- принуждение студента к самостоятельному мышлению, творчеству и самостоятельным исследованиям, а не быть равнодушным во время урока;
- Обеспечение постоянного интереса студентов к знаниям в процессе обучения;
- самостоятельно укреплять интерес студентов к знаниям с помощью творческого подхода к каждому вопросу;
- Организация совместной деятельности преподавателей и студентов.

Каждый урок имеет свою собственную предметную технологию, т.е. педагогическая технология в процессе обучения -это индивидуальный процесс, представляющий собой целенаправленный, заранее спланированный и гарантированный педагогический процесс, основанный на потребностях учащегося.

Учитель и ученик, преподаватель и студент сами выбирают, какую технологию использовать для достижения цели, потому что главная цель обеих сторон ясна: достичь результата в зависимости от уровня знаний студентов, поведения группы и используемой технологии. Например, для достижения результата можно использовать фильмы, раздаточные материалы, рисунки и плакаты, различные публикации, информационные технологии.

Для учителя важно иметь возможность видеть каждый урок в целом и планировать будущий процесс урока таким образом, чтобы визуализировать его. В этом случае учитель создает технологическую карту будущего урока по каждому предмету, изучаемому предмету для каждого урока, исходя из характера предмета, возможностей и потребностей учащихся. Создать такую технологическую карту непросто, потому что для этого требуются знания педагогики, психологии, частной методологии, педагогики и информационных технологий, а также знания многих методов и приёмов.

Разнообразие и увлекательность каждого урока зависят от тщательно разработанной схемы проведения урока. Внешний вид или форма технологической карты урока зависит от опыта, целей и воли учителя или преподавателя. Какой бы ни была технологическая карта, она должна отражать учебный процесс в целом, четко определять цель, задачу и гарантированный результат организации учебного процесса. Структура технологической карты избавляет учителя от написания расширенной программы урока, поскольку такая карта отражает все аспекты образовательного процесса.

Использование различных педагогических технологий и современных методов позволяет студентам самостоятельно мыслить, исследовать, иметь творческий подход к каждому вопросу, чувство ответственности к исследованию, анализ, эффективное использование научной литературы. Достижение такого результата требует использования инновационных и информационных технологий в образовательном процессе на практике.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

- 1.Багаутдинова А.Ш. Инновационные образовательные технологии в высшем образовании. – 2014.
- 2.Елашкина Н. В. Инновации в системе высшего образования: проблемы, решения, предложения.- Уфа, 2012.
- 3.Зеер Э.Ф. Профессиональное образование как фактор развития личности // Психология профессионального развития. - М., 2006.
- 4.Кинелев В.Г. Образование и XXI век: информационные и коммуникативные технологии. - М., 1999.
- 5.Михалевская Г.И. Основы профессиональной педагогической грамотности. - СПб, 2001.
- 6.Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. - М., 2002.
- 7.Стратегия действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017-2021 годах. г. Ташкент,07.02.2017 г.,№ УП-4947.

O'QUVCHILARNI KASB-HUNARGA YO'NALTIRISHDA YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARINING O'RNI

Artikova Iroda Akmalovna

Samarqand shahar 16-maktab amaliyotchi psixologi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada umumta'lim maktabi o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirishda yangi pedagogik texnologiyalarining o'rni haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *texnologiya, o'quvchi, kasb, munosabat*

Har bir inson o'z hayotida hurmat va shuhrat qozonishni, atrofdagilarning ye'tibori va ye'tirofida bo'lishni, ularning qo'llab-quvvatlashini, barchaning sevgisiga, muhabbatiga yerishishni, shu bilan birga mustaqil hayot kechirishni xohlaydi. Sanab o'tilganlarning barchasiga birvarakayiga yerishishning yo'li bor, u ham bo'lsa-qiziqishingiz va qobiliyatingizga mos bo'lgan "qadrdon" kasbni tanlashdir. Kasbni tanlash, ayniqsa, qiziqish va qobiliyatga mos kasbni tanlash atrofdagilar ko'zi o'ngida o'zini ifoda yetishni va hayotda o'z o'rni, qadr-qimmatini topishni xohlagan, imkoniyatlarini yuqori baholashga moyil bo'lgan o'quvchilarga xos jihatdir.

Kimki baliq tutish bilan shug'ullangan bo'lsa, bunday faoliyat uchun baliqchining o'zi ham ma'lum talablarga javob berishi zarurligi to'g'risida xabari bo'ladi. Bu talablarga: baliq va uning fe'l-atvori haqidagi bilimlar; zarur uskuna va yarog'lar; ob-havo va muhitning holati haqidagi joriy axborotlar; paydo bo'lishi mumkin bo'lgan tasodiflarga tayyorgarlik; amaliy tajriba va boshqalar kiradi. Birgina baliq tutishga shuncha talab!

Kasb bizning yagona tiriklik manbaimiz yekan, unga qo'yadigan talablarimizni qondirish uchun, biz ham qandaydir talablarga javob berishimiz zarur.

Bugungi kunda ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohatlar jarayonida asosiy bo'g'in hisoblangan umumiy o'rta ta'lim maktablari faoliyatida o'quvchilarni hayotga tayyorlash va kasb tanlashga yo'naltirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Kasbga yo'naltirishdan asosiy maqsad o'sib kelayotgan yosh avlodni ongli va mustaqil ravishda kasb tanlashga tayyorlashdan iborat bo'lib, bu jarayon shaxsning bo'lg'usi kasbiy faoliyat subekti sifatida shakllanishini nazarda tutadi hamda uning bozor iqtisodiyoti munosabatlariga moslashib borishiga ko'maklashadi.

Respublikamizda ta'lim islohatlari bosqichma-bosqich amalga oshirib borilayotgan hozirgi davrda Kadrlar tayyorlash milliy dasturi talablaridan va islohotning bosh maqsadidan kelib chiqqan holda, kasb-hunarga yo'naltirish sohasida mavjud bo'lgan ilmiy xulosalar va tavsiyalar hamda umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarini kasb-hunarga yo'naltirish, xususan ulkan ummon bo'lgan kasblar olami bilan tanishtirish usullarini yangilash zarurati yuzaga kelmoqda. Zero, umumta'lim muassasalari o'quvchilarini kasb-hunarga yo'naltirish, ularning kasb-hunarni ongli ravishda va to'g'ri tanlashiga ko'maklashish masalasi ta'lim sohasida davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi.

Uzluksiz ta'lim tizimi rivojlanishining hozirgi sharoitida o'quvchilar bilan olib boriladigan kasb-hunarga yo'naltirish ishlarini takomillashtirish, ularni ongli kasb tanlashga, kelgusidagi kasbini o'zi belgilashga tayyorlash umumta'lim maktablarining muhim vazifalaridan sanaladi.

Bugungi kunda o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirishda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish samarali natijalar beradi. Jumladan "Aqliy xujum", "Bumerang", "Tarozi", "Yelpig'ich", "Kichik guruhlarda ishlash", "Venn diagrammasi" "Sinkven" kabi pedagogik texnologiyalardan foydalanish tavsiya etiladi.

Skarabey texnologiyasi interaktiv texnologiya bo'lib, u o'quvchilarda fikriy bog'liqlik, mantiq, xotiraning rivojlanishiga imkoniyat yaratadi va har qanday muammoni hal qilishda o'z fikrini ochiq va yerkin ifodalash mahoratini shakllantiradi. Ushbu texnologiya o'quvchilarga mustaqil ravishda bilimning sifati va saviyasini xolis baholash, o'rganilayotgan mavzu haqida tushuncha va tasavvurlarni aniqlash imkonini beradi. Ushbu texnologiya o'quvchilar tajribasidan foydalanishni ko'zda tutadi va reflektiv kuzatishlarni amalga oshiradi, faol ijodiy izlash hamda fikriy tajriba o'tkazish imkoniyatlariga yega bo'ladi. "Tarozi" texnologiyasini munozarali, murakkab mazmunli mavzularni o'rganishda qo'llash mumkin. U tanqidiy tafakkur, mantiq, ijodiy improvizasiya, fikran tajribalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan bulib o'quvchini dalillash qobiliyatini rivojlantirish, o'z dalillarini yozma va og'zaki shaklda ishonchli va lo'nda ifodalashni shakllantiradi, o'z nuqtai nazarini himoya qilish, muxoliflarni ishontirish va munozara madaniyatiga o'rgatadi. "Yelpig'ich" texnologiyasi murakkab, ko'ptarmoqli, mumkin qadar muammoli turidagi mavzularni o'rganishga qaratilgan bo'lib, uning mohiyati shundan iboratki, bunda mavzuning turli tarmoqlari bo'yicha bir yo'la axborot beriladi. Ayni paytda, ularning har biri alohida nuqtalardan muhokama yetiladi. Bu interaktiv texnologiya tanqidiy, tahliliy, aniq mantiqiy fikrlashni muvaffaqiyatli rivojlantirishga hamda o'z g'oyalari, fikrlarini yozma va og'zaki shaklini ixcham bayon yetish, himoya qilishga imkoniyat yaratadi. Bu texnologiya umumiy mavzuning ayrim tarmoqlarini muhokama qiluvchi kichik guruhlarining, har bir qatnashuvchining, guruhning faol ishlashiga qaratilgan.

O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish ishlari ta'lim-tarbiya bilan uzviy kechadigan, uning barcha qirralarini qamrab oladigan uzluksiz jarayondir.

Bunday hamkorlik o'sib kelayotgan yosh avlodga ongli kasb tanlash, o'z kasbiy istiqbolini belgilash hamda jamiyat ravnaqiga munosib hissa qo'shish imkonini yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Avlayev O., Jurayeva S.N., Mirzayeva S.R. "Ta'lim metodlari" T. "Navro'z". 2017 y
2. Yo'ldoshev J.G., Usmonov S.A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy qilish – T.: "Fan va texnika" 2008 y
3. Zokirov A., Farfiyeva K., Burxonova G., Alimxodjayeva S. Kasb-hunarga yo'naltirish jarayonida o'quvchi shaxsini o'rganish metodikalari. T.2016 y

O'SMIRLARDA XULQI OG'ISHGANLIK HOLATLARI VUJUDGA KELISHIDA OILANING O'RNI

Xursandova Dilnoza Xudoyberdiyevna
Samarqand shahar 80-maktab amaliyotchi psixologi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'smirlilik yoshida xulqi og'ishish holatlarining vujudga kelishi, ularga turtki beruvchi omillar, deviant xulq muomala belgilari, diagnostika qilish masalalari va inson kamolotida oilaviy tarbiyaning o'rniga oid qarashlar taxlil qilinib, tavsiyalar yoritilgan

Kalit so'zlar: deviant xulq, tarbiya, xulqi og'ishganlik, oila, diagnostika, psixik rivojlanish

Ma'lumki, inson ongining yuksak belgilaridan biri uning o'zini anglashidir. Uning o'zini anglashi o'z navbatida shaxsning muhim belgisi hisoblanadi. Inson o'z tevarak-atrofidagi olamni biluvchi va shu olamga ta'sir etuvchi sub'ektdir. Insonning idrok etadigan, tasavvur qiladigan narsalari uning uchun ob'ektdir. Ana shu nuqtai-nazardan olganda, insonning o'zini anglashi sub'ektiv ravishda o'zini «men» deb his qilishida ifodalanadi. Inson ijtimoiy zot bo'lganligidan unga o'zligini anglash qobiliyati xosdir. Faqat ijtimoiy hayotda, o'zga kishilar bilan qiladigan har turli munosabatlarda odamning o'zini anglashi, o'zini «men» deb bilishi vujudga keladi va taraqqiy etadi. Odam o'zini alohida shaxs sifatida kim deb bilishi, o'zining o'tmishi va kelajagini anglashi, o'z xuquq va burchini anglashi va nihoyat o'zining fazilat hamda kamchiliklarini anglashi o'zini anglashiga kiradi.

Insonning shaxs sifatida shakllanishi uning biologik va ijtimoiy omillariga bog'liq ekan. Demak, bolalar xulq-atvorining salbiy tomonga og'ishida ham bevosita o'ziga xos yuqoridagi uch omilning o'rni bor. Bolaning xulq-atvori ko'pincha o'z oldiga quygan maqsadlari, qiziqishlari, ideallari va e'tiqodlari majmuida yaqqol namoyon bo'ladi. Xulq-atvordagi o'zgarishlar bevosita yosh krizis davrlarining kechishi bilan bog'liq yuz berishi tabiiydir. Hech kimga sir emaski bugungi kun bolalari o'zlarining yigirma yil oldingi tengdoshlaridan farq qilishadi. Hozirgi yoshlar tez ta'sirlanuvchan, musaqqillikka moyilligi yuqoriligi va shu bilan birga nisbatan befarq, o'z vaqtlarini mazmunli ijtimoiy foydali faoliyatga sarflagilari kelmaydi. Vaholanki inson tabitan o'ziga xos oson va ko'ngilochar mashg'ulotlarga moyil bo'ladi. Inson xulq-atvori tarkibining aksariyati tabiiy instinktlari tazyiqi ostida bo'lishini inobatga olsak ushbu tazyiqlarni to'g'ri muvofiqlashtirish insondan irodaviylikni talab qiladi Bu holatni zamonaviy texnikaning rivojlanganligi ta'siri deb ham izohlash mumkindir. Ko'pchilik hollarda bolalardagi bu o'zgarishlarga ota-ona va jamiyat a'zolarining e'tiborsizligi va befarqligi ularning xulq-atvorida salbiy og'ishlarning kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Ma'lumki, bolalar va o'smirlar o'rtasida xulq og'ishining oldini olish tadbirlari eng avvalo, xulq og'ishini keltirib chiqaradigan shart-sharoit va sabablarni bartaraf qilishni taqozo qiladi. Masalaning dolzarbligidan kelib chiqqan holda bugungi kunda butun dunyo miqyosida, shu jumladan Respublikamizda voyaga etmaganlar o'rtasida xulq og'ishining oldini olish borasida bir qator ilmiy va amaliy jihatdan asoslangan chora-tadbirlar ishlab chiqilmoqda. Respublikamizda bu yo'nalishda olib borilayotgan amaliy

ishlardan biri sifatida Toshkent shahri, viloyatlar va tumanlarda voyaga etmaganlar bilan ishlash komissiyalarining tuzilishi va ularning faoliyatini belgilash to'g'risida Vazirlar Mahkamasi tomonidan qabul qilingan hujjatning qabul qilinishi va ushbu hujjatda "voyaga etmaganlar o'rtasida qonunbuzarliklarga barham berish va ularning oldini olish" ga qaratilgan profilaktik chora-tadbirlar bolalar va o'smirlar yosh va individual-psixologik xususiyatlarini hisobga olgan va har tomonlama ilmiy asoslangan holda ishlab chiqilishi va ularning ta'sirchanlik darajasini oshirishga alohida e'tibor qaratilsin", deb ta'kidlanishini ko'rsatish mumkin.

Deviant xulq-atvor – jamiyatda o'rnatilgan axloq me'yorlariga mos kelmaydigan insoniy faoliyat yoki xatti-harakat, ijtimoiy hodisa bo'lib, yolg'onchilik, dangasalik, o'g'irlik, ichkilikbozlik, giyohvandlik, o'z joniga qasd qilish va boshqa ko'plab shu kabi holatlar ushbu xulq-atvor xususiyatlari hisoblanadi. Deviant xulq-atvor muammosini sosiologiya fani doirasida dastlab E.Dyurkgeym maxsus o'rgangan bo'lsa-da, jamiyatning eng qadimiy muammolaridan biri sifatida deviant holatlarga munosabatlar qadim davrlardan shakllanib kelgan. Qadimgi xalqlarning diniy-mifologik tasavvurlari, xususan Misr, Hindiston va Xitoy diniy qonun-qoidalaridagi axloqiy me'yorlar bu sohada dastlabki qarashlar edi. Qadimgi Yunon va Rim faylasuflari ham o'z asarlarida mazkur muammolarni tahlil qilib berganlar. O'rta asrlarda axloq me'yorlari diniy qarashlar ta'siri ostida rivojlandi va ulardan chekinish diniy nuqtai nazardan baholangan. Evropada xristian dini barcha sohada hukmronlik qilgan bo'lsa, Sharq dunyosida axloqiy-huquqiy me'yorlar va ular haqidagi ta'limotlar islom falsafasi ta'sirida rivojlandi. XVII-XVIII asrlarga kelib, Evropada jamiyat rivojining kuchayishi axloq me'yorlarining xristiancha talablari doirasiga sig'may qoldi. XVIII asr mutafakkirlari ijtimoiy me'yor va undan chekinish muammosini yanada chuqurroq tahlil qildilar. Sh.L.Monteske, J.J.Russo, Ch.Bekkaria, Gelvesiy, D.Didro, P.Golbax, Morelliva, Sh.Furelar o'z ilmiy izlanishlarida ijtimoiy me'yorlar, qadriyatlar uchun umumiy bo'lgan qonuniyatlarni topishga intilganlar. XIX asr oxirlarida tabiiy fanlarda erishilgan ilmiy yutuqlar ijtimoiy fanlar taraqqiyotiga ham o'z ta'sirini ko'rsatdi. Xususan, sotsiologiyada ijtimoiy me'yordan og'ish holatlarini tushuntiruvchi dastlabki ta'limot — E.Dyurkgeymning — anomiya g'oyasi yaratildi. Ma'lumki, sotsiologiyaning fan bo'lib shakllanishida ijtimoiy patologiya omiliga e'tibor qaratilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Bu borada E.Dyurkgeymning to'rtta asari chop etilgan bo'lib, shulardan biri «O'z joniga qasd qilish» (1897) kitobi deviantlik muammosiga bag'ishlangan edi. Amerika sotsiologiyasida muhim o'rin tutuvchi ta'limotlardan biri E.Saterlendning differensial aloqalar ta'limotidir. Bunga ko'ra, har qanday xulq-atvor, shu jumladan, deviant xulq-atvor ham o'rganiladi, ya'ni mavjud jamiyat a'zolari tomonidan mazkur xulq-atvor boshqalarga o'rgatiladi. Deviant xulq-atvor muammolarini tahlil qilishda R.Merton ishlab chiqqan ta'limot sotsiologiyada yetakchi o'rin tutadi. E.Dyurkgeymning anomiya g'oyasini rivojlantirib, Merton devian txulq-atvorga quyidagicha ta'rif beradi: - Deviant xulq-atvor jamiyatda e'lon qilingan qadriyatlar va rasmiy xulq-atvor standartlari bilan aholi xulq-atvor motivlari hamda mavjud imkoniyatlarining bir-biriga mos kelmay qolishi natijasidir. Jamiyatda o'rnatilgan ijtimoiy me'yorlardan chetga chiqish holatlarini o'rganuvchi deviant xulq-atvor sotsiologiyasi muammolari O'zbekistonda istiqloq sharofati bilan o'rganila boshlandi. Deviant xulq-

atvorning turli ko'rinishlarini mamlakatimiz olimlari o'z tadqiqot obektlari doirasida o'rganganlar. Respublika faylasuflari X.Shayxova, Q.Nazarov, M.Xolmatova, N.Komilov (shaxs tarbiyasida ma'naviy-axloqiy tarbiya ta'siri masalalari), sotsiolog M.B.Bekmurodov (ijtimoiy me'yorlarga jamoatchilik fikrining ta'siri jarayonlari), huquqshunoslar A.Qulahmetov, Y.Karaketov, M.Usmonaliyev (jinoyatchilikning umumiy jihatlari va o'smirlar jinoyatchiligi masalalari), psixolog olimlar G'.B.Shoumarov, N.A. Sog'inov, S.A.Axunjanova, Z.R.Qodirova, E.Sh.Usmonov, B.M.Umarov (o'z joniga qasd qilish va jinoyatchilik muammolarining ruhiy-psixologik asoslari), pedagog-olimlar O.Musurmonova, D.J.Sharipovalarning (oilada barkamol shaxsni tarbiyalash hamda giyohvandlik, ichkilikbozlik, chekish kabi illatlarning oldini olish muammolari) olib borgan ilmiy ishlarini shunday ishlar jumlasiga kiritish mumkin.

Voyaga yetmaganlarda xulq og'ishi va tarbiya buzilishining oldini olishda ijtimoiy-psixologik, individual-psixologik, sotsiologik, hududiy va kriminologik xususiyatlarini hisobga olish talab etiladi. Shuningdek, voyaga etmaganlar o'rtasida yuzaga kelayotgan xulq-og'ishi va tarbiya buzilishining oldini olish ishlari umumiy va maxsus-individual tarzda olib borilishi bilan xarakterlanadi.

O'zaro samimiy munosabat, shaxsiy namuna, oila va muassasadagi kishilarning ishga ijobiy munosabatigina yoshlarda shunday bo'lishga havas tug'diradi. Eng muhimi shundaki, tarbiyalanuvchilarga ishonish kerak. Yoshlarni be'mani hordiq chiqarish va ko'cha-ko'yda maqsadsiz yurishlariga yo'l qo'ymaslik lozim. Ta'lim muassasasida pedagoglar psixologlar bilan hamkorlikda o'quvchilarda eng yaxshi insoniy fazilatlarni rivojlantirishda quyidagilarga e'tibor berishimiz lozim: a) bolalarni o'z xulq-atvorini o'zi baholashga o'rgatish; b) o'quvchilarning ijobiy xatti-harakat qilishlarini muntazam nazoratga olish va ularga ishonish; v) oilada, muassasada bolalarning oldiga qo'yilgan vazifalarni bajarishda erishgan yutuqlarini rag'batlantirish; g) o'quvchilarga individual yondashuv har biriga aniq maxsus pedagogik ta'sir o'tkazish; d) darsdan tashqari faoliyatlarda bolalarga mustaqil faoliyat (o'qish, o'yin, mehnat, xobbi va qiziqishlari)ni tanlash uchun imkoniyat berish; e) har bir bola uchun ularni aqlan hamda axloqan rivojlanishiga yo'naltirilgan tarbiyaviy ishlarni tashkil etish; j)ota-onalar bilan ishlash jarayonida xududiy "Oila markaz"lari, mahalla fuqarolar yig'ini va shifokorlar bilan hamkorlik qilish.Umuman psixik rivojlanishi sustlashgan yoki xulqida ma'lum bir anomaliyalari bo'lgan bolalarni vaqtida psixologik-pedagogik tekshirishlar o'tkazib ularga to'g'ri tashxis qo'yilib, korreksion ishlar o'z vaqtida boshlansa, boladagi nuqsonlarni tuzatish va ularni kompensatsiya qilish orqali bolaga yordam ko'rsatish mumkin bo'ladi.

ADABIYOTLAR:

- 1.Raximov X. Oila – mustahkam jamiyatning mustahkam negizi. – Toshkent: «Ma'naviyat»2006., 25-46-b
2. Романова Е.С. Психологическая диагностика. СПб.: Речь, 2005. 42 стр
3. Rasulov A. I. Psixodiagnostika.-Toshkent, "Mumtoz so'z" – 2010., - 169 b

4. Asadov Yu. "O'smirlar deviant xatti-xarakatining psixologik xususiyatlari" - Toshkent.2011., 22-26 b
5. Yadgarova N.F. "Psixopatologik sindromlar to'plami" - Toshkent.2014. 35 b
6. Hakimova L. M. "Deviant xulq-atvor psixologiyasi"- Toshkent.2014. 15 b
7. Байярд Р.Т., Байярд Д. «Ваш беспокойный подросток». М.: "Просвещение", 1991.33 стр
8. Захаров А.И. «Как предупредить отклонения в поведении ребёнка»: 1986. 12 стр

TA'LIM MENEJMENTIDA INNOVATSION YONDASHUVLAR

Xatamova G.Q.

Navoiy davlat pedagogika institut, katta o'qituvchi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Yangi O'zbekiston sharoitida ta'limda bo'layotgan o'zgarishlar va uning o'ziga xos xususiyatlari, ta'lim menejmentida innovatsion yondashuvning asosiy bosqichlari, innovatsion munosabat yoki jarayonga yangilik kiritishning dinamik tizimi haqida so'z yuritiladi.

Аннотация: В данной статье рассматриваются изменения, происходящие в образовании в условиях Нового Узбекистана и его особенности, основные этапы инновационного подхода к управлению образованием, инновационный подход или динамическая система инноваций в процессе.

Annotation: This article discusses the changes taking place in education in the context of New Uzbekistan and its peculiarities, the main stages of the innovative approach to education management, the innovative approach or the dynamic system of innovation in the process.

Tayanch so'zlar : Innovatsiya, menejment, menejer, innovatsion faoliyat, innovatsion texnologiya, motivatsiya

Respublikamiz ijtimoiy hayotiga shiddatli tezlikda axborotlar oqimi kirib kelmoqda va keng ko'lamni qamrab olmoqda. Axborotlarni tezkor sur'atda qabul qilib olish, ularni tahlil etish, qayta ishlash, nazariy jihatdan umumlashtirish, xulosalash hamda talabaga yetkazib berishni yo'lga qo'yish ta'lim tizimi oldida turgan dolzarb muammolardan biri hisoblanadi.

Yangi O'zbekiston sharoitida ta'lim jarayonida mustaqil va ijodiy fikrlay oladigan, yaratuvchanlikka intiluvchi shijoatkor, kadrlar yetishtirishga katta e'tibor berilmoqda. Ma'lumki, barcha davrlarda ham o'qitish mazmuni, ta'lim tizimi ijtimoiy taraqqiyot bilan o'zaro muvofiqlikda rivojlanib kelgan. Ro'y bergan ijtimoiy o'zgarishlarning barchasi muayyan darajada ta'lim mazmunida o'z aksini topadi. Buni ilm-fan, texnika va texnologiya sohalarida ro'y bergan o'zgarishlarning o'qitish jarayoniga tatbiqi misolida ham ko'rish mumkin. YOshlarni ta'lim olishga moyilligi, layoqatlari, bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish, ularning tanlagan kasblarini egallashlari uchun umumkasbiy fanlarni o'qitish, mustaqil va ijodiy ishlashlarini samarali tashkil qilish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Respublikamizga turli sohalarda keng qamrovli tafakkuri rivojlangan, mustaqil fikrlay oladigan mutaxassislar zarur.

Respublikamiz ijtimoiy hayotiga shiddatli tezlikda axborotlar oqimi kirib kelmoqda va keng ko'lamni qamrab olmoqda. Axborotlarni tezkor sur'atda qabul qilib olish, ularni tahlil etish, qayta ishlash, nazariy jihatdan umumlashtirish, xulosalash hamda talabaga yetkazib berishni yo'lga qo'yish ta'lim tizimi oldida turgan dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Ta'lim-tarbiya jarayoniga pedagogik texnologiyani tatbiq etish yuqorida qayd etilgan dolzarb muammoni ijobiy hal etishga xizmat qiladi.

Mohiyatiga ko'ra innovatsiyalar munosabat yoki jarayonga yangilik kiritishning dinamik tizimi sanaladi. O'z-o'zidan tizim sifatida yangilik kiritish munosabat yoki jarayonning, birinchidan, ichki mantig'ini, ikkinchidan, kiritilayotgan yangilikning muayyan vaqt oralig'ida izchil rivojlanishi va atrof-muhitga ko'rsatadigan o'zaro ta'sirini ifodalaydi.

O'zbekiston sharoitida innovatsiyalarni o'rganish, uni ta'lim jarayoniga tatbiq etish ta'lim tizimini isloh qilish masalalari bilan bog'liq ravishda tayyor axborotlarni berishga asoslangan an'anaviy o'qitish turidan, talabalarni izlanishga, ma'lumotlarni o'zlari izlab topishga o'rgatadigan ta'lim tizimiga o'tish yo'lidagi harakatlar bilan asoslanadi. Shunga ko'ra yangi bilimlarga ehtiyoj, yangilik innovatsiya, innovatsion jarayonlar kabi tushunchalar mohiyatini anglashga ehtiyoj kuchayadi. Innovatsion faoliyat yangi ijtimoiy talablarning an'anaviy me'yorlarga mos kelmasligi yoki yangi shakllanayotgan g'oyalarning mavjud g'oyalarni inkor etishi natijasida vujudga keladigan majmual muammolarni yechishga qaratilgan faoliyat hisoblanadi.

Mohiyatiga ko'ra innovatsion faoliyat ilmiy izlanishlar, ishlanmalar yaratish, tajriba-sinov ishlari olib borish, fan-texnika yutuqlaridan foydalanish asosida yangi takomillashtirilgan mahsulotni yaratishdan iborat.

Pedagogning innovatsion faoliyati quyidagilar bilan belgilanadi:

- yangilikni qo'llashga tayyorgarligi;
- pedagogik yangiliklarni qabul qilishi;
- novatorlik darajasi;
- kommunikativ qobiliyatning rivojlanganligi;
- ijodkorligi.

Ta'lim menejmentida innovatsion faoliyat pedagogning ruhiy, aqliy, jismoniy kuchini ma'lum maqsadga yo'naltirish asosida bilim, ko'nikma va malaka- larni egallash, amaliy faoliyatni nazariy bilim- lar bilan to'ldirib borish, bilish, loyihalash, kommunikativ nutq va tashkilotchilik mahoratini rivojlantirishni talab etadi.

Pedagogik innovatsion faoliyat quyidagi belgilar asosida namoyon bo'ladi:

- ijodiy faoliyat falsafasini egallashga intilish;
- pedagogik tadqiqot metodlarini egallash;
- mualliflik konsepsiyalarini yaratish qobiliyati;
- tajriba-sinov ishlarini rejalashtirish va amalga oshira olish;
- o'zidan boshqa tadqiqotchi-pedagoglar tajribalarini qo'llay olish;
- hamkasblar bilan hamkorlik;
- fikr almashish va metodik yordam ko'rsata olishlik;
- ziddiyatlarning oldini olish va bartaraf etish;
- yangiliklarni izlab topish va ularni o'z sharoitiga moslashtirish.

Pedagogik innovatsiyalar tegishli sohada ijobiy o'zgarishlarni sodir etish, sifat jihatdan yuqori natijalarga erishish maqsadida qo'llaniladi. Bu turdagi innovatsiyalarni asos- lash muayyan bosqichlarda kechadi.

Ular:

- 1- bosqich - yangi g'oyaning tug'ilishi yoki yangilik mohiyatini yorituvchi

konsepsiyaning ishlab chiqilishi (ixtiro bosqichi);

- 2- bosqich - yangi g'oyaga tayangan holda yangilikning asoslanishi;
- 3- bosqich - asoslangan yangilikning amaliyotda qo'llanilishi;
- 4- bosqich - yangilikning yoyilishi va keng ko'lamda amaliyotga tatbiq etilishi;
- 5- bosqich - muqobillik, almashtirish orqali sohada yangilikni qo'llash doirasini

qisqartirish.

Ilm-fan, texnika, ishlab chiqarish va texnologiyaning jadal rivojlanishi jamiyat hayotining barcha sohalarida taraqqiyotining yangi istiqbollarini ochib berdi. Insoniyatning davlat va jamiyat qurilishiga doir asriy tajribalari ijtimoiy munosabatlarni yangicha yondashuvlar asosida tartibga solish borasidagi ilg'or yondashuvlarning qaror toptirilishiga olib keldi.

Mazkur yondashuvlarning mohiyati so'nggi yillarda umumiy tarzda "modernizatsiyalash" tushunchasi yordamida ifodalanib kelinmoqda. "Modernizatsiya" tushunchasi lug'aviy jihatdan qanday ma'noni anglatadi? Ushbu tushuncha negizida qanday holat tavsiflanadi? Modernizatsiya (ingl. "modern" – zamonaviy, ilg'or, yangilangan) – ob'ektning yangi talablar va me'yorlar, texnik ko'rsatmalar, sifat ko'rsatkichlariga mos ravishda yangilanishi sanaladi.

Odatda modernizatsiya jarayonida mashinalar, dastgohlar, ishlab chiqarish qurollari hamda texnologik jarayonlar yangilanadi. Biroq, ilm-fan, texnika, ishlab chiqarish va texnologiyalarning rivoji tufayli jamiyat ham rivojlanishning muayyan bosqichidan yanada takomillashgan bosqichga o'tadi. Falsafiy talqinda ifoda etganda miqdor o'zgarishlari tub sifat o'zgarishlariga aylanadi. Ijtimoiy modernizatsiya hozirda jamiyatning ijtimoiy tizimdan ochiq fuqarolik jamiyatiga aylanishini anglatadi. Ushbu turdagi modernizatsiya negizida jamiyatning ijtimoiy qatlamlarida umumiy yoki xususiy xarakterdagi yangilanishlar sodir bo'ladi. Jumladan, ta'lim sohadagi yangilanishlar ham shular jumlasidandir.

Ta'lim tizimining modernizatsiyasi jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy ehtiyojlarini, uning malakali kadrlarga, shaxsning esa sifatli ta'lim olishga bo'lgan talabini qondirish, ta'lim tizimini barqaror rivojlanishini ta'minlash maqsadida mavjud mexanizmning qayta ishlab chiqilishi yoki takomillashtirilishidir.

Mazkur modernizatsiya shaxsni o'qitish va tarbiyalashga oid eng yaxshi an'analarni saqlab qolgan va boyitgan holda majmuaviy xarakter kasb etib, ta'lim tizimining barcha sohalarini to'la qamrab oladi va jamiyatda qaror topgan malakali mutaxassislarni tayyorlash borasidagi ehtiyojni qondirishga xizmat qiladi.

Ta'lim tizimini modernizatsiyalashda quyidagi ustuvor vazifalar hal qilinadi:

- har bir shaxsning to'laqonli ta'lim olishida boshqalar bilan teng huquqliligi va ta'lim olishning ochiqligini ta'minlash;
- uzluksiz ta'lim tizimida yangi sifat ko'rsatkichlariga erishish;
- ta'limga yangi resurslarini jalb qilish va ulardan uzluksiz ta'lim tizimida samarali foydalanishning me'yoriy-huquqiy va tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini shakllantirish;
- davlat va jamiyatning qo'llab-quvvatlashi negizida ta'lim tizimi xodimlarining ijtimoiy maqomi va kasbiy kompetentligini rivojlantirish;
- ta'lim tizimining davlat va jamoatchilik boshqaruviga asoslanganlik.

Zamonaviy sharoitda ta'lim tizimini modernizatsiyalashning ustuvor yo'nalishlari quyidagilar sanaladi:

- elektron axborot-ta'lim resurslarini yaratish;
- o'qitishning mavjud va yangi texnologik shakllarini o'zaro muvofiqlashtirish;
- talabalar tomonidan o'quv va mutaxassislik fanlari asoslarining mustaqil o'zlashtirilishi uchun qulay pedagogik va texnologik shart-sharoitlarni vujudga keltirish

Ta'lim texnologiyasi – ta'lim maqsadiga erishish jarayonining umumiy mazmuni, ya'ni, avvaldan loyihalashtirilgan ta'lim jarayonini yaxlit tizim asosida, bosqichma-bosqich amalga oshirish, aniq maqsadga erishish yo'lida muayyan metod, usul va vositalar tizimini ishlab chiqish, ulardan samarali, unumli foydalanish hamda ta'lim jarayonini yuqori darajada boshqarish hisoblanadi.

Ta'lim metodi – o'quv jarayonining majmuaviy vazifalarini yechishga yo'naltirilgan o'qituvchi va talabalarning birgalikdagi faoliyati usuli bo'lsa, ta'lim metodikasi esa muayyan o'quv predmetini o'qitishning ilmiy asoslangan metod, qoida va usullar tizimidir.

O'qituvchining samarali faoliyat ko'rsatishga undovchi darsning metodik ishlanmasini puxta ishlab chiqishdan farqli o'laroq, ta'lim texnologiyasi talabalar faoliyatiga nisbatan yo'naltirilgan bo'lib, u talabalarning shaxsiy hamda o'qituvchi bilan birgalikdagi faoliyatlarini inobatga olgan holda, o'quv materiallarini mustaqil o'zlashtirishlari uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga xizmat qiladi.

Ta'lim jarayonini texnologiyalashtirish pedagogik faoliyatning muhim ko'rinishi bo'lib, u quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi.

Pedagogik vazifaning hal etilishiga o'qituvchi va talaba faoliyatlarining mazmuni, vositalarini loyihalash orqali erishiladi. Zamonaviy sharoitda ta'lim jarayonini texnologiyalashtirish uni loyihalashga nisbatan yangicha yondashuv, ya'ni, ta'lim jarayonini texnologik strukturasi muvofiq yoritish zaruratini taqozo etadi.

O'qituvchi kasbiy faoliyatini tashkil etishda ta'lim jarayonini loyihalash alohida ahamiyatga ega. Har bir o'quv kursini o'rganish alohida mavzu va bo'limlarni loyihalash asosida amalga oshiriladi.

Ta'lim jarayonini loyihalash – pedagogik faoliyat ko'rinishi bo'lib, u ta'lim jarayonining texnologik tuzilma hamda o'qitish natijasini kafolatlovchi metod va vositalar yig'indisiga egaligi bilan tavsiflanadi.

Loyihalash mahsuli ta'lim jarayonining loyihasi sanaladi.

Pedagogik amaliyot mohiyatini tahlil etish natijasida ta'lim jarayonini loyihalashning bir necha qonuniyatlari ajratildi.

Ular:

-ta'lim jarayonining loyihalash samaradorligi barcha tarkibiy qismlar (texnologik boshqaruv, vosita, axborot, ijtimoiy-psixologik muhit)ning loyihada maqsadga muvofiq yoritilishi asosida ta'minlanadi;

-ta'limning texnologik vositalari talabalarning individual xususiyatlariga bog'liq holda tanlanadi.

Ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini loyihalash ikki darajada:

a) o'qituvchi faoliyati darajasida (ta'lim jarayonining alohida qismlarini loyihalash);

b) ta'lim menejeri faoliyati darajasida (ta'lim jarayonini yaxlit loyihalash) amalga oshiriladi.

Ta'lim jarayonini loyihalashda nafaqat har bir tarkibiy qism, balki ular orasi- dagi aloqalar ham modellashtiriladi hamda loyihalash qonuniyatlari loyihalash tamoyil- larining nazariy asoslarini ishlab chiqishga, pedagogik faoliyat amaliyotida qo'llashga zamin tayyorlaydi.

Innovatsion yondashuvlar ta'lim tizimini modernizatsiyalashning va ta'lim samaradorli- giga erishishning asosiy shartidir.

Bugungi kunda yoshlar orasida pedagogik faoliyatga layoqatli va qiziqishi bor o'quvchi-talabalarni to'g'ri tanlay bilish, ta'lim-tarbiyada erishadigan yutuqlarning ko'rsatkichi samarali bo'lishini ta'minlaydi.

Pedagogik jarayonlarni innovatsion yondashuvlar asosida qurish, ta'lim jarayonida talabalarni ijtimoiy faollikka yo'naltirishda qiziqarli, faol, noan'anaviy, yangi innovatsion usullardan foydalangan holda ularga kas- biy ta'lim asoslarini o'rgatish muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

Hozirgi davrda ilm va fanning jadal taraqqiy etishi, zamonaviy axborot kommunikatsiya tizimlarining keng joriy etilishi, turli fan sohalarida bilimlarning tez yangilanishi, texnika va texnologiyaning kun sayin o'zgarib borishi mustaqil ta'lim olishga imkoniyat bo'lib, elektron darsliklarni yaratishni va amalda joriy etish metodikalarini ishlab chiqishni taqozo etadi.

Ta'lim menejmenti fanini o'qitishga innovatsion yondashuv sifatida quyidagilarni qayd etish mumkin:

- o'qitishni texnologiyalashtirishga asosiy e'tiborni qaratish;
- fanlar bo'yicha o'quv mashg'ulotlarini loyihalashtirishda innovatsion ta'lim texnolo- giya va metodlarni mavzuning mazmunidan kelib chiqqan holda tanlash;
- o'quv materiallari va taqdimot slaydlarini barcha foydalanuvchilarga mo'ljallab qiziqarli, jozibali tayyorlash;
- ta'lim jarayonida ta'lim oluvchining rolini oshirish, o'quv markazida faqat o'qituvchi emas, ta'lim oluvchi bo'lishini ta'minlash;
- ta'lim oluvchilarni qo'llab-quvvatlash, individual ta'lim olishda talabaga yordam berish;
- o'qituvchi ham zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda har bir ta'lim oluvchi bilan qaytar aloqa o'rnatish.

Ta'lim menejmenti fanida innovatsion texnologiyalardan foydalanish jarayonida o'qitishning metodik usullarini samarali qo'llash pedagogik maqsadga erishish omili sifatida xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR:

1. S.G'ulomov,G.Qosimov,D.Xolmirzaeva,S.Saidaxmedov. Darslik. Toshkent., 2013 y
2. Malikov TS., Haydarov N.H. Byudjet daromadlari va xarajatlari. / O'quv qo'llanma. - T.: «Iqtisod-moliya», 2017. - 244 b.

AGE-RELATED, METABOLIC, AND POST-TRAUMATIC OSTEOARTHRITIS PHENOTYPES IN II AND III STAGE OF KNEE JOINTS OSTEOARTHRITIS

Nigora A. Ramazonova,
Khilola T. Mirakhmedova

Tashkent medical academy, Tashkent, Uzbekistan

Introduction. Osteoarthritis (OA) is the most prevalent arthritis in rheumatology. Chondrocytes are changed degeneratively, and OA occurs joint destruction process. As a result, patients suffer from pain, and limited movement, disability. OA has heterogeneity. Improving a new model of understanding OA based on a phenotype-guided approach is needed. Studying OA phenotypes improve the chance of individual predicting of disease and aimed to define OA modifying drugs.

Purpose. To evaluate clinical, physical, and functional differences between age-related, metabolic, and post-traumatic osteoarthritis phenotypes in patients with advanced gonarthrosis.

Materials and Methods. The study included 150 patients with gonarthrosis of II and III radiological stages (Kellgren and Lawrence, 1957) hospitalized to the rheumatology department of the TMA. The patients were divided into 3 groups. The first group consisted of patients with age-related phenotypes, over fifty years of age, anamnesis without any trauma, with a normal body mass index. Patients of the 2nd group were with metabolic phenotypes (patient with type 2 diabetes, obesity, hypertension), and the 3rd group was post-traumatic phenotypes of OA. All patients have undergone clinical examination with filling out WOMAC questionnaire and Visual Analogue Scale (VAS). Quantitative data were processed statistically.

Results. Although the female number was higher in all groups, the 2nd (n=40, 80%) and 3rd group (n=40, 80%) were significantly different in comparison with age-related group (n=30, 60% $p < 0,05$). The average age of patients with age-related phenotype was the highest (72,1 [64; 83] years), and and reliably differences were found comparing with posttraumatic (62,5 [59; 64] years, $p = 0.001$), metabolic (63 [57; 68] years, $p = 0.010$), OA. Synovitis was exhibited significantly more frequently in metabolic OA (n=38, 76%) in comparison with age-related phenotype (n=21, 42%; $p = 0.01$). The pain level according to VAS corresponded to severe (6-8 points) in all patients and did not have significant differences between the groups. The highest values of WOMAC questionnaire were found in metabolic phenotype (188 [162; 207]), the lowest - in posttraumatic OA (129 [100; 166], $p = 0,001$).

Conclusions: Age-related, posttraumatic, and metabolic OA phenotypes in patients with II-III radiological stages of gonarthrosis are characterized by various clinical and morphological features. In the VAS index was not detected any significant difference in All groups. The most younger debut of OA has occurred equally in metabolic and posttraumatic phenotypes of OA than in age-related OA phenotypes. In age-related OA

phenotypes originally have manifested in elderly ages. Compared to other groups, the metabolic OA phenotype was predominantly and frequently found in females and with clinical synovitis.

NATURALISM IN LITERATURE. CHARACTERISTICS OF NATURALISM IN "TO BUILD A FIRE" BY JACK LONDON.

Yangiboyeva Mushtariybonu Shoymardon qizi

Denov Institute of Entrepreneurship and pedagogy 2nd student

Axmedova Maxliyo Kamolovna

Bukhara state University 1st year student

Abstract: *This article is devoted to the study of main features of Naturalism in "To build a fire". It is dedicated to analyze characters of naturalistic short story - "To build a fire" which was Written by Jack London. Introduction part contains certain features of Naturalism and its impact on literary work. In addition, I used various structure and elements to clarify my article. The story was written in 1908 which was one of the best literary work of the writer. Main characters: unnamed man, a dog and an old man help to reveal main idea of work. Also, Jack London represents Naturalism in his story. In conclusion part, I gave culmination of the work. We can come clear conclusion after analyzing characters of the story and exploring characteristics of Naturalism.*

Key words: *Naturalism, symbolism, power of nature, character, nature and animal instincts, life, survival.*

Introduction

Naturalism is one of the most famous genre in American Literature that was more popular between the late 19th and early 20th centuries. We can say that, it is one of types of intense Realism. It suggests different social conditions in society and the significance of the environment in the creation of human character. So, naturalistic writers write their stories based on the thought that nature demonstrates and controls actions around people. In addition, lives of characters in the story (novel, play, etc.) are ascertained by fate, and it is not up to will as well. Nature is omnipotent and human beings are weak and small when they faced with the power of nature. These protagonists in the stories, which embody naturalism, go through different events like both good and bad conditions in their lives. "To build a fire" is a short story that written by Jack London to reveal the characteristics and main features of naturalism. London tried to include the thought of naturalism in his works, especially in "To build a fire", because this short story mirrored the events of daily life. Furthermore, he expressed how indifferent nature is to human life with Naturalism which is the most realistic literary movement.

Analysis

"To build a fire" is a short story written by Lack London, is the tragic tale about an unnamed man who decided to travel on his own throughout the Yukon in so low temperature and become a victim to the power of nature. Throughout his journey, he must face with sub-freezing temperature and other difficulties as well. Even in "one hundred and seven degrees below the freezing point", his life depends on his ability of lighting a fire to keep him from freezing and to avoid dying from the cold.

In his book, "To build a fire", Jack London highlighted many significant themes with the help of various elements and different ways. The most important of these elements is selection of setting that the story takes place. The story is taken place in the wilderness and frozen Yukon, just east of Alaska, during the cold winter month. London positioned his solitary human character in the dangerous setting which is enough to demonstrate the meaning of theme. The man's fatal fault, his unawareness of the power of nature, is installed straightly. Only two characters appear in this short naturalistic story. One of them is an unnamed traveler and another one is a husky dog that nearly related to the wild wolf. It is clearly seen that, nature is formidable and dangerous rival as well. So that, unnamed man was surprised many times because of how quickly his hands were numb when he removes his gloves. During the story, it can be seen that, the man battled with nature and the power of nature as well. There are different types of themes in "To build a fire". The most significant themes in this story are relationship between nature and humans, the cost of masculinity and the limit of individualism.

□Humans versus nature: The man's motions to being alive in the too cold temperature and at the same time, the fact the dog that accompanies him for a long time, abandons the man and ignores him so easily demonstrates that how indifferent nature is to human.

□Cost of masculinity: The man's thoughts of masculinity drive him into some kind of difficult situations that someone with less pride and conceit may have averted

□The limits of individualism: In his assertion to travel on his own, the man draws attention to the hazard and risks of the frozen Yukon and accelerates his own death.

It is the man's pride that allows him to start his perilous journey, prevents him from turning back when he understands that how cold it is and how difficult to travel and being survive is, and lastly leads to his fatal death.

Conflict, the combat that against to a lot of various forces of multiple differences, creates the barrier or some kind of problem a character must face to advance past the problem. In the short story, that called "To Build a Fire" by Jack London, conflict plays an important role in the story. The conflicts of man fighting in opposition to nature and man beside himself present the conflicts the unknown young man from "To Build a Fire" faces and tries to surmount. These conflicts of man and nature affect to entire this short naturalistic story and the fate of the main characters during the story.

The significant conflict that taken place in the story of survival is happened between human beings and power of nature. Another central conflict, on the other hand, is that between youth and confidence as opposed to sagacity and lifelong experience. One of the main conflict is in "To build a fire" is a man against the deadly cold.

The internal conflict in this short story is between that unnamed man and his own stupidity. We can come across many cases which reveal this idea throughout the work. Some of them:

The trouble with him was that he was not able to imagine. So that he cannot imagine his future and his fate. He was not much of a thinker². It is also his stupidity, that is to say, he act without thinking and, of course it his fault, too. Empty as the man's mind was of thoughts³. He had almost no thoughts, no experiences, and even no ideas in his mind. So he

did not pay attention of life, survival, personal experience which is also certainly one of his shortcomings. He laughed at his own foolishness⁴. Surprisingly, he laughs at his own foolishness, despite the fact that he is doing the most stupid thing and in life, he is defeated by nature.

The most significant and primitive affection of nature in opposition to man demonstrates a central, significant role as an external conflict in Jack London's short story. The extreme deadly cold and enormous amount of snow has a forceful and disastrous hold beside the man. The numbing cold proved so chilling that the man could not even drool without the spit freezing. Accordingly, the building of a fire embodies liveliness in this naturalistic short story by talented writer, however, also life because human's personal

intelligence and experience, abilities, aptitude, and technological sources as well. In addition, the failing of the traveller man to build a fire is the collapse of these kind of things, like conveyed in the

man, and in the evil deadly cold, difficult conditions of powerful nature.

At such culminating points of the story, it must be acknowledged that nature can chase man, and the contradictions that lead to any unpleasant and struggles in life force man to abandon the goals he has set for himself. and, of course, these contradictions provide man with struggles with nature. In his story, Jack London contrasts the

"judgment" of man's destiny with the natural instinct of the dog that comes to him. The man's judgment is based on his personal experiences, and the dog acts rely on his instincts, which are ingrained in his blood, and, of course, it survives.

The dog's primitive awareness and cognition tells it to be close to the fire on such a deadly cold day, but the man's judgment directs him towards to the camp. The man's judgment therefore seems to lose him, while the dog's intuition and natural adjustment to the Yukon makes sure its survival.

Jack London's "To Build a Fire" indicates that people would be superior off if they try like wild animals. The narrator's desire is that, we should respect the dog that likes wolf, even it is just a wild animal, more than the man, which we totally do. The Author's purpose is to demonstrate that even with experience comes challenges and no man is powerful than nature, no matter how vigorous. The insignificant things that reason this man to die were formed by the hardness of the environment, but also the petty faults that lead up to this.

It can be also clearly seen that at the end of the work is a bit tragic. At the end the life of the unnamed traveler becomes the unknowingly the cause of his untimely death, and of course, as we all understand, he becomes a small victim of a strong and invincible nature that no one can match.

London tried to show ideas through a style that known in these days as "literary naturalism," which represent nature as a savage force that was absolutely unconcerned to humanity's actuality or attainments. That's not to say that nature is cruel and a brutal force in Jack London's eyes. It just doesn't care one direction or the other problems like in the human's daily life.

Discussion

In the story "To build a fire", Jack London also made effective use of symbolism. In this play, different things, events and objects as well as characters have different meanings and symbols as well. As an instance, the real meaning of "Fire" is the distinction among surviving and death in a establishing as chilly cold and harsh. Additionally, the title of this short naturalistic story also can be key word to the any kind of bookworms in the significant role of fire throughout the full events in the story. The main aim of the protagonist is just to light a fire, and as he loses in this afterwards during the story, the unnamed traveller man tries hopeless steps to accomplish this aim: as setting on fire all of his matches without delay, or trying to put to death the wolf dog. Fire is frequently connected with existence and liveliness as well and preservation all over the word adoption, selection and preference of the story. Accordingly, the building of a fire embodies liveliness in this naturalistic short story by talented writer, however, also life because human's personal intelligence and experience, abilities, aptitude, and technological sources as well. In addition, the failing of the traveller man to build a fire is the collapse of these kind of things, like conveyed in the man, and in the evil deadly cold , difficult conditions of powerful nature.

The main hero, protagonist of this interesting realistic story is decisive and stubborn. He continues undiscouraged by many disadvantages and obstacles, both bodily and psychological as well. He is overweening of his endurance. He was so careless human to the real truth that humans can live within some certain limits of heat rash conditions and coldness as well. He is absolutely fearless as well as he is also so brave. He does not want to stop effortlessly. While he understands that he will die, he begins running forward especially, when he got this he tries to live, tries to gain victory over powerful nature . When he was tired out, he falls down, however, arises again and starts running as well. He falls down again and again, more and more times. In the long run, he determines not to be idiotic, at the same time senseless as well. He cannot avoid in distinction of failure, it means he did not want to die. He will have to admit the unavoidable. Because of these reasons and some controversial conditions , he decides really to give up his conflict for survival. He decides to meet and face with death and great failure in his life with grandeur. He lies down on the snow and so cold weather and sleeps off to death. This determines the fact that his spiritual, high-minded and mental upper hand besides in his overthrow. He does not give up effortlessly. This autonomy from worry of failure in life and, especially danged of death, in final step makes him like a sort of hero in the Greek pattern.

The unnamed traveller man is the main protagonist dynamic character in the story called "To Build a Fire." It's his ideas and acts that control and clarify significant certain facts and thoughts of this short realistic work.

According to on the other side of the coin, I personally believe that, nature is the antagonist in this story, in opposition to whom the man must fight for survival. The man makes courageous attempts however to no advantage.

The dog, "a big, native gruff," which reveals no "apparent or temperamental distinctions from its brother, the wild wolf," is on the sight of character in "To Build a Fire." The dog believes in more instinct, the innate behavioral form in response to particular

motivation or encouragement, to survive. It is conscious and informed of that the temperature is much colder than the dimension of lower than fifty.

Conclusion

The main character that protagonist in the story is an unnamed man that travelled through Canadian frozen Yukon, He attempts to combat with nature, however, in the end, he gives up even he didn't want to this. The fire in this story symbolically expresses the term "life" and "death" events for a human. Intelligence and personal experience is power, accordingly, to build a fire we not only need knowledge but, life or energy too.

The moral lesson in the short naturalistic story "To Build a Fire" that written by Jack London, is that people should not consider they are more powerful in the face of nature. In addition to, people should listen to others who have more personal experience and knowledge about life than they do.

The Author's purpose is to demonstrate that even with experience comes challenges and no man is powerful than nature, no matter how vigorous. The insignificant things that reason this man to die were formed by the hardness of the environment, but also the petty faults that lead up to this.

Jack London's story, as we all know, is a short and meaningful story in the naturalistic travel genre. The climax in the story is very skillfully described. The climax in the play is mostly visible when the fire which is built by unnamed man, is extinguished. He is accompanied by a dog during the journey. These heroes help us to see the content of the work more clearly.

So the events that teach us all a lesson in the story are told by Jack London. No matter what happens in this life, I think we need to use our minds, think deeply, and make decisions based on the opinions of others.

REFERENCES:

1. Crisis Magazine. Sean Fitzpatrick. 2015, February 5. www.crisismagazine.com/2015/build-fire-jack-london-hanging-humanity-thread
2. Donald Pizer Philosophy and Literature. Jack London's "To build a fire". How not to read Naturalist Fiction article. April, 2010 www.researchgate.net/publication/236809125_Jack_London's_To_Build_a_Fire
3. Ed. Ray Wilson Ownbey. Santa Barbara: Peregrine, 1978.13-30 www.study.com/academy/lesson/Jack-London
4. Jack London Century Magazine in 1908 www.britannica.com/topic/To-build-a-Fire
5. Labor, Earle. Jack London. New York: Twayne, 1974. www.study.com/academy/lesson/Jack-London
6. Lost Face collection, in Youth's Companion 1902 www.britannica.com/topic/To-build-a-Fire
7. McElroy, Davis Dunbar. Existentialism and Modern Literature. Westport: Greenwood, 1968 www.americanliterature.com/author/Jack-London/short-story-to-build-a-fire

8. Richard F. Robbins Lone Star College www.lonestar.edu/tobuildafire.htm
9. Western American Literature. The western Literature Association Volume 5, Number 4, winter 1971. www.muse.jhu.edu/article.528939/pdf

P-(SNTe)_{0,1}, (PBSE)_{0,9} ЭПИТАКЦИЯ ҚАТЛАМЛАРИНИ ЭЛЕКТР ХУСУСИЯТИ ВА ЗОНА ХОССАЛАРИ

Сидикова Мохира Муроджон қизи
 Фаргона давлат университети магистранти
Азимов Тўланбой Маъруфжонович
 Фаргона давлат университети ўқитувчиси
Топиволдиев Жасурбек Жамшидали ўгли
 Фаргона давлат университети talabasi

Анотация: Куйидаги ишда p-типли (SnTe)_{1-x}(PbSe)_x x=0,9 n=9·10¹⁷ –1,9·10¹⁹ см³ брикмаларнинг эпитакция қатламларининг 77÷800 К температуралари ораллигида текширилди.

Калит сўзлар: Ферми сатхи, Холл доимийси, Нерст-Эттингсгаузен эффекти.

Текширилаётган намуналарнинг кинетик параметрлари температура ва концентрацияси боғлиқлиги 1-ва 2- расмларда кўрсатилган. Ферми сатхидаги холат зичлигини ходисаси массани олиб ўтиш жараёнларини изотермик электр ўтказувчанлик термоЭЮК, Холл доимийси R_H, Нерст-Эттингсгаузен кўндаланг ходисаси Q-ларни биргаликда ўлчашга асосланган. Ушбу ўлчашлар[5] асосан кучсиз магнит майдонда ($\mu^2 \beta^2 B \ll 1$). Ковакли газнинг айниган холати учун ўринлидир.

$$m_d^0 = \frac{eh^2(3\pi^2 p)^{2/3}}{\pi^2 k_0^2 T} \left(\alpha - \frac{Q}{R_H \delta} \right) \quad (1)$$

Хозирги вақтда A^{IV}B^{VI} типли, бирикмалар учун энг тарқалган зонавий модел сифатида Кейнгнинг икки зонали модели ҳисобланади. Бунга асосан ташувчилар энегиясини тулқин векторига боғланиши [6] кўринишга эгадир.

$$E = \frac{\hbar^2 k^2}{2m_0} + \frac{\varepsilon_g}{2} \left(\sqrt{1 + \frac{8k^2 p^2}{3\varepsilon_g^2}} - 1 \right) e \quad (2)$$

Бу ерда p импульс элементининг матрисавий элементи. Агар эффектив массанинг энергия боғланишини ҳисобга олсак

$$\frac{1}{m^*} = \frac{1}{\hbar^2 k} \frac{d\varepsilon}{dk} \quad (3)$$

Бундан ташқари эркинэлектрон m₀ массасининг хиссаси

$$\frac{1}{m_{d_0}} = \frac{1}{m_0} + \frac{4p^2}{3\hbar^2 \varepsilon_g} \quad (4)$$

Эффектив масса ва p-типли коваклар концентрацияси орасидаги муносабат

$$\text{олинди. } p: \frac{m_d^*}{m_0} = \frac{1}{\frac{\frac{m_0}{m_{d_0}^*} - 1}{1 + \sqrt{\frac{1 + 2h^2k^2 \left(\frac{1}{m_{d_0}^*} - \frac{1}{m_0} \right)}{\varepsilon_g}}}} \quad (5)$$

Бу ерда $k^2 = (3\pi^2 p)^{2/3}, (m_d^*, m_{d_0}^*)$ - Ферми сатхи ва валент зона юқорисидаги холатлар зичлигининг эффектив массалари, ε_g - тақиқланган зона кенглиги $\varepsilon_{g150K} = 0,17eV$ [1] ва эффектив масса $m_{d_0}^* = 0,07m_0$ хол учун (5) формула буйича хисобланган m қийматлари Кейннинг 2 зонали модели ва акустик сочилиш учун хисобланган натижа билан эксперименталл боғланиш бир-бирига энг яхши мос келиш шароитидан аниқланган

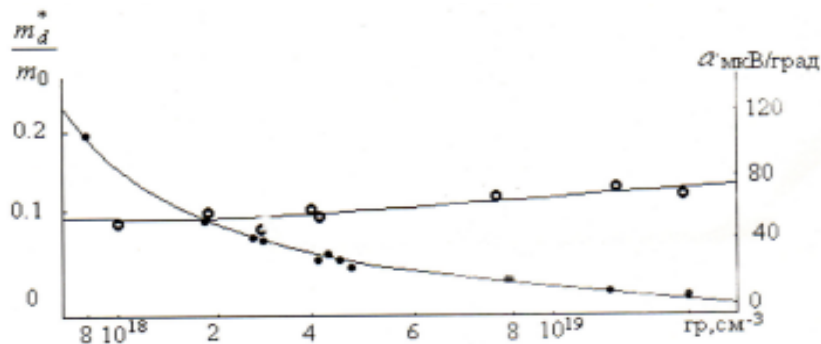
$$\alpha(0) = -\frac{k_0}{e} \left[\frac{i'_{1.2}(\eta, \beta)}{i^0_{1.2}(\eta, \beta)} \right] \quad (6)$$

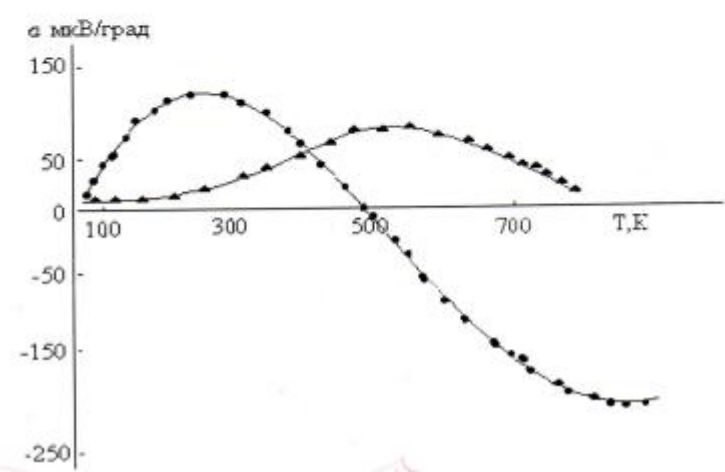
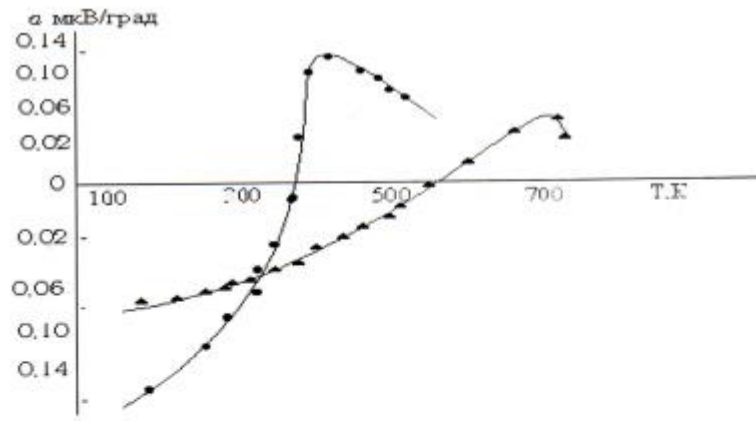
$$P = \frac{2m_{d_0}^* (k_0 T)^{2/3}}{3\pi^2 h^3} I_{\frac{3}{2}, 0}^0(\eta, \beta) \quad (7)$$

Бунда $I_{l,m}^k(\eta, \beta)$ - икки параметрли ферми интеграллари (6), $\eta = \frac{\varepsilon_F}{k_0 T}$

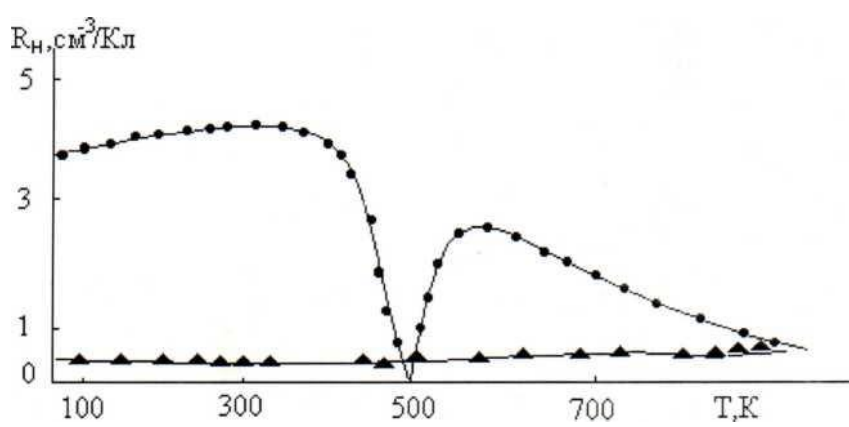
келтирилган Ферми сатхи, $\beta = \frac{k_0 T}{\varepsilon_g}$ - зонанинг нопараболик параметри.

Олинган харакатчанликнинг температуравий боғланиши 150 К да ковакларнинг акустик сочилиши таъсири юқори эканлиги хақида маълумот беради. 1 расмда кўринганидек эксперименталл ва хисоб чизиклари бир бирига устма уст тушади. Бу эса $(SnTe)_{0.1}(PbSe)_{0.9}$ қаттиқ эритмаларини зонавий тузилишини концентрациялари барча тадқиқ қилинган интервалларида Кейннинг икки зонали модели тўғрилигини билдиради

1 расм. $(\text{SnTe})_{0.1}$, $(\text{PbSe})_{0.9}$ намуналарнинг R_H, α ва Q температуравий боғланишлари

2.расм

R_H нинг қиймати хусусий ўтказувчанлик бошлангунга қадар Холл факторининг температура ўзгариши ҳисобига унча катта бўлмаган қийматга ўзгаради. Холл ходисаси ишорасининг инверсияси электронларнинг катта ҳаракатчанлиги билан боғлиқ. α -нинг температуравий боғланишларининг экстремумлари ва Q ишорасининг кескин ўзгариши, ноасосий ток ташувчилар сони тезда ўсганда хусусий ўтказувчанлик бошланиши билан амалга ошади.

боғлиқлик даражаси хосил бўлади. $\mu \approx T_0^{2,5}$ ($a \approx 2,5$).

μ нинг температурага боғлиқлигидаги ҳисоб-китоб ва тажриба натижаларидан кўриниб турибдики, назарий кўрсаткичлар тажриба натижалари ўртасидаги арзимас фарқ фақатгина аралаш ўтказгич пайтидагина сезилади. (3 эгри чизиқ) $E=40$ эВ.

Е функциясининг бундай мохияти қайсидир маънода ишимизнинг [16] натижалари билан мувофшутштиради. Амалий ва тажриба кўрсаткичларидан фарқнинг сабабчиси юқори температура, бу эса тензор компонентидаги ходисаси ва массанинг температурага буйсунмаганлигидандир. 3-расмда кўрсатилгандек μ нинг температурага боғлиқлиги қоникарли тасвирлаш учун ўтказгичларнинг акустик ва оптик тебранишдаги тарқоқлигини ҳисобга олиш керак. Ион қоришмасидаги шартли ўтказгичда ҳам, бошқа ўтказгичларда ҳам кўриляётган температураларда ҳаракатланишга таъсири жуда кам. Биринчидан μ ни баҳолаш учун керак бўлган боғлиқликни олиш кийин эмас. Демак оптик фонди ва ион қоришмасидан ҳаракатланишига қўшимча, шартни қоришмали тарқалиши қуйидаги кўринишга эга

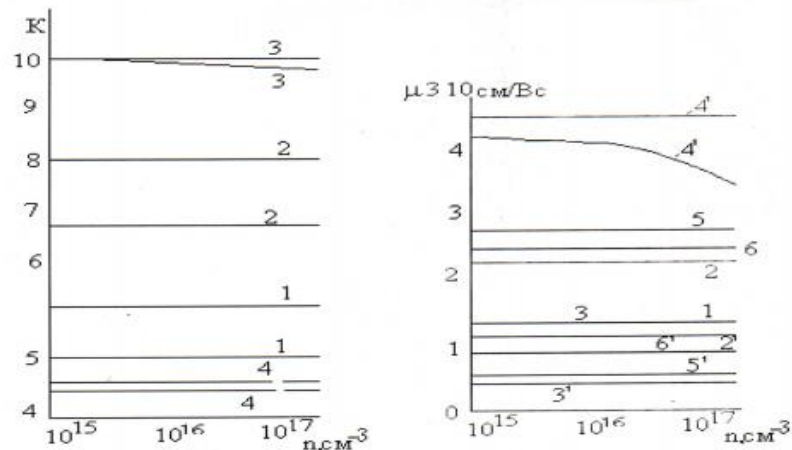
$$\Delta\mu = \frac{\varphi_{\beta\beta}^{(1)}(0)}{\varphi_{\beta\beta}^{(0)}(0)} = \frac{(\pi h e_0)^2 N_1 \sum \beta\beta^{(0)}(\gamma_i^2)}{h\omega_0 N_0 m_\beta T_1 \chi_{\beta\beta}^2(0)} \left(\frac{1}{\chi_\infty} - \frac{1}{\chi_0} \right)^{-1}, N_0 = [\exp(\gamma_0) - 1]^{-1} \quad (4)$$

Бу ерда $N_1 = 5 \cdot 10^{16} \text{ см}^{-3}$, $T_0 = 77 \text{ К}$, $\varphi_{\beta\beta}^{(0)}(0) = 0,004$, $\varphi_{\beta\beta}^{(1)}(0) = 1,57$, $\Delta\mu = 0,0025$, $\mu = 0,25$ кийматларга эга. 4-расмда К нинг температурага боғлиқлигини кўрсатувчи натижалар кўрсатилган иккинчи эгри чизиқ К(Т)га n-Ge[13] учун бўйсунди. Бироқ натижалар кўрсатадики ион қоришмасидаги ўтказгичлар тарқалиши ва электронлар К га озроқ шарт қўяди ўтказгичларнинг акустик фонда тарқалишида К температурага умуман боғлиқ; эмас ($K=K_M$) ва $K(T_0)$ боғлиқлиги эса оптик фонда тарқалиши билан изоҳланади. Температура пастлаганда эса тарқалишнинг анизотропляси ўсади. (К, ўсади) ва $K=K_M/K_I$ нинг умумий параметр пастлайди бу К температурага боғлиқ бўлмаган ҳар қандай изотропга яқин ҳамма шартли баланд келган тарқалиш механизмида кузатилади. К ва μ нинг концентрасион боғлиқлиги 5-расмда берилган. Кўриниб турибдики, аралаш типдаги ($\text{Pb}_{1-x}\text{Sn}_x\text{Te}$ ҳолатида) тарқалиш механизм ва $E=40$ эВ тажриба натижалари назарий кўрсатмаларга яқин келмоқда. Ўтказилган тажрибалар шуни кўрсатдики, Қурғошин халькогенид учун кинетик коэффицентни температуранинг кенг оралигида ($50 < T_0 < 300 \text{ К}$) тасвирлаш мумкин ва концентрация ($n < 10^{17} \text{ см}^{-3}$) ўтказгичларнинг оптик ва акустик тебранишни ҳисобга олган ҳолда тасвирлаш мумкин.

$(\text{SnTe})_{1-x}(\text{PbSe})_x$ қаттиқ қоришмаси (PbSnTe) ва (PbSnSe) брикмалари билан биргаликда инфрақизил техникалари учун ўта муҳим матариаллар ҳисобланади бундай системаларнинг спецификацияси бўлиб, уларнинг

таркибини ўзгариш харорати ва бошқа параметрларини ўзгаришини энергетик кенгликни ўзгариши хусусияти ҳисобланади. Лекин бу ишларни айримлари мавжуд бўлиб, уларда SnTe-PbSe каттиқ қоришмаларидаги кинетик эффектлар текширилган[1-3]. Шунинг учун концентрациянинг тўртдан бир қисми ва электр хоссалари катта температуралар оралиғида зонавий структуралар ҳақида маълумотлар олиш қулайлиги яратилади.

5-расм

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Каримов, А. В., Джураев, Д. Р., Кулиев, Ш. М., & Тураев, А. А. (2016). Особенности температурной чувствительности транзисторной структуры в двухполюсном режиме измерения. Инженерно-физический журнал, 89(2), 497-500.
2. Ma'Rifjonovich, A. T., & Egamberdiyovich, O. K. (2020). Effect of commutation solder on the operating characteristics of cooling elements based on bismuth and antimony chalcogenides. Austrian Journal of Technical and Natural Sciences, (1-2), 21-25.
3. Каримов, А. В., Ёдгорова, Д. М., Гиясова, Ф. А., Азимов, Т. М., Бузруков, У. М., & Якубов, А. А. (2007). Особенности фотоэлектрических характеристик фотоэлектропреобразовательных структур. Технология и конструирование в электронной аппаратуре.
4. Egamberdiyovich, Onarkulov Karimberdi, Usmanov Yakub, and Azimov Toolanboy Ma'Rifjonovich. "SEMICONDUCTOR SENSOR FOR DETECTING VOLUME CHANGES AT LOW TEMPERATURES." Austrian Journal of Technical and Natural Sciences 1-2 (2020): 16-20.
5. Azimov, T. M., Gaynazarova, K. I., Onarkulov, M. K., & Yuldashev, A. A. (2021). Thermoelectric and Galvanomagnetic Properties of the Alloy Bi₂Te₃+ 0.04 Weight% Ni in the Temperature Range 77÷ 300 K. American Journal of Modern Physics, 10(6), 124-128.
6. Daliev, K. S., Azimov, T. M. R., & Onarkulov, M. K. (2020). INFLUENCE OF DOPING IMPURITIES ON MECHANICAL AND THERMOELECTRIC PROPERTIES OF COOLING THERMOELS BASED ON BISMUTH AND ANTIMONY CHALCOGENIDES. Euroasian Journal of Semiconductors Science and Engineering, 2(1), 1.

7. Mo'minov, I., & Jasurbek, T. (2022). NAZARIY MEXANIKANING TARIXI. Ijodkor o 'qituvchi, 2(19), 601-605.
 8. Атакулов, Ш. Б., Зайнолобидинова, С. М., Отажонов, С. М., & Тухтаматов, О. А. (2010). Особенности рассеяния носителей тока межкристаллитными потенциальными барьерами, образованными электронами поверхностными состояниями в поликристаллических полупроводниках. Фізична інженерія поверхні, (8, № 4), 365-370.
 9. Атакулов, Ш. Б., Зайнолобидинова, С. М., Набиев, Г. А., Набиев, М. Б., & Юлдашев, А. А. (2013). Теория явлений переноса в поликристаллических пленках халькогенидов свинца. Подвижность. Невырожденная статистика. Физика и техника полупроводников, 47(7), 869-873.
 10. Атакулов, Ш. Б., Зайнолобидинова, С. М., Набиев, Г. А., & Тухтаматов, О. А. (2012). Влияние структурных особенностей поликристаллических пленок полупроводников на формирование эффекта аномального фотонапряжения. II. Сравнение с экспериментом. Физика и техника полупроводников, 46(6), 728-733.
 11. Зайнолобидинова, С. М. (2018). Формирование эффекта аномального фотонапряжения поликристаллических структурах. Интеграция наук, (4), 38-41.
 12. Алимов, Н. Э., Зайнолобидинова, С. М., Отажонов, С. М., Халилов, М. М., Юсупова, Д. А., & Якубова, Ш. (2016). Изменение потенциальных барьеров низкоразмерных тонких пленок р-CdTe в условиях внешних воздействий. Журнал физики и инженерии поверхности.
 13. Атакулов С. Б., Зайнолобидинова С. М., Набиев Г. А., Набиев М. Б., & Юлдашев А. А. (2013). Теория явлений переноса в поликристаллических пленках халькогенида свинца. Мобильность. Невырожденная статистика. Полупроводники, 47(7), 879-883.
 14. Атакулов С. Б., Зайнолобидинова С. М., Набиев Г. А., & Тухтаматов О. А. (2012). Влияние структурных особенностей поликристаллических полупроводниковых пленок на формирование аномального фотонапряжения: I. Механизм явления. Полупроводники, 46(6), 708-713.
 15. Онаркулов, К. Э., & Зайнолобидинова, С. М. (2022). СТРУКТУРНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ ПОЛИКРИСТАЛЛИЧЕСКИХ ПЛЕНОК ПОЛУПРОВОДНИКОВ НА ФОРМИРОВАНИЕ ЭФФЕКТА АНОМАЛЬНОГО ФОТОНАПРЯЖЕНИЯ. PEDAGOGICAL SCIENCES AND TEACHING METHODS, 13(2), 228-232.
-